

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ।

अर्हद्वचनैकदेशस्य संग्रहम् ।

श्रीमदमास्वातिना रचितम् ।

स्वकृतभाष्यसहितम् ।

श्रीलश्री

बङ्गाल-एशियाटिक-सोसाइटी-नामकसमाजानुजया

प्रेमचन्दतनुजेन केशवलालेन

परिशोधितम् ।

प्रथमा भागः ।

मूलं भाष्यं च ।

कलकत्ताराजधान्याम्

नामिष्टमिशनरिन्ते

सं

Preface.

The following materials have been utilized in the edition of this work.

A :—Manuscript belonging to Yati Nānachandji, of Bombay. This manuscript is without date and is written on paper, 17 leaves with 15 lines of about 56 aksharas each. In appearance, it is rather a new manuscript and seems to be about 200 years old. It and Manuscript C are very similar. Both these manuscripts mark the number of Sūtras. These manuscripts contain only the Bhāshya with original text intermixed therewith.

B :—Manuscript belonging to Māharāja Dayāvinmalji, of Devashā's Pādā, Ahmedābād. This manuscript is written on paper 44 leaves with 15 lines of about 70 aksharas each. It is dated Samvat 1532 (1475 A.D.) This date appears in a paragraph which seems to be written after some years of the writing of the whole work. This and Manuscript K strikingly resemble each other. This and Manuscript K contain original text in the first four leaves which is a Digambara version of the text, and from the fifth leaf we have the Bhāshya with the original text intermixed as in Manuscripts A and C. Manuscript B is a very carelessly written manuscript.

C :—Manuscript belonging to Lohar's Pole Upāshraya in Ahmedābād. It is without date and appears to be a very old manuscript. It is a carefully written manuscript though the scribe appears to have omitted words at intervals with the intention of avoiding trouble. It is written on paper 29 leaves with 19 lines of 70 aksharas each.

D :—Manuscript belonging to the Government of Bombay being No. 1,162 of the year 1887-1890 of Dr. Bhandarkar's collections. This is a paper manuscript of 45 leaves, with 18 lines, of about 54 letters each. It is dated Saturday, 7th of Jeṣṭha, Suda Samvat 1467 (1412 A.D.), and is written in Bhṛugupura (Broach in the Bombay Presidency). The manuscript begins from fourth leaf. It is of the type of the manuscripts B and K. It is correct and best of the manuscripts seen by me. This manuscript, I presume, must have contained the Digambar version of the text in the first three leaves as it strikingly resembles manuscripts B and K. This manuscript did

not originally mark the number of Sûtras. It is very carefully revised and Sûtras are numbered afterwards besides containing a good **परिच्छेद**. This manuscript was obtained by me through the kindness of the Philological Secretary of the Asiatic Society. Unfortunately I received it after first three forms were published.

H :—I have named the commentary of Haribhadrāsuri H. I have seen three copies of this work. It was commenced by Haribhadrāsuri and finished by the pupil of Yashobhadrāsuri. A full description as well as the question of the priority of this commentary and that of Siddhesena will be given in the introduction.

K :—Manuscript K belonging to Mr. Shankerlal, of Kapadvanġa, Kaira District. This manuscript contains Bhāṣhya up to 42 pages and then begins a commentary of Siddhasena extending up to 337 leaves. The manuscript was dated but someone has erased the date. It is a manuscript written in the fourteenth century. It is very beautifully written and is corrected in some places by someone. This is tolerably a good manuscript.

P—is a printed copy of the original text giving a Svetāmbara version of the text. Bhāṣhya is not published. P is printed by Tattvavivechakasabhā at Pānjerā Pole, Ahmedābād.

S :—I have called the commentary of Siddhasena S. I have two copies of it. As far as possible, I have checked the text with the commentary. The commentary is Bhāṣhyānusari, *i.e.*, follows Bhāṣhya. It is rather a commentary on the Bhāṣhya itself.

U :—This is the copy of the commentary of Siddhasena belonging to the Bhaudāra of Sheth Umabhai Hathising of Ahmedabad.

Besides these manuscripts, I have occasionally referred to other copies of both the text and the commentary of Siddhesena.

My sincerest thanks are due to Mahārāja Anandasāgarjī, who has been kind enough to look over my manuscript as well as some of the proofs, and who has practically put his whole library at my disposal; and to my brother Vakil Dahyabhai Premchand, who was the first to put the idea of editing such a work in my mind.

Lastly, it was only through the assistance and advice of Professor Hermann Jacobi that I was able to do this work. It was he who instructed me in the art of editing. He has been kind enough to supervise and revise my text and has read the final proof. My sincerest thanks are due to him.

I must pay my highest tribute of respect to the custodians of manuscripts who have kindly placed them at my disposal.

I shall be obliged if the oriental scholars be pleased to communicate to me the mistakes that might have crept in, so that I may be able to give an addenda in the next fasciculus.

HAZAPATEL'S POLE.
AHMEDABAD.
BOMBAY PRESIDENCY.
26th April, 1903.

}

K. P. MODY.

॥ तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ॥

॥ ॐ ॥

सम्यग्दर्शनशुद्धं यो ज्ञानं विरतिमेव चाप्नोति ।
दुःखनिमित्तमपौदं तेन सुलब्धं भवति जन्म ॥१॥
जन्मनि कर्मक्लेशैरनुबद्धे ऽस्मिंस्तथा प्रयतितव्यम् ।
कर्मक्लेशाभावो यथा भवत्येष परमार्थः ॥२॥
परमार्थालाभे वा दोषे^१ध्वारम्भकस्वभावेषु ।
कुशलानुबन्ध^२मेव स्यादनवद्यं यथा^३ कर्म ॥३॥
कर्माहितमिह चासुत्र चाधमतमो नरः समारभते ।
इहफलमेव त्वधमो विमध्यमस्त्वभयफलार्थम् ॥४॥
परलोकहितायैव प्रवर्तते मध्यमः क्रियासु सदा ।
मोक्षायैव तु घटते विशिष्टमतिरुत्तमः पुरुषः ॥५॥
यस्तु^४ कृतार्थो ऽप्युत्तम^५-मवाप्य धर्मं परेभ्य उपदिशति ।
नित्यं स उत्तमेभ्यो ऽप्युत्तम इति पूज्यतम एव^६ ॥६॥
तस्मादर्हति पूजामर्हन्नेवोत्तमोत्तमो लोके ।
देवर्षिनरेन्द्रेभ्यः पूज्येभ्योऽप्यन्यसत्त्वानाम् ॥७॥

१ S सन्ततिवेधिते अनुबद्धे । २ S दोष = कषाय ।

३ S अनुबन्ध = प्रयोजनम् । ४ S तथा प्रवर्तितव्यम् यथा कुशलानुबन्धं कर्म स्यात् । ५ S तु = पुनः ।

६ S उत्तमं मोक्षफलमवाप्य कृतार्थो भवतीति । ७ S एवकारस्यार्थः ।

अभ्यर्चनादर्हतां* मनःप्रसादस्ततः समाधिस्य ।
 तस्मादपि निःश्रेयसमतो हि तत्पूजनं न्याय्यम् ॥८॥
 तीर्थप्रवर्तनफलं यत्प्रोक्तां कर्म तीर्थकरनाम ।
 तस्योदयात्कृतार्थोऽप्यर्हन्तीथं प्रवर्तयति ॥९॥
 तत्त्वाभाष्यादेव प्रकाशयति भास्करो यथा लोकम् ।
 तीर्थप्रवर्तनाय प्रवर्तते तीर्थकर एवम् ॥१०॥
 यः शुभकर्मासेवनभावितभावो भवेच्चनेकेषु ।
 जज्ञे ज्ञातेष्वाकुषु^१ सिद्धार्थनरेन्द्रकुलदौपः ॥११॥
 ज्ञानैः पूर्वाधिगतैरप्रतिपतितैर्मतिश्रुतावधिभिः ।
 चिभिरपि शुद्धैर्युक्तः शैत्यद्युतिकान्तिभिरिवेन्दुः ॥१२॥
 शुभसारसत्त्व^२संहननवीर्यमाहात्म्यरूपगुणयुक्तः ।
 जगति महावीर इति त्रिदशैर्गुणतः कृताभिख्यः ॥१३॥
 स्वयमेव बुद्धतत्त्वः सत्त्वहिताभ्युद्यता^३चलितसत्त्वः ।
 अभिनन्दितशुभसत्त्वः सेन्द्रैर्लोकान्तिकैर्देवैः^४ ॥१४॥
 जन्मजरामरणान्तं जगदशरणमभिममौक्ष्य निःसारम् ।
 स्कीतमपहाय राज्यं शमाय धीमाग्प्रवव्राज ॥१५॥
 प्रतिपद्याशुभशमनं निःश्रेयससाधकं श्रमणलिङ्गम् ।
 कृतसामायिककर्मा व्रतानि विधिवत्समारोप्य ॥१६॥

* Pronounce चरिचतां metri causa. † A omits कर्म ।

‡ K नो ऽ ।

१ S ज्ञाता नाम क्षत्रियविशेषाः तेषामपि विशेषसंज्ञा इत्याकवः ।

२ S सारं प्रधानमिति । सत्त्वमवैकल्यम् ।

३ S सलोकान्तिकैरिन्द्रैरिति प्राप्ते सेन्द्रैरित्युक्तम् ।

सम्यक्ज्ञानचारित्र्यसंवरतपःसमाधिवल्लभः ।
 मोहादीनि निहत्याशुभानि चत्वारि कर्माणि ॥१७॥
 केवलमधिगम्य विभुः स्वयमेव ज्ञानदर्शनमनन्तम् ।
 लोकहिताय कृतार्थोऽपि देशयामास तीर्थमिदम् ॥१८॥
 द्विविधमनेकदादशविधं महाविषयममितगमयुक्तम्^१ ।
 संसारार्णवपारगमनाय दुःखक्षयायालम् ॥१९॥
 ग्रन्थार्थवचनपटुभिः प्रयत्नवद्भिरपि वादिभिर्निपुणैः ।
^२अनभिभवनीयमन्यैर्भास्कर इव सर्वतेजोभिः ॥२०॥
 कृत्वा चिकरणशुद्धं तस्मै परमर्षये नमस्कारम् ।
 पूज्यतमाय भगवते वीराय विलीनमोहाय ॥२१॥
 तत्त्वार्थाधिगमाख्यं बह्वर्थं संग्रहं क्षुद्रग्रन्थम् ।
 वक्ष्यामि शिष्यहितमिममर्हद्वचनैकदेशस्य ॥२२॥
 महतोऽतिमहाविषयस्य दुर्गमग्रन्थभाष्यपारस्य ।
 कः शक्तः प्रत्यासं^३ जिनवचनमहोदधेः कर्तुम्^४ ॥२३॥
 शिरसा गिरिं विभित्तेदुच्चिच्छिप्तेष्व स चितिं दोर्भाम् ।
 प्रतितीर्षेच्च समुद्रं मित्सेच्च पुनः कुशाग्रेण^५ ॥२४॥
 व्योम्नीन्दुं चिक्रमिषेन्नेहगिरिं* पाणिना चिकम्पयिषेत् ।
 गत्यानिखं जिगीषेच्चरमसमुद्रं पिपासेच्च ॥२५॥

* K व्योम्नि प्रतिचक्रमिषेन्ने० ।

१ S गम=नय ॥ २ S अनभिभवनीयमिदं तीर्थं देशयामास ॥

३ H प्रत्यासं=सङ्ग्रहम् ॥ ४ S यच्चैतत्प्रधारयेदसाविदमप्यध्यवसेत् ॥

५ S तमेव समुद्रं परिमाणाधिगमाय कुशाग्रेण मातुमिच्छेत् ॥

खद्योतकप्रभाभिः सोऽभिवभूषेच्च भास्करं मोहात् ।
 योऽस्तिमहायन्त्रार्थं जिनवचनं संजिघृक्षेत्* ॥ २६ ॥
 एकमपि तु जिनवचनाद्यस्माच्चिर्वाहकं^१ पदं भवति ।
 श्रूयन्ते चानन्ताः सामायिकमात्रपदसिद्धाः ॥ २७ ॥
 तस्मात्तत्त्रामाण्यात् समामतो व्याप्तस्य जिनवचनम् ।
 श्रेय इति निर्विचारं^२ ग्राह्यं धार्यं च वाच्यं च^३ ॥ २८ ॥
 न भवति धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् ।
 ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वैकान्ततो भवति ॥ २९ ॥
 अममविचिन्त्यात्मगतं तस्माच्छ्रेयः सदोपदेष्टव्यम् ।
 आत्मानं च परं च हि हितोपदेष्टानुगृह्णाति ॥ ३० ॥
 नर्तं च मोक्षमार्गाद्धितोपदेशोऽस्ति जगति कृत्स्नेऽस्मिन् ।
 तस्मात्परमिममेवेति मोक्षमार्गं प्रवक्ष्यामि ॥ ३१ ॥
 ॥ इति सम्बन्धकारिकाः समाप्ताः ॥^४

* B संजिघृक्षेत् ।

१ S सुगृहीतमप्यभ्यस्यमानमुत्तरोत्तरज्ञानकारणत्वाद्भवोत्तारकमित्यर्थः ॥

२ S आगम ।

३ निःशङ्कम् ।

४ ग्राह्यमध्ययनश्रवणाभ्यां धार्यमनुप्रेक्षणादिभिः वाच्यमर्थविचारणादिभिः ॥

५ S उत्कृष्टम् । इमं हितोपदेशम् ॥

६ At the end of the commentary on these Kārikās S has the following verse: इतीयं कारिकाटीका शास्त्रटीकाचिकीर्षणा संदृष्ट्वा देवगुप्तेन प्रीतिधर्मार्थिना सता ॥ Then he gives five verses as his introduction.

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः ॥ १ ॥

सम्यग्दर्शनं सम्यग्ज्ञानं सम्यक्चारित्रमित्येष* त्रिविधो
मोक्षमार्गः । तं पुरस्तात्तत्त्वचरणतो विधानतश्च विस्तरेणोपदे-
क्ष्यामः । शास्त्रानुपूर्वीविन्यासार्थं† तद्देशमात्रमिदमुच्यते ।
५ एतानि च‡ समस्तानि मोक्षसाधनानि । एकतराभावेऽप्य-
साधनानोत्थितस्त्रयाणां ग्रहणम् । एषां च पूर्वलाभे भज-
नीयमुत्तरं । उत्तरलाभे तु नियतः पूर्वलाभः । तत्र सम्यगिति
प्रशंसार्थं निपातः समञ्चतेर्वा§ भावः॥ दर्शनमिति । ॥ दृष्टेर-

* B ०त्वे ।

† A & B तद्देश० ।

‡ K omits इति ।

§ K भावे ।

१ S शास्त्रक्रमरचनार्थम् । अवशिष्टपदार्थाभिधानं उद्देशः ।

२ S च = हि ।

३ S व्युत्पत्तिपक्षेऽप्यर्थप्रदर्शनायाह समञ्चतेर्वा संपूर्वादञ्चतेस्माध्य-
मेतद्रूपमित्यर्थः... समञ्चति गच्छति व्याप्नोति सर्वान्द्रव्यभावानिति
• सम्यग्... वा शब्दो विकल्पप्रदर्शनाय एतस्मिंश्च पक्षे किलाधि-
गमसम्यग्दर्शनं कथितम् ।

४ II भावो दर्शनं दृष्टेः । अथ० ।

व्यभिचारिणी सर्वेन्द्रियानिन्द्रियार्थप्राप्तिरेतत्सम्यग्दर्शनं । प्रशस्तं दर्शनं सम्यग्दर्शनं । संगतं वा दर्शनं सम्यग्दर्शनम् । एवं ज्ञानचारित्रयोरपि† ॥

तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम् ॥ २ ॥

तत्त्वानामर्थानां श्रद्धानं तत्त्वेन वार्थानां श्रद्धानं तत्त्वार्थ- 5
श्रद्धानम् तत् सम्यग्दर्शनम्‡ । तत्त्वेन भावतो निश्चितमित्यर्थः ।
तत्त्वानि जीवादीनि वक्ष्यन्ते॥ । त एव चार्थास्तेषां श्रद्धानं
तेषु प्रत्ययावधारणम् । तदेवं॥ प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्ति-
क्याभिव्यक्तिलक्षणं१ तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनमिति ॥ 10

तन्निर्गर्गादधिगमाद्वा ॥ ३ ॥

तदेतत्सम्यग्दर्शनं द्विविधं भवति । निर्गर्गसम्यग्दर्शनमधि-
गमसम्यग्दर्शनं च । निर्गर्गादधिगमादोत्पद्यत इति द्विहेतुकं
द्विविधम् ॥ निर्गर्गः परिणामः स्वभावः अपरोपदेश**
इत्यनर्थान्तरम् । ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणो जीव इति वक्ष्यते†† । 15
तस्यानादौ संसारे परिभ्रमतः कर्मत एव कर्मणः स्वकृतस्य

* K तत् for एतत् ।

† K omits प्रशस्तं दर्शनं सम्यग्दर्शनं ।

‡ K omits अपि ।

§ B om. तत् सम्यग्दर्शनं ।

॥ I. 4.

॥ B om.

** A om. B स्वपरो० perhaps S omits this. †† cf. II. 8.

बन्धनिकाचनोदयनिर्जरापेचं *नारकतिर्यग्योनिमनुष्यामरभव-
 यद्वेषु विविधं पुण्यपापफलमनुभवतो ज्ञानदर्शनोपयोग-
 स्वाभाव्यात् तानि तानि परिणामाध्यवसायस्थानान्तराणि
 गच्छतोऽनादिमिथ्यादृष्टेरपि सतः परिणामविशेषादपूर्वकरणं
 5 तादृग्भवति येनास्यानुपदेशात्सम्यग्दर्शनमुत्पद्यत इत्येतन्निर्ग-
 मस्यग्दर्शनम् ॥ अधिगमः अभिगमः आगमो निमित्तं श्रवणं
 शिखा उपदेश इत्यनर्थान्तरम् । तदेवं †परोपदेशाद्यत्तत्त्वार्थ-
 श्रद्धानं भवति तदधिगमसम्यग्दर्शनमिति ॥

अत्राह । तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनमित्युक्तम्† । तच्च किं
 10 तत्त्वमिति । अचोच्यते ।

जीवाजीवास्त्वबन्धसंवरनिर्जरामोक्षास्तत्त्वम् ॥ ४ ॥

जीवा अजीवा आस्त्वा॥ बन्धः संवरो निर्जरा मोक्ष
 इत्येष सप्तविधोऽर्थस्तत्त्वम् । एते वा सप्त पदार्थास्तत्त्वानि ।
 तान्निर्गच्छणतो विधानतश्च पुरस्ताद्विस्तरेणोपदेक्ष्यामः ॥

15 **नामस्थापनाद्रव्यभावतस्तत्त्वाः ॥ ५ ॥**

एभिर्नामादिभिश्चतुर्भिर्नुयोग^१द्वारैस्तेषां जीवादीनां
 तत्त्वानां न्यासो भवति । विस्तरेण निरूपणतो विधानतश्चाधि-

* K नरक ।

† K puts यद् before परोपदे० ।

‡ K तत्त्वं किमिति ।

§ I. 2.

॥ B आस्त्वा ।

१ S अनुयोगः सकलगणिपिटकार्थोऽभिधीयते ॥ तस्य द्वाराणि तस्या-
 र्थस्याधिगमोपाया इत्यर्थः ।

गमार्थं* न्यासो निक्षेप इत्यर्थः । तद्यथा । नामजीवः स्थापना-
 जीवो द्रव्यजीवो भावजीव इति । नाम संज्ञा कर्म इत्य-
 नर्थान्तरम् । चेतनावतोऽचेतनस्य वा द्रव्यस्य जीव इति नाम
 क्रियते । स नामजीवः ॥ यः काष्ठपुस्तचित्रकर्माचनिक्षेपादिषु
 स्थाप्यते जीव इति स स्थापनाजीवो देवताप्रतिकृतिवदिन्द्रो 5
 रुद्रः स्कन्दो विष्णुरिति ॥ द्रव्यजीव इति गुणपर्यायवियुक्तः
 प्रज्ञास्थापितोऽनादिपारिणामिकभावयुक्तो जीवः† उच्यते ।
 अथवा शून्योऽयं भङ्गः । यस्य ह्यजीवस्य सतो भयं जीवत्वं
 स्यात् स द्रव्यजीवः स्यादऽनिष्टं चैतत् ॥ भावतो जीवा औप-
 शमिकचायिकचायौपशमिकौदयिकपारिणामिकभावयुक्ता उप- 10
 योगलक्षणाः संमारिणो मुक्ताश्च द्विविधा वक्ष्यन्ते ॥ एवम-
 जीवादिषु॥ सर्वेष्वनुगन्तव्यम् ॥

पर्यायान्तरेणापि नामद्रव्यं स्थापनाद्रव्यं द्रव्यद्रव्यं भावतो-
 द्रव्यमिति । यस्य जीवस्य **वा जीवस्य वा नाम क्रियते
 द्रव्यमिति तन्नामद्रव्यम् । यत्काष्ठपुस्तचित्रकर्माचनिक्षेपादिषु 15
 स्थाप्यते द्रव्यमिति तत्††स्थापनाद्रव्यं देवताप्रतिकृतिवदिन्द्रो
 रुद्रः स्कन्दो विष्णुरिति । द्रव्यद्रव्यं नाम ††गुणपर्यायवियुक्तं
 प्रज्ञास्थापितं धर्मादीनामन्यतमत् । केचिदप्याहुर्नद्रव्यतो द्रव्यं

* B अधिगमाय ।

† K adds यस्य ।

‡ K द्रव्यजीव for जीव ।

§ K omits स्यात् ।

|| II. 10.

¶ K adds अपि ।

** K omits वा ।

†† K omits तत् ।

‡‡ B adds सर्वे० । K adds स सदर्थ० ।

भवति* तच्च पुद्गलद्रव्यमेवेति प्रत्येतव्यम् ! अणवः स्कन्धाश्च
 सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्त इति वक्ष्यामः । भावतो-द्रव्याणि
 धर्मादीनि सगुणपर्यायाणि† प्राप्तिलक्षणानि वक्ष्यन्ते । आगम-
 तस्य प्राप्त्यतश्चो द्रव्यमिति भव्यमाह । द्रव्यं च भव्ये । भव्यमिति‡
 5 प्राप्यमाह । भू प्राप्तावात्मनेपदी॥ । तदेवं प्राप्यन्ते प्राप्नुवन्ति॥
 वा द्रव्याणि ॥ एवं सर्वेषामनादीनामादिमतां च जीवादीनां
 भावानां** मोक्षान्तानां†† तत्त्वाधिगमार्थं न्यासः कार्य
 इति ॥

प्रमाणनयैरधिगमः ॥ ६ ॥

10 एषां च जीवादीनां तत्त्वानां यथोद्दिष्टानां‡‡ नामादि-
 भिरन्यस्तानां‡‡ प्रमाणनयैर्विस्तराधिगमो भवति ॥ तत्र प्रमाणं
 द्विविधं परोक्षं प्रत्यक्षं च वक्ष्यते॥॥ । चतुर्विधमित्येके ।
 नयवादान्तरेण ॥ नयाश्च॥॥ नैगमादयो वक्ष्यन्ते*** ॥
 किं चान्यत् ।

15 निर्देशस्वामित्वसाधनाधिकरणस्थितिविधानतः ॥ ७ ॥

* K भवतीति ।

† V. 25, 26.

‡ cf. V. 38.

§ K adds च ।

॥ K पदौति ।

¶ K adds इति ।

** .H K omit भावानां ।

†† S omits this.

‡‡ K यथोपदिष्टानां ।

§§ MSS have न्यस्तानामित्यधिगमोपायार्थमुपचिन्नानामित्यर्थः । H considers this to be the part of the text.

॥॥ I. 10 11

¶¶ II K adds पञ्च ।

*** I. 35.

एभिश्च निर्देशादिभिः षड्भिरनुधोगद्वारैः सर्वेषां भावानां जीवादीनां तत्त्वानां विकल्पाग्रो विस्तरेणाधिगमो भवति । तद्यथा । निर्देशः^१ । को जीवः । औपशमिकादिभावयुक्तो द्रव्यं जीवः ।

सम्यग्दर्शनपरीक्षायां । किं सम्यग्दर्शनं द्रव्यं । सम्यग्दृष्टि- 5 जीवोऽरूपी नो स्कन्धो नो ग्रामः ॥ स्वामित्वं । कस्य सम्यग्दर्शनमित्येतदात्मसंयोगेन परमसंयोगेनोभयसंयोगेन चेति वाच्यम् । आत्मसंयोगेन जीवस्य सम्यग्दर्शनम् । परमसंयोगेन जीवस्याजीवस्य जीवयोरजीवयोर्जीवानामजीवानामिति विकल्पाः[†] । उभयसंयोगेन जीवस्य नो जीवस्य जीवयोर- 10 जीवयोर्जीवानामजीवानामिति ॥ विकल्पा न मन्ति शेषाः^२ सन्ति ॥ साधनं । सम्यग्दर्शनं केन भवति । निमर्गादधिगमाद्वा

* H K • द्विर्जीवो ।

+ K om.

‡ K adds च ।

§ C जीवस्य नोजीवयोरजीवस्य जीवयो जीवानां, B जीवस्य नोजीवस्य जीवयोः नोजीवयोः जीवानाम् ।

॥ K जीवयोर्नोजीवयोर्जीवानां नोजीवानामिति ।

१ S निश्चयेनोपयुज्यते प्रस्तुते वस्तुनि स निर्देशः ।

२ S जीवस्य जीवस्य । जीवस्य जीवयोः । जीवस्य जीवानाम् । जीवस्याजीवस्य । जीवस्याजीवयोः । जीवस्याजीवानाम् । षड्वित्यर्थः ।

K gives these as part of भाष्य and adds एते च विकल्पा क्वचिद् भाष्ये न दृश्यन्ते ॥

- भवतीत्युक्तम्* । तत्र निमर्गः पूर्वोक्तः । अधिगमस्तु सम्यग्ध्या-
यामः^१ । उभयमपि तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयेणोपशमेन
क्षयोपशमाभ्यामिति ॥ अधिकारणं त्रिविधं आत्मसन्निधानेन
परसन्निधानेनोभयसन्निधानेनेति वाच्यम्† । आत्मसन्निधान-
5 मभ्यन्तरसन्निधानमित्यर्थः । परसन्निधानं बाह्यसन्निधानमि-
त्यर्थः । उभयसन्निधानं बाह्याभ्यन्तरसन्निधानमित्यर्थः‡ । कस्मि-
न्सम्यग्दर्शनं । आत्मसन्निधाने तावत्^४ जीवे सम्यग्दर्शनं जीवे
ज्ञानं जीवे चारिचमित्येतदादि । बाह्यसन्निधाने॥ जीवे
सम्यग्दर्शनं नोजीवे॥ सम्यग्दर्शनमिति यथोक्ता विकल्पाः ।
10 उभयसन्निधाने **वाप्यभूताः सद्भूताश्च†† यथोक्ता भङ्गविकल्पा
इति‡‡ ॥ स्थितिः । सम्यग्दर्शनं कियन्तं कालम् । सम्यग्दृष्टि-
र्द्विविधा । सादिः सपर्यवसाना सादिरपर्यवसाना च । सादि
सपर्यवसानमेव च^{४४} सम्यग्दर्शनम् । तज्जघन्येनान्तर्मुहूर्तं उत्था-
ष्टेन॥॥॥ षट्षष्टिः सागरोपमानि साधिकानि । सम्यग्दृष्टिः
15 सादिरपर्यवसाना । सयोगः शैलेशीप्राप्तस्य केवली सिद्धयेति ॥

* I. 3.

† K om.

‡ C & S om.

§ B भवेत् ।

॥ K बाह्यसन्निधानेन । ¶ K नोजीवस्य ।

** K ० धानेनाप्य० ।

†† K भूताश्च ।

‡‡ K om.

§§ K तु for च ।

॥॥ K adds तु ।

१ S गुर्वादिसमौपाध्यासिनः शुभा या क्रिया सम्यग्दर्शनीत्यादने या ,
प्रज्ञा सा सम्यग्ध्यायाम इत्युच्यते ।

विधानं हेतुत्रैविध्यात्* चयादित्रिविधं† सम्यग्दर्शनम् ।
 तदावरणौघस्य कमेणो दर्शनमोहस्य च चयादिभ्यः । तद्यथा ।
 क्षयसम्यग्दर्शनं उपशमसम्यग्दर्शनं क्षयोपशमसम्यग्दर्शनमिति ।
 अत्र चौपशमिकचायौपशमिकचायिकाणां परतः परतो
 विशुद्धिप्रकर्षः ॥

5

किं चान्यत् ।

सत्संख्याश्चेत्स्पर्शनकालान्तरभावाल्पबहुत्वैश्च ॥ ८ ॥

सत् संख्या चेत् स्पर्शनं कालः अन्तरं भावः अल्पबहुत्व-
 मित्येतैश्च सद्भूत^१पदप्ररूपणादिभिरष्टाभिरनुयोगद्वारैः सर्व-
 भावानां? विकल्पशो विस्तराधिगमो भवति । कथमिति 10
 चेदुच्यते । सत् सम्यग्दर्शनं किमस्ति ॥ नास्त्यस्तीत्युच्यते ।
 नास्तीति चेदुच्यते । अजीवेषु तावन्नास्ति** । जीवेषु तु††
 भाज्यम्‡‡ । तद्यथा । गतीन्द्रियकाययोगकषायवेदलेश्यासम्यक्त्व-
 ज्ञानदर्शनचारित्राहारोपयोगेषु त्रयोदशस्वनुयोगद्वारेषु यथा-
 सम्भवं सद्भूत^१?प्ररूपणा कर्तव्या ॥ संख्या । कियत्सम्यग्दर्शनं 15
 किं संख्येयमसंख्येयमनन्तमिति । उच्यते । असंख्येयानि

* H K हेतुत्रैविध्यात् त्रिविधम् । † K adds त्रिविधम् । ‡ K om.

§ K adds तत्त्वानां ।

॥ B नास्तीति अस्तीत्युच्यते ।

¶ K omits चेदु । ** K नास्तीति

†† K omits तु ।

‡‡ K भजनीयम् ।

§§ K adds सद्भूतपदप्ररूप ।

सम्यग्दर्शनानि । सम्यग्दृष्टयस्त्वनन्ताः ॥ श्लेचम् । सम्यग्दर्शनं
 कियति चेत्ते । लोकस्यासंख्येयभागे ॥ स्पर्शनम् । सम्यग्द-
 र्शनेन किं स्पृष्टम् । लोकस्यासंख्येयभागः* । सम्यग्दृष्टिना तु
 सर्वलोक इति ॥ अत्राह सम्यग्दृष्टिसम्यग्दर्शनयोः कः प्रति-
 5 विशेष इति । उच्यते । अपाचमद्वयतया सम्यग्दर्शनमपाच
 आभिनिबोधिकम् । तद्योगात्सम्यग्दर्शनम् । तत्केवलिनो नास्ति ।
 तस्मान्न केवली सम्यग्दर्शनी सम्यग्दृष्टिस्तु† ॥ कालः । सम्यग्दर्शनं
 कियन्तं कालमित्युच्यते । तदेकजीवेन नानाजीवैश्च परी-
 क्ष्यम् । तद्यथा । एकजीवं प्रति जघन्येनान्तर्मुहूर्तं उत्कृष्टेन षट्-
 10 षष्टिः सागरोपमानि साधिकानि । नानाजीवान् प्रति सर्वाङ्गा¹ ॥
 अन्तरम् । सम्यग्दर्शनस्य को विरहकालः । एकं जीवं॥
 प्रति जघन्येनान्तर्मुहूर्तं उत्कृष्टेन उपार्धपुङ्गवपरिवर्तः । नाना-
 जीवान् प्रति नास्त्यन्तरम् ॥ भावः । सम्यग्दर्शनमौपशमिका-
 दीनां भावानां कतमो भाव उच्यते । औदयिकपारिणामिक-
 15 वर्जं त्रिषु भावेषु भवति ॥ अल्पबहुत्वम् । अत्राह सम्यग्दर्श-
 नानां त्रिषु भावेषु वर्तमानानां किं तुल्यसंख्यत्वमाहोस्त्रि-
 दल्पबहुत्वमस्तीति । उच्यते** । सर्वस्तोकमौपशमिकम् । ततः
 चाधिकमसंख्येयगुणम् । ततोऽपि चायौपशमिकमसंख्येयगुणम् ।

* C adds अष्टौ चतुर्दशभागा देशाः ।

† H K चोच्यते ।

‡ C adds भवति ।

§ K कालमुच्यते ।

॥ K एकजीवं ।

¶ K तुल्यसंख्यात् ।

** K adds भाव before उच्यते ।

सम्यग्दृष्टयस्त्वनन्तगुणा इति ॥ एवं सर्वभावानां नामादिभि-
न्यासं कृत्वा प्रमाणादिभिरभिगमः* कार्यः ॥

उक्तं सम्यग्दर्शनम् । ज्ञानं वक्ष्यामः ।

मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ॥ ६ ॥

मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं अवधिज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं केवल- 5
ज्ञानमित्येतन्मूलविधानतः पञ्चविधं ज्ञानम् । प्रभेदास्त्वस्य^१
पुरस्ताद्वक्ष्यन्ते^१ ॥

तत्प्रमाणे ॥ १० ॥

तदेतत्पञ्चविधमपि ज्ञानं द्वे प्रमाणे भवतः परोचं
प्रत्यक्षं च ॥

10

आद्ये परोक्षम् ॥ ११ ॥

आदौ भवमाद्यम् । आद्ये सूत्रक्रमप्रामाण्यात् प्रथमद्वितीये
शास्त्रि^२ । तदेवमाद्ये मतिज्ञानश्रुतज्ञाने परोचं प्रमाणं भवतः ।
कुतः । निमित्तापेक्षत्वात् । ^३अपायसद्भव्यतया मतिज्ञानम् ।

* H K • रधिगमः ।

+ K adds तच्च ।

१ S मतिज्ञानस्यावग्रहादयः श्रुतस्यांगानंगप्रविष्टादयोऽवधिज्ञानस्य भव-
प्रत्ययादयो मनःपर्यायज्ञानस्य ऋजुमत्वादयः केवलज्ञानस्य तु न
सन्त्येव ।

२ S शास्त्रीति च ग्रन्थकार एव द्विधात्मानं विभज्य सूत्रभाष्यकारा-
कारेणैवमाह शास्त्रीति सूत्रकार इति ।

३ S अपायश्च सद्भव्याणि च तेषां भावः तथा । सद्भव्यतयेत्यनेनार्थत
इदं कथ्यते सम्यग्दृष्टेर्योऽपायांश्च इति ।

तदिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तमिति* वक्ष्यते ॥ तत्पूर्वकत्वात्परोप-
देशजत्वाच्च श्रुतज्ञानम् ॥

प्रत्यक्षमन्यत् ॥ १२ ॥

मतिश्रुताभ्यां यदन्यत् त्रिविधं ज्ञानं तत्प्रत्यक्षं प्रमाणं
5 भवति । कुतः । अतीन्द्रियत्वात् । प्रमीयन्तेऽर्थास्तेरिति
प्रमाणानि^१ ॥ अत्राह । इह अवधारितं द्वे एव प्रमाणे
प्रत्यक्षपरोक्षे इति । अनुमानोपमानागमार्थापत्तिसम्भवाभावा-
नपि च प्रमाणानीति केचिन्मन्यन्ते । तत्कथमेतदिति ।
अत्रोच्यते । सर्वाण्येतानि मतिश्रुतयोरन्तर्भूतानीन्द्रि^२यार्थसम्बन्धि-
10 कर्षनिमित्तत्वात् । किं चान्यत् । अप्रमाणान्येव वा । कुतः ।
मिथ्यादर्शनपरिग्रहाद्विपरीतोपदेशाच्च । मिथ्यादृष्टेर्हि मति-
श्रुतावधयो नियतमज्ञानमेवेति वक्ष्यते^३ । नयवादान्तरेण

* I. 14.

† K omits नत् ।

‡ I. 32.

१ S बज्जवचनं व्यक्तिपक्षसमाश्रयणादिति ।

२ S इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि तेषामर्था रूपादयः इन्द्रियाणि
चार्थाश्च इन्द्रियार्थाः तेषां सन्निकर्षः संबन्धः । स निमित्तं यस्य
अनुमानादेस्तत् ।३ S यस्मान्मिथ्यादृष्टेरज्ञानं वक्ष्यते यद्येवं कथं तर्हि मतिश्रुतयोरन्त-
र्भूतानीत्युक्तमुच्यते । नयवादमाश्रित्यैतदुक्तं । नयानां वादः
स्वसचितार्थप्रकाशनं तस्यान्तरं भेदो तेनैवम् । यथा मतिश्रुतयोर्वि-
कल्पा भेदास्तेभ्यो जायन्त इति मतिश्रुतविकल्पजानि भवन्ति यथा
तथा परस्तान्नयविचारणायां वक्ष्याम इति शब्दनयस्य हि मिथ्यादृष्टि-
रज्ञो वा नास्तीति वक्ष्यते तन्मतेन तु प्रमाणाणीति ।

तु यथा मतिश्रुतविकल्पजानि भवन्ति तथा परस्ताद्व-
क्ष्यामः* ॥

अत्राह । उक्तं भवतां मत्यादीनि ज्ञानानि उद्दिश्य तानि
विधानतो लक्षणतश्च परस्तादिस्तरेण वक्ष्याम इति । तदुच्यता-
मिति । अत्रोच्यते ।

5

मतिः स्मृतिः संज्ञा चिन्ताभिनिबोध इत्यनर्थान्तरम् ॥
१३ ॥

मतिज्ञानं स्मृतिज्ञानं संज्ञाज्ञानं चिन्ताज्ञानं आभिनि-
बोधिकज्ञानमित्यनर्थान्तरम् ॥

तदिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तम् ॥ १४ ॥

10

तदेतन्मतिज्ञानं द्विविधं भवति । इन्द्रियनिमित्तमनि-
न्द्रियनिमित्तं च^१ । तत्रेन्द्रियनिमित्तं स्पर्शनादीनां पञ्चानां
स्पर्शादिषु पञ्चस्वेव स्वविषयेषु । अनिन्द्रियनिमित्तं मनोवृत्ति-
रोग^२ज्ञानं च ।

अवग्रहेहापायधारणाः ॥ १५ ॥

15

तदेतन्मतिज्ञानमुभयनिमित्तमप्येकशस्त्वुर्विधं भवति ।

* I. 35.

† I. 9. p. 14. line. 7.

१ s च शब्दात्तत्तयोपशमनिमित्तमिति । स क्षयोपशमस्वर्वसाधारण
इति कृत्वा न पठितश्च शब्देन वा संगृहीतः ।

२ s ओष = सामान्यं अप्रविभक्तरूपम् ।

- तद्यथा* । अवग्रह ईहापायो धारणा चेति । तच्चाव्यक्तं
यथास्वमिन्द्रियैर्विषयाणामालोचनावधारणमवग्रहः । अवग्रहो
ग्रहणमालोचनमवधारणमित्यनर्थान्तरम् ॥ अवग्रहीते विष-
यार्थैकदेशाच्छेषानुगमनं निश्चयविशेषजिज्ञासा† ईहा । ईहा
5 ‡ ऊहा तर्कः परीक्षा विचारणा जिज्ञासेत्यनर्थान्तरम् ॥
अवग्रहीते विषये सम्यगसम्यगिति गुणदोषविचारणाध्यवसाया-
पनोदोऽपायः । अपायोऽपगमः अपनोदः अपव्याधः अपेत-
मपगतमपविद्धमपनुत्तमित्यनर्थान्तरम् ॥ १ धारणा प्रतिपत्ति-
र्यथास्वं मत्यवस्थानमवधारणं च । धारणा प्रतिपत्तिरवधा-
10 रणमवस्थानं निश्चयोऽवगमः अवबोध इत्यनर्थान्तरम् ॥

बहुबहुविधक्षिप्रानिश्चितानुक्तध्रुवाणां सेतराणाम् ॥
१६ ॥

अवग्रहादयश्चत्वारो मतिज्ञानविभागा एषां बह्नादीनाम-
र्थानां सेतराणां भवन्त्येकशः । सेतराणामिति सप्रतिपक्षाणामि-

* K यथा only. S perhaps omits. † K, H add चेष्टा ।

‡ S perhaps adds चेष्टा ।

§ K omits these three, and has अपनुन्न for अपनुत्त ।

॥ Var. S • निश्चितानिश्चितध्रुवाणाम् ।

१ S तत्रेति चतुर्ध्वग्रहादिषु प्रक्रान्तेषु ।

२ H जिज्ञासया चेष्टा बोधस्तत्त्वात्मव्यापाररूपा ईहोच्यते ।

३ S धारणा इति लक्ष्यं प्रतिपत्तिर्यथास्वमित्यनेनाद्यभेदं दर्शयति ।
मत्यवस्थानमित्यनेन द्वितीयां लब्धिरूपां धारणां कथयति । अव-
धारणां चेत्यनेन तृतीयां भेदं कथयति ।

त्यर्थः । *बहुवगृह्णाति^१ अल्पमवगृह्णाति^२ । बहुविधमवगृह्णाति
एकविधमवगृह्णाति । क्षिप्रमवगृह्णाति क्षिरेणावगृह्णाति । अनि-
श्रितमवगृह्णाति निश्रित^३मवगृह्णाति । अनुक्तमवगृह्णाति उक्त-
मवगृह्णाति^४ । ध्रुवमवगृह्णाति अध्रुवमवगृह्णाति । इत्येवमीहा-
दीनामपि विद्यात्[†] ॥

5

अर्थस्य ॥ १७ ॥

अवग्रहादयो मतिज्ञानविकल्पा अर्थस्य भवन्ति ॥

व्यञ्जनस्यावग्रहः ॥ १८ ॥

व्यञ्जनस्यावग्रह एव भवति नेहादयः । एवं द्विविधोऽवग्रहो
व्यञ्जनस्यार्थस्य च । ईहादयस्त्वर्थस्यैव ॥

10

* K, H add तद्यथा । † K विन्द्यात् ।

- १ S एवं औपचारिको (व्यावहारिको) ऽवग्रहस्तमङ्गीकृत्य बहुगृह्णा-
तीत्येतदुच्यते । न त्वेकसमयवर्तिनं नैश्चयिकम् । H तत्र बहुमव-
गृह्णाति वेणुवीणाभट्टकपटहध्वनिसमुदयं क्षयोपशमोत्कर्षात् । कथ-
मेतद्विनिश्चीयते । उत्तरकालं तथा अपायादिदर्शनात् । न ह्यसत्यव-
ग्रहभेदे स तथाविधो यत्कोऽतिप्रसङ्गात् । व्यावहारिकावग्रह-
मपेक्ष्यैवमुक्तमित्यन्ये । स ह्यपाय एवात्तरेहाद्यपेक्षयावग्रह इति ॥
- २ S निश्रितो लिङ्गप्रमितो ऽभिधीयते । H अनिश्रितं वेणुवादिशब्द-
मन्यनिरपेक्षमेव शब्दादिना मेरीशब्दग्रहणवदिति दृढव्याख्या ॥
- ३ S says that the text is उक्तमवगृह्णाति अनुक्तमवगृह्णाति but
others through fear of अव्याप्तिदोष substitute निश्चितमव-
गृह्णाति and अनिश्चितमवगृह्णाति । H संदिग्धमवगृह्णाति असं-
दिग्धमवगृह्णाति & explains असंदिग्धं to mean निश्चितम् ॥

न चक्षुरनिन्द्रियाभ्याम् ॥ १९ ॥

चक्षुषा नोदन्द्रियेण च व्यञ्जनावग्रहो न भवति ।
चतुर्भिरिन्द्रियैः शेषैर्भवतीत्यर्थः । एवमेतन्मतिज्ञानं द्विविधं^१
चतुर्विधं अष्टाविंशतिविधं अष्टषष्ठ्युत्तरशतविधं षट्त्रिंशत्ति-
5 शतविधं च भवति ॥

अत्राह । गृहीतमस्तावन्मतिज्ञानम् । अथ श्रुतज्ञानं किमिति ।
अचोच्यते ॥

श्रुतं मतिपूर्वं ह्यनेकद्वादशभेदम् ॥ २० ॥

श्रुतज्ञानं मतिज्ञानपूर्वकं^२ भवति । श्रुतमाप्तवचनमागम
10 उपदेश ऐतिह्यमान्नायः प्रवचनं जिनवचनमित्यनर्थान्तरम् ।
*तद्विविधमङ्गबाह्यमङ्गप्रविष्टं च । तत्पुनरनेकविधं द्वादशविधं च
यथासङ्गम् । अङ्गबाह्यमनेकविधम् । तद्यथा । सामायिकं

* H K तदेतद्विविधम् ।

१ S II द्विविधमिति इन्द्रियनिमित्तमनिन्द्रियनिमित्तं च । चतुर्विधम-
वग्रहादिभेदतः । अष्टाविंशतिविधमिति स्पर्शनादीनां मनःपर्यव-
सानानां षण्णामेकैकस्य चत्वारो भेदा अवग्रहादयस्ते समुदिताः
सर्वेऽपि चतुर्विंशतिरूपजातास्तत्तच्चतुर्मणोवर्जः स्पर्शनादीनां यो
व्यञ्जनावग्रहस्य तुर्भेदः स प्रच्छिन्नस्ततोऽष्टाविंशतिविधं भवति ।
अष्टषष्ठ्युत्तरशतविधमिति तस्या एवाष्टाविंशतेरेकैको भेदः षड्विधो
भवति बह्वादिभेदेन । षट्त्रिंशत्तिशतविधमिति तस्या एवाष्टा-
विंशतेरेकैको भेदो द्वादशधा भवति सेतखण्डादिद्वादशकेन ॥

२ S अपेक्षाकारणं चेह पूर्वमित्यनेनोच्यते ॥ II युगपदेव मतिश्रुतयो-
र्लब्धस्तत्त्वार्थं मतिपूर्वकत्वं । उच्यते । उपयोगापेक्षया श्रुतोपयोगो
मतिनिमित्त इत्यर्थः ॥

चतुर्विंशतिसुवो वन्दनं प्रतिक्रमणं कायव्युत्सर्गः^{* १} प्रत्याख्यानं
 दशवैकालिकं उत्तराध्यायाः[†] दशाः^२ कल्पव्यवहारौ निग्रीय-
 मृषि^३भाषितान्येवमादि॥ अङ्गप्रविष्टं द्वादशविधम् । तद्यथा ।
 आचारः सूत्रकृतं स्थानं समवायः व्याख्याप्रज्ञप्तिः ज्ञातधर्मकथा^४
 उपासकाध्ययनदशाः अन्तर्दृशाः अनुत्तरौपपातिकदशाः प्रश्न- 5
 व्याकरणं विपाकसूत्रं दृष्टिपात^५ इति ॥ अत्राह । मतिज्ञान-
 श्रुतज्ञानयोः कः प्रतिविशेष इति । अत्रोच्यते । उत्पन्नाविन-
 ष्टार्थगाहकं साम्प्रतकालविषयं मतिज्ञानम् । श्रुतज्ञानं तु
 त्रिकालविषयं उत्पन्नविनष्टानुत्पन्नार्थगाहकम् ॥ अत्राह ।
 गृह्णीमो॥ मतिश्रुतयोर्नानात्वम् । अथ श्रुतज्ञानस्य द्विविधमनेक- 10
 द्वादशविधमिति किं कृतः प्रतिविशेष इति । अत्रोच्यते ।
 वक्तृविशेषाद्वैविध्यम् । यद्गवद्भिः सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः पर-

* B कायोत्सर्गः ।

† S com. उत्तराध्ययनानि ।

‡ MSS. ० नौत्ये ० ।

§ K ज्ञातधर्मकथा ।

॥ K गृह्णीमस्तावत् ।

- १ S H कृतस्य पापस्य यत्र कायपरित्यागेन क्रियमाणेन विशुद्धिराख्या-
 यते स कायव्युत्सर्गः ॥
- २ S H पूर्वोक्त्यानीय सङ्घसन्ततिहिताय स्थापितान्यध्ययनानि दशा
 उच्यन्ते । दशा इति वावस्थावचनः शब्दः काचित्प्रतिविशिष्टावस्था
 यतीनां यासु वर्ण्यते ता दशा इति ॥
- ३ S H ऋषिभिर्भाषितानि श्रत्येकबुद्धादिभिः कापिलीयादीनि ॥
- ४ S H दृष्टिनामाज्ञानिकादीनां यत्र प्ररूपणा कृता स दृष्टिवादः तासां
 वा तत्र पातः ॥

- मर्षिभिरर्हद्विस्तत्त्वाभावात्परमशुभस्य च प्रवचनप्रतिष्ठापन-
फलस्य तौर्थकरनामकर्मणोऽनुभावादुक्तं भगवच्छिष्यैरतिशय-
वद्विरुत्तमातिशयवाग्बुद्धिसंपन्नैर्गणधरैर्दृढं तदङ्गप्रविष्टम् । गण-
धरानन्तर्यादिभिस्त्वत्यन्तविशुद्धागमैः परमप्रकृष्टवाङ्मतिशक्ति-
5 भिराचार्यैः कालसंहननायुर्दोषादल्पशक्तीनां शिष्याणामनुग्रहाय
यत्प्रोक्तं तदङ्गबाह्यमिति ॥ सर्वज्ञप्रणीतत्वादानन्त्याच्च ज्ञेयस्य
श्रुतज्ञानं मतिज्ञानान्महाविषयम् । तस्य^१ च महाविषयत्वा-
न्तांस्तानर्थानधिकृत्य प्रकरणसमाप्त्यपेक्षमङ्गोपाङ्गनानालम् । किं
चान्यत् । सुखग्रहणधारणविज्ञानापोह^२प्रयोगार्थं* च । अन्यथा
10 ह्यनिबद्धमङ्गोपाङ्गशः समुद्रप्रतरणवद्दुरध्यवसेयं स्यात् । एतेन^३
पूर्वाणि वस्तूनि प्राभृतानि प्राभृतप्राभृतानि अध्ययनान्युद्देशाश्च^४
व्याख्याताः ॥ अत्राह । मतिश्रुतयोस्तुल्यविषयत्वं वक्ष्यति^५ ।
द्रव्येष्वसर्वपर्यायेष्विति । तस्मादेकत्वमेवास्त्विति । अत्रोच्यते ।
उक्तमेतत् साम्प्रतकालविषयं मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं तु चिकाल-
15 विषयं विशुद्धतरं चेति^६ । किं चान्यत् । मतिज्ञानमिन्द्रिया-
निन्द्रियनिमित्तमात्मनो ज्ञस्वाभावात्पारिणामिकम् । श्रुतज्ञानं
तु तत्पूर्वकमाप्तोपदेशाद्भवतीति ॥

* K ० विज्ञानेहापोहप्रयोगार्थं ० ।

† H K ० नुद्देशः पदानि च व्याख्यातानि । ‡ I. 27. § S C च only.

१ S H तस्य = श्रुतस्य । तांस्तानर्थानधिकृत्य जीवादीनांश्चित्य ।

२ S H अपोहं = निश्चयं ।

३ S H एतेनाङ्गोपाङ्गमेदप्रयोजनेन सुखग्रहणादिना ॥

अत्राह । उक्तं श्रुतज्ञानम् । अथावधिज्ञानं किमिति* ।
अचोच्यते ॥

द्विविधोऽवधिः ॥ २१ ॥

भवप्रत्ययः क्षयोपशमनिमित्तश्च ॥

तत्र

5

भवप्रत्ययो नारकदेवानाम् ॥ २२ ॥

नारकाणां देवानां च यथास्वं भवप्रत्ययमवधिज्ञानं भवति ।
भवप्रत्ययं भवहेतुकां भवनिमित्तमित्यर्थः । तेषां† हि भवो-
त्पत्तिरेव तस्य हेतुर्भवति पक्षिणामाकाशगमनवत् न शिञ्जा
न तप इति ॥

10

यथोक्तनिमित्तः षड्विकल्पः शेषाणाम् ॥ २३ ॥

यथोक्तनिमित्तः‡ क्षयोपशमनिमित्त इत्यर्थः । तदेतदवधि-
ज्ञानं क्षयोपशमनिमित्तं षड्विधं भवति शेषाणाम् । शेषाणा-
मिति नारकदेवेभ्यः शेषाणाम् तिर्यग्योनिजानां मनुष्याणां च ।
अवधिज्ञानावरणीयस्य कर्मणः क्षयोपशमाभ्यां भवति षड्वि- 15
धम् । तद्यथा । अनानुगामिकं आनुगामिकं हीयमानकं
वर्धमानकं अनवस्थितं अवस्थितमिति । तत्रानानुगामिकं यत्र

* B किं यदस्यानन्तरमिदमिति ।

† H omits भवहेतुकम् ।

‡ K तथा for वेषाम् ।

§ K adds इति ।

- चेत्ते स्थितस्योत्पन्नं ततः प्रच्युतस्य प्रतिपतति प्रश्नादेश^१पुरुष-
ज्ञानवत् ॥ आनुगामिकं यत्र कचिदुत्पन्नं चेन्नान्तरगतस्यापि
न प्रतिपतति भास्करप्रकाशवत् घटरक्तभाववच्च* ॥ ह्यीयमानकं
असंख्येयेषु दीपेषु समुद्रेषु पृथिवीषु विमानेषु तिर्यगूर्ध्वमधो[†]
5 यदुत्पन्नं क्रमशः संचिष्यमाणं प्रतिपतति आ ^१अङ्गुला-
संख्येयभागात् प्रतिपतत्येव वा[‡] ^२परिच्छिन्नेन्धनोपादानसन्तत्यग्नि-
शिखावत् ॥ वर्धमानकं यदङ्गुलस्यासंख्येयभागादिषूत्पन्नं वर्धते
आ सर्वलोकात् अधरोत्तरारणिनिर्मथनोत्पन्नो^४पात्तशुष्कोप-
चीयमानाधीयमानेन्धनराश्याग्नवत् ॥ अनवस्थितं ह्यीयते
10 वर्धते च वर्धते ह्यीयते च प्रतिपतति चोत्पद्यते^५ चेति पुनः
पुनर्हर्मिवत् ॥ अवस्थितं यावति चेत्ते उत्पन्नं भवति ततो

* S वा for च ।

† B adds वा ।

‡ K omits वा ।

§ C चोत्पतति ।

१ S II अथवा प्रश्नादेशः प्रधानपुरुषस्तन्निष्ठस्तत्परायणास्तस्य ज्ञानं
तद्वदिति । का पुनर्भावना । यथा नैमित्तिकः कश्चिदादिशङ्कस्मिं-
स्त्रिदेव स्थाने शक्नोति संवादयितुं न सर्वत्र पृच्छ्यमानमर्थमेवं
तदप्यवधिज्ञानं यत्र स्थितस्योत्पन्नं तत्रस्य एवोपलभते तेन
नान्यत्रति ॥

२ S II अङ्गुलशब्दस्य परिभाषितो ऽर्थो दृष्टव्यः ॥

३ S परिच्छिन्ना इन्धनोपादानसन्ततिर्यस्यामग्निशिखायां सा परिच्छि-
न्नेन्धनोपादानसन्तत्यग्निशिखा । परितः सर्वासु दिक्षु क्षिन्ना परिच्छिन्ना ।
इन्धनस्य नैरन्तर्येण प्रेक्ष्यः ॥

४ S उपात्तं प्रक्षिप्तं । उपचीयमानो वृद्धिं गच्छन्नित्यर्थः । आधीय-
मानः प्रक्षिप्यमाणाः ॥

न प्रतिपतत्या केवलप्राप्तेः* आ भवच्चयादा जात्यन्तरस्यायि
वा भवति लिङ्गवत् ॥

उक्तमवधिज्ञानम् । मनःपर्यायज्ञानं वक्ष्यामः ।

ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ॥ २४ ॥

मनःपर्यायज्ञानं द्विविधम् । ऋजुमतिमनःपर्यायज्ञानं विपुल- 5
मतिमनःपर्यायज्ञानं च ॥

अत्राह । कोऽनयोः प्रतिविशेष इति । अत्रोच्यते ।

विशुद्धप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषः ॥ २५ ॥

विशुद्धिकृतस्याप्रतिपातकृतज्ञानयोः प्रतिविशेषः । तद्यथा ।
ऋजुमतिमनःपर्यायाद्विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानं विशुद्धतरम् । 10
किं चान्यत् । ऋजुमतिमनःपर्यायज्ञानं प्रतिपतत्यपि भूयो^१
विपुलमतिमनःपर्यायज्ञानं तु न प्रतिपततीति ॥

अत्राह । अथावधिमनःपर्यायज्ञानयोः कः प्रतिविशेष इति ।
अत्रोच्यते ।

विशुद्धिश्चेत्स्वामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ॥ २६ ॥ 15

विशुद्धिकृतः चेत्कृतः स्वामिकृतो विषयकृतज्ञानयोर्विशेषो
भवत्यवधिमनःपर्यायज्ञानयोः । तद्यथा । अवधिज्ञानान्धनः-
पर्यायज्ञानं विशुद्धतरम् । यावन्ति हि रूपाणि द्रव्याण्य-
वधिज्ञानी जानीते तानि मनःपर्यायज्ञानी विशुद्धतराणि

* B & K add अतिष्ठते ।

† B C रूपीणि ।

१ S भूयः = पुनः to be construed with what follows.

मनोगतानि* जानीते ॥ किं चान्यत् । स्नेहकृतज्ञानयोः प्रति-
विशेषः । अवधिज्ञानमङ्गुलस्यासंख्येयभागादिषूत्पन्ना[†] भवत्या
सर्वलोकात् । मनःपर्यायज्ञानं तु मनुष्यचेत्र एव भवति
नान्यचेत्र[‡] इति ॥ किं चान्यत् । स्वामिकृतज्ञानयोः
5 प्रतिविशेषः । अवधिज्ञानं संयतस्य असंयतस्य वा[§] सर्व-
गतिषु भवति । मनःपर्यायज्ञानं तु मनुष्यसंयतस्यैव भवति
नान्यस्य ॥ किं चान्यत् । विषयकृतज्ञानयोः प्रतिविशेषः ।
रूपिद्रव्येष्वमवपर्यायेष्ववधिर्विषयनिबन्धो भवति । तदनन्त-
भागे मनःपर्यायस्येति ॥

10 अत्राह । उक्तं मनःपर्यायज्ञानम् । अथ केवलज्ञानं किमिति ।
अत्रोच्यते । केवलज्ञानं दशमेऽध्याये वक्ष्यते । मोहचयाज्ज्ञान-
दर्शनावरणान्तरायचयाच्च केवलमिति ॥

अत्राह । एषां मतिज्ञानादीनां ज्ञानानां कः कस्य विषय-
निबन्ध इति । अत्रोच्यते ।

15 मतिश्रुतयोर्निबन्धः सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ॥ २७ ॥

मतिज्ञानश्रुतज्ञानयोर्विषयनिबन्धो भवति सर्वद्रव्येष्व-
सर्वपर्यायेषु । ताभ्यां हि सर्वाणि द्रव्याणि जानीते न तु सर्वैः
पर्यायैः ।

* K मनोरहस्यगतानीव जानीते ।

• † K omits उत्पन्ना ।

‡ S नान्यचेति ।

§ HAC have संयतासंयतस्य and च for वा

S वाशब्दात्संयतासंयतस्य वा ।

॥ X. I.

रूपिष्ववधेः ॥ २८ ॥

रूपिष्वेव द्रव्येष्ववधिज्ञानस्य विषयनिबन्धो भवति असर्व-
पर्यायेषु । सुविशुद्धेनाप्यवधिज्ञानेन रूपीष्वेव* द्रव्याण्यवधिज्ञानी
जानीते तान्यपि न सर्वैः पर्यायैरिति ॥

तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ॥ २९ ॥

5

यानि रूपीणि† द्रव्याण्यवधिज्ञानी जानीते ततोऽनन्तभागे
मनःपर्यायस्य विषयनिबन्धो भवति । अवधिज्ञानविषयस्थानन्त-
भागं मनःपर्यायज्ञानी जानीते रूपिद्रव्याणि‡ मनोरहस्यविचार-
गतानि च१ मानुष॥चेत्रपर्यापन्नानि१ विशुद्धतराणि चेति ॥

सर्वद्रव्यपर्यायेषु केवलस्य ॥ ३० ॥

10

सर्वद्रव्येषु सर्वपर्यायेषु च॥ केवलज्ञानस्य विषयनिबन्धो
भवति । तद्धि सर्वभावग्राहकं संभिन्नलोकालोकविषयम् ।
नातः परं ज्ञानमस्ति । न च केवलज्ञानविषयात्परं किञ्चिद-
न्यज्ज्ञेयमस्ति१ । केवलं परिपूर्णं समग्रमसाधारणं निरपेक्षं
विशुद्धं सर्वभावज्ञापकं लोकालोकविषयमनन्तपर्यायमित्यर्थः ॥ 15

अत्राह । एषां मतिज्ञानादीनां युगपदेकस्मिञ्जीवे कति
भवन्तीति । अत्रोच्यते ।

* K रूपाष्वेव ।

† K रूपाणि ।

‡ रूपद्रव्याणि ।

§ S omits च ।

॥ K मनश्च ।

१ omits च ।

१ SH पर्यापन्नानि = व्यवस्थितानि ।

२ S यदप्रकाशितं केवलेनेति ।

एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिन्ना चतुर्भ्यः ॥ ३१ ॥

- एषां मत्यादीनां ज्ञानानामादित एकादीनि भाज्यानि युगपदेकस्मिञ्जीव आ चतुर्भ्यः । *कस्मिंश्चिज्जीवे मत्यादीनामेकं^१ भवति । कस्मिंश्चिज्जीवे द्वे भवतः । कस्मिंश्चिज्जीणि
- 5 भवन्ति । कस्मिंश्चिज्जिवारि भवन्ति । श्रुतज्ञानस्य तु मतिज्ञानेन नियतः सहभावस्तत्पूर्वकत्वात् । यस्य श्रुतज्ञानं तस्य नियतं मतिज्ञानम् । यस्य तु मतिज्ञानं तस्य श्रुतज्ञानं स्याद्वा न वेति ॥ अत्राह । अथ केवलज्ञानस्य पूर्वैर्मतिज्ञानादिभिः किं सहभावो भवति । नेत्युच्यते† । केचिदाचार्या व्याचक्षते । नाभावः ।
- 10 किं तु तदभिभूतत्वादकिंचित्कराणि भवन्तीन्द्रियवत् । यथा वा व्यभ्रे नभसि आदित्य उदिते भूरितेजस्त्वादादित्येनाभिभूतान्यन्यतेजांसि ^१ज्वलनमणिचन्द्रनक्षत्रप्रभृतीनि प्रकाशनं प्रत्यकिंचित्कराणि भवन्ति तद्वदिति । केचिदप्याहुः । *अपाय-सङ्ख्यतया मतिज्ञानं तत्पूर्वकं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानमनःपर्याय-
- 15 ज्ञाने च रूपिद्रव्यविषये तस्माच्चैतानि केवलिनः सन्तीति ॥ किं चान्यत् । मतिज्ञानादिषु चतुर्षु पर्यायेणोपयोगो भवति न

* K adds तद्यथा । † C omits किं । ‡ HK नेति । अत्रोच्यते ।

१ S येन निसर्गसम्यग्दर्शनं प्राप्तं तस्य मतिज्ञानमाद्यमेवैकं—न श्रुतं ॥

२ S ज्वलनोऽग्निः ॥

३ S अपायो नाम श्रोत्रादीन्द्रियोपलब्धस्येहितस्यार्थस्य निश्चयः । नैवंविधोऽपायः केवलिनोऽस्ति । यावच्च शोभनाणि सम्यक्कदलिकानि सन्ति तावन्मतिज्ञानं । तदेतद्द्वयमपि दूरोत्सारितं केवलिनः ॥

युगपत् । 'संभिन्नज्ञानदर्शनस्य तु भगवतः केवलिनो युगपत्सर्व-

१ S किं चान्यदित्यादिना । स्वाभिप्रायद्वयं प्रकाशयति ।
मतिज्ञानादिषु चतुर्षु मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानेषु पर्यायेण
क्रमेणोपयोगः *स्वविषयग्राहिता भवति न युगपदेकस्मिन्काले
न स्वस्वविषय एषां व्यापारः । यदा मतिज्ञानी मतिज्ञानेनोप- 5
युक्तो न तदा श्रुतादीनामन्यतमेन केनचित् । यदा च श्रुत-
ज्ञानेनोपयुक्तो न तदा मत्यादीनामन्यतमेनेति । केवलिनस्तु
क्रमेणैतज्ज्ञानगतो नास्त्युपयोगः ॥ यतः संभिन्न इत्यादि । ज्ञानं
विशेषग्राहि दर्शनं सामान्यग्राहि ज्ञानं च दर्शनं च ज्ञानदर्शने
संभिन्ने सर्वद्रव्यपर्यायग्राहके ज्ञानदर्शने यस्य स संभिन्नज्ञान- 10
दर्शनः तस्यैवं । माहात्म्यादिगुणान्वितस्य भगवतः । केवलं
सर्वार्थग्राहि ज्ञानं यस्यास्ति तस्य केवलिनः । युगपदेकस्मिन्समये
केवलज्ञाने ऽनुसमयमुपयोगो भवति दर्शने च† । कीदृशि
केवलज्ञाने दर्शने वा । उच्यते । सर्वभावग्राहके सर्वे भावाः
पञ्चास्तिकायास्तेषां ग्राहकं विशेषे परिच्छेदकमित्यर्थः । निर- 15
पेक्षे निगता अपेक्षा ज्ञेयं मुक्तान्यत्र इन्द्रियादौ यस्य तन्निरपेक्षं
तस्मिन्निरपेक्षे । केवलज्ञाने विशेषग्राहिणि । दर्शने च सर्वभाव-
ग्राहके निरपेक्षे सामान्यग्राहिणि अनुसमयमुपयोगो भवतीति ।
अनुगतः अव्यवहितः समयो ऽत्यन्ताविभागः कालो यत्र काल-
सन्ताने स कालमन्तानः अनुसमयस्तमनुसमयं कालसन्तानमुप- 20
योगो भवति “कालध्वनोरत्यन्तसंयोगे (पा० २।३।५) इति

भावग्राहके निरपेक्षे केवलज्ञाने केवलदर्शने चानुसमयमुपयोगो

द्वितीया । अव्ययीभावो वा विभक्तादिषु (पा० २।१।६)

वारंवारोपयोगो भवति इति यावत् । एकस्मिन्समये केवल-

ज्ञानोपयोगे वृत्ते ततो ऽन्यस्मिन्केवलदर्शनोपयोग इति एवं

सर्वकालमवसेयम् । यद्यपि केचित्पण्डितमन्याः सूत्राण्यन्यथा-

5 कारमर्थमाचक्षते तर्कबलात्, विशुद्धबुद्धयो वारंवारोपयोगो

नास्तीति, तत् न प्रमाणायामः । यत आम्नाये भूयामि सूत्राणि

वारंवारोपयोगं प्रतिपादयन्ति ।

नाणमि दंसणमि य एत्तो एगतरगमि उवउत्ता । तथा-

सव्वस्स केवलस्स वि जुगवं दो णत्थि उवओगा ॥

10 इत्यादीनि । अथैवं मन्येयाः सूत्राणामेषामन्य एवार्थो ऽन्य

एवाव्युत्पन्नबुद्धिभिराख्यायत इत्येतदपि दुःश्रद्धानं । यतः सत्यं

सूत्राण्यन्धपुरुषस्थानानि* सुधिया गृहीतानि शक्नुवन्त्यर्थं ख्याप-

यितुम् । यथा श्वेतो धावतीत्यादि एवंविधेषु च सूत्रेष्ववश्य-

मात्रसंप्रदाय एवान्वेषणीयो भवति स चाविच्छेदेनार्थसंप्रदायः

15 समस्तश्रुतधरादधिकारिणः परिल्लवमानो† मुनिपरम्परया

यावदद्येत्यागमादविगणनेन वारंवारमित्यभ्युपेयते‡ । (वारंवारोप-

योग इति कुतः पुनरर्थागमो ऽकस्मादुपयोगवादिनः स्वत एव

चेत्प्रेक्षितः स्वमनीषिका सिद्धान्तविरोधिनी न प्रमाणमित्य-

भ्युपेयते) । अथागमात्प्रदर्शनैयस्तर्ज्जमौ तस्माद्यत्किंचिदेतदिति ।

* U स्थानीयानि ।

† U परिल्लवमानो ।

‡ U omits words in the brackets.

भवति ॥ विं चान्यत् । अथोपग्रमजानि चत्वारि ज्ञानानि
पूर्वाणि अथादेव केवलं । तस्माच्च केवलिनः शेषानि ज्ञानानि
सन्तीति^१ ॥

मतिश्रुतावधयो विपर्ययश्च[†] ॥ ३२ ॥

मतिज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानमिति । विपर्ययश्च भवत्य- 5
ज्ञानं चेत्यर्थः । ज्ञानविपर्ययो ऽज्ञानमिति[‡] । अत्राह । तदेव
ज्ञानं तदेवाज्ञानमिति । ननु? आयातपवच्छीतोष्णवच्च तदत्य-

* C सवन्तीति ।

† HK मतिश्रुताविभक्ता विपर्ययश्च ।

‡ विपर्ययश्च भवत्यज्ञानविपर्ययो ज्ञानमिति ।

§ K न तु ।

अथ* मन्यसे साकारो ऽनाकार इति शब्दभेदः केवलमत्र
केवलानि अर्थस्तुभिन्न एव यतः सर्वमेव विशेषपरिच्छेदकं ज्ञानं
केवलानि समस्ति न दर्शनमिति । इदमपि न जाघ्र्यते ज्ञाना- 10
वरणं भगवतः क्षीणं दर्शनावरणं च निरवशेषं । तत्रैकत्वे सति
को ऽयमावरणभेदाभिमानो निःप्रयोजनः । तथा साकारोपयोगो
ऽष्टधा दर्शनोपयोगश्चतुर्धेति तथा ज्ञानं पञ्चधा दर्शनं चतुर्धेति
एकत्वे सति कुत इदमपि घटमानकम् । न वातीवाभिनिवेशो
ऽस्माकं युगपदुपयोगो मा भूदिति वचनं न पञ्चामस्तादृशं । 15
क्रमोपयोगार्थप्रतिपादने तु भूरिवचनमुपलभामहे । न चान्यथा
जिनवचनं कर्तुं शक्यते सुविदुषापीति ॥

१ Var. S ज्ञानदर्शनावरणयोस्तु कृत्स्नचयात् केवलज्ञानदर्शने
भवतस्तस्माच्च केवलिनः शेषज्ञानानि ॥

न्तविरुद्धमिति । अत्रोच्यते । मिथ्यादर्शनपरिग्रहाद्विपरीत-
 याहकत्वमेतेषाम्^{१*} । तस्मादज्ञानानि भवन्ति । तद्यथा ।
 मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गज्ञानमिति[†] । अवधिर्विपरीतो[‡]
 विभङ्ग इत्युच्यते[§] ॥

- 5 अचाह । उक्तं भवता सम्यग्दर्शनपरिग्रहौतं मत्यादिज्ञानं
 भवत्यन्यथा॥ज्ञानमेवेति । मिथ्यादृष्टयोऽपि च[¶] भव्याश्चभव्याश्चे-
 न्द्रियनिमित्तानविपरीतास्पर्शादीनुपलभन्ते उपदिशन्ति च^{**}
 स्पर्शं स्पर्शं^{††} इति रसं रस इति । एवं शेषान् । तत्कथमेतदिति ।
 अत्रोच्यते । तेषां हि विपरीतमेतद्भवति ।

10 सद्सतोरविशेषाद्यदृच्छोपलब्धेरुन्मत्तवत् ॥ ३३ ॥

यथोन्मत्तः कर्मोदयादुपहतेन्द्रियमतिर्विपरीतग्राही भवति
 सोऽयं गौरित्यध्यवस्यति गां चाश्वं^{‡‡} इति लोष्टं सुवर्णमिति
 सुवर्णं लोष्टं^{§§} इति लोष्टं च लोष्टं^{¶¶} इति सुवर्णं^{***} सुवर्णमिति

* K मिथ्यादर्शनपरिग्रहौतयाहकमेतेषाम् । † K विभङ्गमिति ।

‡ H अवधिर्विपरीतो, K अवधिविपरीतो । § AC पंथ १५० ।

॥ SK add तु० त्यन्यथा लक्षण । ¶ C omits च ।

** C omits च । †† K स्पर्शमिति रसं रसमिति ।

‡‡ AC वाचमिति । §§ K लोष्टमिति ।

¶¶ K लोष्टमिति । ¶¶ HK add च ।

१ S एतेषामिति मतिश्रुतावधीनां ॥

२ S सहिद्यमानमसद्विद्यमानं । अविशेषादयथार्थावबोधात् । यदृच्छोप-
 लब्धेरिति अनालोचिता अर्थोपलब्धस्तस्या यदृच्छोपलब्धेः स्पर्शादि-
 परिज्ञानं भवति उन्मत्तस्येव ॥

तस्यैवमविशेषेण लोष्टं सुवर्णं सुवर्णं लोष्टमिति विपरीतम-
ध्ववस्थतो नियतमज्ञानमेव भवति—तद्वन्मिथ्यादर्शनोपहतेन्द्रिय-
मतेर्मतिश्रुतावधयोऽप्यज्ञानं* भवन्ति ॥

उक्तं ज्ञानं । चारित्रं नवमेऽध्याये वक्ष्यामः । प्रमाणे चोक्ते ।
नयान्वक्ष्यामः । तद्यथा ।

5

नैगमसंग्रहव्यवहारजुसूत्रशब्दा नयाः ॥ ३४ ॥

नैगमः संग्रहो व्यवहार चजुसूत्रः शब्द इत्येते पञ्चनया
भवन्ति । तत्र

आद्यशब्दौ द्विविभेदौ ॥ ३५ ॥

आद्य इति सूत्रक्रमप्रामाण्यान्नैगममाह । स द्विविभेदो देश- 10
परिचेपी सर्वपरिचेपी चेति । शब्दस्त्रिविभेदः साम्प्रतः समभिरूढ
एवभूत इति ॥ अत्राह । किमेषां लक्षणमिति । अत्रोच्यते ।
निगमेषु येऽभिहिताः शब्दास्तेषामर्थः† शब्दार्थपरिज्ञानं च
देशसमग्रग्राही नैगमः । अर्थानां सर्वैकदेशसंग्रहणं संग्रहः ।
लौकिकसम उपचारप्रायो विस्तृतार्थो व्यवहारः । सतां 15
साम्प्रतानामर्थानामभिधानपरिज्ञानमृजुसूत्रः । यथार्थाभिधानं
शब्दः । नामादिषु प्रसिद्धपूर्वाच्छब्दादर्थे प्रत्ययः साम्प्रतः ।
मत्सर्वथ्वसंक्रमः समभिरूढः । व्यञ्जनार्थयोरेवभूत इति ॥

अत्राह । उद्दिष्टा भवता नैगमादयो नयाः । तन्नया इति‡
कः पदार्थ इति । अत्रोच्यते । नयाः प्रापकाः कारकाः 20

* HK यज्ञानान्यथ ।

† HK अर्थः ।

‡ S adds तु ।

साधका निर्वर्तका निर्भासका उपलम्भका व्यञ्जका इत्यनर्था-
न्तरम् । जीवादीन्यदार्थान्नयन्ति प्राप्नुवन्ति* कारयन्ति साध-
यन्ति निर्वर्तयन्ति निर्भासयन्ति उपलम्भयन्ति व्यञ्जयन्तीति
नयाः ॥

- 5 अत्राह । किमेते १ तन्त्रान्तरीया वादिन आहोस्वित्सुतन्त्रा
एव चोदकपक्षग्राहिणो मतिभेदेन विप्रधाविता इति ।
अत्रोच्यते । नैते तन्त्रान्तरीया नापि स्वतन्त्रा मतिभेदेन
विप्रधाविताः । ज्ञेयस्य १ त्वर्थस्या १ ध्वसायान्तराष्टेतानि १ । तद्यथा ।
घट इत्युक्ते योऽभौ चेष्टाभिर्निर्वृत्तः १ ऊर्ध्वकुण्डलो १ घायतवृत्त-
10 ग्रीवोऽधस्तात्परिमण्डलो जलादीनामाहरणधारणममर्थ उत्तर-
गुणनिर्वर्तनानिर्वृत्तो १ द्रव्यविशेषस्तस्मिन्नेकस्मिन्विशेषवति तज्जा-
तौघेषु वा सर्वेष्वविशेषा १ त्परिज्ञानं नैगमनयः । एकस्मिन्वा १

* HK प्रापयन्ति ।

† K omits तु ।

‡ K omits वा ।

१ ऽ तन्त्रं जैनं प्रवचनं तस्मादन्यत्काणभुजादिशास्त्रं तस्मिन्मवाः कुशला वा
तन्त्रान्तरीयाः । अवश्यं वदन्तीति वादिनो ऽतः किं वैशिष्टिकादयो
वादिनो नया भणन्ते । आत्मीयं तन्त्रमेषां ते स्वतन्त्राः । चोदको दुरुक्ता-
दिस्मूचकस्तस्य पक्षो विषयः तं चोदकपक्षं ग्रहीतुं ग्रीलमेषामिति
चोदकपक्षग्राहिणः । विप्रधाविता अयथार्थनिरूपका इति ॥

२ ऽ अर्थस्य घटपटादेः ॥

३ ऽ एतानीति नैगमादीनि ॥

४ ऽ कुम्भकारचेष्टानिर्वृत्तः ॥

५ ऽ कुण्डल = वृत्त ॥

६ ऽ उत्तरेत्यादि पाकजरक्तादिगुणपरिसमाप्तया निष्पन्नः ।

७ ऽ अविशेषादभेदेन ।

बहुषु वा नामादिविशेषितेषु साम्प्रतातीतानागतेषु घटेषु
 संप्रत्ययः^१ संग्रहः । तेवमेव लौकिकपरीक्षकग्राह्येषूपचार-
 गम्येषु^२ यथास्थूलार्थेषु संप्रत्ययो व्यवहारः । तेवमेव सत्सु साम्प्रतेषु
 संप्रत्ययश्चजुसूत्रः । तेवमेव साम्प्रतेषु नामादीनामन्यतमग्राहिषु
 प्रसिद्धपूर्वकेषु* घटेषु^३ संप्रत्ययः साम्प्रतः शब्दः[†] । तेषामेव साम्प्र- 5
 तानामध्यवसायासंक्रमो वितर्कध्यानवत् समभिच्छेदः । तेषामेव
 व्यञ्जनार्थयोरन्योन्यापेक्षार्थग्राहित्वमेवभूत इति ॥

अत्राह । एवमिदानीमेकस्मिन्नर्थेऽध्यवसायनानात्मानु-
 विप्रतिपत्तिप्रसङ्ग इति । अत्रोच्यते । यथा सर्वमेकं सद-
 विशेषात् सर्वं द्वित्वं जीवाजीवात्मकत्वात् सर्वं त्रित्वं द्रव्यगुण- 10
 पर्यायावरोधात् सर्वं चतुष्टयं[‡] चतुर्दर्शनविषयावरोधात् सर्वं
 पञ्चत्वमस्तिकायावरोधात् सर्वं षट्त्वं षड्द्रव्यावरोधादिति ।
 यथैता न विप्रतिपत्तयो ऽथ चाध्यवसायस्थानान्तराण्येतानि
 तद्वन्नयवादा इति । किं चान्यत् । यथा मतिज्ञानादिभिः
 पञ्चभिर्ज्ञानैर्धर्मादीनामस्तिकायानामन्यतमोऽर्थः पृथक् पृथगु- 15
 पलभ्यते पर्यायविशुद्धिविशेषादुत्कर्षेण न च ता विप्रतिपत्तयः

* U पूर्वेषु ।

† K शब्देषु ।

‡ K साम्प्रतशब्दः ।

§ H चतुष्कं A चतुष्टयं ।

१ S संप्रत्ययः सामान्यं घटो घट इति परिज्ञानं ॥

२ S उपचारगम्यत्विति लौकिकक्रियाधारेषु ॥

३ S विरुद्धप्रतीतिर्विप्रतिपत्तिः ॥

तदन्नयवादाः । यथा वा प्रत्यक्षानुमानोपमानाप्तवचनैः प्रमाणै-
रेकोऽर्थः प्रतीयते* स्वविषयनियमात् न च ता विप्रतिपत्तयो
भवन्ति तदन्नयवादा इति । आह च†

‡नैगमशब्दार्थानामेकानेकार्थनयगमापेक्षः ।

५ देशसमग्रग्राही व्यवहारी नैगमो ज्ञेयः ॥ १ ॥

यत्संगृहीतवचनं सामान्ये देशतो ‡य च विशेषः ।

तत्संगृह्यनयनियतं ज्ञानं विद्यान्नयविधिज्ञः ॥ २ ॥

समुदायव्यक्ताकृतिसत्तासंज्ञादि‡निश्चयापेक्षम् ।

‡लोकोपचारनियतं व्यवहारं विस्तृतं विद्यात् ॥ ३ ॥

* K प्रतीयते ।

† II देशतो विशेषाच्च ।

‡ K adds च ।

१ S संक्षिप्ततरुचौनामनुग्रहार्थमार्याभिवर्त्तकाम एवं प्रकमत आह
चेत्यादि आह चेत्यात्मानमेव पर्यायान्तरवर्तिनं निर्दिशति । II प्रयासः
अभिहितमेवार्थं पूर्वाचार्यबहुमतो ऽयमिति तत्संगृह्यार्थाभिरुपप्रदर्श-
यन्नाह । आह चेत्यादि ॥

२ S नैगमो जनपदस्तत्रभवा नैगमाः शब्दास्तेषामर्था अभिधेया अतस्तेषां
नैगमशब्दार्थानां । एको विशेषः अनेकं सामान्यमनेकव्यक्त्याश्रितत्वात्
तावेवार्थो एकानेकार्थो तयोरेकानेकार्थयोनयः प्रकटनं प्रकाशनमेका-
नेकार्थनयः स एव गमः प्रकारः एकानेकार्थनयगमस्तमपेक्षते ऽभ्युपैति
यः स एकानेकार्थनयगमापेक्षः ॥ व्यवहारो ऽस्य सामान्यविशेषाभ्यां
परस्परविमुखाभ्यामस्तीति व्यवहारी नैगमो नयो ज्ञातव्यः ॥

३ S अथ च = अथवा ॥

४ S संज्ञादयो नामस्थापनाद्व्यभावाः ।

५ S लोकोपचारे नियतं निष्पन्नं । उपचरितानुपचरितार्थाश्रयणाद्विस्तृतं ।

साम्प्रतविषयग्राहकमृजुसूत्रनयं समासतो विद्यात् ।

विद्याद्यथार्थशब्दं विशेषितपदं तु शब्दनयम् ॥ ४ ॥ इति ॥

अत्राह । अथ जीवो नोजीवः अजीवो नोऽजीव इत्या-
कारिते केन नयेन कोऽर्थः प्रतीयत इति । अत्रोच्यते ।
जीव इत्याकारिते नैगमदेशसंग्रहव्यवहारजुसूत्रसाम्प्रतसमभिरूढैः
पञ्चस्वपि गतिष्वन्यतमो जीव इति प्रतीयते । कस्मात् । एते
हि नया जीवं प्रत्यौपशमिकादियुक्तभावग्राहिणः । नोजीव
इत्यजीवद्रव्यं जीवस्य वा देशप्रदेशौ । अजीव इत्यजीवद्रव्यमेव ।
नोऽजीव इति जीव एव तस्य वा देशप्रदेशाविति ॥ एवभूत-
नयेन तु जीव इत्याकारिते भवस्यो जीवः प्रतीयते । कस्मात् । 10
एष हि नयो जीवं प्रत्यौदयिकभावग्राहक एव । जीवतौति
जीवः प्राणिति प्राणान्धारयतीत्यर्थः । तच्च* जीवनं सिद्धे न
विद्यते तस्माद्भवस्य एव जीव इति । नोजीव इत्यजीवद्रव्यं
सिद्धो वा । अजीव इत्यजीवद्रव्यमेव । नोऽजीव इति भवस्य
एव जीव इति । समगार्थग्राहिलाक्षास्य नयस्य नानेन देश- 15
प्रदेशौ गृह्येते । एवं जीवौ जीवा इति^१ द्वित्वबहुत्वाकारिते-
ष्वपि । सर्वसंग्रहणे तु जीवो नोजीवः अजीवो नोऽजीवः जीवौ
नोजीवौ अजीवौ नोऽजीवौ इत्येकद्वित्वाकारितेषु शून्यम् ।
कस्मात् । एष हि नयः संख्यानन्त्याज्जीवानां बहुत्वमेवेच्छति

* A नतु, E ननु ।

यथार्थग्राही । शेषास्तु नया जात्यपेक्षमेकस्मिन्बहुवचनत्वं बहुषु च बहुवचनं ^१सर्वाकारितग्राहिण इति । एवं सर्वभावेषु नय-
वादाधिगमः कार्यः ।

- अत्राह । अथ पञ्चानां ज्ञानानां सविपर्ययाणां कानि को
नयः अयत इति । अत्रोच्यते । नैगमादयस्त्रयः सर्वाण्यष्टौ
अयन्ते । ऋजुसूत्रनयो मतिज्ञानमत्यज्ञानवर्जानि षट् ॥ अत्राह ।
कस्मान्मतिं सविपर्ययां न अयत इति । अत्रोच्यते । श्रुतस्य
सविपर्ययस्योपग्रहत्वात् । शब्दनयस्तु द्वे एव श्रुतज्ञानकेवलज्ञाने
अयते । अत्राह । कस्मान्नेतराणि अयत इति । अत्रोच्यते ।
10 मत्यवधिमनःपर्यायाणां श्रुतस्यैवोपग्राहकत्वात् । चेतनाज्ञस्वाभा-
व्याच्च सर्वजीवानां नास्य कश्चिन्मिथ्यादृष्टिरज्ञो वा जीवो
विद्यते । तस्मादपि विपर्ययान्न अयत इति । अतश्च प्रत्यक्षानु-
मानोपमानाप्रवचनानामपि प्रामाण्यमभ्यनुज्ञायत इति । आह च
विज्ञायैकार्यपदान्यर्थपदानि च विधानमिष्टं च ।
15 विन्यस्य परिक्षेपान्नयैः परीक्ष्याणि तत्त्वानि ॥ १ ॥
ज्ञानं सविपर्यासं त्रयः अयन्त्यादितो नयाः सर्वम् ।
सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं मिथ्यादृष्टेर्विपर्यासः ॥ २ ॥
ऋजुसूत्रः षट् अयते मतेः श्रुतोपग्रहादनन्यत्वात् ।
श्रुतकेवले तु शब्दः अयते नोऽन्यच्छ्रुताङ्गत्वात् ॥ ३ ॥

* S omits this.

१ सर्वाकारितग्राहिण इति सर्ववचनैकवचनादिभिराकारितानेता-
न्विकल्पान् गृह्णन्ति तच्छिन्नाश्च सर्वाकारितग्राहिण इति ॥

मिथ्यादृष्ट्यज्ञाने न श्रयते नास्य कश्चिदज्ञो* ऽस्ति !
 ज्ञस्वाभाव्याज्जीवो मिथ्यादृष्टिर्न चाप्यज्ञः ॥ ४ ॥
 इति नयवादाश्रित्वाः कचिद्विरुद्धा द्वावथ च विशुद्धाः ।
 लौकिकविषयातीतस्तत्त्वज्ञानार्थमधिगम्याः ॥ ५ ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमेऽर्हत्प्रवचनसंग्रहे
 प्रथमोऽध्यायः समाप्तः ॥

* Here and everywhere, Mss. BK give अन्य for अज्ञ० ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ।

अत्राह । उक्तं भवता जीवादीनि तत्त्वानीति । तत्र को जीवः कथं स्रक्षणे वेति^१ । अत्रोच्यते ।

औपशमिकक्षायिकौ भावौ मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्व-
मौदयिकपारिणामिकौ च^२ ॥ १ ॥

5 औपशमिकः चायिकः चायोपशमिक औदयिकः पारि-
णामिक इत्येते पञ्च भावा जीवस्य स्वतत्त्वं भवन्ति ।

द्विनवाष्टादशैकविंशतिचिभेदा यथाक्रमम् ॥ २ ॥

एते औपशमिकादयः पञ्च भावा द्विनवाष्टादशैकविंशति-
चिभेदा भवन्ति । तद्यथा* । औपशमिको द्विभेदः चायिको
10 नवभेदः चायोपशमिको ऽष्टादशभेदः औदयिक एकविंशति-
भेदः पारिणामिकस्त्रिभेद इति । यथाक्रममिति येन सूत्र-
क्रमेणात ऊर्ध्वं वक्ष्यामः† ।

सम्यक्त्वाचारित्रे ॥ ३ ॥

सम्यक्त्वं चाारित्रं च द्वावौपशमिकौ भावौ भवत इति ।

ज्ञानदर्शनदानलाभभोगोपभोगवीर्याणि च ॥ ४ ॥

* K यथाक्रमम् A यथा ।

† K adds तद्यथा ।

ज्ञानं दर्शनं दानं लाभो भोग उपभोगो वीर्यमित्येतानि
च* सम्यक्कचारित्रे च नव चायिका भावा भवन्तीति ।

ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदाः

सम्यक्कचारित्रसंयमासंयमाश्च ॥ ५ ॥

5

ज्ञानं चतुर्भेदं मतिज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं मनःपर्याय-
ज्ञानमिति । अज्ञानं त्रिभेदं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं विभङ्गज्ञान-
मिति । दर्शनं त्रिभेदं चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनमिति ।
लब्धयः पञ्चविधा दानलब्धिर्लाभलब्धिर्भोगलब्धिरुपभोगलब्धि-
वीर्यलब्धिरिति । सम्यक्कं चारित्रं संयमासंयम इत्येते ऽष्टादश 10
चायौपशमिका भावा भवन्तीति ।

गतिकषायलिङ्गमिथ्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धत्वले-

श्याश्चतुस्त्येकैकैकैकपद्भेदाः ॥ ६ ॥

गतिश्चतुर्भेदा नारकतैर्यग्योऽनमनुय्यदेवा इति । कषाय-
श्चतुर्भेदः क्रोधी मानो मायी लोभोति' । लिङ्गं त्रिभेदं स्त्री 15
पुमान्पुंसकमिति । मिथ्यादर्शनमेकभेदं मिथ्यादृष्टिरिति ।
अज्ञानमेकभेदमज्ञानीति । असंयतत्वमेकभेदमसंयतो ऽविरत
इति । अभिद्धत्वमेकभेदमसिद्ध इति । एकभेदमेकविधमिति ।
लेश्याः षड्भेदाः कृष्णलेश्या नीललेश्या कापोतलेश्या तेजो-

* KC omits च । † K तिर्थस्थान० । ‡ K puts पुमान् before स्त्री ।

१. S कषः संसारस्तस्याय उपादानकारणाविशेषः कषायः । स चतुर्धा
क्रोधादिस्तदुदयाक्तोद्धादित्यपदेशः । अत्रापि जीवस्वतत्त्वप्रतिपत्तये
क्रोधोति व्यपदेशो न क्रोध इति ।

लेश्या पद्मलेश्या शुक्ललेश्या । इत्येते एकविंशतिरौदयिक*-
भावा भवन्ति ।

जीवभव्याभव्यत्वादौनि च ॥ ७ ॥

जीवत्वं भव्यत्वमभव्यत्वमित्येते त्रयः पारिणामिका भावा
5 भवन्तीति । आदिग्रहणं किमर्थमिति । अत्रोच्यते । अस्तित्व-
मन्यत्वं कर्तृत्वं भोक्तृत्वं गुणवत्त्वमसर्वगतत्वमनादिकर्मसन्तानबद्धत्वं
प्रदेशत्वांमरूपत्वं नित्यत्वमित्येवमादयो ऽयनादिपारिणामिका
जीवस्य भावा भवन्ति । धर्मादिभिस्तु समाना इत्यादिग्रहणेन
सूचिताः । ये जीवस्यैव वैशेषिकान्ते स्वग्रन्थेनोक्ता इति । एते
10 पञ्च भावास्तपश्चाग्रङ्गेदा जीवस्य स्वतत्त्वं भवन्ति । अस्तित्वाद-
यश्च? किं चान्यत् ।

उपयोगो लक्षणम् ॥ ८ ॥

उपयोगो लक्षणं जीवस्य भवति ।

स॥ द्विविधो ऽष्टचतुर्भेदः ॥ ९ ॥

15 स॥ उपयोगो द्विविधः साकारो ऽनाकारश्च ज्ञानोपयोगो
दर्शनोपयोगश्चेत्यर्थः । स पुनर्यथामङ्गलमष्टचतुर्भेदो भवति ।

* S probably omits औदयिक K औदयिका भावा ।

† K प्रदेशत्वं । ‡ KB ० रूपित्वम् । § K omits.

॥ Var S omits. S says this is wrong, and in arguing says “यच्च
भेदविधिः तच्च तच्छब्दा न प्रयुज्यते इति कः खलु नियमः” and further
quotes VI 2 and VIII 2 in support of his argument.

ज्ञानोपयोगो ऽष्टविधः । तद्यथा । मतिज्ञानोपयोगः श्रुतज्ञानो-
पयोगो ऽवधिज्ञानोपयोगो मनःपर्यायज्ञानोपयोगः केवलज्ञानो-
पयोगो मत्यज्ञानोपयोगः श्रुताज्ञानोपयोगो विभङ्गज्ञानोपयोग
इति । दर्शनोपयोगश्चतुर्भेदः । तद्यथा । चक्षुर्दर्शनोपयोगो ऽचक्षु-
दर्शनोपयोगो ऽवधिदर्शनोपयोगः केवलदर्शनोपयोग इति ॥ ५

संसारिणो मुक्ताश्च ॥ १० ॥

ते जीवाः समासतो द्विविधा भवन्ति संसारिणो मुक्ताश्च ।
किं चान्यत् ।

समनस्कामनस्काः ॥ ११ ॥

समासतस्ते एव जीवा द्विविधा भवन्ति समनस्काश्च अमन- 10
स्काश्च । तान्परस्तादृक्ष्यामः* ॥

संसारिणस्त्रसस्थावराः ॥ १२ ॥

संसारिणो जीवा द्विविधा भवन्ति त्रसाः स्थावराश्च । तत्र

पृथिव्यव्वनस्पतयः स्थावराः ॥ १३ ॥

पृथिवीकायिका अप्कायिका वनस्पतिकायिका इत्येते 15
त्रिविधाः स्थावरा जीवा भवन्ति । तत्र पृथिवीकायो ऽनेकविधः
शुद्धपृथिवीशर्करावाल्मुकादिः । अप्कायो ऽनेकविधो हिमादिः ।
वनस्पतिकायो ऽनेकविधः शैवलादिः ॥

तेजोवायू द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः ॥ १४ ॥

तेजःकायिका अङ्गारादयः । वायुकायिका उत्कलिकादयः ।
द्वौन्द्रियास्त्रौन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया इत्येते त्रसा भवन्ति ।
संसारिणस्तृसाः स्यावरा इत्युक्ते एतदुक्तं भवति मुक्ता नैव त्रसा
नैव स्यावरा इति ॥

5 पञ्चेन्द्रियाणि ॥ १५ ॥

पञ्चेन्द्रियाणि* भवन्ति । आरम्भो नियमार्थः षडादि-
प्रतिषेधार्थश्च ॥ इन्द्रियं । इन्द्रलिङ्गमिन्द्रदिष्टमिन्द्रदृष्टमिन्द्रसृष्ट-
मिन्द्रजुष्टमिति† वा । इन्द्रो जीवः सर्वद्रव्यैश्वर्ययोगाद्विषयेषु
वा परमैश्वर्ययोगात् । तस्य लिङ्गमिन्द्रियं लिङ्गनाम्सूचना-
10 त्प्रदर्शनादुपलभनाद्वाञ्चनाच्च‡ जीवस्य लिङ्गमिन्द्रियम् ॥

द्विविधानि ॥ १६ ॥

द्विविधानीन्द्रियाणि भवन्ति । द्रव्येन्द्रियाणि भावेन्द्रियाणि
च ॥ तत्र

निर्वृत्त्युपकरणे द्रव्येन्द्रियम् ॥ १७ ॥

15 निर्वृत्तीन्द्रियमुपकरणेन्द्रियं च द्विविधं द्रव्येन्द्रियम् ।
निर्वृत्तिरङ्गोपाङ्गनामनिर्वर्तितानीन्द्रियद्वाराणि¹ कर्मविशेष-

* K पञ्चैवेन्द्रियाणि भवन्तीत्या० ।

† B adds इन्द्रदत्तम्, C adds इन्द्रसृष्टम् K adds इन्द्रदत्तं last and omits
इन्द्रदृष्टं ।

‡ B adds लभनात् and puts उपलभनात् for उपलभनात् K gives उप-
लभनात् for जुष्टं and अञ्चनात् for दत्तम् । § K निर्वृत्ति ।

१ S अङ्गोपाङ्गनाम निर्माणकर्म चाभ्यां कर्मविशेषाभ्यां.....विशिष्टा-
वयववचनया निष्पादिताप्रतिविशिष्टदेशः प्रदेशः ।

संस्कृताः शरीरप्रदेशाः । निर्माणनामाङ्गोपाङ्गप्रत्यया^१ मूल-
गुणनिर्वर्तनेत्यर्थः ॥ उपकरणं बाह्यमभ्यन्तरं च । निर्वर्तित-
स्थानुपघातानुग्रहाभ्यामुपकारीति ॥

लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियम् ॥ १८ ॥

लब्धिरुपयोगश्च भावेन्द्रियं भवति । लब्धिर्नाम गति- 5
जात्यादिनामकर्मजनिता तदावरणीयकर्मचयोपशमजनिता
चेन्द्रियाश्रयकर्मोदयनिवृत्ता च जीवस्य भवति । सा पञ्च-
विधा । तद्यथा । स्पर्शनेन्द्रियलब्धिः रसनेन्द्रियलब्धिः घ्राणेन्द्रिय-
लब्धिः चक्षुरिन्द्रियलब्धिः श्रोत्रेन्द्रियलब्धिरिति ॥

उपयोगः स्पर्शादिषु[‡] ॥ १९ ॥

10

स्पर्शादिषु मतिज्ञानोपयोग इत्यर्थः । उक्तमेतदुपयोगो
लक्षणम्^१ । उपयोगः प्रणिधानमायोगः^२ सद्भावः परिणाम इत्यर्थः ॥
एषां च सत्यां निवृत्तावुपकरणोपयोगौ भवतः । सत्यां च^३
लब्धौ निवृत्त्युपकरणोपयोगा भवन्ति । निवृत्त्यादीनामेकतरा-
भावे विषयालोचनं न भवति ।

15

* K omits चङ् ।

† KB वा ।

‡ S says: some doubt whether this is a sutra, but he adds, their view is wrong. K margin टीकाकारमते सूत्रमिदं केषांचिन्मते भाष्यमेवैतदिति ।

§ II. 8.

॥ K उपयोगः ।

¶ S probably omits च ।

१ S मध्यव्यवस्थितो नामशब्द उभयं विशेषतयात्तिष्यति ।.....ते कर्मणी प्रत्ययं कारणं निमित्तं यस्या निवृत्तेः सा निर्माणनामाङ्गोपाङ्गप्रत्यया ।

अत्राह । उक्तं भवता पञ्चेन्द्रियाणीति* । तत्त्वानि तानीन्द्रियाणीत्युच्यते ।

स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि ॥ २० ॥

स्पर्शनं रसनं घ्राणं चक्षुः श्रोत्रमित्येतानि पञ्चेन्द्रियाणि ॥

5 स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दास्तेषामर्थाः ॥ २१ ॥

एतेषामिन्द्रियाणामेते स्पर्शादयो ऽर्था भवन्ति यथामञ्जम् ॥

श्रुतमनिन्द्रियस्य ॥ २२ ॥

श्रुतज्ञानं द्विविधमनेकदादशविधं नोदन्द्रियस्थार्थः ।

अत्राह । उक्तं भवता पृथिव्यव्वनस्पतितेजोवायवो द्वीन्द्रियादश्च† नव जीवनिकायाः । पञ्चेन्द्रियाणि‡ चेति । तत्किं कस्येन्द्रियमिति । अत्रोच्यते ।

वाय्वन्तानामेकम् ॥ २३ ॥

पृथिव्यादीनां वाय्वन्तानां जीवनिकायानामेकमेवेन्द्रियं सूत्रक्रमप्रामाण्यात्प्रथमं स्पर्शनमेवेत्यर्थः ।

15 कृमिपिपीलिकाभ्रमरमनुष्यादीनामेकैकवृद्धानि§॥२४॥

कृम्यादीनां पिपीलिकादीनां भ्रमरादीनां मनुष्यादीनां च यथामञ्जमेकैकवृद्धानीन्द्रियाणि भवन्ति । यथाक्रमम् । तद्यथा । कृम्यादीनां अपादिक-नूपुरक-गण्डूपद-शङ्ख-शुक्तिका-शम्बूका-

* II. 15.

† II. 13, 14.

‡ II. 15.

§ Var Sonnts मनुष्यादीनाम् ।

जलूका-प्रभृतीनामेकेन्द्रियेभ्यः पृथिव्यादिभ्य एकेन वृद्धे स्पर्शन-
 रमनेन्द्रिये भवतः । ततो ऽप्येकेन वृद्धानि पिपीलिका-रोहि-
 णिका-उपचिका-कुन्थु-तुवुरुक-त्रपुसबीज-कर्पासास्थिका-शतपद्यु-
 त्यतक-दणपत्र-काष्ठहारकप्रभृतीनां त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणानि ।
 ततो ऽप्येकेन वृद्धानि भ्रमर-वटर*-सारङ्ग-मच्छिका-पुत्तिका†- 5
 दंश-मशक-वृश्चिक-नन्द्यावर्त-कीट-पतङ्गादीनां चत्वारि स्पर्शन-
 रसनघ्राणचक्षुषि । शेषाणां च तिर्यग्योनिजानां मत्स्योरग-
 भुजङ्ग-पक्षि-चतुष्पदानां सर्वेषां च नारकमनुष्यदेवानां
 पञ्चेन्द्रियाणीति ॥

अत्राह । उक्तं भवता द्विविधा जीवाः । समनस्का अमन- 10
 स्काश्चेति? । तत्र के समनस्का इति । अत्रोच्यते ।

संज्ञिनः समनस्काः ॥ २५ ॥

संप्रधारणसंज्ञायां संज्ञिनो जीवाः समनस्का भवन्ति । सर्वे
 नारकदेवा गर्भव्युत्क्रान्तयश्च मनुष्यास्तिर्यग्योनिजाश्च केचित् ॥
 ईहोपोहयुक्ता गुणदोषविचारणात्मिका संप्रधारणसंज्ञा । तां 15
 प्रति संज्ञिनो विवक्षिताः । अन्यथा ह्याहारभयमैथुनपरिग्रह-
 संज्ञाभिः सर्वे एव जीवाः संज्ञिन इति ॥

विग्रहगतौ कर्मयोगः ॥ २६ ॥

विग्रहगतिसमापन्नस्य जीवस्य कर्मकृत एव योगो भवति ।

* K वटर ।

† K B पुत्तिका ।

‡ Var S adds here as a sutra चक्षुष्योन्द्रियाः केवलिनः ।

§ II. 11.

॥ C कर्मयोगम् ।

कर्मशरीरयोग इत्यर्थः । अन्यत्र तु यथोक्तः कायवाग्मनोयोग इत्यर्थः ॥

अनुश्रेणि गतिः ॥ २७ ॥

मर्वा गतिर्जीवानां पुद्गलानां चाकाशप्रदेशानुश्रेणि भवति
5 विश्रेणिर्न भवतीति गतिनियम इति* ।

अविग्रहा जीवस्य ॥ २८ ॥

सिध्यमानांगतिर्जीवस्य नियतमविग्रहा भवतीति ।

विग्रहवती च संसारिणः प्राक् चतुर्भ्यः ॥ २९ ॥

जात्यन्तरसंक्रान्तौ संसारिणो जीवस्य विग्रहवती चाविग्रहा
10 च गतिर्भवति उपपातचेत्रवशात् । तिर्यगूर्ध्वमधश्च प्राक्
चतुर्भ्य इति । येषां विग्रहवती तेषां विग्रहाः प्राक् चतुर्भ्यो
भवन्ति । अविग्रहा एकविग्रहा द्विविग्रहाः त्रिविग्रहा इत्येताः-
श्चतुःसमयपराश्चतुर्विधा गतयो भवन्ति । परतो न संभवन्ति ।
प्रतिघाताभावाद्विग्रहनिमित्ताभावाच्च । विग्रहो वक्रितं विग्रहो
15 ऽवग्रहः श्रेण्यन्तरसंक्रान्तिरित्यनर्थान्तरम् । पुद्गलानामप्येवमेव ॥

शरीरिणां॥ च॥ जीवानां विग्रहवती चाविग्रहवती** च
प्रयोगपरिणामवशात् । न तु तत्र विग्रहनियम इति ॥

अत्राह । अथ विग्रहस्य किं परिमाणमिति । अत्रोच्यते ।

चेत्रतो भाज्यम् । कालतस्तु

* A omits इति । † K B सिध्यमानस्य । ‡ C द्विविग्रहास्त्रि ।

§ S probably एवम् for इति । ॥ B शरीरिणाम् ।

¶ Mss. omits च ।

** A omits K चाविग्रहा ।

एकसमयो ऽविग्रहः ॥ ३० ॥

एकसमयो ऽविग्रहो भवति । अविग्रहा गति*रालोका-
न्तादप्येकेन समयेन भवति । एकविग्रहा द्वाभ्याम् । द्विविग्रहा
त्रिभिः । त्रिविग्रहा चतुर्भिरिति । अत्र भङ्गप्ररूपणा कार्येति ॥

एकं द्वौ वानाहारकः ॥ ३१ ॥

5

विग्रहगतिममापन्नो जीव एकं वा समयं द्वौ वा समया-
वानाहारको भवति । शेषं कालमनुसमयमाहारयति । कथमेकं
द्वौ वानाहारको न बह्वनीत्यत्र भङ्गप्ररूपणा कार्या ॥

अत्राह । एवमिदानीं भवत्ये जीवो ऽविग्रहया विग्रहवत्या
वा गत्या गतः कथं पुनर्जायतां इति अत्रोच्यते । उपपातक्षेत्रं 10
स्वकर्मवशात्प्राप्तः शरीरार्थं पुद्गलग्रहणं करोति । सकषायत्वा-
ज्जीवः कर्मणो योग्यानुद्गलानादन्तः† इति । कायवाङ्मनः-
प्राणपानाः पुद्गलानामुपकारः‡ । नामप्रत्ययाः॥ सर्वतो योग-
विशेषादिति॥ वक्ष्यामः । तज्जन्म । तच्च त्रिविधम् । तद्यथा ।

संमूर्च्छनगर्भोपपाता** जन्म ॥ ३२ ॥

15

संमूर्च्छनं गर्भं उपपात इत्येतत्त्रिविधं जन्म ।

सचित्तशीतसंवृत्ताः सेतरा मिश्राश्चैकशस्तद्योनयः॥३३॥

संसारे जीवानामस्य त्रिविधस्य जन्मन एताः सचित्तादयः

* K अविग्रहगतिरा० ।

+ K ज्ञायते ।

‡ VIII. 2.

§ V. 19.

॥ KB नामप्रत्ययात् ० ।

¶ VIII. 24.

** KB ० पाताज्जन्म ।

सप्रतिपक्षा मिश्राश्चैकशो योनयो भवन्ति । तद्यथा । सचित्ता
 अचित्ता सचित्ताचित्ता ग्रीता उष्णा ग्रीतोष्णा संवृत्ता विवृत्ता
 संवृत्तविवृत्ता इति । तत्र देवनारका*नामचित्ता योनिः ।
 गर्भजन्तानां मिश्रा । त्रिविधान्येषाम् ॥ गर्भजन्तानां देवानां च
 5 ग्रीतोष्णा । तैजःकायस्थोष्णा । त्रिविधान्येषाम् ॥ नारकैकेन्द्रिय-
 देवानां संवृत्ता । गर्भजन्तानां मिश्रा । विवृत्तान्येषामिति ॥

जराय्वण्डपोतजानां गर्भः† ॥ ३४ ॥

जरायुजानां मनुष्य-गो-महिषा‡जाविकाश्व-खरोद्ग-मृग-
 चमर-वराह-गवय-मिंह-व्याघ्र-क्षीपि-श्व॥-गृगाल मार्जारादी-
 10 नाम् । अण्डजानां सर्प-गोधा-ह्रकलाश-गृहकोकिलिका॥-
 मत्स्य-कूर्म-नक्र-शिशुमारादीनां॥ पक्षिणां च लोमपक्षाणां**
 हंस-चाष-शुक-गृध्र-श्वेन-पारापत-काक-मथूर-मद्गु-बक-बला-
 कादीनां । पोतजानां शल्लक††-हस्ति-श्वाविल्लापक‡‡-शशशा-
 रिका-नकुल-मूषिकादीनां पक्षिणां च चर्मपक्षाणां॥ जलुका-॥
 15 वल्गुलि-भारण्ड पक्षिविरालादीनां॥॥ गर्भा ***जन्तेति ॥

नारकदेवानामुपपातः ॥ ३५ ॥

* KA नारकदेवाना० । + Var S जराय्वण्डजपोतानां गर्भः ।

‡ B महिषजाविका० । § A ख K क्षीपिक-गृ० ।

॥ K गृहगोलिका । * KB सिप्रसार । ** Var S पक्षिणाम् ।

†† C शल्लकहस्तिश्वाविल्लाचक समारिका । •

‡‡ B श्वाविल्लापक K श्वसेहाविल्लापक । §§ Var S पक्षिणाम् ।

॥ K जलुका वल्गुलि ॥ जलुका । ¶ C पिडालादीनां ।

*** K B गर्भाज्जन्तेति ।

नारकाणां देवानां चोपपातो जन्मेति ।

शेषाणां संमूर्द्धनम् ॥ ३६ ॥

जराय्वण्डपोतजनारकदेवेभ्यः शेषाणां संमूर्द्धनं जन्म । उभ-
यावधारणं चात्र* भवति । जरायुजादीनामेवां गर्भः । गर्भ
एव जरायुजादीनाम्† । नारकदेवानामेवोपपातः । उपपात 5
एव नारकदेवानाम् । शेषाणामेव संमूर्द्धनम् । संमूर्द्धनमेव
शेषाणाम् ॥

औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणानि शरीराणि ॥

३७ ॥

औदारिकं वैक्रियं आहारकं तैजसं कर्मणमित्येतानि पञ्च 10
शरीराणि संसारिणां जीवानां भवन्ति ।

तेषां परं परं सूक्ष्मम् ॥ ३८ ॥

तेषामौदारिकादिशरीराणां परं परं सूक्ष्मं वेदितव्यम् ।
तद्यथा । औदारिकाद्वैक्रियं सूक्ष्मम् । वैक्रियादाहारकम् ।
आहारकतैजसम् । तैजसात्कर्मणमिति ॥ 15

प्रदेशतो ऽसङ्ख्येयगुणं प्राक् तैजसात् ॥ ३९ ॥

तेषां शरीराणां परं परमेव प्रदेशतो ऽसङ्ख्येयगुणं भवति

* BK omit च । † K जराय्वादीनामेव । ‡ K जराय्वादीनाम् ।
§ Some Mss. omit तेषाम् । H omits, but places it after the
वृत्त । तेषामौदा ।

१ S अत्र केचित्सूत्रावयवमविच्छिद्य शरीराणीति पृथक् सूत्रं कल्पयन्ति ।

२ S सन्धाकाशप्रदेशावगाहीति ।

३ S अनन्ताण्यस्तस्यः प्रदेशोऽत्राभिधीयते ।

प्राक् तैजसात् । औदारिकशरीरप्रदेशेभ्यो वैक्रियशरीरप्रदेशा
असङ्ख्यगुणाः । वैक्रियशरीरप्रदेशेभ्य आहारकशरीरप्रदेशा
असङ्ख्यगुणा इति ॥

अनन्तगुणे परे ॥ ४० ॥

- 5 परे द्वे शरीरे तैजसकर्मणे पूर्वतः पूर्वतः* प्रदेशार्थतया-
नन्तगुणे भवतः । आहारकात्तैजसं प्रदेशतो ऽनन्तगुणम् ।
तैजसात्कर्मणमनन्तगुणमिति ।

अप्रतिघाते ॥ ४१ ॥

- एते द्वे शरीरे तैजसकर्मणे अन्यत्र लोकास्तात्सर्वचा-
10 प्रतिघाते भवतः ।

अनादिसंबन्धो च ॥ ४२ ॥

ताभ्यां तैजसकर्मणाभ्यामनादिसंबन्धो जीवस्थेत्यनादि-
संबन्ध इति ।

सर्वस्य ॥ ४३ ॥

- 15 सर्वस्य चैते तैजसकर्मणे शरीरे संसारिणो जीवस्य भवतः ।
एके त्वाचार्या नयवादापेक्षं व्याचक्षते । कर्मणमेवैकमनादि-
संबन्धम् । तेनैवैकेन जीवस्थानादिः संबन्धोऽभवतीति । तैजसं
तु लब्ध्यपेक्षं भवति । सा च तैजसलब्धिर्न सर्वस्य कस्यचिदेव
20 भवति । क्रोधप्रसादनिमित्तौ प्रापानुग्रहौ प्रति तेजोनिर्ग-
शीतरश्मिनिर्गमकं तथा भ्राजिष्णुप्रभासमुदयच्छायाविर्वर्तकं
तैजसं॥ शरीरेषु मणिज्वलनज्योतिष्कविमानवदिति ।

* K पूर्वतः once.

† P संबद्धे ।

‡ C संबन्धि ।

§ K जीवस्थानादिसंबन्धे ।

|| HC कोष ।

¶ K omits तैजसं ।

तदादीनि भाज्यानि युगपदेकस्या चतुर्थ्यः ॥ ४४ ॥

ते^१ आदिनौ एषामिति तदादीनि । तैजसकर्मणे याव-
त्संसारभाविनौ आदिं^२ कृत्वा शेषाणि युगपदेकस्य जीवस्य

* C आदि ।

S ते आदिनौ इत्यादि भाष्यं प्रस्तुततैजसकर्मणे तच्छब्दे-
नाभिसंबध्यते । ते आदिनौ एषामौदारिकादीनां मेढिभूते
व्यवस्थिते तानि तदादीनि समुदायसमासार्थः । एतदेव
स्पष्टतरं करोति । तैजसकर्मणे यावत्संसारभाविनौ आदिं
कृत्वा यावत्संसारं भवितुं शीलमनयोस्ते संसारभाविनौ-
तैजसकर्मणे आदिं कृत्वा मेढीभूततया व्यवस्थाप्य शेषा-
ण्यौदारिकादीनि एकस्मिन्काले एकजीवस्य भाज्यानि विक- 10
स्यानि आचतुर्थ्य इति यावच्चत्वारि युगपदेकजीवस्य भवन्त्य-
प्रत्याख्यानपक्षे अथैकीयमतेन तैजसं प्रत्याख्यानं तथा चीणि
युगपदेकस्य स्युः । आचार्यस्याभिप्रायः कर्मणं च तैजसं आश्रयः
सर्वदा सर्वस्यास्ति । अतस्ते आदिनौ एषामिति विग्रहः कृत-
वान् । ये तु प्रत्याचक्षते तेषां विग्रहः तत् आदि कर्मण्येषां 15
तानीमानि तदादीनि । उभयथा च भाष्यं भविष्यति । आचार्यस्य
तु विग्रहगतौ कर्मकृत एव योगो भवति न तु तैजसमित्यत्रैव
लब्ध्यापेक्षत्वात्तत्किल नास्ति । तस्यामवस्थायाम् । अन्यत्र त्वाचा-
र्यस्य तैजसं सर्वचास्ति । तामिदानीमात्माभिप्रायानुसारिणीं
भजनां दर्शयन्नाह तद्यथेत्यादिना । अन्तर्गतौ तैजसकर्मणे 20

- केवले स्तः । इह तु तैजसमाश्रितमाचार्येण विग्रहगतावित्यत्र पराभिप्रायेण नाश्रितम् ॥ भवस्थतायामेते चौदारिकं चेति त्रीणि युगपत् । अथवा एते च वैक्रियं चेति त्रीणि । तिर्यङ्मनुष्याणां तैजसकर्मणौदारिकैः सह लब्धिप्रत्ययवैक्रियशरीरमद्भावे युगप-
- ५) दविच्छिन्नप्रदेशत्वाच्चत्वारि । चतुर्दशपूर्वधरमनुष्यस्याहारकलब्धौ सत्यां तैजसकर्मणौदारिकैः सह युगपदेवं चत्वारि पञ्चनाल-
तन्तुवदेव चाविच्छेदेनैकजन्मप्रदेशैश्चतुष्टयमपि प्रतिबद्धमव-
सेयम् ॥ एवमेतान्यच्च विकल्पांस्त्वमते प्रदृश्याधुना एकीयमत-
मादर्शयितुमाह । कर्मणमेव वा स्यात् । न ह्यन्तर्गतौ
- 10 लब्धिप्रत्ययं तैजसमस्ति लब्धेर्मृतावेव प्रचयवनात् । अतः कर्मणमेवैकमिति प्रथमो विकल्पः । कर्मणेतैजसे वा स्याता-
मित्ययमत्रानुपपन्नो विकल्पः । हेर्या तु भाष्येष्वधीतः । कथं ।
यैः प्रत्याख्यातं महजं तैजसं तेषां कुतो ऽन्तर्गतौ तत्संभवः । न
चान्यावस्था भवस्थतायामस्ति यत्रोभयमेव स्यात् । अनुत्पन्न-
- 15 तैजसवैक्रियलब्धेः कर्मणौदारिके द्वे भवतः । अथवा कर्मण-
वैक्रिये देवनारकाणां । तिर्यङ्मनुष्याणामनुत्पन्नतैजसलब्धीनां
कर्मणौदारिकवैक्रियाणि युगपत् । अनुत्पन्नतैजसवैक्रियलब्धे-
श्चतुर्दशपूर्वधरमनुष्यस्य कर्मणौदारिकाहारकाणि वा । उत्पन्न-
लब्धीनां नृतिरश्वां कर्मणेतैजसौदारिकवैक्रियाणि युगपच्चत्वारि
- 20 भवन्ति । चतुर्दशपूर्वधरमनुष्यस्यानुत्पन्नवैक्रियलब्धेः कर्मणेतैज-
सौदारिकाहारकाणि युगपत् । एवमेते ऽन्याचार्यदर्शनेन मग्न
विकल्पाः संभवन्ति ॥

भाज्यान्या चतुर्भ्यः । तद्यथा । तैजसकर्मणे वा स्याताम् । तैजस-
 कर्मणौदारिकाणि वा स्युः । तैजसकर्मणवैक्रियाणि वा स्युः ।
 तैजसकर्मणौदारिकवैक्रियाणि वा स्युः । तैजसकर्मणौदारिका-
 हारकाणि वा स्युः ॥ कर्मणमेव वा स्यात्* । कर्मणौदारिके
 वा स्याताम् । कर्मणवैक्रिये वा स्याताम् । कर्मणौदारिक- 5
 वैक्रियाणि वा स्युः । कर्मणौदारिकाहारकाणि वा स्युः ।
 कर्मणतैजसौदारिकवैक्रियाणि वा स्युः । कर्मणतैजसौदारिका-
 हारकाणि वा स्युः । न तु† कदाचिद्युगपत्पञ्च भवन्ति । नापि
 वैक्रियाहारके युगपद्भवतः स्वामिविशेषादिति वक्ष्यते ॥

निरुपभोगमन्त्यम् ॥ ४५ ॥

10

अन्त्यमिति सूत्रक्रमप्रामाण्यात्कर्मणमाह । तन्निरुपभोगम् ।
 न सुखदुःखे तेनोपभुज्येते न तेन कर्म बध्यते न वेद्यते नापि
 निर्जीर्यते इत्यर्थः ॥ शेषाणि तु सोपभोगानि । यस्मात्सुखदुःखे
 तैरुपभुज्येते कर्म‡ बध्यते वेद्यते निर्जीर्यते च तस्मात्सोप-
 भोगानीति ॥

15

अत्राह । एषां पञ्चानामपि शरीराणां संमूर्कनादिषु त्रिषु‡
 जन्मसु किं क जायत इति । अत्रोच्यते ।

गर्भसंमूर्कनजमाद्यम् ॥ ४६ ॥

आद्यमिति सूत्रक्रमप्रामाण्यादौदारिकमाह । तद्गर्भं संमूर्कने
 वा जायते ।

20

* Some Mss. add कर्मणतैजसं वा स्याताम् ।

† K च for तु ।

‡ K adds च ।

§ KB विजन्मसु ।

वैक्रियमौपपातिकम् ॥ ४७ ॥

वैक्रियशरीरमौपपातिकं भवति । नारकाणां देवानां चेति* ।

लब्धिप्रत्ययं च ॥ ४८ ॥

लब्धिप्रत्ययं च वैक्रियशरीरं भवति । तिर्यग्योनीनां मनु-

५ व्याणां चेति ।

शुभं विशुद्धमव्याधाति चाहारकं चतुर्दशपूर्वधरस्यैव† ॥

४९ ॥

शुभमिति शुभद्रव्योपचितं शुभपरिणामं चेत्यर्थः । विशुद्ध-

मिति विशुद्धद्रव्योपचितमभावद्यं चेत्यर्थः । अव्याधातीति आहा-

१० रकं शरीरं न व्याहन्ति न व्याहन्यते चेत्यर्थः । तच्चतुर्दशपूर्वधर

एव कस्मिंश्चिदर्थं कृच्छ्रे ऽत्यन्तसूक्ष्मे संदेहमापन्नो निश्चयाधि-

गमायं ज्ञेयान्तरितस्य भगवतो ऽर्हतः पादमूलमौदारिकेण

शरीरेणाशक्यगमनं॥ मत्वा लब्धिप्रत्ययमेवोत्पादयति दृष्ट्वा॥

भगवन्तं किञ्चसंग्रहः पुनरागत्य कुत्सजत्यन्तमुहर्तस्य ॥

१५ तैजसमपि‡ शरीरं लब्धिप्रत्ययं भवति ॥

* Komits च । † K वैक्रियं शरीरं । ‡ A ० धर एव । § C सूक्ष्मे ।

॥ K अशक्यं गन्तुमिति मत्वा ।

¶ K adds च ।

१ This is marked as a separate sūtra by Mss. Bhandakar does the same. But S does not do so. H considers this to be a sūtra तैजसमपि ॥ तैजसं शरीरं ।

S अथ तैजसकर्मणे कस्मिन् जन्मनि समुद्भवत इति नानयो-
निर्णयः सर्वत्राप्रतिहतशक्तित्वात्सर्वजन्मसु सह तैजसं कर्मणं वा

कर्मणमेषां निबन्धमाश्रयो भवति । तत्कर्मत एव
भवतीति बन्धे परस्तादित्यति । कर्म हि कर्मणस्य कारण-
मन्येषां च शरीराणामादित्यप्रकाशवत् ॥ यथादित्यः स्वमा-

* K निबन्धनमा० ।

+ VIII.

स्यात् । तनुलब्धि तैजसमतो लब्धिप्रस्तावमुपजीवन्भाष्यकार-
स्तैजसमपीत्याह । तेजोविकारस्तैजसं सर्वस्वोष्णलक्षणं रसा- 5
द्याहारपाकजननमेतच्चावश्यं सर्वप्राणिविषयमभ्युपगन्तव्यमन्यथा
शरीरपदे तैजसशरीराणि बद्धान्यनन्तानि अनन्तोत्सर्पिण्यव-
सर्पिणीममथराशिममस्त्र्यानि कालतः चेततो ऽनन्ता लोका
द्रव्यतः सिद्धेभ्यो ऽनन्तगुणानि सर्वजीवानन्तभागोनानि । किं
पुनः कारणमनन्तानि तत्स्वामिनामानन्यादित्येष ग्रन्थः सर्वो 10
विघटेत । लब्धिप्रत्यय एवाङ्गीक्रियमाणे तैजसवपुष्यतो विद्य-
मानमपि सर्वासुमत्सु सहजमनादृत्य तैजसं लब्ध्यधिकारे लब्धि-
प्रत्ययमेवाचष्टे नेतरदिति तैजसं शरीरं तैजसशरीरलब्धि-
कारणमुद्भूतशक्ति भवति तपोविशेषानुष्ठानात्कस्यचिदेव जातु-
चिन्नं सर्वस्येति ॥ 15

॥ तैजसमपीति सूत्रं संबन्धः प्रतीतः समुदायार्थं वा । श्रव-
यवार्थमाह तैजसमित्यादिना तैजसमपि शरीरं प्राङ्निर्दिष्ट-
स्वरूपं किमित्याह लब्धिप्रत्ययं लब्धिनिमित्तं भवति लब्धि-
निमित्तमपि न तु लब्धिनिमित्तमेव कर्मणभेदस्योष्णलक्षणस्य
रसाद्याहारपाकजनकस्य भावादिति ॥ 20

त्मानं प्रकाशयत्यन्यानि च द्रव्याणि न चास्यान्यः प्रकाशकः* ।
एवं कार्मणमात्मनश्च कारणमन्येषां च शरीराणामिति ॥

अत्राह । औदारिकमित्येतदादीनां शरीरसंज्ञानां कः
पदार्थ इति । अत्रोच्यते । उद्गतारमुदारम् । उत्कटारः-
5 मुदारम् । उद्गम एव वैवोदारम् । उपादानात्प्रभृति अनु-
समयमुद्गच्छति वर्धते जीर्यते शीर्यते परिणमतीत्युदारम् ।
उदारमेवौदारिकम् । नैवमन्यानि ॥ यथोद्गमं वा निरतिशेषं॥
यादृशं केद्यं भेद्यं दादृशं हार्यमित्युदारणादौदारिकम् । नैव-
मन्यग्रनि ॥ उदारमिति च स्थूलनाम** । स्थूलमुद्गतं पुष्टं
10 बृहन्महदित्युदारमेवौदारिकम् । नैवं शेषाणि । तेषां हि परं
परं सूक्ष्ममित्युक्तम्†† ॥

वैक्रियमिति । विक्रिया विकारो विहृतिर्विकरणमित्य-
नर्थान्तरम् । विविधं क्रियते । एकं भूत्वानेकं भवति । अनेकं
भूत्वा एकं भवति । अणु भूत्वा महद्भवति । महच्च भूत्वाणु
15 भवति । एकाकृति भूत्वानेकाकृति भवति । अनेकाकृति भूत्वा
एकाकृति भवति । दृश्यं भूत्वादृश्यं भवति । अदृश्यं भूत्वा दृश्यं
भवति । भूमिचरं भूत्वा खेचरं भवति । खेचरं भूत्वा भूमिचरं
भवति । प्रतिघाति भूत्वाप्रतिघाति भवति । अप्रतिघाति
भूत्वा प्रतिघाति भवति । युगपच्चैतान् भावाननुभवति । नैवं

* K चास्यान्यः प्रकाशः ।

† S आत्मनश्च स्वरूपस्य कारणम् ।

‡ C उत्कटारम् ।

§ A omits वा ।

॥ K adds वा ।

¶ A उदारणा, B K उदारहरणा, S perhaps विदारणान् ।

** C omits नाम ।

†† II. 38

शेषाणीति । विक्रियायां भवति* विक्रियायां जायते विक्रियायां
निर्वर्त्यते विक्रियैवा वा वैक्रियम् ॥

आहारकम् । आह्रियत इति आहार्यम् । आहारकमन्त-
मुद्धर्तस्थिति । नैवं शेषाणि ॥

तेजसो विकारस्तैजसं तेजोमयं तेजःस्वतत्त्वं प्रापानुग्रह- 5
प्रयोजनम् । नैवं शेषाणि ॥

कर्मणो विकारः कर्मात्मकं कर्ममयमिति कर्मणम् । नैवं
शेषाणि ॥

एभ्य एव चार्थविशेषेभ्यः शरीराणां नानात्वं सिद्धम्† ।
किं चान्यत् । कारणतो विषयतः स्वामितः प्रयोजनतः 10
प्रमाणतः प्रदेशसङ्ख्यातो ऽवगाहनतः स्थितितो ऽल्पबहुत्वतः
इत्येतेभ्यश्च नवभ्यो विशेषेभ्यः शरीराणां नानात्वं सिद्धमिति‡ ।

* C विक्रियायां भवं । † K विक्रियैव वा वैक्रियम् । ‡ K adds इति ।

१ K and B here add a long passage explaining these indicia of
distinguishing these different sorts of bodies which is copied
verbatim from S.

एवमन्वर्थसंज्ञाकानि* प्रतिपाद्यौदारिकादीनि एकप्रयत्न-
प्रसाध्यं लक्षणभेदात् शरीरनानात्वमुपदिशति । एभ्य एव
चार्थविशेषेभ्यः शरीराणां नानात्वं सिद्धम् । उदाराद्यर्थविशे- 15
षेभ्यो विहितलक्षणेभ्यो त्रिविक्तस्वरूपेभ्यः शरीराणां नानात्वं
घटपटादीनामिव लक्षणभेदात्सिद्धमिति ॥

- किं चान्यदित्यादि । न केवलमन्वर्थसंज्ञाख्याः नद्वारेणैव विशेषः
 शरीररूपमन्वेभ्योऽपि हेतुभ्यः सम्भवत्येव कारणादिभ्यः ॥ तत्र
 कारणतस्तावत् । स्थूलपुद्गलोपचितमूर्तिः औदारिकं । न
 तथा वैक्रियादीनि । परं परं सूक्ष्ममिति वचनात् ॥ तथा
 5 विषयकृतो भेदः । विद्याधरौदारिकशरीराणि प्रत्यानन्दी-
 श्वरादौदारिकस्य विषयः जङ्गमचारणं प्रत्यारुचकवरपर्वतान्ति-
 र्यक् ऊर्ध्वमापण्डकवनात् ॥ वैक्रियमसङ्ख्येयद्वीपमुद्रविषयम् ।
 आहारकस्य यावन्महाविदेहचेत्राणि । तैजसकर्मणयोरामर्व-
 लोकात् ॥ तथा स्वामिकृतो विशेषः । औदारिकस्य तिर्य-
 10 क्षनुस्थाः । वैक्रियस्य देवनारकाः तिर्यक्षनुस्थाश्च केचित् ।
 आहारकस्य चतुर्दशपूर्वधरमनुष्यसंयताः । तैजसकर्मणयोः सर्व-
 संसारिणः ॥ तथा प्रयोजनकृतो भेदः । औदारिकस्य धर्मा-
 धर्मसुखदुःखकेवलज्ञानावाप्त्यादि प्रयोजनम् । वैक्रियस्य स्थूल-
 सूक्ष्मैकत्वयोमचरत्तिगतिविषयाद्यनेकलक्षणं ॥ विभूतिः ।
 15 आहारकस्य सूक्ष्मव्यवहितदुरवगाहार्थव्यवच्छिन्तिः । तैजसस्याहार-
 पाकः शापानुग्रहप्रदानसामर्थ्यं च । कर्मणस्य भवान्तरगति-
 परिणामः ॥ तथा प्रमाणकृतो भेदः । सातिरेकं योजन-
 सहस्रमौदारिकम् । योजनलक्षप्रमाणं वैक्रियम् । रत्निप्रमाण-
 माहारकम् । लोकायामप्रमाणे तैजसकर्मणे ॥ प्रदेश-
 20 सङ्ख्यातो भेदः । प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुणं प्राक्तेजसात् अनन्तगुणं

* B संज्ञानदा० ।

† II 38 ।

‡ K आपाण्डक० ।

§ K तेषां for तथा ।

॥ B लक्षणविभूतिः ।

परे इत्युक्तः* प्रदेशभेदः प्राक् ॥ तथावगाहनाकृतो विशेषः ।
 सातिरेकयोजनसहस्रांमौदारिकमसङ्ख्येयप्रदेशेषु यावत्स्ववगाढं
 भवति । तेभ्यो बद्धतरकामसङ्ख्येयप्रदेशावगाढं योजनसप्तप्रमाणं
 वैक्रियं भवति । आहारकमाभ्यामल्पतरप्रदेशावगाढं भवति ।
 हस्तमात्रत्वात् । तैजसकर्मणे लोकान्ताद्यताकाशश्रेष्ठवगाढे 5
 भवतः ॥ तथा स्थितिः कृतो भेदः । औदारिकं जघन्येनान्त-
 मुद्भर्तस्थिति उत्कर्षेण चिपल्योपमस्थिति । वैक्रियं जघन्येनान्त-
 मुद्भर्तस्थिति उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थिति । आहारक-
 मन्तमुद्भर्तस्थित्येव । तैजसकर्मण्योः सन्तानानुरोधादनादित्व-
 मपर्यवसानता चाभ्यसम्बन्धितया अनादित्वं सपर्यवसानता च 10
 भ्यसम्बन्धित्वेनेति । तथाल्पबहुत्वकृतो विशेषः । सर्व-
 स्तोकमाहारकं यदि संभवति कदाचिन्न संभवत्यपि । किं
 कारणम् । येन तस्थान्तरमुक्तं जघन्येनेकः समय उत्कृष्टेन षड्भासाः
 तद्यदि भवति ततो जघन्यैकमादिं कृत्वा यावदुत्कर्षेण नवसह-
 स्राणि युगपद्भवन्त्याहारकशरीराणाम् । आहारकाद्वैक्रिय- 15
 शरीराण्यसङ्ख्येयगुणानि नारकदेवानामसङ्ख्येयत्वात् असङ्ख्यो-
 त्सर्पिणीसमथराग्निसमसङ्ख्यानि भवन्ति । वैक्रियशरीरेभ्य औदा-
 रिकशरीराण्यसङ्ख्येयगुणानि तिर्यक्शरीरमनुव्याणामसङ्ख्येय-
 त्वात् असङ्ख्योत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमथराग्निसमसङ्ख्यानि । ननु
 च तिर्यक्षोऽनन्ताः तत्कथमानन्त्ये सत्यसङ्ख्येयाणि शरीराणि स्युः 20

* II 39 II 40 ।

† K 'सहस्रप्रमाणमौदा' ।

अचाह । आसु चतसृषु संसारगतिषु को लिङ्गनियम इति । अचोच्यते । जीवस्यौदधिकेषु भावेषु* व्याख्या-
मानेषूक्तम् । चिविधमेव लिङ्गं स्त्रीलिङ्गं पुंलिङ्गं नपुंसक-
लिङ्गमिति† ॥ तथा चारित्रमोहे नोकषायवेदनीये चिविध
5 एव वेदो वक्ष्यते‡ । स्त्रीवेदः पुंवेदो नपुंसकवेद इति ॥ तस्मा-
च्चिविधमेव लिङ्गमिति ॥ तत्र

नारकसंमूर्च्छिनो नपुंसकानि॥ ५० ॥

नारकाश्च सर्वे॥ संमूर्च्छिनश्च नपुंसकान्येव भवन्ति । न स्त्रियो
न पुमांसः॥ । तेषां हि** चारित्रमोहनीयनोकषायवेदनीया-
10 अथेषु त्रिषु वेदेषु नपुंसकवेदनीयमेवैकमशुभगतिनामापेक्षं
पूर्वबद्धनिकाचितमुदयप्राप्तं भवति नेतरे इति ॥

* K जीवस्यौदधिकभावेषु ।

† II. 6.

‡ VIII. 10.

§ Var S नपुंसकाः ।

॥ C सर्वे twice ।

¶ C अ० 500 ।

** K omits हि ।

वक्ष्यते । प्रत्येकशरीराणामसंख्येयानि साधारणस्वनन्ताः तेषाम-
नन्तानामेकं शरीरं भवतीत्यतोऽसंख्येयानि न पुनरनन्तानामपि
प्रत्येकं शरीरमस्ति तस्मात्सुष्टूक्तमसंख्येयानीति ॥ औदारिक-
15 शरीरेभ्यः तैजसकर्मणान्यनन्तगुणानि । तानि हि प्रत्येकं सर्व-
जीवानां संसारिणां भवन्त्यतोऽनन्तानि न पुनरेकं तैजसं कर्मणं
वा बह्वनामिति ॥ एवमेतेभ्यः कारणादिभ्यः नवभ्यो विशेषेभ्यः
शरीराणां नानात्वं* प्रतिष्ठितमवसातव्यमिति ॥

न देवाः ॥ ५१ ॥

देवाश्चतुर्निकाया अपि नपुंसकानि न भवन्ति । स्त्रियः पुमांसश्च भवन्ति । तेषां हि शुभगतिनामापेक्षे स्त्रीपुंवेदनीये पूर्वबद्धनिकाचिते उदयप्राप्ते द्वे एव भवतो नेतरत् । पारि-
श्रेया*च्च गम्यते जराय्वण्डपोतजास्त्रिविधा भवन्ति स्त्रियः पुमांसो 5
नपुंसकानीति ॥

अत्राह । चतुर्गतावपि संसारे किं व्यवस्थिता स्थितिरायुष उताकालमृत्युरप्यस्तीति । अत्रोच्यते । †द्विविधान्यायूषि । अप-
वर्तनीयानि अनपवर्तनीयानि च । अनपवर्तनीयानि पुनर्द्विवि-
धानि । सोपक्रमाणि निरूपक्रमाणि च । अपवर्तनीयानि तु 10
नियतं सोपक्रमाणीति ॥ तत्र

त्रैपपातिकचरमदेहोत्तमपुरुषासङ्ख्येयवर्षायुषोऽनप-
वर्त्यायुषः^१ ॥ ५२ ॥

* S perhaps परिश्रेयाच्च ।

† B चि० ।

‡ K omits तु ।

१ Var S omits उत्तमपुरुष । After discussing this point very elaborately S sums up by saying he is very doubtful as to the true reading. A portion of it is as follows :—

उत्तमपुरुषास्तौर्थकरचक्रवर्तिबलदेववासुदेवादयः केचिदभि-
दधते नास्ति सूत्रकारस्योत्तमपुरुषग्रहणमिति तत्कथं तीर्थक- 15
रादिसंग्रहमिति चेदेवं मन्यन्ते चरमदेहग्रहणाद्ब्रह्मीयन्ते कथं ये
क्विल चरमदेहास्ते नियमत एवोत्तमा भवन्ति उत्तमास्तु चरम-
देहत्वेन भाज्या वासुदेवादय इति तस्मादनार्थमुत्तमपुरुषग्रहण-

- औपपातिकाश्चरमदेहा उत्तमपुरुषा असङ्ख्यवर्षायुष इत्येते
 ऽनपवर्त्यायुषो भवन्ति । तत्रौपपातिका नारकदेवाश्चेत्युक्तम्* ।
 चरमदेहा मनुष्या एव भवन्ति नान्ये । चरमदेहा अन्त्यदेहा
 इत्यर्थः । † ये तेनैव शरीरेण सिध्यन्ति । उत्तमपुरुषास्तीर्थकर-
 5 चक्रवर्त्यर्धचक्रवर्तिनः । असङ्ख्यवर्षायुषो मनुष्याः तिर्यग्यो-
 निजाश्च भवन्ति । सदेवकुरुत्तरकुरुषु मान्तरद्वीपकास्वकर्म-
 भूमिषु कर्मभूमिषु च सुषमसुषमायां सुषमायां सुषम-
 दुःषमायामित्यसङ्ख्यवर्षायुषो मनुष्या भवन्ति । ‡ अत्रैव वाङ्मेषु
 द्वीपेषु समुद्रेषु तिर्यग्योनिजा असङ्ख्यवर्षायुषो भवन्ति ।
 10 औपपातिकाश्वासङ्ख्यवर्षायुषश्च निरूपक्रमाः । चरमदेहाः
 सोपक्रमा निरूपक्रमाश्चेति । एभ्य औपपातिकश्चरमदेहा-
 सङ्ख्यवर्षायुर्भ्यः शेषा मनुष्यास्तिर्यग्योनिजाः सोपक्रमा निरूप-
 क्रमाश्चापवर्त्यायुषो ऽनपवर्त्यायुषश्च भवन्ति । तत्र ये ऽपवर्त्या-
 युषस्तेषां विषग्रस्तकण्टकाग्न्युदकाह्वाग्निताजीर्णाग्निप्रपातोद्द-

* II. 35. † B नान्ये चरमदेहा इत्यदेहा इत्यर्थः । ‡ C adds च ।

§ C adds उत्तमपुरुष but S distinctly says the word is not in his text.

|| B उदकानिवानिता, K उदकानितामिता । A उदकाहितामिता० ।

- 15 मिति । उभयथा च भाष्यमुपलक्ष्यते अविगानात् आदावुत्तम-
 पुरुषास्तीर्थकरादय इति विवृतमुत्तरकालं पुनर्नोपात्तमुत्तम-
 पुरुषग्रहणं निरूपक्रमसोपक्रमनिरूपणायामतो भाष्यादेव संदेहः
 किमस्ति नास्तीति संशयात्तमेवेदमंस्माकम् ॥ In आवकप्रज्ञप्ति
 by the same author in verse 74, उत्तमपुरुष in this context
 is adopted.

न्धनश्चापदवञ्चनि*र्घातादिभिः चुत्पिपासाशौतोष्णादिभिश्च
द्वन्द्वोपक्रमैरायुरपवर्तते† । अपवर्तनं शौघ्रमन्तर्मुद्गतात्कर्मफलोप-
भोगः । उपक्रमो ऽपवर्तननिमित्तम् ॥

अत्राह । यद्यपवर्तते‡ कर्म तस्मात्कृतनाशः प्रसज्यते
यस्मान्न वेद्यते । अथास्यायुष्कं कर्म म्रियते च तस्मादकृता- 5
भ्यागमः प्रसज्यते । येन सत्यायुष्के म्रियते ततश्चायुष्कस्य
कर्मण आफल्यं प्रसज्यते? । अनिष्टं चैतत् । एकभवस्थिति
चायुष्कं कर्म न जात्यन्तरानुबन्धि तस्मात्त्रापवर्तनमायुषो
ऽस्तीति ॥ अत्रोच्यते । कृतनाशाकृताभ्यागमा॥फल्यानि कर्मणो
न विद्यन्ते । नाप्यायुष्कस्य जात्यन्तरानुबन्धः । किं तु यथोक्ते- 10
रुपक्रमैरभिहतस्य सर्वसंदोहेनोदयप्राप्तमायुष्कं कर्म शौघ्रं पश्यते
तदपवर्तनमित्युच्यते । संहतशुष्कदण्णराशिदहनवत् । यथाहि
संहतस्य शुष्कस्यापि दण्णराशेरवयवशः क्रमेण दह्यमानस्य
चिरेण दाहो भवति तस्यैव शिथिल**प्रकीर्णापचितस्य सर्वतो††
युगपदादौपितस्य पवनोपक्रमाभिहतस्याशु दाहो भवति‡‡ 15
तद्वत् । यथा वा सञ्ज्ञानाचार्यः करणलाघवार्थं गुणकारभाग-
हाराभ्यां राशिं॥केदादेवापवर्तयति न च सङ्ख्येयस्थार्थस्याभावो
भवति तदुपक्रमाभिहतो मरणसमुद्घातदुःखार्त्तः कर्म-

* B वञ्चादिघाता०, K वञ्चादिघाता० । A वञ्चोपघातादिभिः ।

† A अपवर्तते ।

‡ K यद्यपवर्तते ।

§ K प्रसज्यात् ।

॥ K B ०मासाफल्यानि ।

॥ K संहतदण्णराशिशुष्कदहन० ।

** C adds त्व ।

†† सर्वतो ।

‡‡ B K add चर्यस्य ।

§§ K B राशि०

प्रत्ययमनाभोगयोगपूर्वकं करणविशेषमुत्पाद्य फलोपभोगलाघ-
 वार्थं कर्मापवर्तयति न चास्य फलाभाव इति ॥ किं चान्यत् ।
 यथा वा धौतपटो जलार्द्र एव संहतश्चिरेण शोषमुपयाति स
 एव च वितानितः सूर्यरश्मिवाय्वभिहतः* क्षिप्रं शोषमुपयाति
 ५ न च संहते तस्मिन्प्रभूतस्त्रेहागमो† नापि वितानिते‡ ऽकृत्स्न-
 शोषः तद्वद्यथोक्तनिमित्तापवर्तनेः कर्मणः क्षिप्रं फलोपभोगो
 भवति । न च कृतप्रणाशाकृताभ्यागमाफल्यानि ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽहंत्ववचनसंग्रहे

द्वितीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

* K तिर्यगरश्मिवाय्वभिहतः ।

† K तस्मिन्प्रभूतस्त्रेहागमो ।

‡ A adds सति ।

§ C adds भाष्यत ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

अत्राह । उक्तं भवता । नारका इति गतिं प्रतीत्य जीव-
 स्यौदधिको भावः* । तथा जन्मसु नारकदेवानामुपपातः† ।
 वक्ष्यति च । स्थितौ नारकाणां च द्वितीयादिषु‡ । आस्रवेषु
 बङ्गारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्थायुषः॥ इति ॥ तत्र के नारका
 नाम क चेति॥ । अत्रोच्यते । नरकेषु भवा नारकाः । तत्र 5
 नरकप्रसिद्धिर्यमिदमुच्यते

रत्न-शर्करा-वालुका-पङ्क-धूम-तमो-महातमःप्रभा-
 भूमयो घनाम्बुवाताकाशप्रतिष्ठाः सप्ताधो ऽधः
 पृथुतराः ॥ १ ॥

रत्नप्रभा शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा धूमप्रभा 10
 तमःप्रभा महातमःप्रभा इत्येता॥ भूमयो घनाम्बुवाताकाशप्रतिष्ठा
 भवन्त्येकैकशः** सप्तअधो ऽधः । रत्नप्रभाया अधः शर्कराप्रभा ।
 शर्कराप्रभाया अधो वालुकाप्रभा । इत्येवं शेषाः । अम्बुवाता-
 काशप्रतिष्ठा†† इति सिद्धे घनग्रहणं क्रियते यथा प्रतीयते
 घनमेवाम्बु अधः पृथिव्याः‡‡ । वातास्तु घनास्तनवश्चेति । तदेवं 15

* II. 6. † II. 35. ‡ IV. 34. § VI. 16. ॥ K वेति ।

¶ C omits इत्येता ।

** S एकशः ।

†† K प्रतिष्ठा here and elsewhere.

‡‡ C पृथिव्यां ।

- खरपृथिवी पङ्कप्रतिष्ठा पङ्को घनोदधिवलयप्रतिष्ठो* घनो-
 दधिवलयं घनवातवलयप्रतिष्ठं घनवातवलयं तनुवातवलय-
 प्रतिष्ठं ततो महातमोभूतमाकाशम् । सर्वं चैतत्पृथिव्यादि
 तनुवातवलयान्तमाकाशप्रतिष्ठम् । आकाशं त्वात्मप्रतिष्ठम् ।
 5 उक्तमवगाहनमाकाशस्येति† । तदनेन क्रमेण लोकानुभावमं-
 निविष्टा‡ । अमल्लोययोजनकोटीकोट्यो विस्तृताः सप्त भूमयो
 रत्नप्रभाद्याः ॥

- सप्तग्रहणं नियमार्थं रत्नप्रभाद्याः॥ माभूवन्नेकशो ह्य॥नियत-
 मल्ल्या इति । किं चान्यत् । अधः सप्तैवेत्यवधार्यते । ऊर्ध्वं
 10 त्रैकैवेति वक्ष्यते । अपि च तन्त्वान्तरौया९ अमल्लोयेषु लोक-
 धातुष्वमल्लोयाः पृथिवीप्रस्तारा इत्यध्यवसिताः । तत्प्रतिषेधार्थं च
 सप्तग्रहणमिति ॥

- सर्वासैता अधोऽधः पृथुतराः कृत्रातिच्छ्वसंस्थिताः । धर्मा वंशा
 ग्रीलाञ्जनारिष्टा माधव्या माधवीति॥ चामां नामधेयानि यथा-
 15 मल्लमेव** भवन्ति । रत्नप्रभा घनभावेनाशीतं योजनशतसहस्रं
 शेषा द्वात्रिंशदष्टाविंशतिविंशत्यष्टादशषोडशाष्टाधिकमिति†† ।

* K colophon घनशब्दलोपः । † V. 18. ‡ H B omits सं ।

§ B omits.

॥ C omits हि ।

९ B मघा माधवीति ।

** K यथासङ्गमेव ।

†† K द्वात्रिंशदष्टाविंशतिः विंशतिः अष्टादश षोडशाष्टाधिकमिति ।

१ S लोकस्थितिरनाद्या न केनचिदीश्वरादिना कृता व्योमवदकृत्रिमा

२ S प्रायो मायासूनवीयाः ।

सर्वे घनोदधयो विंशतियोजनमहस्त्राणि* । घनवाततनुवातास्त्व-
संश्लेषानि अधो ऽधस्तु घनतरा विशेषेणेति ॥

तासु नरकाः ॥ २ ॥

तासु रत्नप्रभाद्यासु भृषूर्ध्वमधश्चैकशो योजनसहस्रमेकैकं
वर्जयित्वा मध्ये नरका भवन्ति । तद्यथा । उष्ट्रिकापिष्टपचनीलोही- 5
करा[†] केन्द्रजानुकजन्तो[‡] कायस्कम्भा[§] यः कोष्ठादि[¶] संस्थाना वज्रतलाः
सीमन्तकोपक्रान्ता[॥] रौरवो^{**} ऽच्युतो रौद्रे^{††} हाहारवो^{***} घातनः
शोचनस्तापनः^{††} क्रन्दनो विलपनः^{§§} श्केदनो भेदनः खटाखटः^{|||}
कालपिञ्जरः^{|||} इत्येवमाद्या अशुभनामानः कालमहाकालरौरव-
महारौरवाप्रतिष्ठानपर्यन्ताः ॥ रत्नप्रभायां नरकाणां प्रस्तारा^{¶¶} 10
स्त्वयोदश । द्विजुनाः शेषासु ॥ रत्नप्रभायां नरकावामानां^{***}
त्रिंशच्छतमहस्त्राणि । शेषासु पञ्चविंशतिः पञ्चदश दश
वीण्येकं पञ्चानं नरका^{†††} गतमहस्त्रमित्याषष्ट्याः । मत्प्रम्यां तु पञ्चैव
महानरका^{†††} इति ॥

नित्याशुभतरलेश्यापरिणामदेहवेदनाविक्रियाः ॥ ३ ॥ 15

ते नरका भूमिक्रमेणाधो ऽधो निर्माणतो ऽशुभतराः ।

* K adds घनाः । † B लोहीकर । ‡ B जानुकजवा K जन्ता ।
§ K कायस्कम्भा । || K कोष्ठादि । ¶ K सीमन्तकोपक्रान्ताः ।
B सीमन्तकोपक्रान्तो । ** C हारवो । †† K शोचनः पाचनः ।
†† B विलपन । §§ K खटाखटः । ||| A कालपिञ्जरः K. काल-
पञ्जरः । ¶¶ प्रस्ताराः *** K नरकावामानां । ††† K नरकावासः ।
††† K omits महा ।

अशुभा रत्नप्रभायां ततो ऽशुभतराः शर्कराप्रभायां ततो
ऽप्यशुभतरा वालुकाप्रभायाम् । इत्येवमासप्तम्याः ॥

नित्यग्रहणं गतिजातिशरीराङ्गोपाङ्गकर्मनियमादेते लेश्या-
दयो भावा नरकगतौ नरकपञ्चेन्द्रियजातौ* च नैरन्तर्येणाभव-
५ चयोद्वर्तनाद्भवन्ति न कदाचिद्विनिमेषमात्रमपि न भवन्ति
शुभा वा भवन्त्यतो† नित्या इत्युच्यन्ते‡ ॥

अशुभतरलेश्याः । कापोतलेश्या रत्नप्रभायाम् । ततस्तीव्रतर-
संक्लेशाध्यवसाना कापोता शर्कराप्रभायाम् । ततस्तीव्रतरसंक्लेशा-
ध्यवसाना कापोतनीला वालुकाप्रभायाम् । ततस्तीव्रतरसंक्लेशा-
१० ध्यवसाना नीला पङ्कप्रभायाम् । ततस्तीव्रतरसंक्लेशाध्यवसाना
नीलकृष्णा धूमप्रभायाम् । ततस्तीव्रतरसंक्लेशाध्यवसाना कृष्णा
तमःप्रभायाम् । ततस्तीव्रतरसंक्लेशाध्यवसाना कृष्णैव महातमः-
प्रभायामिति ॥

अशुभतरपरिणामः१। बन्धनगतिसंस्थानभेदवर्णगन्धरसस्पर्शा-
१० गुरुलघुशब्दाख्यो दशविधो॥ ऽशुभः पुद्गलपरिणामो॥ नरकेषु ।
अशुभतरस्याधो ऽधः । तिर्यगूर्ध्वमधश्च सर्वतो ऽनन्तेन भयानकेन
नित्योत्तमकेन** तमसा नित्यान्धकाराः श्लेष्ममूत्रपुरीषस्रोतो††-
मलरुधिरवसामेदपूयानुलेपनतलाः श्लगानमिव पूतिमांसक्लेशा-
स्थिचर्मदन्तनखास्तीर्णभूमयः । श्वष्टगालमार्जारनकुलमर्पमूषक‡‡-

* B omits, A C नरकजातौ । † C omits शुभा वा भवन्ति ।

‡ A and C omit. § K परिणामाः । ॥ K adds अपि ।

॥ C omits पुद्गल । ** K नित्योत्तमकेन । †† K श्रोतो० ।

‡‡ K. A. C मूषिकाः ।

हस्त्यश्वगोमानुषशवकोष्ठा*शुभतरगन्धाः । हा मातर्धिगहो† कष्टं
 वत सुञ्च तावद्भावत‡ प्रसीद? भर्तर्मा वधोः कृपणकमित्यनुबद्ध-
 रुदितैस्त्रीवक्ररूपेदीनविक्रवैर्विलापैरार्त्तस्त्रनैर्निनादैर्दीनकृपणकर-
 णैर्याचितैर्बाष्पसंनिरुद्धैर्निस्तनितैर्गाढवेदनैः कूजितैः॥ सन्तापोष्णैश्च
 निश्वासेरनुपरतभय॥स्वनाः** ॥

5

अशुभतरदेहाः । देहाः शरीराणि । अशुभनामप्रत्ययाद-
 शुभान्यङ्गोपाङ्गनिर्माणसंस्थानस्य शरमगन्धवर्णस्वराणि । ऊण्डानि††
 निर्बूनाण्डजशरीराकृतीनि क्रूरकरुणबीभत्सप्रतिभयदर्शनानि
 दुःखभाञ्जशुचीनि च तेषु शरीराणि भवन्ति । अतो अशुभ-
 तराणि चाधो ऽधः । सप्त धनूंषि त्रयो हस्ताः षडङ्गुल- 10
 मिति शरीरोच्छ्रायो नारकाणां रत्नप्रभायाम् । द्विर्द्विः शेषासु ।
 स्थितिवञ्चोत्कृष्टजघन्यता‡ वेदितव्या ॥

अशुभतरवेदनाः । अशुभतराश्च वेदना भवन्ति नरकेष्वधो
 ऽधः । तद्यथा । उष्णवेदनास्त्रीव्रास्त्रीव्रतरास्त्रीव्रतमाश्वा हती-
 यायाः । उष्णश्रीते चतुर्थ्याम् । श्रीतोष्णे पञ्चम्याम् । परयोः 15
 श्रीताः श्रीततराश्चेति । तद्यथा । प्रथमशरत्काले चरमनिदाघे
 वा पित्तव्याधि?प्रकोपाभिभूतशरीरस्य सर्वतो दीप्ताग्निराग्नि-

* K कोष्ठ, B कोथ । † K मातर्दिधा ऽहो । ‡ A. C यावत ।

§ K प्रसीदत धातुर्मा । ॥ C कूजितैः । ¶ K प्रतिभय for भय ।

** Out of these ten kinds of परिणाम only वर्ण-गन्ध and शब्दपरि-
 णाम are described ; the rest are only mentioned.

†† K. B तुण्डानि । ‡‡ C ०जघन्यतो । §§ C omits व्याधि ।

- परिवृतस्य व्यभ्रे नभसि मध्याह्ने निवाते ऽतिरक्तातापस्य
 यादृगुणजं दुःखं भवति ततो ऽनन्तगुणं प्रकृष्टं* कष्टमुष्णवेदनेषु
 नरकेषु भवति । पौषमाघयोश्च मासयोस्तुषारलिप्तागात्रस्थः
 रात्रौ हृदयकरचरणाधरौष्ठदशनायामिनि प्रतिसमयप्रवृद्धे
 5 शीतमास्ते निरग्न्याश्रयप्रावरणस्य यादृक्? शीतसमुद्भवं दुःखम-
 शुभं भवति ततो ऽनन्तगुणं प्रकृष्टं कष्टं ॥ शीतवेदनेषु नरकेषु
 भवति । यदि किलोष्णवेदनान्नरकादुत्क्षिप्य नारकः सुमहत्त-
 ङ्गारराशावुद्गौघे प्रचिष्येत स किल॥ सुशीतां मृदुमास्तं**
 शीतलां कायाभिव प्राप्तः सुखमनुपमं विन्द्यान्निद्रां चोपलभेत††
 10 एवं कष्टतरं नारकमुष्ण॥ माचक्षते । तथा किल यदि१ शीत-
 वेदनान्नरकादुत्क्षिप्य नारकः कश्चिदाकाशे माघमासे निशि
 प्रवाते महति तुषारराशौ प्रचिष्येत सदन्तशब्दोत्तमकर॥
 प्रकम्पायामकरे ऽपि तत्र सुखं॥ विन्द्यादनुपमां निद्रां चोप-
 लभेत एवं कष्टतरं नारकं शीतदुःखमाचक्षत इति ॥
- 15 अशुभतरविक्रियाः । अशुभतराश्च विक्रिया नरकेषु नारकाणां
 भवन्ति । शुभं करिष्याम इत्यशुभतरमेव विकुर्वते । दुःखा-
 भिभूतमनसश्च*** दुःखप्रतीकारं चिकीर्षवो गरीयस एव ते
 दुःखहेतुविकुर्वन्त इति ॥

* K अनन्तगुणप्रकृष्टं । + K अवलिप्त for लिप्त । † B वक्ष्य ।

§ B यावत्शीतं । || K adds शीतं । ¶ B omits स किल ।

** B मासता K सुशीतमृदुमासतां । †† K °लभते B °लभ्यते ।

‡‡ K उष्णदुःखं । §§ K places यदि before किल ।

||| K, B omit कर । ¶¶ K सुखमनुपमं विन्द्यान्निद्रां चोपलभेत ।

*** A अभिहत for अभिभूत (दुर्वीतस for दुःख)

परस्परोदीरितदुःखाः* ॥ ४ ॥

परस्परोदीरितानि† दुःखानि नरकेषु नारकाणां भवन्ति ।
चेवस्त्रभावजनिताच्चाशुभात्पुद्गलपरिणामादित्यर्थः ॥

तच्च चेवस्त्रभावजनितपुद्गलपरिणामः‡ श्रीतोष्णक्षुत्पिपा-
सादिः । श्रीतोष्णे व्याख्याते? क्षुत्पिपासे वक्ष्यामः॥ । अनुपरतशुष्के- ०
न्वनोपादानेनै॥वाग्निना तीक्ष्णेन प्रततेन चुदग्निना दन्दश्चमान-
शरीरा अनुसमयमाहरयन्ति ते सर्वे पुद्गलानप्यद्यु**स्तौत्रया च
नित्यानुषक्तया पिपासया शुष्करूपदोषतालुजिह्वाः सर्वोदिधीनपि
पिबेयुर्न च तृप्तिं समाप्नुयुर्वर्धयातामेव चैषां क्षुत्क्षुणे इत्येव-
मादीनि चेवप्रत्ययानि ॥

10

परस्परोदीरितानि च । अपि चोक्तम् । भवप्रत्ययो
ज्वधिर्नारकदेवानामिति†† । तन्मरकेष्ववधिज्ञानमशुभभवहेतुकं
मिथ्यादर्शनयोगाच्च‡ विभङ्गज्ञानं भवति । भावदोषोपघातात्,
तेषां दुःखकारणमेव भवति । तेन हि ते रुदन्तः तिर्यग्ध्वमधश्च
दूरत एवाजस्रं दुःखहेतून्पश्यन्ति । यथा च काकोलूकमहि- 15
कुलं चोत्पत्यैव बद्धवैरं तथा परस्परं प्रति नारकाः । यथा
वापूर्वाञ्ज? शुनो दृष्ट्वा श्वानो निर्दयं कृष्यन्त्यन्ये प्रहरन्ति च
तथा तेषां नारकाणामवधिविषयेण दूरत एवान्योन्यमालोक्य
क्रोधस्तीव्रानुशयो जायते दूरन्तो भवहेतुकः । ततः प्रागेव
दुःखसमुद्भातात्ताः क्रोधाग्न्यादीपितमनसो ऽतर्किता इव श्वानः 20

* H K दुःखाश्च । † K adds च here. ‡ K जनितः पुद्गलः ।

§ H 3. || of IX 9. ¶ A ०नेया० । ** K न च तृप्तिमाप्नुयुः ।

†† I. 22. ‡ K मिथ्यादर्शनोपयोगाच्च । §§ K अन्यान् for अपवान् ।

समुद्भूता वैक्रियं भयानकं रूपमास्थाय तत्रैव पृथिवौपरिणाम-
 जानि चेचानुभावजनिनितानि चःयःशूलशिक्षामुसलमुद्गरकुन्त-
 तोमरासिपट्टिश*शस्त्रयोधनखड्गयष्टिपरशुभिण्डिमालादीन्यायु-
 धान्यादाय करचरणदशनैश्चान्योन्यमभिघ्नन्ति । ततः परस्पर-
 5 भिहता विकृताङ्गा निस्तनन्तो गाढवेदनाः शूनाघातनप्रविष्टा इव
 महिषसूकरोरभ्राः स्फुरन्तो रुधिरकर्दमे चेष्टन्ते† । इत्येवमा-
 दीनि परस्परोदीरितानि नरकेषु नारकाणां दुःखानि
 भवन्तीति ॥

संक्षिष्टासुरोदीरितदुःखाश्च प्राक् चतुर्थ्याः ॥ ५ ॥

- 10 संक्षिष्टासुरोदीरितदुःखाश्च नारका भवन्ति । तिसृषु भूमिषु
 प्राक् चतुर्थ्याः । तद्यथा । अम्बाःश्वरीषश्यामशबज्रद्रोपद्रुकाल-
 महाकालास्यमिपत्रवन॥कुम्भीवालुकावैतरणीखरखर॥महाघोषाः
 पञ्चदश परमाधार्मिका मिथ्यादृष्टयः पूर्वजन्मसु संक्षिष्टकर्माणः
 पापाभिरतय आसुरीं गतिमनुप्राप्ताः कर्मक्लेशजा एते ताच्छी-
 15 ल्यान्नारकाणां वेदनाः समुदीरयन्ति चित्राभिरुपपत्तिभिः ।
 तद्यथा । तन्नायोरसपायननिष्ठन्ना**यःस्तम्भालिङ्गनकूटशास्त्रल्यपा-
 रोपणावतारणायोघनाभिघातवासी††क्षुरतक्षणाक्षरतप्ततैल०भिषे-

* K असिपट्टिश ।

† K भिण्डिपाता० ।

‡ A ०पि वेष्टन्ते । K वि चेष्टन्ते । § B अम्बर । ॥ K घन for वन ।

¶ B खरखर ।

** A पायिनो निष्ठतप्त० । †† C वासा ।

चना*यःकुम्भपाकाम्बरीषतर्जनयन्तपीडनायःशूलशलाकाभेदनक्र-
कचपाटनाङ्गारदहनवाहनासूची†शालाला‡पकर्षणैः तथा सिंह-
व्याघ्रद्वौपिश्वशृगालवृककोकमार्जारनकुल॥सर्पवायसगृध्रकाको॥-
लूकश्वेनादिखादनैः तथा तप्तवालुकावतरणामिपत्रवनप्रवेशनवैत-
रणवतारणपरस्परयोधनादिभिरिति ॥

5

स्यादेतत्किमर्थं त एवं कुर्वन्तीति । अत्रोच्यते । पापकर्मा-
भिरतय इत्युक्तम् । तद्यथा गोवृषभमहिषवराह**मेघकुक्कुट-
वार्तका†लावकान्मुष्टिमक्लांश्च युध्यमानान् परस्परं चाभिघ्नतः
पश्यतां रागद्वेषाभिभूतानामकुशलानुबन्धिपुण्यानां नराणां
परा प्रीतिरुत्पद्यते तथा तेषामसुराणां नारकांस्तथा तानि 10
कारयतामन्योन्यं घ्नतश्च पश्यतां परा प्रीतिरुत्पद्यते । ते हि
दुष्टकन्दपांस्तथाभूतान् दृष्ट्वाङ्गहामं मुञ्चन्ति‡ चेलोत्त्वेपाङ्खे-
डिता॥स्फोटितावलिते॥तलतालनिपातनांश्च॥॥ कुर्वन्ति महतश्च
सिंहनादान्नदन्ति । तच्च तेषां मत्यपि देवले मत्सु च कामिके-
ष्वन्येषु प्रीतिकारणेषु मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यतीव्रकषा- 15
योपहतस्यानालोचित***भावदोषस्याप्रत्यवम†††र्षस्याकुशलानुब-

* C °घेषन । † A शूची । B वाहनासूचि ।

‡ A शालाल K शालाल । B शालाल ।

§ K adds चत्त । || K adds आखु । ¶ K कंक for काक ।

** K adds शृषत before मेघ and has कुक्कुट for कुक्कुट ।

†† A वार्तक । ‡‡ C मुदन्ति । K अङ्गहामान् ।

§§ K खलित । D चेलोत्त्वेपाङ्खेडित । ||| K बलित । D बलिते ।

¶¶ A निपातान्श्च K नियतानांश्च ।

*** B °विभाष ।

††† K B प्रत्यवकर्षण । D प्रत्यवमर्गस्य ।

न्धिपुण्य*कर्मणो बालतपमश्च भावदोषानुकर्षिणः फलं यांस्तत्त्व-
प्यन्येषु प्रीतिहेतुष्वशुभा† एव प्रीतिहेतवः समुत्पद्यन्ते ॥

इत्येवमप्रीतिकरं‡ निरन्तरं सुतीव्रं दुःखमनुभवतां मरणमेव॥
काङ्क्षतां तेषां न विपत्तिरकाले विद्यते कर्मभिर्धारितायुषाम् ।
५ उक्तं हि । औपपातिकचरमदेहेत्तमपुरुषामल्लेयवर्षायुषो ऽन-
पवर्त्यायुषः॥ इति । नैव तत्र शरणं विद्यते नाप्यपक्रमणम् ।
ततः कर्मवशादेव दग्धपाटितभिन्न**च्छिन्नचतानि च तेषां सद्य
एव सरोहन्ति शरीराणि†† दण्डराजिरिवाम्भोति ॥

एवमेतानि त्रिविधानि‡‡ दुःखानि नरकेषु नारकाणां
१० भवन्तीति ॥

तेष्वेकत्रिसप्तदशसप्तदशद्वाविंशतित्रयस्त्रिंशत्सागरो-
पमा‡‡ सत्त्वानां परा स्थितिः ॥ ६ ॥

तेषु नरकेषु नारकाणां पराः स्थितयो भवन्ति । तद्यथा ।
रत्नप्रभायामेकं सागरोपमम् । एवं त्रिसागरोपमा सप्तसागरो-
१५ पमा दशसागरोपमा सप्तदशसागरोपमा द्वाविंशतिसागरोपमा

* B पुण्यस्य ।

† K omits यत् ।

‡ C अशुभभावा एव । K प्रीतिमहेतुष्वशुभा । •

§ B अप्रीतिकारं ।

॥ K सुतिव्रतरदुःखमनुभवतां मरणपि । ॥ II. 53. ** K भग्न for भिन्न ।

†† C omits.

‡‡ C त्रिविधानि । •

§§ K सागरोपमाः ।

अथस्त्रिंशत्सागरोपमा* । जघन्या तु पुरस्ताद्वक्ष्यते । नारकाणां च द्वितीयादिषु । दशवर्षसहस्राणि प्रथमाद्यामिति† ॥ [IV.43.44]

तचास्त्रवैर्यथोक्तैर्नारकसंवर्तनीयैः कर्मभिरसंज्ञिनः प्रथमाद्या-
मुत्पद्यन्ते । सरोरुपा दयोरादितः प्रथमद्वितीययोः । एवं
पक्षिणस्त्रिषु । सिंहाश्चतसृषु । उरगाः पञ्चसु । स्त्रियः षट्सु । 5
मत्स्यमनुष्याः सप्तस्त्रिति । न तु देवा नारका वा नरकेषूपपत्तिं
प्राप्नुवन्ति । न हि तेषां बह्मपरिग्रहादयो‡ नरकगति-
निर्वर्तका हेतवः सन्ति । नाप्युदृत्य नारका देवेषूपपद्यन्ते॥ न
ह्येषां सरागसंयमादयो॥ देवगतिनिर्वर्तका हेतवः सन्ति । उद-
र्तितास्तु तिर्यग्योनौ मनुष्येषु॥ वोत्पद्यन्ते । मानुषत्वं** प्राप्य केचि- 10
त्तौर्यकरत्वमपि प्राप्नुयुरादितस्त्रिषुभ्यः निवारणं चतसृभ्यः संयमं
पञ्चभ्यः संयमासंयमं षड्भ्यः सम्यग्दर्शनं सप्तभ्योऽपौति ॥

द्वीपसमुद्रपर्वताद्दृढतडागः॥सरांसि१ ग्रामनगरपत्तनादयो
विनिवेशा बादरो वनस्पतिकायो२२ वृक्षवृणगुल्मादिः द्वीन्द्रिया-

* K adds इति । † S and K तचात्रेषु । ‡ VI. 16.

§ B नाप्युदर्तिता नारकदेवेषूपपद्यन्ते । ॥ VI. 20. ¶ K तिर्यग्योनिमनुष्येषु ।

** K adds च । ++ A adds. नदी । †† K तटाक । §§ K कायवृक्ष० ।

१ S. अनुक्ता तु प्रथमप्रतगादिभेदेन । प्रथमप्रतिप्रतरस्थितिपरि-
ज्ञानाय विशेषार्थिना नरकेन्द्रिका समालोकनीया ॥

२ अधस्तनीषु षट्सपि भूमिषु रत्नप्रभावत्वं द्वीपादिविनिवेशाः सन्ति
न सन्तीत्याह । S.

दयस्तिर्यग्योनिजा मनुष्या देवाश्चतुर्निकाया अपि न सन्ति ।
अन्यत्र समुद्घातोपपातविक्रिया^१ साङ्गतिक^२ नरकपालेभ्यः । उप-
पाततस्तु देवा रत्नप्रभायामेव सन्ति^३ नान्यासु । गतिस्तृतीयां
यावत् ॥

- 5 यच्च वायव आपो धारयन्ति न च विश्वगच्छन्त्यापश्च
पृथिवीं धारयन्ति न च प्रस्पन्दन्ते पृथिव्यश्चाप्सु विलयं न
गच्छन्ति तत्तत्स्थानादिपारिणामिकस्य नित्यसन्ततेर्लोकविनिवे-
शस्य लोकस्थितिरेव हेतुर्भवति ॥

- अत्राह । उक्तं भवता लोकाकाशे ऽवगाहः^४ । तदनन्तरं
10 ऊर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तादिति^५ । तत्र लोकः कः कतिविधो वा
किंमस्थितो वेति । अत्रोच्यते ॥

- पञ्चास्तिकायममुदायो लोकः । ते चास्तिकायाः स्वतत्त्वतो
विधानतो लक्षणतश्चोक्ता वक्ष्यन्ते च । स॥ लोकः चेन्नविभागेन
त्रिविधो ऽधस्तिर्यगूर्ध्व^६ चेति । धर्माधर्मास्तिकायौ लोकव्यवस्था-
15 हेतुः । तयोरवगाहः^७ विशेषाल्लोकानुभावनियमात्^८ सुप्रतिष्ठकं^९

* K विक्रिया । † K omits this whole ‡ V. 12. § X. 5.

॥ K adds च ।

¶ K ऊर्ध्वं चेति ।

** K अवगाहन ।

†† B नितनात् ।

‡‡ B सुप्रतिष्ठकं ।

१ S. साङ्गतिकाः पूर्वजन्ममित्रादयः । नरकपालाः परमाधार्मिकाः ।
एते सर्वे ऽपि द्वितीयादिषु भूमिषु कदाचित्कचित्संभवेयुरपीति ॥

वच्चाकृतिर्लोकः^१ । अधोलोको गोकम्बराधरार्धाकृतिः । उक्तं
ह्येतत् । भूमयः सप्ताधो ऽधः पृथुतराश्चक्रातिच्छ्रवसंस्थिता
इति [III. १] ता यथोक्ताः । तिर्यग्लोको झल्लर्याकृतिः । ऊर्ध्व-
लोको मृदङ्गाकृतिरिति । तत्र तिर्यग्लोकप्रसिद्ध्यर्थमिदमाकृति-
मात्रं मुच्यते ॥

5

जम्बूद्वीपलवणादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः ॥ ७ ॥

जम्बूद्वीपादयो द्वीपा लवणादयश्च समुद्राः शुभनामान इति ।
यावन्ति लोके शुभानि नामानि तन्नामान इत्यर्थः । शुभान्येव वा
नामान्येषामिति ते शुभनामानः । द्वीपादनन्तरः समुद्रः समु-
द्रादनन्तरो द्वीपो* यथासङ्ख्यम् । तद्यथा । जम्बूद्वीपो द्वीपो ¹⁰
लवणोदः समुद्रः धातकीखण्डो द्वीपः कालोदः समुद्रः पुष्करवरो
द्वीपः पुष्करोदः समुद्रः वरुणवरो द्वीपो वरुणोदः समुद्रः
चीरवरो द्वीपः चीरोदः† समुद्रो घृतवरो द्वीपो घृतोदः समुद्रः
इक्षुवरो द्वीप इक्षुवरोदः समुद्रः नन्दीश्वरो‡ द्वीपो नन्दीश्वर-

* K adds इति । † K चीरवरोदः । ‡ K नन्दीश्वरवरो D नन्देश्वरोदः ।

१ S. लोकसंस्थानस्य सन्निवेशो ऽमुनैव सूरिणा प्रकरणान्तरे ऽभिहितस्त-
द्यथा Here quotes verses 210 and 211 of प्रश्नमर्ति ।

२ S. मात्रशब्दः संक्षेपाभिधानार्थः केनचित्क्षेपोद्देशेन न पुनर्विस्तरे-
येति । विस्तरो द्वीपसागरप्रज्ञायादिभ्यो ऽवगन्तव्य इत्यावेदयति ॥

वरोदः समुद्रः अरुणवरो द्वीपो ऽरुणवरोदः समुद्र इत्येवम-
सह्येया* द्वीपसमुद्राः स्वयम्भूरमणपर्यन्ता वेदितव्या इति ॥

द्विर्द्विर्विष्कम्भाः पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणो वलयाकृतयः ॥ ८ ॥

सर्वे चैते द्वीपसमुद्रा यथाक्रममादितो द्विर्द्विर्विष्कम्भाः
5 पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणो वलयाकृतयः प्रत्येतव्याः । तद्यथा । योजन-
शतमहस्रविष्कम्भो जम्बूद्वीपस्य वक्ष्यते† । तद्विगुणो लवण-
जलसमुद्रस्य । लवणजलसमुद्रविष्कम्भाद्विगुणो धातकीखण्ड-
द्वीपस्य । इत्येवमा स्वयम्भूरमणसमुद्रादिति ॥

पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणः । सर्वे पूर्वपूर्वपरिक्षेपिणः प्रत्येतव्याः ।
10 जम्बूद्वीपो लवणसमुद्रेण‡ परिचिप्तः । लवणजलसमुद्रो धातकी-
खण्डेन परिचिप्तः । धातकीखण्डद्वीपः कालोदसमुद्रेण परि-
चिप्तः । कालोदसमुद्रः पुष्करवरद्वीपार्धेन परिचिप्तः । पुष्कर-
द्वीपार्धं मानुषोत्तरेण पर्वतेन परिचिप्तम् । पुष्करवरद्वीपः
पुष्करवरोदेन समुद्रेण परिचिप्तः । एवमा स्वयम्भूरमणात्समुद्रा-
15 इति ॥

वलयाकृतयः । सर्वे च ते वलयाकृतयः सह मानुषोत्तरेणेति ॥

तन्मध्ये मेरुनाभिर्वृत्तो योजनशतसहस्रविष्कम्भो
जम्बूद्वीपः ॥ ९ ॥

* K अमह्यता ।

† K स्वयम्भू here and elsewhere.

‡ III 9.

§ K लवणजलसमुद्रेन ।

तेषां द्वीपममुद्राणां मध्ये तन्मध्ये ॥ मेरुनाभिः । मेरुरस्य
 नाभ्यामिति मेरुर्वास्य नाभिरिति मेरुनाभिः । मेरुरस्य मध्य
 इत्यर्थः ॥ सर्वद्वीपममुद्राभ्यन्तरो वृत्तः* कुलालचक्राकृतिर्योजन-
 शतसहस्रविष्कम्भो जम्बूद्वीपः । वृत्तग्रहणं नियमार्थम् । लवणा-
 दयो वलयवृत्ता जम्बूद्वीपस्तु प्रतरवृत्त इति । यथा गम्येत 5
 वलयाकृतिभिश्चतुरस्रस्यथोरपि परिच्छेपो विद्यते तथा च
 मा भूदिति ॥

मेरुरपि काञ्चनस्थालनाभिरिव वृत्तो योजनसहस्रमधो
 धरणितलमवगाढो नवनवत्युच्छ्रितो दशाधो विस्तृतः सहस्रमुप-
 रीति । त्रिकाण्डस्त्रिलोकप्रविभक्तमूर्त्तिंश्चतुर्भिर्वनैर्भद्रशालानन्दन 10
 सौमनसपाण्डकैः परिवृत्तः । तत्र शुद्धपृथिव्युपलवज्जगत्कर्कावज्जलं
 योजनसहस्रमेकं प्रथमं काण्डम् । द्वितीयं त्रिषष्टिसहस्राणि
 रजतजातरूपाङ्गस्फटिकवज्जलम् । तृतीयं षट्त्रिंशत्सहस्राणि
 जम्बूनदवज्जलम् । वैदूर्यवज्जला चान्य चूलिका चत्वारिंश-
 द्योजनान्युच्छ्रायेण मूले द्वादश विष्कम्भेण मध्ये ऽष्टावुपरि 15
 चत्वारितीति । मूले वलयपरिच्छेपि भद्रशालवनम् । भद्रशाल-
 वनात्पञ्च योजनशतान्यारुह्य तावत्प्रतिक्रान्तिविस्तृतं नन्दनम् ।
 ततो ऽर्धत्रिषष्टिसहस्राण्यारुह्य पञ्चयोजनशतप्रतिक्रान्तिविस्तृत-
 मेव** सौमनसम् । ततो ऽपि षट्त्रिंशत्सहस्राण्यारुह्य चतुर्नवति-

* K निवृत्तो ।

† K adds च ।

‡ K भद्रशाल ।

§ B सौमनस ।

॥ K. S. B. जम्बू० ।

¶ B वैदूर्यपुञ्जला ।

** K विस्तृतिम् ।

चतुःशतप्रतिक्रान्तिविस्तृतं पाण्डकवनमिति । नन्दनसौमनसाभ्या-
मेकादशैकादशसहस्राण्यारुह्य प्रदेशपरिहाणिर्विष्कम्भस्येति* १ ॥

तत्र भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकाहैरण्यवतैरा-
वतवर्षाः श्लेचाणि ॥ १० ॥

5 तत्र जम्बूद्वीपे भरतं हैमवतं हरयो विदेहा रम्यकं
हैरण्यवतमैरावतमिति मग्न वंशाः श्लेचाणि भवन्ति । भरतस्यो-
त्तरतो हैमवतं हैमवतस्योत्तरतो हरय इत्येवं शेषाः । वंशा वर्षा

* K omits इति ।

† P. रम्यक् ।

१ S. अयं च मेरुगिरिर्न सर्वत्र समप्रमाणप्रवृद्धः किन्तु प्रदेशपरि-
हाण्या परिहीयमानः प्रवृद्ध इति तद्दर्शयति × × × × × नन्दना-
दूर्ध्वं सौमनसाचाधः किल मध्ये एकादशैकादशयोजनसहस्राण्यारुह्य योजन-
सहस्रं परिहीयते विष्कम्भस्येति । ऊर्ध्वं सौमनसान्नन्दनवनाचाधो न
सूरिणा परिहाणिरुक्ता । × × × एषा च परिहाणिराचार्योक्ता न
मनागपि गणितप्रत्यया संगच्छते । यतः सौमनसवने ऽन्तर्विष्कम्भः सहस्र-
त्रयं शतद्वयं च द्विसप्तत्यधिकमष्टौ चैकादशभागाः बहिर्विष्कम्भः पुनः
सहस्रचतुष्टयं शतद्वयं च द्विसप्तत्यधिकमष्टौ चैकादशभागा योजनस्य ।
तत्राचार्योक्तपरिहाण्या नैको ऽपि विष्कम्भ आगच्छति न चैतावसत्या
वागमे ऽधीतत्वात् प्रवृद्धग्राहिकयेति । गणितशास्त्रविदो हि परिहाणि-
मन्यथा वर्णयन्त्यार्थानुसारिणः । मेरुर्योजनानामूर्ध्वमेका लक्षा । तत्राधो
भूमावदृश्यं योजनसहस्रमपचयरहितम् ।

वास्या इति चैषां गुणतः पर्यायनामानि भवन्ति । सर्वेषां चैषां
व्यवहारनयापेक्षादा*दित्युक्तताद्दिग्नियमादुत्तरतो मेरुर्भवति ।
लोकमध्यावस्थितं^१ चाष्टप्रदेशं रुचकं दिग्नियमहेतुं प्रतीत्य
यथासम्भवं भवतीति ॥

तद्विभाजिनः पूर्वापरायता हिमवन्महाहिमवन्निषध- 5
नीलरुक्मिशिखरिणो वर्षधरपर्वताः ॥ ११ ॥

तेषां वर्षाणां विभक्तारो हिमवान् महाहिमवान् निषधो
नीलो रुक्मी शिखरी इत्येते षड्वर्षधराः पर्वताः† । भरतस्य
हैमवतस्य च विभक्ता हिमवान् हैमवतस्य हरिवर्षस्य च विभक्ता
महाहिमवानित्येवं शेषाः ॥

10

तत्र पञ्च योजनशतानि षड्विंशानि षट् चैकोनविंशतिभागा
भरतविक्षम्भः^१ । स द्विर्द्विर्हिमवद्वैमवतादीनामा विदेहेभ्यः ।
परतो विदेहेभ्यो ऽर्धाध्वहीनाः ॥ पञ्चविंशतियोजनान्वगाढो
योजनशतोच्छ्रायो हिमवान् । तद्विर्महाहिमवान् । तद्विर्निषध
इति ॥

15

भरतवर्षस्य योजनानां चतुर्दशसहस्राणि चत्वारि शतान्येक-

* K. S. अपेक्षयादित्य० ।

† C तु for च ।

‡ K वर्षधरपर्वताः ।

१ अथ नैऋतिकी दिक्कथं प्रतिपत्तव्येत्यत आह । S. ।

२ S. अपरे त्विदमेव भाव्यवाक्यं सूत्रीकृत्याधीयन्ते ।

सप्ततानि षट् च भागा* विशेषतो† ज्या । द्दुष्यथोक्तो विष्कम्भः ।
धनुःकाष्ठं चतुर्दशसहस्राणि शतानि पञ्चाष्टाविंशान्येकादश च
भागाः साधिकाः‡ ॥

भरतक्षेत्रमध्ये पूर्वापरायत उभयतः समुद्रमवगाढो वैताब्ज-
5 पर्वतः१ षड् योजनानि सक्रीणानि धरणिमवगाढः पञ्चाश-
द्विस्तरतः॥ पञ्चविंशत्युच्छ्रितः ॥

विदेहेषु निषधस्योत्तरतो मन्दरस्य दक्षिणतः काञ्चन-
पर्वतशतेन चित्रकूटेन विचित्रकूटेन चोपशोभिता देवकुरवो
विष्कम्भेणैकादश योजनसहस्राण्यष्टौ च शतानि द्विचत्वारिंशानि
10 द्वौ च भागौ । एवमेवोत्तरेणोत्तराः कुरवश्चित्रकूटविचित्रकूट-
हीना द्वाभ्यां च काञ्चनाभ्यामेव यमक॥पर्वताभ्यां विराजिताः ॥

विदेहा मन्दरदेवकुरुत्तरकुरुभिर्विभक्ताः क्षेत्रान्तरवद्ग-
वन्ति । पूर्वे चापरे च । पूर्वेषु षोडश चक्रवर्तिविजया नदी-
पर्वतविभक्ताः परस्परगमाः** अपरे ऽप्येवंलक्षणाः षोडशैव ॥
15 तुल्यायामविष्कम्भावगाहोच्छ्रायौ दक्षिणोत्तरौ वैताब्जौ
तथा हिमवच्छिखरिणौ महाहिमवद्रुक्लिणौ निषधनीलौ
चेति ॥

क्षुद्रमन्दरास्तु चत्वारो ऽपि धातकीखण्डका††पुष्करार्धका
महामन्दरात्पञ्चदशभिर्योजनसहस्रैर्हीनोच्छ्रायाः । षड्भिर्योजन-

* C षड्भिर्भागा । † K विशेषान् D विशेषेणा B षट्चसागरविशेषान् ।

‡ K omits सधिकाः । § C वैताब्ज K विजयार्ध । ॥ K विस्तृतः ।

¶ B अभक्तः ।

** परस्परस्यागमाः ।

†† C omit क ।

शतैर्धरणितले हीनविष्कम्भाः । तेषां प्रथमं काण्डं महामन्दर-
तुल्यम् । द्वितीयं सप्तभिर्हीनम् । तृतीयमष्टाभिः । भद्रशाल-
नन्दनवने महामन्दरवत् । ततो अर्धषट्पञ्चाशद्योजनसहस्राणि
शौमनसं पञ्चशतं विस्तृतम्* । ततो ऽष्टाविंशतिः सहस्राणि चतु-
र्नवतिचतुःशतविस्तृतमेव पाण्डुकं भवति । उपरि चाधस्य 5
विष्कम्भो ऽवगाहस्य तुल्यो महामन्दरेण । चूलिका चेति ॥

विष्कम्भकृतेर्दशगुणायामूलं वृत्तपरिच्छेपः । स विष्कम्भ-
पादाभ्यस्तो गणितम् । इच्छावगाहोनावगाहाभ्यस्तस्य विष्कम्भस्य
चतुर्गुणस्य मूलं ज्या । ज्याविष्कम्भयोर्वर्गविशेषमूलं विष्कम्भाच्छोध्यं
शेषार्धमिषुः । दधुवर्गस्य षड्गुणस्य ज्यावर्गयुतस्य कृतस्य† मूलं 10
धनुःकाष्ठम् । ज्यावर्गचतुर्भागयुक्तमिषुवर्गमिषुविभक्तं तत्प्रकृति-
वृत्तविष्कम्भः । उदग्धनुःकाष्ठादक्षिणं शोध्यं शेषार्धं बाहुरिति ॥

अनेन करणाभ्युपायेन सर्वचेत्राणां॥ सर्वपर्वतानामायाम-
विष्कम्भज्येषुधनुःकाष्ठपरिमाणानि ज्ञातव्यानि१ ॥

द्विधातकोखण्डे ॥ १२ ॥

15

* K पञ्चशतविस्तृतमेव । † K अष्टाविंशतिः । ‡ A. C omit. § K कृत ।

॥ B चेत्रवेदाद्यादिपर्वतानां A. C चेत्राणां वैतथादिनां K वैतादद्यादिपर्वतानां ।

१ H. अपरे पुनर्विद्वांसो ऽतिबहूनि स्वयं विरचय्यास्मिन्प्रस्तावे सूत्रा-
ण्यधीयते विस्तरदर्शनाभिप्रायेण तत्त्वयुक्तमर्थं सङ्ग्रहः सृष्टिणा संक्षेपः कृत
इति अतो ऽत्र विस्ताराभिधानमप्राचीनमाचक्षते प्रवचननिपुणाः अथ

ये एते मन्दरवंगवर्षधरा* जम्बूद्वीपे ऽभिहिता एते द्विगुणा
धातकीखण्डे द्वाभ्यामिष्वाकारपर्वताभ्यां दक्षिणोत्तरायताभ्यां
विभक्ताः । एभिरेव नामभिर्जम्बूद्वीपकसमसङ्ख्याः पूर्वार्धं चाप-
रार्धं च चक्रारकसंस्थिता निषधमसोच्छ्रायाः कालोदलवणजल-
5 स्थर्गिनो वंगधराः सेष्वाकाराः । अरविवरसंस्थिता वंग्रा इति ॥

पुष्करार्धे च ॥ १३ ॥

यश्च धातकीखण्डे मन्दरादीनां सेष्वाकारपर्वतानां† सङ्ख्या-
विषयनियमः‡ म एव पुष्करार्धे वेदितव्यः ॥

ततः परं मानुषोत्तरो नाम॥ पर्वतो मानुषलोकपरिक्षेपी
10 सुनगरप्राकारवृत्तः पुष्करवरद्वीपार्धविनिविष्टः॥ काञ्चनमयः॥*
सप्तदशैकविंशति॥योजनशतान्युच्छ्रितश्चत्वारि त्रिंशानि क्रोशं
चाधो धरणीतलमवगाढो योजनसहस्रं द्वाविंशति॥मधस्ताद्विस्तृतः
सप्तशतानि त्रयोविंशानि मध्ये चत्वारि चतुर्विंशान्युपरीति ॥

* K मन्दरवंगः । † K चक्रारसंस्थिता । ‡ K सेष्वाकारमन्दरादीनां पर्वतानां ।

§ K विंशपनियमः । ॥ K नामा । ¶ C घं = 750.

** D काञ्चनः । †† K विंशानि । ‡‡ C द्वाविंशतिश्च ।

विस्तरतो विवक्षितस्ततो ग्रन्थलक्षापरिभाषिताया जम्बूद्वीपदेशनायाः पटु-
प्रज्ञैस्तेर्विस्तृतद्विरपि कियदत्र विस्तृतं स्यात् विस्तारार्थिनो वा बज्रगुणः
सिद्धान्त एव तत्कृतसूत्रेभ्य इत्यत्र उपेक्षणीयस्तदभिप्राय इति ॥

Contrast Doctor Bhandarkar's Report in the search for
Sanskrit Mss for the year 1883-84 P. 408 and 409.

न कदाचिदस्मात्परतो जन्मतः संहरणतो वा चारणविद्या-
धरर्द्धिप्राप्ता अपि मनुष्या भूतपूर्वा भवन्ति भविष्यन्ति च ।
अन्यत्र^१ समुद्घातोपपाताभ्याम् । अत एव च मानुषोत्तर
इत्युच्यते^२ ॥

तदेवमर्वाङ् मानुषोत्तरस्थार्धतृतीया दीपाः समुद्रद्वयं 5
पञ्चमन्दराः पञ्चत्रिंशत्क्षेत्राणि त्रिंशद्वर्षधरपर्वताः पञ्च देवकुरवः
पञ्चोत्तराः कुरवः शतं षष्ठ्यधिकं चक्रवर्तिविजयानां दे शते
पञ्चपञ्चाशदधिके* जनपदानामन्तरदीपाः षट्पञ्चाशदिति ॥

अत्राह । उक्तं भवता मानुषस्य स्वभावमार्दवार्जवत्वं चेति

तत्र के मनुष्याः क चेति । अत्रोच्यते

10

प्राग्मानुषोत्तरान्मनुष्याः ॥ १४ ॥

* K पञ्चपञ्चाशे इति प्रत्यन्तरेजन० । [VI 18]

१ S. मारणान्तिकसमुद्घातेन समुपहतः कश्चिदर्थतृतीयदीपान्तरवर्ती
बहिर्वर्तिदीपसमुद्गेषूपेत्यते तेन चोत्पत्तिप्रदेशे प्रक्षिप्तमात्मप्रदेशजाल-
मिलिकागतिना पश्चात् स्थिते तत्र व्यवस्थित इति ॥ तथोपपातमङ्गीकृत्य
जन्माभिसंबध्यते । बहिर्दीपसमुद्रवर्तिना असुमता मनुष्यायुर्निबद्धमर्ध-
तृतीयदीपाभ्यन्तरमेवोत्पत्त्यते वक्रगत्या तस्य तन्मनुष्यायुर्वक्रकाले विपद्यते
तदैव चासौ मनुष्यो जातस्तदुदयवर्तित्वात् ॥

२ S. ये त्वेतद्भाष्यं गमनप्रतिषेधद्वारेण विद्याधरर्द्धिप्राप्तानामाचक्षते
तेषामागमविशेषः । सर्वेषां हि चारणादीनामागमे गमनाभ्यनुज्ञानात् ।
बहिर्जन्ममरणे न संभाव्यते ॥

प्राग्मानुषोत्तरात्पर्वतात्पञ्चचिंशत्सु चेत्रेषु सान्तरद्वीपेषु
जन्मतो मनुष्या भवन्ति । संहरणविद्यद्विंशयोगान्तु* सर्वेष्वर्धतृती-
येषु द्वीपेषु समुद्रद्वये च समन्दरशिखरेष्विति ॥

भारतका हैमवतका इत्येवमादयः चेत्रविभागेन । जम्बू-
5 द्वीपका† लवणका इत्येवमादयो द्वीपसमुद्रविभागेनेति ॥

आर्या म्लिशश्च‡ ॥ १५ ॥

द्विविधा मनुष्या भवन्ति । आर्या म्लिशश्च ॥

तत्रार्याः षड्विधाः । चेत्रार्याः जात्यार्याः कुलार्याः कर्मार्याः
शिल्पार्या भाषार्या इति । तत्र चेत्रार्याः पञ्चदशसु कर्मभूमिषु
10 जाताः तद्यथा भरतेष्वर्धषड्विंशतिषु जनपदेषु जाताः शेषेषु१ च
चक्रवर्तिविजयेषु । जात्यार्या इच्छाकवो विदेहा हरयो ऽम्बठाः
ज्ञाताः कुरवो ब्रुवुनाला२ उग्रा भोगा॥ राजन्या इत्येवमादयः ।
कुलार्याः कुलकराश्चक्रवर्तिनो बलदेवा वासुदेवा ये चान्ये आ-
तृतीयादा पञ्चमादा सप्तमादा कुलकरेभ्यो वा विशुद्धान्वयप्रकृतयः ।
15 कर्मार्या यजनयाजनाध्ययनाध्यापनप्रयोग३ कृषिलिपिवाणिज्य-
योनिपोषणवृत्तयः । शिल्पार्यास्तनुवाय**कुलालनापिततुक्त्रवाय-

* K, B omit तु । † K जम्बूद्वीपका लावणकाः । ‡ B संख्याश्च ।

§ K ब्रुवुनाला । ॥ K भोगाः । ¶ B प्रयोगे K वनप्रयोग । ** B तनुवायु ।

१ D. Colophon भरतोत्तरार्धजा मनुष्या अपि सुगुरूपदेशादिसामग्री-
सद्भावे योग्यत्वेन चारित्र्याद्यवाप्य सिध्यन्तीति समयः ॥

देवटादयो* ऽल्पसावद्या आगर्हिता† जीवाः । भाषार्या नाम ये
 शिष्टभाषानियतवर्णं लोकरूढस्यष्टशब्दं पञ्चविधानामप्यार्याणां
 संव्यवहारं भाषन्ते ॥

अतो विपरीता‡ स्त्रिशः । तद्यथा । हिमवतश्चतसृषु
 विदिक्षु चीणि योजनशतानि स्रवणसमुद्रमवगाह्य चतसृणां 5
 मनुष्यविजातीनां चत्वारो ऽन्तरद्वीपा॥ भवन्ति त्रियोजनशत-
 विष्कम्भायामाः । तद्यथा । एकोरुकाणामाभाषकाणां॥ लाङ्गू-
 लिकानां** वैषाणिकानां††मिति ॥ चत्वारि योजनशतान्यवगाह्य
 चतुर्योजनशतायामविष्कम्भा एवान्तरद्वीपाः । तद्यथा । हय-
 कर्णानां गजकर्णानां गोकर्णानां शङ्कुली‡‡कर्णानामिति ॥ पञ्च 10
 शतान्यवगाह्य पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भा एवान्तरद्वीपाः ।
 तद्यथा । गजमुखानां॥ व्याघ्रमुखानामादर्शमुखानां गोमुखाना-
 मिति ॥ षड् योजनशतान्यवगाह्य तावदायामविष्कम्भा एवान्तर-
 द्वीपाः । तद्यथा । अश्वमुखानां हस्तिमुखानां सिंहमुखानां व्याघ्र-
 मुखानामिति ॥ सप्त योजनशतान्यवगाह्य तावदायामविष्कम्भा 15

* A. C दवदादयो K तुल्यवायेत्येवमादयो । † K अगर्हिता । ‡ B वैपरीता ।

§ Perhaps S adds हिमवतः प्राक्पश्चाच्च चत० । || K अन्तरद्वीपा ।

¶ A अभाषिकाणां K आभाषिका D अभाषिकाणां ।

** B लाङ्गूलिनां लाङ्गुलीनां । †† B विषाणिनां ।

‡‡ S. शङ्कुलीक B शङ्कुलि ।

§§ A. S आदर्शनमेषहयगजमुखनामानः ।

एवान्तरद्वीपाः । तद्यथा । अश्वकर्णसिंहकर्णहस्तिकर्ण*कर्ण-
 प्रावरणनामानः ॥ अष्टौ योजनशतान्यवगाह्याष्टयोजनशताया-
 मविष्कम्भा एवान्तरद्वीपाः । तद्यथा । उल्का†मुखविद्युज्जिह्वा‡-
 मेष§मुखविद्युदन्तनामानः ॥ नवयोजनशतान्यवगाह्य नवयोजन-
 5 शतायामविष्कम्भा एवान्तरद्वीपा भवन्ति । तद्यथा । घनदन्त-
 गूढदन्तविशिष्ट॥दन्तशुद्धदन्तनामानः ॥ एकोरुकाणामेकोरुक-
 द्वीपः । एवं शेषाणामपि खनामभिस्तुल्यनामानो वेदितव्याः ॥
 शिखरिणो ऽप्येवमेवेत्येवं षट्पञ्चाशदिति१ ॥

भरतैरावतविदेहाः कर्मभूमयो ऽन्यत्र देवकुरु-
 10 त्तरकुरुभ्यः ॥ १६ ॥

मनुष्यचेत्रे भरतैरावतविदेहाः पञ्चदश कर्मभूमयो भवन्ति ।
 अन्यत्र देवकुरुत्तरकुरुभ्यः । संसारदुर्गान्तगमकस्य सम्यग्दर्शन-
 ज्ञानचारित्रात्मकस्य मोक्षमार्गस्य ज्ञातारः कर्तार उपदेष्टारश्च
 भगवन्तः परमर्षयस्तीर्थकरा अत्रोत्पद्यन्ते । अत्रैव जाताः

* C adds हस्ति । † K उल्का, C उवका । ‡ D विद्युज्जिह्वा ।

§ B मेष । ॥ C अष्ट ।

१ S. H —add at the end of the Sūtra:—

एतच्चान्तरद्वीपकभाष्यं प्रायो विनाशितं सर्वत्र कैरपि दुर्विदग्धैर्येन
 षष्ठ्यवतिरन्तरद्वीपका भाष्येषु दृश्यन्ते । अगार्षं चैतदध्यवसीयते जीवाभि-
 गमादिषु षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपकाध्ययनात् । नापि वाचकमुख्यः सूत्रोक्तज्ञाने-
 नाभिदध्यत्यसंभाव्यमानत्वात् । तस्मात्सिद्धान्तिकपाशैर्विनाशितमिदमिति ॥

सिध्यन्ति नान्यत्र । अतो निर्वाणाय कर्मणः सिद्धिभूमयः कर्म-
भूमय इति । शेषास्तु विंशतिर्विंशः सान्तरद्वीपा अकर्मभूमयो
भवन्ति । देवकुरुत्तरकुरवस्तु कर्मभूम्यभ्यन्तरा अण्यकर्मभूमय
इति ॥

नृस्थितौ परापरे त्रिपल्योपमान्तर्मुहूर्ते ॥ १७ ॥ 5

नरो नरा मनुष्या मानुषा इत्यनर्थान्तरम् । मनुष्याणां
परा स्थितिस्लीणि पल्योपमान्यपरान्तर्मुहूर्तेति ॥

तिर्यग्योनीनां च* ॥ १८ ॥

तिर्यग्योनिजानां च परापरे स्थितौ त्रिपल्योपमान्तर्मुहूर्ते
भवतो यथासङ्ख्यमेव । पृथक्करणं यथासङ्ख्यदोषविनिवृत्त्यर्थम् । 10
इतरथा इदमेकमेवं सूत्रमभविष्यदुभयत्र चोभे यथासङ्ख्यं
स्थातामिति ॥

द्विविधा चैषां मनुष्यतिर्यग्योनिजानां स्थितिः । भवस्थितिः
कायस्थितिश्च । मनुष्याणां यथोक्ते त्रिपल्योपमान्तर्मुहूर्ते परापरे
भवस्थितौ । कायस्थितिस्तु परा सप्ताष्टौ वा भवग्रहणानि ॥ 15
तिर्यग्योनिजानां च यथोक्ते समासतः परापरे भवस्थितौ ।
व्यासतस्तु शुद्धपृथिवीकायस्य परा द्वादश वर्षसहस्राणि । खर-

* B तिर्यग्योनिजानां च । Not marked as a separate sūtra either
by A or C, and B and K do not number sūtras.

+ K इययोगकरणं ।

‡ K यथोक्तमेव ।

§ K यथा for यथासङ्ख्यं ।

॥ C omits from इतरथा to उभयत्र ।

पृथिवीकायस्य द्वाविंशतिः । अप्कायस्य सप्त । वायुकायस्य त्रीणि ।
 तेजःकायस्य त्रीणि रात्रिदिनानि* । वनस्पतिकायस्य दश वर्षसह-
 स्राणि । एषां कायस्थितिरसङ्ख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिण्यो वनस्पति-
 कायस्थानन्ताः । द्वीन्द्रियाणां भवस्थितिर्द्वादश वर्षाणि । त्रीन्द्रि-
 5 याणामेकोनपञ्चाशद्रात्रिदिनानि । चतुरिन्द्रियाणां षण्मासाः ।
 एषां कायस्थितिः सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
 निजाः पञ्चविधाः । तद्यथा । मत्स्या उरगाः परिसर्पाः पक्षिण-
 स्यतुष्यदा इति । तत्र मत्स्यानामुरगाणां भुजगानां च पूर्व-
 कोऽथेव पक्षिणं पत्न्योपमामङ्ग्येयभागस्यतुष्यदानां त्रीणि पत्न्योप-
 10 मानि गर्भजानां स्थितिः† । तत्र‡ मत्स्यानां भवस्थितिः पूर्वकोटि-
 स्त्रिपञ्चाशदुरगाणां द्विचत्वारिंशद्भुजगानां द्विसप्ततिः पक्षिणां
 स्यलचराणां चतुरशीतिर्वर्षसहस्राणि संमूर्द्धिमानां भवस्थितिः ।
 एषां कायस्थितिः सप्ताष्टौ भवग्रहणानि । सर्वेषां मनुष्य-
 तिर्यग्योनिजानां कायस्थितिरप्यपरान्तमुद्भूतैवेति ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे लोकप्रज्ञप्तिर्नामा

तृतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

* K रात्रिदिवानि ।

† K भवस्थितिः ।

‡ K तथा for तत्र ।

§ B. K, interklange. उरगाणां द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिपञ्चाशत्तिरि-
 सर्पाणां ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

अत्राह । उक्तं भवता भवप्रत्ययो ऽवधिर्नारकदेवाना-
मिति [I. 22] । तद्यौदयिकेषु भावेषु देवगतिरिति [II. 6] ।
केवलश्रुतसङ्गधर्मदेवावर्णवादो दर्शनमोहस्य [VI. 13] । सराग-
संयमादयो दैवस्य [VI. 20] । नारकसम्पूर्त्किनो नपुंसकानि ।
न देवाः* [II. 50 & 51] । तत्र के देवाः कतिविधा वेति । 5
अत्रोच्यते ॥

देवाश्चतुर्निकायाः ॥ १ ॥

देवाश्चतुर्निकाया भवन्ति । तान्यरस्तावच्छामः ॥

तृतीयः पीतलेशः ॥ २ ॥

तेषां चतुर्णां देवनिकायानां तृतीयो देवनिकायः पीत 10
लेश एव भवति । कश्चामौ । ज्योतिष्क इति ॥

दशाष्टपञ्चद्वादशविकल्पाः कल्पोपपन्नपर्यन्ताः ॥ ३ ॥

ते च देवनिकाया यथामङ्ग्यमेवंविकल्पा भवन्ति । तद्यथा !
दशविकल्पा भवनवासिनो ऽसुरादयो वक्ष्यन्ते । अष्टविकल्पा
व्यन्तराः किन्नरादयः । पञ्चविकल्पा ज्योतिष्काः सूर्यादयः । 15
द्वादशविकल्पा वैमानिकाः कल्पोपपन्नपर्यन्ताः सौधर्मादिष्विति ॥

इन्द्रसामानिकचायस्त्रिंशपारिषद्या*त्तरक्षलोक-
पालानीकप्रकीर्णकाभियोग्यकिल्बिषिकाश्चैकशः ॥४॥

एकैकशश्चैतेषु देवनिकायेषु देवा दशविधा भवन्ति ।
तद्यथा । इन्द्राः सामानिकाः चायस्त्रिंशाः पारिषद्याः आत्म-
५ रचाः† लोकपालाः अनीकानि अनीकाधिपतयः प्रकीर्णकाः
आभियोग्याः किल्बिषिकाश्चेति । तत्रेन्द्राः‡ भवनवासिव्यन्तर-
ज्योतिष्कविमानाधिपतयः । इन्द्रसमानाः सामानिका अमात्य-
पितृगुरुपाध्यायमहत्तरवत् केवलमिन्द्रत्वहीनाः । चायस्त्रिंशा
मन्त्रिपुरोहितस्थानीयाः । पारिषद्या वयस्यस्थानीयाः । आत्मरचाः
१० शिरोरक्षस्थानीयाः । लोकपाला आरचिकार्थचरस्थानीयाः१
अनीकाधिपतयो दण्डनायकस्थानीयाः२ । अनीकान्यनीकस्थानी-
यान्येव । प्रकीर्णकाः पौरजनपदस्थानीयाः । आभियोग्या दास-
स्थानीयाः । किल्बिषिका॥ अन्तस्थस्थानीया इति ॥

चायस्त्रिंशलोकपालवर्ज्या**व्यन्तरज्योतिष्काः ॥५॥

* D पारिषद्य ।

† D आत्मरक्षाः ।

‡ D तत्रेन्द्रा इति ।

§ S ० धेचर० ? D अर्थवर ।

|| K om.

¶ H C किल्बिषाः ।

** D चायस्त्रिंशलोकपालवर्ज्या ।

१ S स्वविषयसम्भिरक्षणनिरूपिता आरक्षिका अर्थचराश्चैरोद्धरणिकराजस्थानी-
यादयस्तदृश लोकपालाः ॥

२ S सूत्रे वानीकान्येवोपात्तानि सूत्रिणा नानीकाधिपतयो भाष्ये पुन-
रुपन्यस्ताः । तदेकत्वमेवानीकानीकाधिपतयोः परिचिन्त्य विवृतमेव भाष्य-
कारेण । अन्यथा च दशसङ्ख्या भिद्यते ॥

यन्तरा ज्योतिष्काश्चाष्टविधा भवन्ति चायस्तिंशलोक-
पालवर्ज्या* इति ॥

पूर्वयोर्द्वौन्द्राः ॥ ६ ॥

पूर्वयोर्देवनिकाययोर्भवनवामिद्यन्तरयोर्देवविकल्पानां द्वौ
द्वादिन्द्रौ भवतः । तद्यथा । भवनवामिषु तावद्वौ असुरकुमारा- 5
णमिन्द्रौ भवतश्चमरो बलिश्च । नागकुमाराणां धरणो भूता-
नन्दश्च । विद्युत्कुमाराणां हरिर्हरिश्च । सुपर्णकुमाराणां
वेणुदेवो वेणुदारौ† च । अग्निकुमाराणामग्निशिखो ऽग्निमाण-
वश्च । वातकुमाराणां वेलम्बः प्रभञ्जनश्च । स्तनितकुमाराणां
सुघोषो महाघोषश्च । उदधिकुमाराणां जलकान्तो जलप्रभवश्च‡ 10
द्वौपकुमाराणां पूर्णो ऽवशिष्टश्च । दिक्कुमाराणाममितोऽमित-
वाहनश्चेति ॥ यन्तरेष्वपि द्वौ किन्नराणामिन्द्रौ किन्नरः
किम्बुरुषश्च । किम्बुरुषाणां सत्पुरुषो महापुरुषश्च । महोरगा-
णामतिकायो महाकायश्च । गन्धर्वाणां॥ गौतरतिर्गीतयशाश्च ।
यक्षाणां पूर्णभद्रो मणिभद्रश्च¶ 10
भूतानां प्रतिरूपो ऽतिरूपश्च** । पिशाचानां कालो महाकाल-
श्चेति ॥ ज्योतिष्काणां तु बहवः सूर्याश्चन्द्रमसश्च ॥ वैमानिका-
नामेकैक एव । तद्यथा । सौधर्मं शक्रः । ऐशान ईशानः ।

* C वर्ज्या ।

† D, वेणुदालौ ।

‡ C जलप्रभवश्च ।

§ D अमितगतिः ।

॥ D गान्धर्वाणां ।

¶ D मणिभद्रश्च

** D अभिरूपश्च ।

मनत्कुमारे मनत्कुमार इति । एवं सर्वकल्पेषु स्वकल्पाङ्काः* ।
परतस्त्रिन्त्रादयो दश विशेषा न सन्ति । सर्व एव स्वतन्त्रा इति ॥

पीतान्तलेश्याः ॥ ७ ॥

पूर्वयोर्निकाययोर्देवानां पीतान्ताश्चतस्रो लेश्या भवन्ति ॥

५ कायप्रवीचारा आ ऐशानात्† ॥ ८ ॥

भवनवास्यादयो देवा आ ऐशानात्कायप्रवीचारा भवन्ति ।
कायेन प्रवीचार एषामिति कायप्रवीचाराः । प्रवीचारो नाम
मैथुनविषयोपसेवनम् । ते हि संक्लिष्टकर्माणो मनुष्यवन्मैथुन-
सुखमनुप्रलीयमानास्त्रीवानुशयाः कायसंक्लेषजं सर्वाङ्गीणं स्पर्श-
१० सुखमवाप्य प्रीतिमुपलभन्त इति ॥

शेषाः स्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचारा द्वयोर्द्वयोः ॥ ९ ॥

ऐशानादूर्ध्वं शेषाः कल्पोपपन्ना देवा द्वयोर्द्वयोः कल्पयोः
स्पर्शरूपशब्दमनःप्रवीचारा भवन्ति यथासङ्ख्यम् । तद्यथा ।
मनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्देवानैथुनसुखप्रेषूनुत्पन्नास्याः‡ त्विदित्वा देव्य
१५ उपतिष्ठन्ते । ताः स्पृष्ट्वैव च ते प्रीतिमुपलभन्ते विनिवृत्तास्याश्च
भवन्ति ॥ तथा ब्रह्मलोकलान्तकयोर्देवानेवंभूतोत्पन्नास्याः त्विदित्वा
देव्यो दिव्यानि स्वभावभास्वराणि सर्वाङ्गमनोहराणि शृङ्गा-
रोदाराभिजाताकारविलासान्युज्ज्वलचारुवेषाभरणानि स्वानि

* C स्वकल्पाङ्काः ।

† D ऐशानात् ।

‡ D एवंभूतानेवोत्पन्नास्याः ।

रूपाणि दर्शयन्ति । तानि दृष्ट्वैव ते प्रीतिमुपलभन्ते निवृत्ता-
 स्थासु भवन्ति ॥ तथा महाशुक्रसहस्रारयोर्देवानुत्पन्नप्रवीचारा-
 स्थान्विदिता देव्यः श्रुतिविषयसुखानत्यन्तमनोहराञ् शृङ्गारो-
 दाराभिजातविलासाभिलाष*च्छेदांतलतालाभरणरवमिश्राहमि-
 तकथितगीतशब्दानुदीरयन्ति । ताञ्श्रुत्वैव ते प्रीतिमुपलभन्ते 5
 निवृत्तास्थासु भवन्ति ॥ आनतप्राणतारणाच्युतकल्पवासिनो
 देवाः प्रवीचारायोत्पन्नास्था देवौः संकल्पयन्ति संकल्पमात्रेणैव
 ते परां प्रीतिमुपलभन्ते विनिवृत्तास्थासु भवन्ति ॥ एभिश्च
 प्रवीचारैः परतः परतः प्रीतिप्रकर्षविशेषो ऽनुपमगुणो भवति
 प्रवीचारिणामल्पसंक्षेपत्वात् । स्थितिप्रभावादिभिरधिका इति 10
 वक्ष्यते [IV. 21 ।] ॥

परे ऽप्रवीचाराः ॥ १० ॥

कल्पोपपन्नेभ्यः परे देवा अप्रवीचारा भवन्ति । अल्पसंक्षेप-
 त्वात् स्वस्थाः शीतभृताः† । पञ्चविधप्रवीचारोद्भवादपि प्रीति-
 विशेषादपरिमितगुणप्रीतिप्रकर्षाः परमसुखहृता एव भवन्ति ॥ 15

अत्राह । उक्तं भवता देवास्तुर्निकाया दशाष्टपञ्चद्वादश-
 विकल्पा इत्युक्ते निकायाः के के चैषां? विकल्पा इति । अत्रो-
 च्यते । चत्वारो देवनिकायाः । तद्यथा । भवनवासिनो व्यन्तरा
 ज्योतिष्का वैमानिका इति ॥ तत्र

* K अभिलाष ।

† केक ?

‡ C शीतभृताः ।

§ D इति तस्मै निकायाः के चैषा ।

भवनवासिनो असुरनागविद्युत्सुपर्णाग्निवातस्तनि-
तोदधिद्वीपदिक्कुमाराः ॥ ११ ॥

- प्रथमो देवनिकायो भवनवासिनः । इमानि चैषां विधा-
नानि भवन्ति । तद्यथा । असुरकुमारा नागकुमारा विद्युत्कुमाराः
5 सुपर्णकुमारा अग्निकुमारा वातकुमाराः स्तनितकुमारा उदधि-
कुमारा द्वीपकुमारा दिक्कुमारा इति । कुमारवदेते कान्त-
दर्शनाः सुकुमारा* मृदुमधुरललितगतयः शृङ्गाराभिजात-
रूपविक्रियाः कुमारवच्चोद्भूतरूपवेषभाषाभरणप्रहरणावरणयाना-
वाहनाः कुमारवच्चोल्बणरागाः क्रौडनपराश्रेत्यतः कुमार
10 दत्तुच्यन्ते । असुरकुमारावासेष्वसुरकुमाराः प्रतिवसन्ति शेषास्तु
भवनेषु । महामन्दरस्य दक्षिणोत्तरयोर्दिग्विभागयोर्वह्नीषु
योजनशतसहस्रकोटीकोटीष्ववामा भवनाभि च दक्षिणार्धा-
धिपतीनामुत्तरार्धाधिपतीनां च यथास्वं भवन्ति । तत्र
भवनानि रत्नप्रभायां बाहल्यार्धमवगाह्य मध्ये भवन्ति । भवनेषु
15 वसन्तीति भवनवासिनः ॥

भवप्रचयाश्चैषामिमा नामकर्मनियमात्स्वजातिविशेषनियता
विक्रिया भवन्ति । तद्यथा । गम्भीराः श्रीमन्तः काला महा
काया रत्नोत्कटमुकुटभास्वराशूडामणिचिह्ना असुरकुमारा
भवन्ति । शिरोमुखेऽधिकप्रतिरूपाः कृष्णश्यामा मृदुललित-
20 गतयः शिरस्तु फणिचिह्ना नागकुमाराः । स्निग्धा
भ्राजिष्णवो स्वदाता वज्रचिह्ना विद्युत्कुमाराः । अधिक-

* १) सुकुमारमृदु ।

† ०) यान ।

रूप'ग्रीवोरस्काः श्यामावदाताः गरुडचिह्नाः सुपर्णकुमाराः ।
मानोन्मानप्रमाणयुक्ता भास्वन्तो ऽवदाता घटचिह्ना अग्नि-
कुमारा भवन्ति । स्थिरपीनवृत्तगात्रा निमग्नोदरा अश्वचिह्ना
अवदाता वातकुमाराः । स्निग्धाः स्निग्धगम्भीरानुनाद'महा-
स्वनाः। कृष्णा वर्धमानचिह्नाः स्तनितकुमाराः । ऊरुकटि- 5
व्यधिकप्रतिरूपाः कृष्णश्यामा मकरचिह्ना उदधिकुमाराः ।
उरःस्कन्धैर्वाङ्मयहस्तेष्वधिकप्रतिरूपाः श्यामावदाताः सिंहचिह्ना
द्वीपकुमाराः । जङ्गाग्रपादेष्वधिकप्रतिरूपाः श्यामा हस्तिचिह्ना
दिकुमाराः । सर्वे विविधवस्त्राभरणप्रहरणावरणा भवन्तीति ॥

व्यन्तराः किन्नरकिम्पुरुषमहोरगगान्धर्वयक्षराक्षस- 10
भूतपिशाचाः ॥ १२ ॥

अष्टविधो द्वितीयो देवनिकायः । एतानि चास्य विधा-
नानि भवन्ति । 'अधस्तिर्यगूर्ध्वं च त्रिष्वपि लोकेषु भवननग-
रेष्वावासेषु च प्रतिवसन्ति' । यस्माच्चाधस्तिर्यगूर्ध्वं च त्रीनपि
लोकान् स्पृशन्तः स्वातन्त्र्यात्पराभियोगाच्च प्रायेण प्रतिपतन्त्य- 15
नियतगतिप्रचारा मनुष्यान्पि केचिद्भृत्यतदुपचरन्ति विविधेषु

* D प्रतिरूप । † D अनुनादि । ‡ D महास्वराः । § D उदरस्कन्ध० ।

॥ C has सर्वे ऽपि च विविधवस्त्राभरणा भवन्ति । * B प्रविशन्ति ।

१ D adds अस्य भद्रप्रभायाः प्रथमस्य भद्रकाण्डस्य योजनसहस्राव-
गाढस्योर्ध्वमधश्चक्रेकं योजनशतं वर्जयित्वा मध्ये ऽसङ्ख्येयानि भौमेय-
नगरावासशतसहस्राणि भवन्ति ॥ तथा

च शैलकन्दरान्तरवनविवरादिषु प्रतिवमन्त्यतो व्यन्तरा
इत्युच्यन्ते ॥

तत्र किन्नरा दशविधाः । तद्यथा । किन्नराः किम्पुरुषाः
किंपुरुषोत्तमाः । किन्नरोत्तमा हृदयंगमा रूपशालिनो ऽनिन्दिता
मनोरमा रतिप्रिया रतिश्रेष्ठा इति ॥ किम्पुरुषा दशविधाः ।

५ तद्यथा । पुरुषाः सत्पुरुषा महापुरुषाः पुरुषवृषभाः पुरुषोत्तमा
अतिपुरुषाः मरुदेवा मरुतो मेरुप्रभाः यशस्वन्त इति ॥ महो-
रगा दशविधाः । तद्यथा । भुजगा भोगशालिनो महाकाया
अतिकायाः स्कन्धशालिनो मनोरमा महावेगा महेच्छाः । मेरु-
कान्ता भास्वन्तः इति ॥ गान्धर्वा द्वादशविधाः । तद्यथा* ।

१० हाहा ह्रह तुम्बवो नारदा ऋषिवादिकाः । भूतवादिताः कादम्बा
महाकादम्बा रैवता विश्वावसवो । गीतरतयो गीतयशस इति ॥
यक्षास्तयोदशविधाः । तद्यथा । पूर्णभद्रा माणिभद्रा श्वेतभद्रा
हरिभद्राः सुमनोभद्रा व्यतिपातिकभद्राः सुभद्राः । सर्वतोभद्रा
मनुष्ययक्षा वनाधिपतयोः । वनाहाराः । रूपयक्षा यक्षोत्तमा इति ॥

१५ सप्तविधा राक्षसाः । तद्यथा** । भौमा महाभौमा विघ्ना
विनायका जलराक्षसा राक्षसराक्षसा ब्रह्मराक्षसा इति ॥ भूता
नवविधाः । तद्यथा*** । सरूपाः प्रतिरूपा अतिरूपा भूतोत्तमा

* D कन्दरातरवन ।

† B D किन्नरकिम्पुरुषाः । ‡ C अतिपुरुषोत्तमाः ।

§ D मरुत्प्रभाः ।

|| K महेच्छा. D महेष्टकाः ।

¶ D भास्वान्तः ।

** Mss. omit.

†† D रिविवादिताः ।

‡‡ D विश्वावसवः ।

§§ D सुभद्राः ।

||| D वनाधिपतयः ।

¶¶ D वनाहाराः ।

स्कन्दिका महास्कन्दिका महावेगाः प्रतिच्छन्ना आकाशगा
इति ॥ पिशाचाः पञ्चदशविधाः । तद्यथा । कृष्णाण्डाः
पटका* जोषा आह्लाकाः† काला महाकालाश्चौचा‡ अचौचा-
स्तालपिशाचा मुखरपिशाचा अधस्तारका देहा महाविदेह-
स्त्वष्णीका वनपिशाचा इति ॥

5

तत्र किन्नराः प्रियङ्गुश्यामाः सौम्याः सौम्यदर्शना मुखेष्वा-
धिकरूपशोभा मुकुटमौलि॥भूषणा अशोकवृक्षध्वजा अवदाताः ॥
किम्पुरुषा ऊर्वाबाहुष्वधिकशोभा मुखेष्वाधिकभास्वरा विवि-
धाभरणभूषणा**श्चित्रस्मगनुलेपनाश्चम्पकवृक्षध्वजाः ॥ महोरगाः
श्यामावदाता महावेगाः सौम्याः सौम्यदर्शना महाकायाः पृथु- 10
पीनस्कन्धघोवा विविधानुविलेपना†† विचित्राभरण॥भूषणा
नागवृक्षध्वजाः ॥ गान्धर्वा रक्तावदाताः‡‡ गम्भीराः प्रियदर्शनाः
सुरूपाः सुमुखाकाराः सुस्वरा मौलिधरा हारविभूषणाश्चम्पक-
वृक्षध्वजाः ॥ यक्षाः श्यामावदाता गम्भीरा तुन्दिला वृन्दारकाः
प्रियदर्शना मानोन्मानप्रमाणयुक्ता रक्तपाणिपादतलनखतालु- 15
जिह्वौष्ठा भास्वरमुकुटधरा*** नानारत्नविभूषणा वटवृक्षध्वजाः ॥
राक्षसा अवदाता*** भीमा भीमदर्शनाः शिरःकराला
रक्तलम्बौष्ठास्तपनीयविभूषणा नानाभक्तिविलेपनाः खट्वाङ्गध्व-

* B पटकाः ।

† B चङ्काः, K चङ्काः, D आह्लाकाः ।

‡ K B सौचौचाः, D चोचाः ।

§ K महादेहाः, C सदेहाः ।

॥ D मुलि । ¶ D उरो । ** D० भूषणा विचित्र । †† D विविधविलेपनाः ।

‡‡ D आवरण ।

§§, K B and D place this before गान्धर्वाः ।

||| B तुम्भर । ¶¶ C० मुकुटधरा । *** K B place this before राक्षसाः ।

जाः ॥ भूताः श्यामाः* सुरूपाः सौम्या आपीवरां नाना-
भक्तिविलेपनाः सुलमध्वजाः कालाः ॥ पिशाचाः सुरूपाः
सौम्यदर्शना हस्तग्रीवासु मणिरत्नविभूषणाः कदम्बवृक्षध्वजाः ॥
इत्येवंप्रकारस्वभावानि वैक्रियाणि रूपचिह्नानि व्यन्तराणां
भवन्तीति ॥

तृतीयो देवनिकायः ।

ज्योतिष्काः सूर्याश्चन्द्रमसो ग्रह[†]नक्षत्रप्रकीर्ण-
तारका[‡]श्च ॥ १३ ॥

ज्योतिष्काः पञ्चविधा भवन्ति । तद्यथा । सूर्याश्चन्द्रमसो
10 ग्रहा नक्षत्राणि प्रकीर्णतारका इति पञ्चविधा ज्योतिष्का इति ।
असमासकरणमार्षाच्च[§] सूर्यच॥न्द्रमसोः क्रमभेदः कृतः^{||} यथा गम्ये-
तैतदेवैषामृध्वनिवेश आनुपूर्व्यमिति । तद्यथा । सर्वाधस्तात्सूर्या-
स्ततश्चन्द्रमस्ततो^{||} ग्रहास्ततो नक्षत्राणि ततो ऽपि प्रकीर्णताराः ।
ताराग्रहास्त्वनियतचारित्वात्सूर्यचन्द्रमसामृध्वमधश्च चरन्ति सूर्यभ्यो
15 दृश्योजनावलम्बिनो भवन्तीति । समाङ्गुलिभागादष्टसु योजन-
शतेषु सूर्यास्ततो योजनानामशौत्यां चन्द्रमस्ततो विंशत्यां तारा

* K B place this before भूताः ।

† B omits K आपीनधराः, B आपीडधराः ।

‡ C ग्रहा नक्षत्राणि । § P K ताराश्च । || D सूर्याचन्द्रमसः ।

§ K कुतः । ** D ततस्तारा ग्रहाः ।

१ N असमासकरणे पारमर्षप्रवचनक्रमभेदे च प्रयोजनमाह । असमास-
करणात्तावत्तिर्यङ्गुलालिकायावस्थानं निर्दिध्यते । उपर्युपर्यवस्थानम् । × ×
× आर्षे तु प्राक्चन्द्रः पठ्यते पश्चात्सूर्य इति । न चैवमुपरि संनिवेशः ॥

इति । द्योतयन्त इति द्योतींषि विमानानि तेषु भवा ज्योतिष्का
ज्योतिषो वा देवा ज्योतिरेव वा ज्योतिष्काः । सुकुटेषु शिरो-
सुकुटोपगूहितैः* प्रभामण्डलकन्यैरुज्ज्वलैः सूर्यचन्द्रतारामण्डलै-
र्यथास्व चिह्नैर्विराजमाना द्युतिमन्तो ज्योतिष्का भवन्तीति ॥ 5

मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयो नृलोके ॥ १४ ॥

मानुषोत्तरपर्यन्तो मनुष्यलोका इत्युक्तम् [III. 11.] । तस्मि-
ञ्ज्योतिष्का मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयो भ्रमन्ति । मेरोः प्रदक्षिणा
नित्या गतिरेषामिति मेरुप्रदक्षिणानित्यगतयः । एकादशस्वेक-
विंशेषु योजनशतेषु मेरोश्चतुर्दिशं प्रदक्षिणं चरन्ति । तत्र द्वौ 10
सूर्यौ जम्बूद्वीपे लवणजले चत्वारो धातकीखण्डे द्वादश कालोदे
द्वाचत्वारिंशत्पुष्करार्धे द्विमपतिरित्येवं मनुष्यलोके द्वाविंशत्पुष्क-
रगतौ भवति । चन्द्रमसामप्येष एव विधिः । अष्टाविंशतिर्नच-
त्राणि अष्टाशीतिर्यहाः षट्षष्टिः महस्त्राणि नव शतानि पञ्च-
सप्तशतानि तारा॥कोटाकोटीनामेकैकस्य चन्द्रमसः पारग्रहः । 15
सूर्याश्चन्द्रमसो ग्रहा नचत्राणि च तिर्यग्लोके शेषास्तूर्ध्वलोके^१
ज्योतिष्का भवन्ति । अष्टचत्वारिंशद्योजनैकषष्टिभागाः सूर्य-

* D शिरोसुकुटोपगूहितैः । † D मानुषोत्तरपर्यन्तो मनुष्यलोके इत्युक्तम् ।

‡ D भवन्ति । § D द्वाविंशं सूर्यशतं ।

॥ D ताराकोटीकोटीनां । B तारकाः कोटाकोटीनां ।

१ S शेषास्तु प्रकीर्णतारका ऊर्ध्वलोके भवन्तीत्याचार्य एवेदमवगच्छति ।
नत्वार्धमेवमवस्थितं सर्वज्योतिष्काणां तिर्यग्लोकव्यवस्थानादिति । ॥ शेषा-
स्तूर्ध्वलोके ज्योतिष्काः तारालक्षणा इति वृत्तिकाराभिप्रायः तद्वाङ्मन्युत्याद-
विरुद्ध एव । अष्टादशयोजनशतोच्चितत्वे ऽपि तिर्यग्लोकस्याध ऊर्ध्व-
दिग्भावो भयव्यविरोधात् ॥

मण्डलविष्कम्भश्चन्द्रमसः षट्पञ्चाशद् ग्रहाणामर्धयोजनं गव्यूतं
नक्षत्राणां सर्वोत्कृष्टांयाम्बाराया अर्धक्रोशो जघन्याया पञ्च-
धनुःशतानि । विष्कम्भार्धबाह्याश्च भवन्ति । सर्वे सूर्या-
दयो नृलोक इति वर्तते । बहिस्तु विष्कम्भबाह्याभ्यामतो ऽर्धं
॥ भवन्ति ॥ एतानि च ज्योतिष्कविमानानि लोकस्थित्या प्रमक्ता-
वस्थितगतीन्यपि षट्द्वि^१विशेषार्थमाभियोग्यनामकर्मोदयाच्च नित्यं
गतिरतयो देवा वहन्ति । तद्यथा । पुरस्तात्केमरिणो दक्षिणतः
कुञ्जरा अपरतो वृषभा उत्तरतो जविनो ऽद्या इति ॥

तत्कृतः कालविभागः ॥ १५ ॥

- 10 कालो ऽनन्तममयोव र्तनादिलक्षण इत्युक्तम् [V. 39 and 22] ।
तस्य विभागो ज्योतिष्काणां गतिविशेषकृतश्चारविशेषेण हेतुना ।
तैः कृतस्तत्कृतः । तद्यथा । अणुभागाश्चारा[†] अंशाः कला लवा
नालिका मुहूर्ता दिवसरात्रयः[‡] पक्षा मासा ऋतवो ऽयनानि
संवत्सरा युगमिति लौकिकसमो विभागः ॥ पुनरन्यो विकल्पः
15 प्रत्युत्पन्नोऽतीतोऽनागत इति त्रिविधः ॥ पुनस्त्रिविधः परि-
भाष्यते सङ्ख्येयोऽमङ्ख्येयोऽनन्त इति ॥

तत्र परमसूक्ष्मक्रियस्य सर्वजघन्यगतिपरिणतस्य परमाणोः
स्वावगाहनचेत्रयतिक्रमकालः समय इत्युच्यते परमदुरधिगमो^१

* (१) परिधि ।

† D चरा ।

‡ D दिवसाः रात्रयः ।

ऽनिर्देश्यः । तं हि भगवन्तः परमर्षयः केवलिनो विदन्ति न
 तु निर्दिशन्ति परमनिरुद्धत्वात् । परमनिरुद्धे हि तस्मिन्
 भाषाद्रव्याणां ग्रहणनिसर्गयोः करणप्रयोगासम्भव इति । ते
 त्वमञ्जयेया आवलिका । ताः सञ्जयेया उच्छ्रामस्तथा निःश्वासः ।
 तौ बलवतः पट्विन्द्रियस्य कल्यस्य मध्यमवयसः स्वस्थमनसः 5
 पुंसः प्राणः । ते सप्त स्तोकः । ते सप्त लवः । ते ऽष्टात्रिंशदधं
 च नालिका । ते द्वे मुहूर्तः । ते त्रिंशदहोरात्रम् : तानि
 पञ्चदश पक्षः । तौ द्वौ शुक्लकृष्णौ मासः । तौ द्वौ मासावृ-
 त्तः । ते त्रयोऽयनम् । ते द्वे संवत्सरः । ते पञ्च चन्द्रचन्द्रा-
 भिवर्धितचन्द्राभिवर्धिता*ख्या युगम् । तन्मध्ये ऽन्ते चाधिकमा- 10
 सकौ । सूर्यसवनचन्द्रनक्षत्राभिवर्धितानि युगनामानि । वर्षश-
 तसहस्रं चतुरशीतिगुणितं पूर्वाङ्गम् । पूर्वाङ्गशतसहस्रं चतुरशी-
 तिगुणितं पूर्वम् । एवं ताऽन्ययुतकमलनलिनकुमुदतुष्टट्टाववा॥
 हाहाह्॥हचतुरशीतिशतसहस्रगुणाः सञ्जयेयाः कालः । अत ऊर्ध्व-
 मुपमानियतं वक्ष्यामः । तद्यथा हि नाम योजनविस्तीर्णं 15
 योजनोच्छ्रायं वृत्तं पल्यमेकरात्रायुत्कृष्टमभ्ररात्रजातानामङ्गलोन्मां
 गाढं** पूर्णं स्याद्वर्षशताद्वर्षशतादेकैकस्मिन्नुद्वियमाणे यावता

* C adds चन्द्र । D omits ख्या ।

† B D add विंशतियुगैर्वर्षशतं दशभिवर्षशतैर्वर्षसहस्रं वर्षसहस्रं शतगुणं
 वर्षशतसहस्रं ।

‡ D पूर्वाङ्गं चतुरशीतिशतसहस्रगुणितं पूर्वं ।

§ C omits तानि : ॥ K अहड and अवन, B अपवा । ¶ D ह्रडाद्यतु ।

** D गाढपणं ।

- कालेन तद्विक्तं स्यादेतत्पल्योपमम् । तद्दृशभिः कोटाकोटि-
भिर्गुणितं सागरोपमम् । तेषां कोटाकोट्यश्चतस्रः सुषमसुषमा* ।
तिस्रः सुषमा । द्वे सुषमदुःषमा । द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि
हिलां एका दुःषमसुषमा । वर्षसहस्राणि एकविंशतिदुःषमा ।
5 तावत्येव दुःषमदुःषमा । ता अनुलोमप्रतिलोमा अवमर्षिण्यु-
त्सर्पिण्यौ भरतैरावतेष्वनाद्यनन्तं परिवर्तते ऽहोरात्रवत् । तयोः
शरीरायुःशुभपरिणामानामनन्तगुणहानिवृद्धौ अशुभापरिणा-
मवृद्धिहानौ । अवस्थितावस्थितगुणाचैकैकान्यत्र । तद्यथा ।
कुरुषु सुषमसुषमा हरिरम्यकवासेषु सुषमा हैमवतहैरण्वतेषु
10 सुषमदुःषमा† विदेहेषु सान्तरद्वीपेषु दुःषमसुषमा इत्येव-
मादिर्मनुष्येभ्यः पर्यापन्नः कालविभागो ज्ञेय इति ॥

बहिरवस्थिताः ॥ १६ ॥

- नृलोकाद्वहिर्योतिष्का अवस्थिताः । अवस्थिता इत्यविचा-
रिणो ऽवस्थितविमानप्रदेशा अवस्थितलेश्याप्रकाशा इत्यर्थः ।
15 सुखशीतोष्णरश्मयश्चेति ॥

वैमानिकाः ॥ १७ ॥

चतुर्थो देवनिकाथो वैमानिकाः । ते ऽत ऊर्ध्वे वक्ष्यन्ते । वि-
मानेषु भवा वैमानिकाः ॥

कल्योपपन्नाः कल्यातीताश्च ॥ १८ ॥

* D has plural in all these in this connection.

† B अशुभानाम् वृद्धिहानौ ।

‡ B गुणाचैकैकान्यत्र ।

§ K सुषमदुःषमानभावो ।

द्विविधा वैमानिका देवाः कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च ।
तान् परस्तादित्याम इति ॥

उपर्यपरि ॥ १६ ॥

उपर्यपरि च यथानिर्देशं वेदितव्याः । नैकक्षेत्रे नापि
तिर्गन्धो वेति ॥

सौधमैशानसनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकलान्तक-
महाशुक्रसहस्रारेष्ठानतप्राणतयोरारणाच्युतयोर्नवसु
ग्रैवेयेषु विजयवैजयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धे
च ॥ २० ॥

एतेषु सौधर्मादिषु कल्पविज्ञानेषु वैमानिका देवा भवन्ति ।
तद्यथा । सौधर्मस्य कल्पस्योपर्यैशानः कल्पः । ऐशानस्योपरि
सनत्कुमारः । सनत्कुमारस्योपरि माहेन्द्र इत्येवमासर्वार्थसिद्धा-
दिति ॥ सुधर्मा नाम शक्रस्य देवेन्द्रस्य रुभा । सा तस्मिन्न-
स्तीति सौधर्मः कल्पः । ईशानस्य देवराजस्य निवास ऐशान
इत्येवमिन्द्राणां निवासयोग्याभिख्याः सर्वे कल्पाः ॥ ग्रैवेयास्तु 15
लोकपुरुषस्य ग्रीवाप्रदेशविनिविष्टा ग्रीवाभरणभूता ग्रैवाः
ग्रीवाः ग्रैवेया ग्रैवेयका इति ॥ अनुत्तराः पञ्च देवनामान
एव । विजिता अभ्युदयविघ्नहेतव एभिरिति विजयवैजयन्तज-
यन्ताः । तैरेव विघ्नहेतुभिर्न पराजिता अपराजिताः । सर्वेष्व-
भ्युदयार्थेषु सिद्धाः सर्वार्थैश्च सिद्धाः सर्वे चैषामभ्युदयार्थाः 20

सिद्धा इति सर्वार्थसिद्धाः । विजितप्रायाणि वा कर्माण्येभिरु-
पस्थितभद्राः परीषद्वैस्परजिताः सर्वार्थेषु सिद्धाः सिद्धप्रायो-
त्तमार्था इति विजयादय इति ॥

स्थितिप्रभावसुखद्युतिलेश्याविशुद्धीन्द्रियावधिवि-
५ षयतो ऽधिकाः ॥ २१ ॥

यथाक्रमं चैतेषु मौधर्मादिषूपर्युपरि देवाः पूर्वतः पूर्वत
एभिः स्थित्यादिभिरर्थैरधिका भवन्ति ॥ तत्र स्थितिस्तृष्णा
जघन्या च परस्तादृक्ष्यते । इह तु वचने प्रयोजनं येषामपि
समा भवति तेषामप्युपर्युपरि गुणाधिका भवतीति
१० यथा प्रतीयेतां ॥ प्रभावतो ऽधिकाः । यः प्रभावो निग्रहानु-
ग्रहविक्रियापराभियोगादिषु मौधर्मकाणां सोऽनन्तगुणाधिक
उपर्युपरि । मन्दाभिमानतया त्वन्यतरमंक्लिष्टत्वादेते न प्रव-
र्तन्त इति ॥ क्षेत्रस्वभावजनिताश्च शुभपुद्गलपरिणामात्सुखतो
द्युतितत्त्वानन्तगुणप्रकर्षणाधिकाः ॥ लेश्याविशुद्ध्याधिकाः ।
१५ लेश्यानियमः^१ परस्तादेषां वक्ष्यते । इह तु वचने प्रयोजनं॥
यथा गम्येत यत्रापि विधानतस्तुत्यास्तत्रापि विशुद्धितो ऽधिका
भवन्तीति । कर्मविशुद्धित एव वाधिका भवन्तीति ॥ इन्द्रिय-
विषयतो ऽधिकाः । यदिन्द्रियपाटवं दूरादिष्टविषयोपलब्धौ
मौधर्मदेवानां तत्प्रकृष्टतरगुणत्वादल्पतरमंक्लेगत्वाच्चाधिकमुपर्यु-

* C गुणतो ऽधिका ।

+ D प्रतीयेत ।

‡ D त्वाच्च ।

§ C निग्रमं वक्ष्यति । IV 23

|| Some Mss. omit प्रयोजनं ।

परैति ॥ अवधिविषयतो ऽधिकाः सौधर्मैशानयोर्देवा अवधि-
 विषयेणाधो रत्नप्रभां पश्यन्ति तिर्यगगच्छेयानि योजन*सह-
 स्राणूर्ध्वमास्त्रभवनात् । मनत्कुमारमाहेन्द्रयोः शर्कराप्रभां
 पश्यन्ति तिर्यगगच्छेयानि योजनशतसहस्राणूर्ध्वमास्त्रभवनात् ।
 इत्येवं शेषाः क्रमशः । अनुत्तरविमानवासिनस्तु कृत्स्नां लोक- 5
 नालिं पश्यन्ति । येषामपि क्षेत्रस्तुन्यो ऽवधिविषयः तेषाम-
 व्युपर्युपरि विशुद्धितो ऽधिको भवतीति ॥

गतिशरीरपरिग्रहाभिमानतो हीनाः ॥ २२ ॥

गतिविषयेण शरीरमहत्वेन मह्यं परिग्रहत्वेनाभिमानेन
 चोपर्युपरि हीनाः । तद्यथा । द्विसागरोपमजघन्यस्थितीनां 10
 देवानामासप्तम्यां गतिविषयस्तिर्यगगच्छेयानि योजनकोटीको-
 टीसहस्राणि ततः परतो जघन्यस्थितीनामेकैकहीना भूमयो
 यावत्तृतीयेति । गतपूर्वाश्च गमिष्यन्ति च तृतीयां ॥ देवाः
 परतस्तु सत्यपि गतिविषये न गतपूर्वा नापि गमिष्यन्ति ।
 महानुभावक्रियातः औदासीन्याच्चोपर्युपरि देवा न गतिरतयो 15
 भवन्ति ॥ सौधर्मैशानयो कल्पयोर्देवानां शरीरोच्छ्रायः सप्ता-
 रत्नयः । उपर्युपरि दयोर्दयोरेकारनिर्हीना आसहस्रारात् ।
 आनतादिषु तिस्रः । यैवेयकेषु द्वे । अनुत्तरे ॥ एका इति ॥
 सौधर्मै विमानानां द्वाविंशच्छतसहस्राणि । ऐशाने ऽष्टाविंशतिः ।

* C] has शतसहस्र ।

† D लोकनाडी ।

‡ C घं. १००० ।

§ B गतिपूर्वाश्च ।

॥ C D तृतीयायां ।

¶ B अनुत्तरेष्वेका ।

सनत्कुमारे द्वादश । माहेन्द्रे ऽष्टौ । ब्रह्मलोके चत्वारि शतस-
हस्राणि । ज्ञान्तके पञ्चाशत्सहस्राणि । महाशुक्ले चत्वारिंशत् ।
सहस्रारे षट् । आनतप्राणतारणाच्युतेषु* सप्त शतानि । अधो
5 पैवेयकाणां† शतमेकादशोत्तरम् । मध्ये सप्तोत्तरम् । उपर्येक-
मेव शतम् । अनुत्तराः पञ्चैवेति । एवमूर्ध्वलोके वैमानिकानां
सर्वविमानपरिसङ्ख्या चतुरशीतिः शतसहस्राणि सप्तनवतिश्च
सहस्राणि त्रयोविंशानीति ॥ स्थानपरिवारशक्तिविषयसंपत्स्थि-
तिष्वन्याभिमानाः परमसुखभागिन उपर्युपरीति ॥

10 उच्छ्वासहारवेदनोपपातानुभावतश्च साध्याः‡ ॥

उच्छ्वासः सर्वजघन्यस्थितीनां देवानां सप्तसु§ स्तोकेषु आहार
स्यतुर्थकालः । पथ्योपमस्थितीनामन्तर्दिवसस्योच्छ्वासो दिवस-
पृथक्कथाहारः । यस्य यावन्ति सागरोपमानि स्थितिस्तस्य ताव-
त्स्वर्धमासेषूच्छ्वासस्तावत्स्वेव वर्षसहस्रेष्वाहारः ॥ देवानां सद्देदनाः
15 प्रायेण भवन्ति न कदाचिदसद्देदनाः । यदि चासद्देदना॥ भवन्ति
ततो ऽन्तर्मुहूर्तमेव भवन्ति न परतो ऽनुबद्धाः सद्देदनास्त्व-
त्क्षणेन षण्मासान् भवन्ति ॥ उपपातः । आरणाच्युतादूर्ध्वमन्य-
तीर्थांशानामुपपातो न भवति । खलिङ्गिनां भिन्नदर्शनानामा-

* B and C omit आरण । † B पैवेयाणां ।

‡ Probably considers this to be a sūtra. C सप्तस्तोका ।

§ K D अन्यतीर्थिकानाम् । ॥ S यदासद्देदनाः ।

१ S सूत्रेणानुपास्तमुपर्युपरिहीनमुच्छ्वासाद्युपन्यस्यति भाष्यकारः ॥

Some Mss. give this as a separate sūtra.

ग्रैवेयकेभ्य उपपातः । अन्यस्य सम्यग्दृष्टेः संयतस्य भजनौयं
 आसर्वार्थसिद्धात् । ब्रह्मलोकादूर्ध्वमामर्षार्थसिद्धाच्चतुर्दशपूर्वधरा-
 णामिति ॥ अनुभावो विमानानां सिद्धिः*चेत्रस्य चाकाशे
 निरालम्बस्थितौ लोकस्थितिरेव हेतुः । लोकस्थितिर्लोकानु-
 भावो लोकस्वभावो जगद्भूमौ ऽनादिपरिणामसन्नतिरित्यर्थः । 5
 सर्वं च देवेन्द्रा ग्रैवेयादिषु च देवा भगवतां परमर्षीणामर्हतां
 जन्माभिषेकनिःक्रमणज्ञानोत्पत्तिमहासमवसरणनिर्वाणकालेष्वा-
 मीनाः शयिताः स्थिता वा । सहस्रैवामनशयनस्थानाश्रयैः
 प्रचलन्ति । शुभकर्मफलोदयाल्लोकानुभावत एव वा । ततो
 जनितोपयोगास्तां भगवतामनन्यमदृशीं तीर्थकरनामकर्मोद्भवां 10
 धर्मविभूतिमवधिनालोच्य१ संजातस्वेगाः सद्गुर्भवज्जमाना॥त्के-
 चिदागत्य भगवत्पादमूलं स्तुतिवन्दलोपासनहितश्रवणैरात्मानु-
 ग्रहमाप्नुवन्ति॥ । केचिदपि तत्रस्था एव प्रत्युपस्थापनाञ्जलि-
 **प्रणिपातनमस्कारोपहारैः ॥ परममविद्याः सद्गुर्मानुरागोत्-
 फुल्लनयनवदनाः समभ्यर्चयन्ति ॥

15

अत्राह । त्रयाणां देवनिकायानां लेश्यानियमो ऽभिहितः ।

अथ वैमानिकानां केषां का लेश्या इति । अत्रोच्यते ॥

पीतपद्मशुक्ललेश्या द्वित्रिशेषेषु ॥ २३ ॥

उपर्युपरि वैमानिकाः सौधर्मादिषु द्वयोस्त्रिषु शेषेषु च

* B C सिद्धचेत्र य । † D अनादिपरिणामः सन्नतिरित्यर्थः । ‡ C सहस्र व

§ C आलोच्य । ॥ C सद्गुर्भवज्जमानाः । ¶ D अवाप्नुवन्ति ।

** D प्रत्युपस्थापनाञ्जलि ।

†† B adds परम ।

पीतपद्मशुक्ललेश्या भवन्ति यथामङ्गलम् । द्वयोः पीतलेश्याः
सौधर्मैशानयोः* । त्रिषु पद्मलेश्याः सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकेषु ।
शेषेषु लान्तकादिस्वाम्भार्यसिद्धाच्छुक्ललेश्याः । उपर्युपरि तु
विशुद्धतरेत्युक्तम्† ॥

५ अत्राह । उक्तं भवता द्विविधा वैमानिका देवाः कल्पोप-
पन्नाः कल्पातीताश्चेति । तत् किं कल्पा इति अत्रोच्यते ॥

प्राग्यैवेयकेभ्यः कल्पाः ॥ २४ ॥

प्राग्यैवेयकेभ्यः कल्पा भवन्ति सौधर्मादय आरणाच्युतपर्यन्ता
इत्यर्थः । अतोऽन्ये कल्पातीताः ॥

१० अत्राह । किं देवाः सर्वे एव सम्यग्दृष्टयो चङ्गवतां
परमर्षिणामर्हतां जन्मादिषु प्रमुदिता भवन्ति इति । अत्रोच्यते ।
न सर्वे सम्यग्दृष्टयः किं तु सम्यग्दृष्टयः सङ्गमवज्जमानादेवा
तत्र प्रमुदिता भवन्त्यभिगच्छन्ति च । मिथ्यादृष्टयोऽपि च

* KD पीतलेश्याः सौधर्मैशानयोः ।

† C तत ।

‡ B सङ्गमवज्जमाना देवा ।

१ मलयगिरि in his commentary on बृहत्संग्रहणी by जिनभद्रगणि-
त्तमाश्रमण says:—अह च तत्त्वार्थटीकाकारो हरिभद्रसूत्रिः । भाव-
लेश्याः षडपौष्यन्ते देवानां प्रतिनिकायमिति ॥ The same author in his
commentary on प्रज्ञापनासूत्र (Calcutta Edition, p. 365 A), says:—
यथा च प्रमाणबाधितत्वं तथा तत्त्वार्थटीकायां भावितमिति ततोऽव-
धार्यः । From this it is clear that मलयगिरि also composed a com-
mentary on तत्त्वार्थ ।

लोकचित्तानुरोधादिन्द्रानुवृत्त्या परस्परदर्शनात् पूर्वानुचरित-
मिति च प्रमोदं भजन्ते ऽभिगच्छन्ति च । लोकान्तिकासु
सर्व एव विशुद्धभावाः सद्धर्मवज्जमानात्संसारदुःखार्त्तानां च
सत्त्वानामनुकम्पया भगवतां परमर्षीणामर्हतां जन्मादिषु
विशेषतः प्रसुदिता भवन्ति । अभिनिःक्रमणाय* च कृतसंकल्पा- ५
न्भगवतो ऽभिगम्य प्रदृष्टमनसः स्तुवन्ति सभाजयन्ति चेति ॥

अत्राह । केऽ पुनर्लोकान्तिकाः कतिविधा वेति ।
अचोच्यते

ब्रह्मलोकालया लोकान्तिकाः† ॥ २५ ॥

ब्रह्मलोकालया एव लोकान्तिका भवन्ति नान्यकल्पेषु
नापि परतः । ब्रह्मलोकं परिवृत्त्याष्टासु दिक्षु अष्टविकल्पा १०
भवन्ति । तद्यथा ।

सारस्वतादित्यवह्न्यरुणगर्दतोयतुषिताव्यावाधम-
रुतः‡ (अरिष्टाश्च) ॥ २६ ॥

एते सारस्वतादयो ऽष्टविधा देवा ब्रह्मलोकस्य पूर्वोत्तरा-
दिषु दिक्षु प्रदक्षिणं भवन्ति यथामह्यम् । तद्यथा । पूर्वोत्तरस्यां १५
दिशि सारस्वताः पूर्वस्यामादित्या इत्येवं शेषाः ॥

* D अभिनिःक्रमणे ।

† D क ।

‡ D here and elsewhere लौकान्तिकाः ।

§ C ० ताव्यावाधारिष्टरुतः ।

विजयादिषु द्विचरमाः ॥ २७ ॥

विजयादिष्वनुत्तरेषु विमानेषु देवा द्विचरमा भवन्ति ।
द्विचरमा इति ततश्च्युताः परं द्विर्जनित्वा सिध्यन्तीति ।
सकृत्सर्वार्थसिद्धमहाविमानवासिनः* । शेषास्तु भजनीयाः ॥

- 5 अत्राह । उक्तं भवता जीवस्यौदयिकेषु भावेषु तिर्यग्योनि-
गतिरिति [II. 6] तथा स्थितौ तिर्यग्योनीनां चेति [III. 126] ।
आस्रवेषु च माया तैर्यग्योन्येति [VI. 17] । तत्के तिर्यग्योनय
इति । अत्रोच्यते

औपपातिकमनुष्येभ्यः शेषास्तिर्यग्योनयः ॥ २८ ॥

- 10 औपपातिकेभ्यश्च नारकदेवेभ्यो मनुष्येभ्यश्च यथोक्तेभ्यः शेषा
एकेन्द्रियादयस्तिर्यग्योनयो भवन्ति ॥

अत्राह । तिर्यग्योनिमनुष्याणां स्थितिरुक्ता । अथ देवानां
का स्थितिरिति । अत्रोच्यते

स्थितिः ॥ २९ ॥

- 15 स्थितिरित्यत ऊर्ध्वं वक्ष्यते ॥

भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीनां पल्योपममध्यर्धम् ॥ ३० ॥

भवनेषु तावद्भवनवासिनां दक्षिणार्धाधिपतीनां पल्योपम-

मध्यर्धं परा स्थितिः । द्वयोर्द्वयोर्यथोक्तयोर्भवनवासौन्द्रयोः पूर्वा*
दक्षिणार्धाधिपतिः पर उत्तरार्धाधिपतिः ॥

शेषाणां पादोने ॥ ३१ ॥

शेषाणां भवनवासिष्वधिपतीनां द्वे पक्षोपमे पादोने परा
स्थितिः । के च शेषा उत्तरार्धाधिपतय इति ॥

5

असुरेन्द्रयोः सागरोपममधिकं च ॥ ३२ ॥

असुरेन्द्रयोस्तु दक्षिणार्धाधिपत्युत्तरार्धाधिपत्योः सागरोप-
ममधिकं च यथासङ्गं परा स्थितिर्भवति ॥

सौधर्मादिषु यथाक्रमम् ॥ ३३ ॥

सौधर्ममादिं कृत्वा यथाक्रममित ऊर्ध्वं परा स्थितिर्वक्ष्यते ॥ 10

सागरोपमे ॥ ३४ ॥

सौधर्मे कल्पे देवानां परा स्थितिर्दे सागरोपमे इति ॥

अधिके च ॥ ३५ ॥

ऐशाने द्वे एव सागरोपमे अधिके परा स्थितिर्भवति ॥

सप्त सनत्कुमारे ॥ ३६ ॥

15

सनत्कुमारे कल्पे सप्त सागरोपमाणि परा स्थितिर्भवति ॥

* B पूर्वयोः । D ० पूर्वनिर्दिष्टेः यः स दक्षिणार्धाधिपतिरपर उत्तराधिपतिरिति ;

† C omits.

विशेषचिसप्तदशैकादशत्रयोदशपञ्चदशभिरधि- कानि च ॥ ३७ ॥

- एभिर्विशेषादिभिरधिकानि सप्त माहेन्द्रादिषु परा स्थिति-
र्भवति । सप्तेति वर्तते । तद्यथा । माहेन्द्रे सप्त विशेषाधिकानि ।
5 ब्रह्मलोके त्रिभिरधिकानि सप्त दशेत्यर्थः । लान्तके सप्तभिरधि-
कानि सप्त चतुर्दशेत्यर्थः । महाशुके दशभिरधिकानि सप्त
सप्तदशेत्यर्थः । सहस्रारे एकादशभिरधिकानि सप्त अष्टादशे-
त्यर्थः । आनतप्राणतयोस्त्रयोदशभिरधिकानि सप्त विंशति-
रित्यर्थः । *आरणाच्युतयोः पञ्चदशभिरधिकानि सप्त द्वाविं-
10 शतिरित्यर्थः ॥

आरणाच्युतादूर्ध्वमेकैकेन नवसु ग्रैवेयकेषु विज-
यादिषु सर्वार्थसिद्धे च^१ ॥ ३८ ॥

- आरणाच्युतादूर्ध्वमेकैकेनाधिका स्थितिर्भवति नवसु ग्रैवेय-
केषु विजयादिषु सर्वार्थसिद्धे च । आरणाच्युते द्वाविंशति-
15 ग्रैवेयकेषु पृथगेकैकेनाधिका त्रयोविंशतिरित्यर्थः । एवमेकैकेना-
धिका सर्वेषु नवसु यावत्सर्वेषामुपरि नवमे एकत्रिंशत् । सा

* (आरणा० ।

† (आरण्य ।

१ ॥ विजयादिस्थिति तु ह्यधिकसङ्ख्यानियमार्थः 'सर्वार्थसिद्ध इति
चाजघन्योत्कृष्टसङ्ख्यानियमार्थः ।

विजयादिषु चतुर्थ्येकेनाधिका द्वात्रिंशत् । साध्येकेनाधिका
सर्वार्थसिद्धे* त्रयस्त्रिंशदिति ॥

अत्राह । मनुष्यतिर्यग्योनिजानां परापरे स्थिती व्याख्याते ।
अथौपपातिकानां किमेकैव स्थितिः परापरे न विद्येते इति ।
अत्रोच्यते

5

अपरा पल्योपममधिकं च ॥ ३६ ॥

सौधर्मादिष्वेव यथाक्रममपरा स्थितिः पल्योपममधिकं च ।
अपरा जघन्या निरुद्धेत्यर्थः । परा प्रकृष्टा† उत्कृष्टेत्यनर्थान्तरम् ।
तत्र सौधर्मे ऽपरा स्थितिः पल्योपममैशाने पल्योपममधिकं च ॥

सागरोपमे ॥ ४० ॥

10

सनत्कुमारे‡ ऽपरा स्थितिर्द्वे सागरोपमे ॥

अधिके च ॥ ४१ ॥

माहेन्द्रे जघन्या स्थितिरधिके द्वे सागरोपमे ॥

परतः परतः§ पूर्वा पूर्वानन्तरा ॥ ४२ ॥

माहेन्द्रात्परतः पूर्वा परा॥नन्तरा जघन्या स्थितिर्भवति । 15
तद्यथा । माहेन्द्रे परा स्थितिर्विशेषाधिकानि सप्त सागरोपमाणि
सा ब्रह्मलोके जघन्या भवति । ब्रह्मलोके दश सागरोपमाणि

* C लजघन्योत्कृष्टा

† C कृष्टा ।

‡ C सनत्कुमारे ।

§ B D only परतः once ।

C पूर्वा D पर्या पर्या परानन्तरा ।

परा स्थितिः सा लान्तके जघन्या । एवमा सर्वार्थसिद्धादिति^१ ।
 (विजयादिषु चतुर्षु परा स्थितिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सा
 त्वजघन्योत्कृष्टा सर्वार्थसिद्ध इति) ॥

नारकाणां च द्वितीयादिषु ॥ ४३ ॥

5 नारकाणां च द्वितीयादिषु भूमिषु पूर्वा पूर्वा परा
 स्थितिरनन्तरा परतः परतो ऽपरा भवति । तद्यथा । रत्न-
 प्रभायां नारकाणामेकं सागरोपमं परा स्थितिः सा जघन्या
 शर्कराप्रभायाम् । त्रैणि सागरोपमाणि परा स्थितिः शर्करा-
 10 प्रभायां सा जघन्या वालुकाप्रभायामिति । एवं सर्वासु । तमः-
 प्रभायां द्वाविंशतिः सागरोपमाणि परा स्थितिः सा जघन्या
 महातमःप्रभायामिति ॥

दश वर्षसहस्राणि प्रथमायाम् ॥ ४४ ॥

प्रथमायां भूमौ नारकाणां दश वर्षसहस्राणि जघन्या स्थितिः ॥

* B omits.

१ S तत्र विजयादिषु चतुर्षु जघन्येनैकत्रिंशदुत्कर्षेण द्वात्रिंशत् सर्वार्थ-
 सिद्धे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यजघन्योत्कृष्टा स्थितिः । भाष्यकारेण
 तु सर्वार्थसिद्धे ऽपि जघन्या द्वात्रिंशत्सागरोपमाण्यधीता तत्र विद्यः
 केनाप्यभिप्रायेण ॥ The passage in bracket does not form part
 of the text according to S. Mss., and H give it.

भवनेषु च ॥ ४५ ॥

भवनवासिनां च दश वर्षसहस्राणि जघन्या स्थितिः ॥

व्यन्तराणां च ॥ ४६ ॥

*व्यन्तराणां च देवानां दश वर्षसहस्राणि जघन्या स्थितिः ॥

परा पल्योपमम् ॥ ४७ ॥

5

व्यन्तराणां परा स्थितिः पल्योपमं भवति ॥

ज्योतिष्काणामधिकम् ॥ ४८ ॥

ज्योतिष्काणां देवानामधिकं पल्योपमं परा स्थितिर्भवति ॥

ग्रहाणामेकम्† ॥ ४९ ॥

ग्रहाणामेकं पल्योपमं परा स्थितिर्भवति ॥

10

नक्षत्राणामर्धम् ॥ ५० ॥

नक्षत्राणां देवानां पल्योपमार्धं‡ परा स्थितिर्भवति ॥

तारकाणां चतुर्भागः ॥ ५१ ॥

तारकाणां चॴ पल्योपमचतुर्भागः परा स्थितिः ॥

* D adds भवनवासिदेववत् ।

† D ग्रहाणामेकं ।

‡ D अर्धपल्योपमं ।

§ D omits.

जघन्या त्वष्टभागः ॥ ५२ ॥

तारकाणां तु जघन्या स्थितिः पल्योपमाष्टभागः ॥

चतुर्भागः शेषाणाम् ॥ ५३ ॥

तारकाभ्यः शेषाणां ज्योतिष्काणां चतुर्भागः पल्योपमस्या-
५ परा स्थितिः ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमाख्ये ऽर्हत्प्रवचनसङ्गहे देवगतिप्रदर्शनो
नाम चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

उक्ता जीवाः । अजीवान्वक्ष्यामः ॥

अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गलाः ॥ १ ॥

धर्मास्तिकायो ऽधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकायः पुद्गला-
स्तिकाय इत्यजीवकायाः । तान् लक्षणतः परस्ताद्वक्ष्यामः ।
काय*ग्रहणं प्रदेशावयववज्जत्वार्थमद्वासमयप्रतिषेधार्थं च ॥

द्रव्याणि जीवाश्च ॥ २ ॥

5

एते धर्मादयश्चत्वारो प्राणिनश्च† पञ्च द्रव्याणि च‡ भव-
न्तीति । उक्तं हि मतिश्रुतयोर्निबन्धो द्रव्येष्वमर्वापर्यायेषु सर्व-
द्रव्यपरायेषु केवलस्येति [1. 27. 30] ॥

नित्यावस्थितान्यरूपाणि॥ ३ ॥

एतानि द्रव्याणि नित्यानि भवन्ति । तद्भावावयवं नित्यमिति* 10
[V. 31] वक्ष्यते** ॥ अवस्थितानि च†† । न हि कदाचित्पञ्चत्वं
भूतार्थत्वं‡ च व्यभिचरन्ति ॥ अरूपाणि च । नैषां रूपमस्तीति ।
रूपं मूर्तिर्मूर्त्याश्रयाश्च स्पर्शादय इति ॥

* B कायग्रहणं । † D adds ये । ‡ C जीवाश्च ।

§ D omits. || Var. S अरूपौणि । ¶ S adds च ।

** B वक्ष्यति । †† C omits. ‡‡ D मतार्थं ।

रूपिणः पुद्गलाः ॥ ४ ॥

पुद्गला एव रूपिणो भवन्ति । रूपमेषामस्त्येषु वास्तीति
रूपिणः ॥

*आकाशादेकद्रव्याणि ॥ ५ ॥

५ आ आकाशाद्धर्मादीन्येकद्रव्याण्येव भवन्ति । पुद्गलांजीवा-
स्त्वेकद्रव्याणीति ॥

निष्क्रियाणि च† ॥ ६ ॥

आ आकाशादेव धर्मादीनि निष्क्रियाणि भवन्ति । पुद्गल-
जीवास्तु क्रियावन्तः । क्रियेति गतिकर्ताह† ॥

* K B आ आकाशा० ।

† B पुद्गला ।

‡ All except D. P. निःक्रि० ।

१ While commenting on this Sūtra S. says तथा चावधृतसिद्धान्त-
हृदयेन विशेषावश्यककारेण नमस्कारनिर्युक्तौ शब्दानित्यलप्रतिपादनेऽङ्गयावचि and
then quotes three verses अवगाहनादयो, &c. In passing I may state
that Professor Jacobi (Sacred Books of the East, XXII., p. 268) and
Dr. Klatt (Specimen of Jain Onomasticon, p. 14), are
mistaken in supposing that सिद्धान्तहृदय is the name of a book in
which जिनभद्रगणिसमाश्रमण says that knowledge and intuition func-
tionate alternately. आवधृतसिद्धान्तहृदय is an attribute of जिनभद्रगणि
meaning सिद्धान्तवादो. The name of the book, in which the opinion
of सिद्धसेनदिवाकर is dissented from, is विशेषणवर्तौ ॥

अचाह । उक्तं भवता प्रदेशावयवबहुत्वं कायसंज्ञमिति ।
तस्मात्क* एषां धर्मादीनां प्रदेशावयवनियम इति । अत्रो-
च्यते । सर्वेषां प्रदेशाः[†] सन्धन्यत्रां परमाणोः । अवयवास्तु[‡]
स्कन्धानामेव । वक्ष्यते ह्यणवः स्कन्धाश्च संघातभेदेभ्य उत्पद्यन्त
इति [V. 25. 26] ॥ तत्र

5

असंज्ञेयाः प्रदेशा धर्माधर्मयोः ॥ ७ ॥

प्रदेशो नामापेक्षिकः सर्वसूक्ष्मस्तु[§] परमाणोरवगाह इति ॥

जीवस्य च ॥ ८ ॥

एकजीवस्य चासंज्ञेयाः प्रदेशा भवन्तीति ॥

आकाशस्यानन्ताः ॥ ९ ॥

10

लोकालोकाकाशस्यानन्ताः प्रदेशाः । लोकाकाशस्य तु
धर्माधर्मैकजीवैस्तुल्याः ॥

संज्ञेयासंज्ञेयाश्च पुद्गलानाम् ॥ १० ॥

संज्ञेया असंज्ञेया अनन्ताश्च पुद्गलानां प्रदेशा भवन्ति ।
अनन्ता इति वर्तते ॥

15

* B तत्क । † C एष । ‡ C अन्य पर० । § D सर्वसूक्ष्मस्य ।

१ S ये न जातुचिदस्त्यतिरेकेणोपलभ्यन्ते ते प्रदेशाः । ये तु विशक-
जिताः परिकल्पितमूर्तयः प्रज्ञापयमवतरन्ति ते ऽवयवा इत्यादि विशेषः ॥

२ S धर्माधर्माकाशजीवाणामां न सन्धन्यवयवाः ॥

नाणोः ॥ ११ ॥

नाणोः प्रदेशा न भवन्ति* । अनादिरमध्यो ऽप्रदेशो हि
परमाणुः ॥

लोकाकाशे ऽवगाहः ॥ १२ ॥

अवगाहिनामवगाहो लोकाकाशे भवति ॥

5 धर्माधर्मयोः कृत्स्ने ॥ १३ ॥

धर्माधर्मयोः कृत्स्ने लोकाकाशे ऽवगाहो भवतीति ॥

एकप्रदेशादिषु भाज्यः पुद्गलानाम् ॥ १४ ॥

अप्रदेशमञ्ज्यमञ्ज्येयानन्तप्रदेशानां पुद्गलानामेकादिष्वाका-
शप्रदेशेषु भाज्यो ऽवगाहः । भाज्यो विभाज्यो विकल्प इत्य-
10 नर्थान्तरम् । तद्यथा । परमाणोरेकस्मिन्नेव प्रदेशे । द्व्यणुकस्यै-
कस्मिन् द्वयोश्च । त्र्यणुकस्यैकस्मिन् द्वयोस्त्रिषु च । एवं चतु-
रणुकादीनां मञ्ज्यमञ्ज्येयप्रदेशस्यैकादिषु† मञ्ज्येष्वमञ्ज्येषु
च । अनन्तप्रदेशस्य च ॥

असञ्ज्यभागदिषु जीवानाम् ॥ १५ ॥

15 लोकाकाशप्रदेशानामसञ्ज्यभागदिषु जीवानामवगाहो
भवति । आ सर्वलोकादिति ॥

अत्राह । को हेतुरसञ्ज्यभागदिषु जीवानामवगाहो
भवतीति । अत्रोच्यते

प्रदेशसंहारविसर्गाभ्यां प्रदीपवत् ॥ १६ ॥

जीवस्य हि प्रदेशानां संहारविसर्गाविष्टौ प्रदीपस्येव ।
तद्यथा । तैलवर्त्यग्न्युपादानप्रवृद्धः प्रदीपो महतीमपि कूटागा*-
रशालां प्रकाशयत्यखीमपि माणिकावृतः माणिकां द्रोणावृतो
द्रोणमाढकावृतश्चाढकं प्रस्थावृतः प्रस्थं पाण्यावृतो पाणिमिति । 5
एवमेव प्रदेशानां संहारविसर्गाभ्यां जीवो महान्तमणुं वा पञ्च-
विधं शरीरस्कन्धं धर्माधर्माकाशपुद्गलजीवप्रदेशसमुदायां व्याप्नो-
तीत्यवगाह्यत इत्यर्थः । धर्माधर्माकाशजीवानां परस्परणे पुद्गलेषु
च वृत्तिर्न विरुध्यते ऽमूर्तत्वात् ॥

अत्राह । सति प्रदेशसंहारविसर्गसंभवे कस्मादसङ्ख्येयभागा- 10
दिषु जीवानामवगाहो भवति नैकप्रदेशादिष्विति । अत्रोच्यते ।
सयोगत्वात्संसारिणां चरमशरीरत्रिभागहीनावगाहित्वाच्च सिद्धा-
नामिति ॥

अत्राह । उक्तं भवता धर्मादीनस्तिकायान् परस्तात्तत्त्वणतो
वक्ष्याम इति [V. 1] । तत्किमेषां लक्षणमिति । अत्रोच्यते 15

गतिस्थित्युपग्रहो† धर्माधर्मयोरुपकारः ॥ १७ ॥

गतिमतां गतेः स्थितिमतां च स्थितेरुपग्रहो धर्माधर्मयो-
रुपकारो यथासङ्गम् । उपग्रहो निमित्तमपेक्षा कारणं हेतु-
रित्यनर्थान्तरम् । उपकारः प्रयोजनं गुणो ऽर्थ इत्यनर्थान्तरम्? ॥

* B कूटाकार ।

† A. B समुदायं ।

‡ D उपग्रहो ।

§ C omits this clause.

आकाशस्यावगाहः ॥ १८ ॥

अवगाहिनां धर्माधर्मपुद्गलजीवानामवगाह आकाशस्योप-
कारः । धर्माधर्मयोरन्तःप्रवेशसंभवेन पुद्गलजीवानां संयोग-
विभागैश्चेति ॥

5 शरीरवाङ्मनःप्राणापानाः पुद्गलानाम् ॥ १९ ॥

पञ्चविधानि शरीराण्यौदारिकादीनि वाङ्मनः प्राणापाना-
विति पुद्गलानामुपकारः । तत्र शरीराणि यथोक्तानि [II. 37] ।
प्राणापानौ च नामकर्मणि व्याख्यातौ [IVII. 10] । द्वौन्द्रि-
यादयो जिह्वेन्द्रिययोगाद्भाषात्वेन गृह्णन्ति नान्ये । मञ्जिनश्च
10 मनस्वेन गृह्णन्ति नान्य इति । वक्ष्यते हि सकषायत्वाज्जीवः
कर्मणो योग्यान् पुद्गलानादत्त इति [VIII. 2] ॥

किं चान्यत्

सुखदुःखजीवितमरणोपग्रहाश्च ॥ २० ॥

सुखोपग्रहो दुःखोपग्रहो जीवितोपग्रहो मरणोपग्रहश्चेति
15 पुद्गलानामुपकारः । तद्यथा । दृष्टाः स्पर्शरसगन्धवर्णशब्दाः सुख-
स्योपकारः । अनिष्टा दुःखस्य । स्नानाच्छादनानुलेपनाभोजना-
दीनि विधिप्रयुक्तानि जीवितस्यानपवर्तनं चायुष्कस्य । विष-
शस्त्राभ्यादीनि मरणस्यापवर्तनं चायुष्कस्य ॥

* C संयोगा० ।

+ D अनुलेपनापानभोजनादीनि ।

अत्राह । उपपन्नं तावदेतत्सोपक्रमाणमपवर्तनीयायुषाम् ।
 अथानपवर्त्यायुषां कथमिति । अत्रोच्यते । तेषामपि जीवित-
 मरणोपगहः पुद्गलानामुपकारः । कथमिति चेत्तदुच्यते । कर्मणः
 स्थितिचयाभ्याम् । कर्म हि पौद्गलमिति* । आहारस्य त्रिविधः^१
 सर्वेषामेवोपकुरुते । किंकारणम् । शरीरस्थित्युपचयबलवृद्धि- 5
 प्रीत्यर्थं आहार इति ॥

अत्राह । गृहीमस्तावद्धर्माधर्माकाशपुद्गला जीवद्रव्याणामुप-
 कुर्वन्तीति । अथ जीवानां क उपकार इति । अत्रोच्यते

परस्परोपग्रहो जीवानाम् ॥ २१ ॥

परस्परस्य हिताहितोपदेशाभ्यामुपग्रहो जीवानामिति । 10

अत्राह । अथ कालस्योपकारः क इति । अत्रोच्यते

वर्तना परिणामः क्रिया परत्वापरत्वे च
 कालस्य^२ ॥ २२ ॥

तद्यथा । सर्वभावानां वर्तना† कालाश्रया वृत्तिः । वर्तना

* C पुद्गलम् ।

† H वर्तमानकाला ।

१ S अोजोलोमप्रक्षेपलक्षणादिस्त्रिविधः । सर्वेषामित्यनेन संसारिणः
 परिगृह्यन्ते बाहुल्यमधिकृत्येदमुक्तम् ॥

२ S अत्र केचिदाचक्षते विरोधासंभवाद्वर्तनादिपदत्रयसमासः । अपरे
 पुनरसमस्तान्येवाधियते परत्वापरत्वयोः पुनः समास एवान्योन्या-
 पेक्षत्वात् ॥

उत्पत्तिः स्थितिः* प्रथमसमयाश्रया इत्यर्थः ॥ परिणामो
 द्विविधः । अनादिरादिमांश्च । तं परस्तादृक्ष्यामः [V. 42] ॥
 क्रिया गतिः । सा त्रिविधा । †प्रयोगगतिर्विश्रमागतिर्मिश्रि-
 केति ॥ परत्वापरत्वे‡ त्रिविधे प्रशंसाकृते चेचकृते कालकृते
 5 इति । तच्च प्रशंसाकृते परो धर्मः परं१ ज्ञानं१ अपरो१ धर्मः१
 अपरमज्ञानमिति । चेचकृते एकदिक्कालावस्थितयोर्विप्रकृष्टः
 परो भवति सन्निकृष्टो ऽपरः । कालकृते द्विरष्टवर्षाद्वर्षशतकः
 परो भवति वर्षशतिकाद्विरष्टवर्षा॥ ऽपरो भवति ॥ तदेवं
 प्रशंसाचेचकृते परत्वापरत्वे वर्जयित्वा वर्तनादीनि कालकृतानि
 10 कालस्थोपकार इति ॥

अत्राह । उक्तं भवता शरीरसदीनि पुद्गलानामुपकार
 इति । पुद्गलानिति॥ च तन्वान्तरीया१ जीवान्परिभाषन्ते ।
 स्पर्शादिरहिताश्चान्ये** । तत्कथमेतदिति । अत्रोच्यते । एतदा-
 दिविप्रतिपत्तिप्रतिषेधार्थं विशेषवचनविवक्षया चेदमुच्यते ॥

* B. K. omit स्थितिः । H has अविगतिः for स्थितिः which is the read-
 ing in S.

† D विश्रमागतिर्मिश्रिकेति ।

‡ K परापरत्वे and here and hereafter.

§ S interchanges.

॥ D द्विरष्टवर्षा ।

॥ D पुद्गला इति ।

** D adds इति प्रत्यन्तरे ।

स्पर्शरसगन्धवर्णवन्तः पुद्गलाः ॥ २३ ॥

स्पर्शः रसः गन्धः वर्ण इत्येवंलक्षणाः पुद्गला भवन्ति । तत्र स्पर्शा ऽष्टविधः कठिनो मृदुर्गुरुर्लघुः शीत उष्णः स्निग्धः रूच इति । रसः पञ्चविधस्तिक्तः कटुः* कषायो ऽसौ मधुर इति । गन्धो द्विविधः सुरभिरसुरभिश्च । वर्णः पञ्चविधः कृष्णो नीलो लोहितः पीतः शुक्ल इति ॥ 5

किं चान्यत्

शब्दबन्धसौष्टम्यस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छाया- तपोद्योतवन्तश्च ॥ २४ ॥

तत्र शब्दः षड्विधः ततो विततो घनः शुषिरो घर्षो भाषा इति ॥ बन्धस्त्रिविधः । प्रयोगबन्धो विश्रमाबन्धो मिश्र इति । स्निग्धरूचत्वाद्भवतीति वक्ष्यते [V. 32.] ॥ सौष्टम्यं द्विविधमन्यमापेक्षिकं च । अन्यं परमाणुत्वेव । आपेक्षिकं द्युण्कादिषु संघातपरिणामापेक्षं भवति । तद्यथा । आमलका- हृदरमिति ॥ स्थौल्यमपि द्विविधमन्यमापेक्षिकं च । संघात- परिणामापेक्षमेव भवति । तत्रान्यं सर्वलोकव्यापिनि महास्कन्धे भवति । आपेक्षिकं बदरादिभ्य आमलकादिस्थिति ॥ संस्थान- मनेकविधम् । दीर्घह्रस्वान्नित्यत्वं पर्यन्तम् ॥ भेदः पञ्चविधः । 15

* K कटुकः ।

† D भाषा ।

‡ C adds च ।

औत्कारिकः चौर्णिकः खण्डः प्रतरः अनुतट^{१*} इति ॥
तमश्चायातपोद्योताश्च परिणामजाः ॥ सर्व एवैते स्पर्शादयः
पुङ्गलेष्वेव भवन्तीति । अतः पुङ्गलास्तदन्तः ॥

अत्राह । किमर्थं स्पर्शादीनां शब्दादीनां च पृथक्सूच-
5 करणमिति । अत्रोच्यते । स्पर्शादयः परमाणुषु स्कन्धेषु च
परिणामजा एव भवन्तीति । शब्दादयस्तु स्कन्धेष्वेव भवन्त्य-
नेकनिमित्ताश्चेत्यतः पृथक्करणम् ॥

त एते पुङ्गलाः समामतो द्विविधा भवन्ति । तद्यथा

अणवः स्कन्धाश्च ॥ २५ ॥

10 उक्तं च

कारणमेवं तदन्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः ।

एकरसगन्धवर्णा द्विसर्गः कार्यलिङ्गश्च ॥ इति ।

तत्राणवो ऽवद्धाः स्कन्धास्तु बद्धा एव[†] ॥

अत्राह । कथं पुनरेतद्वैविध्यं भवतीति । अत्रोच्यते ।

स्कन्धास्तावत्

15 संघातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ॥ २६ ॥

संघाताङ्गेदात्संघातभेदादिति । एभ्यस्त्रिभ्यः कारणेभ्यः

* K B D अनुचटः अनुवटः ।

† D कारणमव ।

‡ D स्कन्धाश्च ।

स्कन्धा उत्पद्यन्ते द्विप्रदेशादयः । तद्यथा । द्वयोः परमाण्वोः
 संघाताद्विप्रदेशः । द्विप्रदेशस्याणोश्च संघातात्त्रिप्रदेशः । एवं
 मञ्जुयानामसञ्जुयानामनन्तामनन्तानन्तानां* च प्रदेशानां
 संघातात्तावत्प्रदेशाः ॥ एषामेव भेदाद्विप्रदेशपर्यन्ताः ॥ एत
 एवा† संघातभेदाभ्यामेकसामायिकाभ्यां‡ द्विप्रदेशादयः स्कन्धा 5
 उत्पद्यन्ते । अन्यस्य संघातेनान्यतो भेदेनेति ॥

अत्राह । अथ परमाणुः कथमुत्पद्यत इति । अत्रोच्यते ।

भेदादणुः ॥ २७ ॥

भेदादेव परमाणुस्तपद्यते न संघातादिति ॥

भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषाः ॥ २८ ॥

10

भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषाः स्कन्धा उत्पद्यन्ते । अचाक्षुषास्तु
 यथोक्तात्संघाताद्भेदात्संघातभेदाच्चेति ॥

अत्राह । धर्मादीनि सन्नौति कथं गृह्यत इति ।

अत्रोच्यते । लक्षणतः ॥

१६ किं च सतो लक्षणमिति । अत्रोच्यते ।

15

उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् ॥ २९ ॥

उत्पादव्ययौ ध्रौव्यं च युक्तं सतो लक्षणम्॥ । यदुत्पद्यते

* K B अनन्तानामनन्तानाम् ।

† C त एव च ।

‡ Var S एकसमयिकाभ्यां ।

§ B adds अत्राह ।

॥ C has उत्पादव्ययाभ्यां ध्रौव्येण च युक्तं सतो लक्षणम् ॥

यद्वेति यच्च ध्रुवं तत्सत् । अतो ऽन्यदसदिति ॥

- [उत्पादव्ययौ भ्रौव्यं च सतो लक्षणम् । यदिह मनुष्यत्वादिना पर्यायेणाव्ययत* आत्मनो देवत्वादिना
- 5 पर्यायेणोत्पादः । एकान्तभ्रौव्ये आत्मनि तत्तथैकस्वभावतया-
वस्थाभेदानुपपत्तेः । एवं च संसारापवर्गभेदाभावः । कल्पितत्वे
ऽस्य निःस्वभावतयानुपलब्धिप्रसङ्गात् । स्वस्वभावत्वे त्वेकान्त-
भ्रौव्याभावस्तस्यैव तथाभवनादिति । तत्तत्त्वभावतया विरो-
धाभावात्तथोपलब्धिसिद्धेः । तद्भ्रान्तत्वे प्रमाणाभावः । योगि-
- 10 ज्ञानप्रमाणाभ्युपगमे त्वभ्रान्तस्तदवस्थाभेदः । इत्थं चेत्तत् अन्यथा
न मनुष्यादेर्देवत्वादीति एवं यमादिपालनानर्थक्यम् । एवं च
सन्ति अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा यमाः शौचमंतोषतपः-
स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमा इति आगमवचनं वचन-
मात्रम् । एवमेकान्ताभ्रौव्ये ऽपि सर्वथा तदभावापत्तेः । तत्त्वतो
- 15 हेतुकत्वमेवावस्थान्तरमिति सर्वदा तद्भावाभावप्रसङ्गः अहेतु-
कत्वाविशेषात् । न हेतुस्वभावतयोर्ध्वं तद्भावः तत्त्वभावतथैका-
न्तेन भ्रौव्यसिद्धेः । यदा हि हेतोरेवासौ स्वभावो यत्तदनन्तरं
तद्भावस्तदा ध्रुवो ऽन्वयस्तस्यैव तथाभवनात् । एवं च तुल्यो-
न्नाभावनामवद्वेत्तुफलयोर्युगपद्वयोत्पादसिद्धिरन्यथा तत्तद्व्यति-
- 20 रिक्तेतरविकल्पाभ्यामयोगात् । तच्च । मनुष्यादेर्देवत्वमित्यायातं
मार्गवैफल्यमागमस्येति एवं सम्यग्दृष्टिः सम्यक्संकल्पः सम्यग्वाग्-
सम्यग्मार्गः सम्यगार्जवः सम्यग्व्यायामः सम्यक्सृतिः सम्यक्-

* D पर्यायेणाव्ययत ।

माधिरिति वाग्वैयर्थ्यम् । एवं घटव्ययवत्या मृदः कपालो-
 त्पादभावात् उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति । एकान्तध्रौव्ये
 तत्तथैकस्वभावतयावस्थाभेदानुपपत्तेः । समानं पूर्वेण । एवमेत-
 द्भवहारतः तथा मनुष्यादिस्थितिद्रव्यमधिकृत्य दर्शितम् ।
 निश्चयतस्तु प्रतिसमयमुत्पादादिमत्तया भेदसिद्धेः । अन्यथा 5
 तदयोगात् । यथाह* ।

सर्वव्यक्तिषु नियतं क्षणे क्षणे ऽन्यत्वमथ च न विशेषः ।

सत्योच्चित्यपचित्योराकृतिजातिव्यवस्थानात् ॥ १ ॥

गरकादिगतिविभेदो भेदः संसारमोक्षयोश्चैव ।

हिंसादिस्तद्धेतुः सम्यक्त्वादिश्च मुख्य इति ॥ २ ॥

10

उत्पादादियुते खलु वस्तुन्येतदुपपद्यते सर्वम् ।

तद्गृहिते तदभावात् सर्वमपि न युज्यते नीत्या ॥ ३ ॥

निरूपादानो न भवत्युत्पादो नापि तादवस्थे ऽस्य ।

तदिक्रिययापि तथा चित्तयुते ऽस्मिन् भवत्येषः ॥ ४ ॥

सिद्धत्वेनोत्पादो व्यथो ऽस्य संसारभावतः ज्ञेयः ।

15

जीवत्वेन ध्रौवं चित्तयुतं सर्वमेवं तु ॥ ५ ॥

(¹D H एतच्च भाष्यं हारिभद्रवृत्तौ व्याख्यातमस्ति न च
 सिद्धसेनीयायामिति) तदित्यं उत्पादव्ययौ ध्रौवं चैतत्तत्तय-

* H यदाह ।

† D निरूपादो न भवति ।

The Manuscript D has the following marginal notes.

१ D एतत्सूत्रस्य द्विधा भाष्यपाठः । एक “उत्पादव्ययौ ध्रौवं
 चैतत्तत्तययक्तमित्यादिरयं च सिद्धसेनीयवृत्तौ व्याख्यातः” । द्वितीयस्तु

युक्तं सतो लक्षणं । अथवा युक्तं समाहितं चिस्त्रभावं सत् ।

यदुत्पद्यते यद्भवेति यच्च भुवं तस्मत् अतो ऽन्यदसदिति ॥

अत्राह । गृह्योमस्तावदेवंलक्षणं सदिति । इदं तु वाच्यं तत्किं नित्यमाहोस्तिदनित्यमिति । अत्रोच्यते ।

5

तद्भावाव्ययं नित्यम् ॥ ३० ॥

यत्सतो भावान्न व्येति न व्येय्यति* तन्नित्यमिति ॥

अर्पितानर्पितसिद्धेः ॥ ३१ ॥

सत्त्वं त्रिविधमपि नित्यं चउभे^१ अपि अर्पितानर्पितसिद्धेः ।

अर्पितं व्यावहारिकमनर्पितमव्यावहारिकं चेत्यर्थः । तच्च^२

10 तसच्चतुर्विधम् । तद्यथा । द्रव्यास्तिकं मातृकापदास्तिकमुत्पन्ना-

स्तिकं पर्यायास्तिकमिति । एषामर्थपदानि द्रव्यं वा द्रव्ये वा

द्रव्याणि वा सत् । अमन्त्राम नास्त्येद द्रव्यास्तिकस्य ॥

मातृकापदास्तिकस्यापि । मातृकापदं वा मातृकापदे वा

मातृकापदानि वा सत् । अमातृकापदं वा अमातृकापदे वा

* B विनश्यति ।

† B K तच्च, D तच्च त्रिविधमपि सत् ।

‡ K व्यावहारिकं ।

§ D तच्च ।

“उत्पादव्ययौ ध्रौव्यं च सतो लक्षणं यदिहेत्यादिरयं च हारिभद्रवृत्तौ व्याख्यातः ।

H The Commentary begins : — उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदिति सूत्रं उत्पादादिमदेव सदिति सूत्रसमुदायार्थः अवयवार्थं त्वाह यदिहेत्यादिना प्रवचनगर्भसूत्रमेतदिति ।

१ S उभे अपि उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सत् तद्भावाव्ययं नित्यं चोभय-सूत्रोक्तमपि ।

अमातृकापदानि वा असत् ॥ उत्पन्नास्तिकस्य । उत्पन्नं वोत्पन्ने
 वोत्पन्नानि वा सत् । अनुत्पन्नं वानुत्पन्ने वानुत्पन्नानि वासत् ॥
 अर्पिते ऽनुपनीते न वाच्यं सदित्यसदिति वा । पर्यायास्तिकस्य
 सद्भावपर्याये वा सद्भावपर्याययोर्वा सद्भावपर्यायेषु वा आदिष्टं
 द्रव्यं वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वा सत् । असद्भावपर्याये वा अस- 5
 द्भावपर्याययोर्वा असद्भावपर्यायेषु वा आदिष्टं द्रव्यं वा द्रव्ये वा
 द्रव्याणि वासत् । तदुभयपर्याये वा तदुभयपर्याययोर्वा तदुभय-
 पर्यायेषु वा आदिष्टं द्रव्यं वा द्रव्ये वा द्रव्याणि वा न वाच्यं
 सदित्यसदिति वा । देशादेशेन विकल्पयितव्यमिति ॥

अत्राह । उक्तं भवता संघातभेदेभ्यः स्कन्धा उत्पद्यन्त 10
 इति । तत्किं संयोगमात्रादेव संघातो भवति । आहोस्त्रिदन्ति*
 कश्चिद्विशेष इति । अत्रोच्यते । सति संयोगे बहुस्य संघातो
 भवतीति ॥

अत्राह । अथ कथं बन्धो भवतीति । अत्रोच्यते ।

स्निग्धरूक्षत्वाद्बन्धः ॥ ३२ ॥

15

स्निग्धरूक्षयोः पुद्गलयोः स्पृष्टयोर्बन्धो भवतीति ।

अत्राह । किमेष एकान्त इति । अत्रोच्यते ।

न जघन्यगुणानाम् ॥ ३३ ॥

जघन्यगुणस्निग्धानां जघन्यगुणरूक्षाणां च परस्परेण बन्धो
 न भवतीति ॥

20

अत्राह । उक्तं भवता जघन्यगुणवर्जानां स्निग्धानां रूक्षेण
रूक्षाणां च स्निग्धेन बन्धो भवतीति । अथ तुल्यगुणयोः
किमत्यन्तप्रतिषेध इति । अत्रोच्यते । न जघन्यगुणाना-
मित्याधिक्येदमुच्यते ॥

5 गुणसाम्ये सदृशानाम् ॥ ३४ ॥

गुणसाम्ये सति सदृशानां बन्धो न भवति । तद्यथा ।
तुल्यगुणस्निग्धस्य तुल्यगुणस्निग्धेन तुल्यगुणरूक्षस्य तुल्यगुण-
रूक्षेणेति ।

अत्राह । सदृशग्रहणं किमपेक्षत इति । अत्रोच्यते । गुण-
10 वैषम्ये सदृशानां बन्धो भवतीति ॥

अत्राह । किमविशेषेण* गुणवैषम्ये सदृशानां बन्धो भव-
तीति । अत्रोच्यते ।

द्व्यधिकादिगुणानां तु ॥ ३५ ॥

द्व्यधिकादिगुणानां तु सदृशानां बन्धो भवति । तद्यथा ।
15 स्निग्धस्य द्विगुणद्व्यधिकस्निग्धेन । द्विगुणद्व्यधिकस्निग्धस्य
स्निग्धेन । रूक्षस्यापि द्विगुणद्व्यधिकरूक्षेण । द्विगुणद्व्यधिक-
रूक्षस्य रूक्षेण । एकादिगुणाधिकयोस्तु सदृशयोर्बन्धो न
भवति । अत्र तुशब्दो व्यावृत्तिविशेषणार्थः प्रतिषेधं व्यावर्त-
यति बन्धं च विशेषयति ॥

20 अत्राह । परमाणुषु स्कन्धेषु च ये स्पर्शादयो गुणास्ते किं

व्यवस्थितास्तेष्वहोस्त्रिदशव्यवस्थिता इति । अत्रोच्यते । अव्यव-
स्थिताः । कुतः । परिणामात् ॥

अत्राह । द्वयोरपि बध्यमानयोर्गुणवत्त्वे* सति कथं परि-
णामो भवतीति । उच्यते ।

बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ ॥ ३६ ॥

६

बन्धे सति समगुणस्य समगुणः परिणामको भवति ।
अधिकगुणो हीनस्येति† ॥

अत्राह । उक्तं भवता द्रव्याणि जीवाश्चेति [V. 2] । तत्कि-
मुद्देशतः? एव द्रव्याणां प्रसिद्धिराहोस्त्रिलक्षणतो ऽपीति ।
अत्रोच्यते । लक्षणतो ऽपि प्रसिद्धिः तदुच्यते—

10

गुणपर्यायवद् द्रव्यम् ॥ ३७ ॥

गुणान् लक्षणतो वक्ष्यामः । भावान्तरं संज्ञान्तरं च पर्यायः ।
तदुभयं यत्र विद्यते तद्द्रव्यम् । गुणपर्याया अस्य सन्त्यस्मिन्वा
सन्तीति गुणपर्यायवत् ॥

कालश्चेत्येके ॥ ३८ ॥

15

एके त्वाचार्या व्याचक्षते कालो ऽपि द्रव्यमिति ॥

सो ऽनन्तसमयः ॥ ३९ ॥

स चैव कालो ऽनन्तसमयः । तत्रैक एव वर्तमानसमयः ।
अतीतानागतयोस्त्वानन्त्यम् ॥

* D K B गुणत्वे ।

† D हीनगुणस्येति

‡ K उद्दिश्य ।

अत्राह ! उक्तं भवता गुणपर्यायवद्द्रव्यमिति [V. 37] ।
तत्र के गुणा इति । अत्रोच्यते

द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः ॥ ४० ॥

द्रव्यमेषामाश्रय इति द्रव्याश्रयाः । नैषां गुणाः सन्तीति
५ निर्गुणाः ।

अत्राह । उक्तं भवता बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ*
इति [V. 38] । तत्र कः परिणाम इति । अत्रोच्यते

तद्भावः परिणामः ॥ ४१ ॥

धर्मादीनां द्रव्याणां यथोक्तानां च गुणानां स्वभावः†
10 स्वतत्त्वं परिणामः । स द्विविधः ।

अनादिरादिमांश्च ॥ ४२ ॥

तत्रानादिरूपिषु धर्माधर्माकाशजीवेष्विति ।

रूपिष्ठादिमान् ॥ ४३ ॥‡

रूपिषु तु द्रव्येषु आदिमान् । परिणामो §नेकविधः
15 स्वर्गपरिणामादिरिति॥

* C परि०

† B स्वीः भाष D स्वाभाव ।

‡ C Does not mark this and the next one as sūtras but considers this whole to be a part of भाष्य of 42nd sūtra.

§ B परिणामादिभिरिति ।

योगोपयोगौ जीवेषु ॥ ४४ ॥

जीवैश्वरूपिष्वपि सत्सु योगोपयोगौ परिणामावादिमन्तौ
भवतः । तत्रोपयोगः पूर्वोक्तः [II. 19] । योगस्तु परस्ताद्वक्ष्यते
[VI. 1] ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽर्हत्प्रवचनसङ्ग्रहे
पञ्चमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

अत्राह । उक्ता जीवाजीवाः । अथास्रवः क इत्यास्रव-
प्रसिद्ध्यर्थमिदं प्रकथ्यते*

कायवाङ्मनःकर्म योगः ॥ १ ॥

कायिकं कर्म वाचिकं कर्म मानसं कर्म इत्येष त्रिविधो
५ योगो भवति । स एकग्रो द्विविधः । शुभश्चाशुभश्च । तत्राशुभो
हिंसास्तेयाव्रद्धादीनि कायिकः । मावद्यानृतपरूषपिशुनादीनि
वाचिकः । अभिधा^१व्यापादे^२र्यासूयादीनि मानसः^३ ॥ अतो
विपरीतः^४ शुभ इति ॥

स आस्रवः ॥ २ ॥

१० स एष त्रिविधोऽपि योग आस्रवमंज्रो भवति । शुभा-
शुभयोः कर्मणोरास्रवणादास्रवः सरःसलिलावाहिनिर्वाहि^१-
स्रोतोवत् ॥

शुभः पुण्यस्य ॥ ३ ॥

शुभो योगः पुण्यस्यास्रवो भवति ॥

* DS प्रकथ्यते । + C मानसिकः । ‡ D विपरीतः । § B द्विविधो ।

१ अभिधा = coveting another's property.

२ व्यापाद = malice.

३ निर्वाहिन् = discharging.

अशुभः पापस्य ॥ ४ ॥

तच्च मदेद्यादि पुण्यं वक्ष्यते [VIII. 26] । शेषं पापमिति ॥

सकषायाकषाययोः साम्परायिकेर्यापथयोः ॥ ५ ॥

स एष त्रिविधो ऽपि योगः सकषायाकषाययोः साम्परा-
यिकेर्यापथयोरास्त्वो भवति यथासङ्गं यथासम्भवं च । सकषायस्य ५
योगः साम्परायिकस्य । अकषायस्येर्यापथस्यैवैकसमयस्थितेः ॥

अव्रतकषायेन्द्रियक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशति- सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ॥ ६ ॥

पूर्वस्येति सूत्रक्रमप्रामाण्यात्साम्परायिकस्याह । साम्परायि-
कस्यास्त्वभेदाः पञ्च चत्वारः पञ्च पञ्चविंशतिरिति भवन्ति ॥ 10
पञ्च हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहाः । प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं
हिंसा [VII. 8] इत्येवमादयो वक्ष्यन्ते ॥ चत्वारः क्रोधमान-
मायालोभा अनन्तानुबन्धादयो वक्ष्यन्ते [VIII 10] ॥ पञ्च
प्रमत्तस्येन्द्रियाणि ॥ पञ्चविंशतिः क्रियाः । तत्रेमे क्रियाप्रत्यया
यथासङ्गं प्रत्येतव्याः । तद्यथा । सम्यक्कर्मिथ्यालप्रयोगममादने- 15
र्यापथाः कायाधिकरणप्रदोषपरितापनप्राणातिपाताः दर्शन-
स्पर्शनप्रत्ययसमन्तानुपातानाभोगाः स्वहस्तनिर्गविदारणानयना-
नवकाङ्क्षा आरम्भपरिग्रहमायामिथ्यादर्शनाप्रत्याख्यान*क्रिया
इति ॥

* 1) अप्रत्ययाख्यान ।

तौत्रमन्दज्ञाताज्ञातभाववीर्याधिकरणविशेषेभ्यस्त-
द्विशेषः ॥ ७ ॥

मांपरायिकास्रवाणां* †एषामेकोनचत्वारिंशत्साम्परायिकाणां
तौत्रभावात् मन्दभावाज्ज्ञातभावादज्ञातभावा‡दीर्यविशेषादधि-
5 करणविशेषाच्च विशेषो भवति । लघुर्लघुतरो लघुतमस्तीव्रस्ती-
व्रतरस्तीव्रतम इति । तद्विशेषाच्च बन्धविशेषो भवति ॥

अत्राह । तौत्रमन्दादयो भावा लोकप्रतीताः । वीर्यं च
जीवस्य चायोपशमिकः चायिको वा भाव इत्युक्तम् [II. 4. 5] ।
अथाधिकरणं किमिति । अत्रोच्यते

10 अधिकरणं जीवाजीवाः ॥ ८ ॥

अधिकरणं द्विविधम् । द्रव्याधिकरणं भावाधिकरणं च ।
तत्र द्रव्याधिकरणं क्केदनभेदनादि शस्त्रं च दशविधम् ।
भावाधिकरणमष्टोत्तरशतविधम् [VI. 9] । एतदुभयं जीवाधि-
करणमजीवाधिकरणं च ॥ तत्र

15 आद्यं संरम्भसमारम्भारम्भयोगकृतकारितानुमत-
कषायविशेषैस्त्रिस्त्रिस्त्रिस्तुश्रैकशः ॥ ९ ॥

आद्यमिति सूत्रक्रमप्रामाण्याज्जीवाधिकरणमाह । तत्समास-
तस्त्रिविधम् । संरम्भः समारम्भ आरम्भ इति ॥ एतत्पुनरेकशः

* Some MSS. omit.

† D एषामेकोनचत्वारिंशतः ।

‡ B adds भावविशेषात् ।

§ CDS अयमिति here and throughout this सूत्रम् ।

कायवाङ्मनोयोगविशेषाच्चिविधं भवति । तद्यथा । कायसंरम्भः
 वाक्संरम्भः मनःसंरम्भः कायसमारम्भः वाक्समारम्भः मनःसमारम्भः
 कायारम्भः वागारम्भः मनःआरम्भ इति ॥ एतदर्थेकशः* कृत-
 कारितानुमतविशेषाच्चिविधं भवति । तद्यथा । कृतकायसंरम्भः
 कारितकायसंरम्भः अनुमतकायसंरम्भः कृतवाक्संरम्भः कारितवाक्- 5
 संरम्भः अनुमतवाक्संरम्भः कृतमनःसंरम्भः कारितमनःसंरम्भः
 अनुमतमनःसंरम्भः । एवं समारम्भारम्भावपि ॥ तदपि पुनरेकशः
 कषायविशेषाच्चतुर्विधम्† । तद्यथा । क्रोधकृतकायसंरम्भः मान-
 कृतकायसंरम्भः मायाकृतकायसंरम्भः लोभकृतकायसंरम्भः क्रोध-
 कारितकायसंरम्भः मानकारितकायसंरम्भः मायाकारितकाय- 10
 संरम्भः लोभकारितकायसंरम्भः क्रोधानुमतकायसंरम्भः मानानु-
 मतकायसंरम्भः मायानुमतकायसंरम्भः लोभानुमतकायसंरम्भः‡ ।
 एवं वाङ्मनोयोगाभ्यामपि॥ वक्तव्यम् । तथो समारम्भारम्भौ ॥
 तदेवं जीवाधिकरणं समासेनैकशः षट्त्रिंशद्विकल्पं भवति ।
 त्रिविधमण्यष्टोत्तरशतविकल्पं भवतीति ॥ 15

संरम्भः सकषायः॥ परितापनया भवेत्समारम्भः ।

आरम्भः प्राणिवधः॥ त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेयः** ॥

अत्राह । अथाजीवाधिकरणं किमिति । अत्रोच्यते

* C तदर्थे० । † D adds भवति । ‡ D adds इति । § C मिति ।

॥ CD. संकल्पः ।

¶ C प्राणिवधस्त्वारम्भः ।

** MSS. give this verse, but neither S or H comment on this verse, which is very strange when we remember that S mostly comments on every word of भाष्य ।

निर्वर्तनानिक्षेपसंयोगनिसर्गा द्विचतुर्द्विचिमेदाः
परम् ॥ १० ॥

परमिति सूत्रक्रमप्रामाण्यादजीवाधिकरणमाह । तत्समास-
तश्चतुर्विधम् । तद्यथा । निर्वर्तना निक्षेपः संयोगो निसर्ग
५ इति ॥ तत्र निर्वर्तनाधिकरणं द्विविधम् । मूलगुणनिर्वर्त-
नाधिकरणमुत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं च । तत्र* मूलगुण-
निर्वर्तना पञ्च शरीराणि वाङ्मनःप्राणापानाश्च† । उत्तरगुण-
निर्वर्तना काष्ठपुस्तचित्रकर्मादीनि ॥ निक्षेपाधिकरणं चतु-
र्विधम् । तद्यथा । अप्रत्यवेक्षितानिक्षेपाधिकरणं दुःप्रमार्जित-
10 निक्षेपाधिकरणं सहसानिक्षेपाधिकरणमनाभोगनिक्षेपाधिकरण-
मिति ॥ संयोगाधिकरणं द्विविधम् । भक्तपानसंयोजनाधि-
करणमुपकरणसंयोजन‡ाधिकरणं च ॥ निसर्गाधिकरणं
त्रिविधम् । कायनिसर्गाधिकरणं वाङ्मनसर्गाधिकरणं मनो-
निसर्गाधिकरणमिति ॥

15 अत्राह । उक्तं भवता सकषायाकषाययोर्योगः साम्परा-
यिकेर्यापथयोरास्त्व इति [VL. 5] । साम्परायिकं चाष्टविधं
वक्ष्यते [VL. 26] । तत् किं सर्वस्याविशिष्ट आस्त्व आहोस्त्वप्रति-
विशेषो ऽस्तीति । अत्रोच्यते । सत्यपि योगत्वाविशेषे प्रकृतिं
कृतिं प्राप्यास्त्वविशेषो भवति । तद्यथा

* D omits.

† D प्राणापानसः ।

‡ D अप्रत्यवेक्षित K अप्रत्यवेक्षित ।

§ K संयोग ।

तत्प्रदोषनिह्वमात्सर्यान्तरायासादनोपघाता
ज्ञानदर्शनावरणयोः ॥ ११ ॥

आस्रवो* ज्ञानस्य ज्ञानवतां ज्ञानसाधनानां च प्रदोषो
निह्वो मात्सर्यमन्तराय आसादन उपघात इति ज्ञानावरणा-
स्रवा भवन्ति । एतैर्हि ज्ञानावरणं कर्म बध्यते ॥ एवमेव ५
दर्शनावरणस्येति ॥

दुःखशोकतापाक्रन्दनवधपरिदेवनान्यात्मपरोभय-
स्थान्यसद्देद्यस्य ॥ १२ ॥

दुःखं शोकस्ताप आक्रन्दनं वधः परिदेवनमित्यात्मसंस्थानि
परस्य क्रियमाणान्यभयोश्च क्रियमाणान्यसद्देद्यस्यास्रवा भवन्तीति ॥ 10

भूतव्रत्यनुकम्पा† दानं सरागसंयमादि योगः
क्षान्तिः शौचमिति सद्देद्यस्य ॥ १३ ॥

सर्वभूतानुकम्पा अगारिष्वनगारिषु च व्रतिष्वनुकम्पाविशेषो
दानं सरागसंयमः संयमामंयमो ऽकामनिर्जरा बालतपो योगः‡
क्षान्तिः शौचमिति सद्देद्यस्यास्रवा भवन्ति ॥ 15

* H omits आस्रवः । † C ज्ञानावरणं कर्म D ज्ञानावरणस्य । ‡ K चसभूत ।

१ S योग = लोकाभिमतनिरवद्यक्रियानुष्ठानं योगः दण्डभावनिवृत्त्यर्थं
योगाभिधानम् ॥

केवलश्रुतसङ्घर्षधर्मदेवावर्णवादो दर्शनमोहस्य ॥१४॥

भगवतां परमर्षीणां केवलिनामर्हत्प्रोक्तस्य* च साङ्गो-
पाङ्गस्य श्रुतस्य चातुर्वर्णस्य सङ्घस्य पञ्चमहाव्रतसाधनस्य† धर्मस्य
चतुर्विधानां च देवानामवर्णवादो दर्शनमोहस्यास्रवो‡ इति ॥

५ कषायोदयात्तीव्रात्मपरिणामश्चारिचमोहस्य ॥ १५ ॥

कषायोदयात्तीव्रात्मपरिणामश्चारिचमोहस्यास्रवो भवति ॥

बह्वारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुषः ॥ १६ ॥

बह्वारम्भता बह्वपरिग्रहता च नारकस्यायुष आस्रवो भवति ॥

माया तैर्यग्योनस्य ॥ १७ ॥

10 माया तैर्यग्योनस्यायुष आस्रवो भवति ॥

अल्पारम्भपरिग्रहत्वं स्वभावमार्दवार्जवं॥ च मानु-
षस्य ॥ १८ ॥

अल्पारम्भपरिग्रहत्वं स्वभावमार्दवार्जवं॥ च मानुषस्यायुष
आस्रवो भवति ॥

* K adds वचनस्य ।

† B साधकस्य K श्रावकस्य ।

‡ D आश्रय ।

§ D तीव्र आत्मपरिणामः ।

॥ C ०र्जवत्त्वं ।

¶ D स्वभावमार्दवं स्वभावार्जवं ।

निःशीलव्रतत्वं च सर्वेषाम् ॥ १६ ॥

निःशीलव्रतत्वं च सर्वेषां नारकतैर्यग्योनमानुषाणामायुषा*-
मास्त्रवो भवति । यथोक्तानि च ।

अथ दैवस्थायुषः क आस्त्रव इति । अत्रोच्यते

सरागसंयमसंयमासंयमाकामनिर्जराबालतपांसि 5
दैवस्य ॥ २० ॥

संयमो विरतिर्व्रतमित्यनर्थान्तरम् । हिंसानृतस्त्रियाब्रह्म-
परिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतमिति [VII. 1] वक्ष्यते ॥ संयमासंयमो
देशविरतिरणुव्रतमित्यनर्थान्तरम् । देशसर्वतो ऽण्महती [VII.2]
इत्यपि† वक्ष्यते‡ ॥ अकामनिर्जरा पराधीनतयानुरोधा?च्चा- 10
कुशलनिवृत्तिराहारादिनिरोधश्च ॥ बालतपः । बालो मूढ
इत्यनर्थान्तरम् तस्य तपो बालतपः । तच्चाग्निप्रवेशमस्त्रपात-
जलप्रवेशादि ॥ तदेवं सरागसंयमः संयमासंयमादीनि च॥
दैवस्थायुष आस्त्रवा भवन्तीति ॥

* अथ नाम्नः क आस्त्रव इति । अत्रोच्यते

15

योगवक्रता विसंवादनं चाशुभस्य नाम्नः ॥ २१ ॥

कायवाङ्मनोयोगवक्रता विसंवादनं चाशुभस्य नाम्न आस्त्रवो
भवतीति ॥

* DS तिर्द्यग्योनमानुषाणामायुषा ।

† D omits अपि ।

‡ K वक्ष्यति ।

§ B निरोधाच्च for अनुरोधाच्च ।

॥ C सम्यक्त्वं च ।

¶ IDC add अत्राह ।

विपरीतं शुभस्य ॥ २२ ॥

एतदभयं विपरीतं शुभस्य नाम्ना आस्रवो भवतीति ॥

किं चान्यत्

दर्शनविशुद्धिविनयसंपन्नता शीलव्रतेष्टनतिचारो
 5 ऽभौक्षणं ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तितस्यागतपसौ सङ्ग-
 साधुसमाधिवैयावृत्यकरणमर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचन-
 भक्तिरावश्याकापरिहाणिमार्गप्रभावना प्रवचनवत्सल-
 त्वमिति तीर्थकृत्त्वस्य ॥ २३ ॥

परमप्रकृष्टा दर्शनविशुद्धिः । विनयसंपन्नता च । शील-
 10 व्रतेष्वात्यन्तिको भृशमप्रमादो ऽनतिचारः । अभौक्षणं ज्ञानोप-
 योगः संवेगश्च । यथाशक्ति^{*} तस्यागस्तपश्च । सङ्गस्य साधूनां च
 समाधिवैयावृत्यकरणम्^१ । अर्हत्त्वाचार्येषु बह्वश्रुतेषु प्रवचने च
 परमभावविशुद्धियुक्ता भक्तिः । सामायिकादीनामावश्यकानां
 भावतो ऽनुष्ठानस्यापरिहाणिः । सम्यग्दर्शनादेर्मोक्षमार्गस्य निहत्य
 15 मानं करणोपदेशाभ्यां प्रभावना । अर्हच्छासनानुष्ठायिनां
 श्रुतधराणां बालवृद्धतपस्विशैलैर्गलानादीनां च सङ्गहोपग्रहानु-
 ग्रहकारित्वं प्रवचनवत्सलत्वमिति । एते गुणाः समस्ता व्यक्ता वा
 तीर्थकरनाम्ना आस्रवा भवन्तीति ॥

* D यथाशक्तितस्यागः । † B श्रुतपराणां । ‡ D तपस्विनां शैलकल्याणादीनां ।

१ S संघस्य समाधिकरणम् । साधूनां वैयावृत्यकरणम् । or समाधि
 and वैयावृत्य to be applied to both.

परात्मनिन्दाप्रशंसे सदसद्गुणाच्छादनोद्भावने च
नीचैर्गोत्रस्य ॥ २४ ॥

परनिन्दात्मप्रशंसा सद्गुणाच्छादनमसद्गुणोद्भावनं* चात्मपरो-
भयस्य नीचैर्गोत्रस्यास्रवा भवन्ति ॥

तद्विपर्ययो नीचैर्दृष्ट्यनुत्सेकौ चोत्तरस्य ॥ २५ ॥ 5

उत्तरस्येति सूत्रक्रमप्रामाण्यादुच्चैर्गोत्रस्याह । नीचैर्गोत्रास्रव-
विपर्ययो नीचैर्दृष्टिरनुत्सेकौ चोच्चैर्गोत्रस्यास्रवा भवन्ति ॥

विघ्नकरणमन्तरायस्य ॥ २६ ॥

दानादीनां विघ्नकरणमन्तरायस्यास्रवो भवतीति । एते
साम्प्रदायिकस्याष्टविधस्य पृथक् पृथगास्रवविशेषा भवन्तीति ॥ 10

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽर्द्धप्रवचनसङ्गहे

भाष्यतः षष्ठोऽध्यायः समाप्तः ॥

* B adds तच्च ।

१ S नीचैर्वर्तनं विनयप्रवणवाक्कायचित्तता । उत्सेको गर्वः । दृष्टि =
respectful treatment.

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

अत्राह । उक्तं भवता सद्देश्यस्यास्रवेषु भूतव्रत्यनकम्पेति
[VI. 13] । तत्र किं व्रतं को वा व्रतीति । अत्रोच्यते

हिंसानृतस्तेयाब्रह्मपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतम् ॥ १ ॥

हिंसाया अनृतवचनात्स्तेयादब्रह्मतः परिग्रहाच्च कायवाङ्म-
5 नोभिर्विरतिर्व्रतम् । विरतिर्नाम ज्ञात्वाभ्युपेत्याकरणम् । अकरणं
निवृत्तिरूपरमो विरतिरित्यनर्थान्तरम् ॥

देशसर्वतो ऽणुमहती ॥ २ ॥

एभ्यो हिंसादिभ्य एकदेशविरतिरणुव्रतं सर्वतो विरतिर्महा-
व्रतमिति ॥

10 तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च* ॥ ३ ॥

तस्य पञ्चविधस्य व्रतस्य स्थैर्यार्थमेकैकस्य पञ्च पञ्च भावना
भवन्ति । तद्यथा । अहिंसायास्तावदौर्ध्वममितिर्मनोगुप्तिरेष-
णासमितिरादाननिक्षेपणासमितिरालोकितपानभोजनमिति ॥

सत्यवचनस्यानुवीचि*भाषणं क्रोधप्रत्याख्यानं लोभप्रत्याख्यान-
 मभीक्ष्वं हास्यप्रत्याख्यानमिति ॥ अस्तेयस्यानुवीच्यवग्रहयाचन-
 मभीक्ष्णावग्रहयाचनमेतावदित्यवग्रहावाधारणं समानधार्मिकेभ्यो
 ऽवग्रहयाचनमनुज्ञापितपानभोजनमिति ॥ ब्रह्मचर्यस्य स्त्रीपशु-
 षण्डकसंस्पर्शयनासनवर्जनं रागसंयुक्तस्त्रीकथावर्जनं स्त्रीणां 5
 मनोहरेन्द्रियालोकनवर्जनं पूर्वतानुस्मरणवर्जनं प्रणीतरस-
 भोजनवर्जनमिति ॥ आकिञ्चनस्य पञ्चानामिन्द्रियार्थानां स्पर्श-
 रसगन्धवर्णशब्दानां मनोज्ञानां प्राप्तौ गार्ह्यवर्जनममनोज्ञानां
 प्राप्तौ द्वेषवर्जनमिति ॥ किं चान्यदिति

हिंसादिष्विहामुत्र चापायावद्यदर्शनम् ॥ ४ ॥ 10

हिंसादिषु पञ्चस्वास्त्रवेष्टिहामुत्र चापायदर्शनमवद्यदर्शनं च
 भावयेत् । तद्यथा । हिंसायास्तावत् हिंस्रो हि नित्योद्वेजनीयो
 निद्यानुबद्धवैरश्च । इहैव वधबन्धपरिक्लेशादीन्प्रतिलभते प्रेत्य
 चाशुभां गतिं॥ गर्हितश्च भवतीति हिंसाया व्युपरमः श्रेयान् ॥
 तथानृतवाद्यश्रद्धेयो भवति । इहैव जिह्वाकेदादीन्प्रतिलभते 15
 मिथ्याभ्याख्यानदुःखितेभ्यश्च बद्धवैरेभ्यस्तदधिकान्दुःखहेतुप्राप्नोति
 प्रेत्य चाशुभां गतिं गर्हितश्च भवतीत्यनृतवचनाद्भ्युपरमः श्रेयान् ॥
 तथा स्तेनः परद्रव्यहरणप्रसक्तमतिः सर्वस्योद्वेजनीयो भवतीति**।

* D वीची । † C अथग्रहधारणं । ‡ D शय्यासन । § H आलोचन ।

॥ Here, and in the following sentences except the last, the word प्राप्नोति seems to have been left out.

¶ SD वेदनादीनि ।

** C omits इति ।

इहैव चाभिघातवधबन्ध*नहस्तपादकर्णनामोत्तरौष्ठच्छेदनभेदन-
 सर्वस्वहरणवधघातानमरणादीन्प्रतिलभते प्रेत्य चाशुभां गतिं
 गर्हितश्च भवतीति स्तेयाद्भुपरमः श्रेयान् ॥ तथाब्रह्मचारी
 विभ्रमोद्भ्रान्तचित्तः विप्रकीर्णान्द्रयो महाब्धो गज इव निरङ्कुशः
 5 शर्म नो लभते । मोहाभिभूतश्च कार्याकार्यान्निभजो न
 किञ्चिदकुशलं नारभते । परदाराभिगमनकृतांश्च^१ इहैव
 वैरानुबन्धलिङ्गच्छेदनवधबन्धनद्रव्यापहारादीन्प्रतिलभते ऽपा-
 यान्प्रेत्य चाशुभां गतिं गर्हितश्च भवतीत्यब्रह्मणो व्युपरमः
 श्रेयानिति ॥ तथा परिग्रहवान्^२ शकुनिरिव मांसपेशौहस्तो
 10 ऽन्येषां क्रव्यादशकुनानामिहैव तस्करादीनां गम्यो भवति ।
 अर्जनरक्षणक्षयकृतांश्च दोषान्प्राप्नोति । न चास्य हृत्प्रिर्भवतीत्य-
 नैरिवाग्नेर्लोभाभिभूतत्वाच्च कार्याकार्यान्निपेक्षो भवति । प्रेत्य
 चाशुभां गतिं प्राप्नोति लुब्धो ऽयमिति च गर्हितो भवतीति
 परिग्रहाद्भुपरमः श्रेयान् ॥ किं चान्यत्

*15

दुःखमेव वा ॥ ५ ॥

दुःखमेव वा हिंसादिषु भावयेत् ॥ यथा ममाग्रियं दुःख-
 मेवं सर्वमत्त्वानामिति हिंसाया व्युपरमः श्रेयान् ॥ यथा मम
 मिथ्याभ्याख्यानानाभ्याख्यातस्य तौत्र दुःखं भूतपूर्वं भवति च
 तथा सर्वमत्त्वानामिति अनृतवचनाद्भुपरमः श्रेयान् ॥ यथा
 20 ममेष्टद्रव्यवियोगे दुःखं भूतपूर्वं भवति च तथा सर्वमत्त्वानामिति

* D बन्ध for बन्धन । † K नासौ । ‡ S वधघातान् । § D adds च ।

स्तेयाद्भुपरमः श्रेयान् ॥ तथा रागद्वेषात्मकत्वान्मैथुनं दुःखमेव ।
 स्यादेतत्स्पर्शन*सुखमिति तच्च[†] न । कुतः । व्याधिप्रतीकार-
 त्वात्कण्डूपरिगतवच्चाबद्धव्याधिप्रतीकारत्वादसुखे ह्यस्मिन्सुखाभि-
 मानो मूढस्य । तद्यथा । तीव्रया त्वक्कोणितमांसानुगतया
 कण्ड्वा परिगतात्मा काष्ठशकलालोष्टशर्करानखशुक्तिभिर्वि- 5
 च्छिन्नगात्रो रुधिराद्रः कण्डूयमानो दुःखमेव सुखमिति
 मन्यते । तद्वन्मैथुनोपसेवीति मैथुनाद्भुपरमः श्रेयान् ॥ तथा
 परिग्रहवानप्राप्तप्राप्तनष्टेषु काङ्क्षारक्षणशोकोद्भवं दुःखमेव
 प्राप्नोतीति॥ परिग्रहाद्भुपरमः श्रेयान् ।[‡] इत्येवं भावयतो
 व्रतिनो व्रते स्थैर्यं भवति ॥ किं चान्यत् 10

* D स्पर्श ।

† C शिला for शकल ।

‡ D adds परिग्रहेषु अप्राप्तनष्टेषु काङ्क्षाशोकौ प्राप्तेषु च रक्षणं उपभोगे चाविद्विषः ।

§ K adds after रक्षण । उपभोगरोधाद्विद्विषः B adds उपभोगरोधाद्विद्विषः H काङ्क्षारक्षणीपभोगाविद्विषशोकोद्भवं ।

|| C adds after प्राप्नोतीति । उपभोगे वा विद्विषिरिति ।

१ S स्यादेतदित्यादिना यथ्येनाशङ्कते ।

२ S तदित्यनेन स्पर्शनसुखमभिसंबध्यते ।

३ S अतः परिग्रहाद्भुपरमः श्रेयान् इत्येवं भावयत इत्यादिना
 दुःखमेवेत्यस्य सूत्रस्य परिसमाप्तिमादर्शयति । ततश्च ये भाव्यमेव कयापि
 बुद्ध्या सूत्रौघाद्याधीयते “व्याधिप्रतीकारत्वात्कण्डूपरिगतवच्चाबद्धेति । तथा
 परिग्रहे प्राप्तनष्टेषु काङ्क्षाशोकौ प्राप्तेषु च रक्षणमुपभोगेखलविरिति” ।
 तदनार्थं सूत्रकण्ठमिति विज्ञायते । यदि च सूत्रं स्यात्तत उपभोगे चावि-
 द्विषिरित्यावयवस्य विवर्णं स्यात् । न चान्ति । तस्मादनार्थं सूत्रद्वय-
 मन्तरालकमिति । एवमित्युक्तेन प्रकारेण भावयतो वासयतः स्थैर्यं व्रतिनो
 व्रतानां भवति ॥

मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि सत्त्वगुणाधिक-
क्षिप्यमानाविनेयेषु ॥ ६ ॥

- भावयेद्यथासह्यम् । मैत्री* सर्वसत्त्वेषु । क्षमे ऽहं सर्वसत्त्वानाम् । क्षमये ऽहं सर्वसत्त्वान् । मैत्री मे सर्वसत्त्वेषु । वैरं मम
5 न केनचिदिति ॥ प्रमोद† गुणाधिकेषु । प्रमोदो नाम विनयप्रयोगो वन्दनस्तुतिवर्णवादवैयावृत्त्यकरणादिभिः सम्यक्-
ज्ञानचारित्र्यतपोधिकेषु साधुषु परात्मोभयकृतपूजाजनितः सर्वेन्द्रियाभिव्यक्तो मनःप्रहर्ष इति ॥ कारुण्यं क्षिप्यमानेषु ।
कारुण्यमनुकम्पा दीनानुग्रह इत्यर्थः । तन्महामोहाभिभूतेषु
10 मतिश्रुतविभङ्गाज्ञानपरिगतेषु विषयतर्षाग्निना दन्द्यमानै-
मानसेषु हिताहितप्राप्तिपरिहारविपरीतप्रवृत्तिषु विविधदुःखा-
र्दितेषु दीनकृपणानाथबालमोमुहवृद्धेषु सत्त्वेषु भावयेत् । तथा हि भावयन् हितोपदेशादिभिस्तानुगृह्णातीति ॥ माध्यस्थ्य-
मविनेयेषु । माध्यस्थ्यमौदासीन्यमुपेक्षेत्यनर्थान्तरम् । अविनेया
15 नाम भृत्पिण्डकाष्ठकुड्यभूता ग्रहणधारणविज्ञानेहापोहवियुक्ता महामोहाभिभूता दुष्टावग्राहिताश्च । तेषु माध्यस्थ्यं भावयेत् ।
न हि तत्र वक्तुर्हितोपदेशसाफल्यं भवति ॥ किं चान्यत्

जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम् ॥ ७ ॥

* H मैत्री ।

† H प्रमोदो ।

‡ D विनयप्रयोगवन्दन ।

§ DS दक्षमान ।

जगत्कायस्वभावौ च भावयेत् संवेगवैराग्यार्थम् । तत्र
जगत्स्वभावो द्रव्याणामनाद्यादिम*त्परिणामयुक्ताः प्रादुर्भाव-
तिरोभावस्थित्यन्यतानुग्रहविनाशाः । कायस्वभावो ऽनित्यता
दुःखहेतुत्वं निःसारताशुचित्वमिति ॥ एवं ह्यस्य भावयतः संवेगो
वैराग्यं च भवति । तत्र संवेगो नाम संसारभीरुत्वमारम्भपरि- 5
ग्रहेषु दोषदर्शनादरतिर्धर्मं ब्रह्ममानो धार्मिकेषु च धर्मश्रवणे
धार्मिकदर्शने च मनःप्रसाद उत्तरोत्तरगुणप्रतिपत्तौ च श्रद्धेति ॥
वैराग्यं नाम शरीरभोगसंसारनिर्वदोषशान्तस्य बाह्याभ्यन्तरे-
षूपाधिष्वनभिष्वङ्ग इति ॥

अत्राह । उक्तं भवता हिंसादिभ्यो विरतिर्व्रतमिति [VII. 1] 10
तत्र का हिंसा नामेति । अत्रोच्यते

प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसा ॥ ८ ॥

प्रमत्तो यः कायवाङ्मनोयोगैः† प्राणव्यपरोपणं करोति
सा हिंसा । हिंसा मारणं प्राणातिपातः प्राणवधः देहान्तरसं-
क्रामणं‡ प्राणव्यपरोपणमित्यनर्थान्तरम् ॥

15

अत्राह । अथानृतं किमिति । अत्रोच्यते

असदभिधानमनृतम् ॥ ९ ॥

* D adds जगत्स्वभावौ ।

† K प्राणि ।

‡ B योगव्यापारैः प्राण० ।

§ C क्रमणं ।

असदिति सद्भावप्रतिषेधो ऽर्थान्तरं गर्हा च ॥ तत्र सद्भाव-
प्रतिषेधो नाम सद्भूतनिऋवो भूतोद्भावनं च । तद्यथा ।
नास्त्यात्मा नास्ति परलोक इत्यादि भूतनिऋवः । श्यामाक-
तण्डुलमात्रो ऽयमात्मा अङ्गुष्ठपर्वमात्रो ऽयमात्मा आदित्यवर्णो
5 निःक्रिय इत्येवमाद्यभूतोद्भावनम् ॥ अर्थान्तरं यो गां ब्रवीत्य-
श्वमश्वं च गौरिति ॥ गर्हेति हिंसापारुष्यपैशून्यादियुक्तं वचः
सत्यमपि गर्हितमनृतमेव[†] भवतीति ॥

अत्राह । अथ स्तेयं किमिति । अत्रोच्यते

अदत्तादानं स्तेयम् ॥ १० ॥

10 स्तेयकुक्ष्या परैरदत्तस्य परिगृहीतस्य[‡] दणदेर्द्रव्यजातस्या-
दानं स्तेयम् ॥

अत्राह । अथाब्रह्म किमिति । अत्रोच्यते

मैथुनमब्रह्म ॥ ११ ॥

स्त्रीपुंसयोर्मिथुनभावो[§] मिथुनकर्म वा मैथुनं तदब्रह्म ।

15 अत्राह । अथ परिग्रहः क इति । अत्रोच्यते

मूर्खा परिग्रहः ॥ १२ ॥

चेतनावत्स्तेतनेषु च बाह्याभ्यन्तरेषु द्रव्येषु मूर्खा परिग्रहः ।
दृच्छा प्रार्थना कामो ऽभिलाषः कांक्षा गार्ह्यं मूर्ख्यनर्थान्तरम् ॥

* A भूतनिऋवः for सद्भूत० । † C omits अदत्तं ।

‡ C adds वा ।

§ D मिथुनभावयोर्मिथुनभावो ।

अत्राह । गृह्णीमस्तावद्गतानि । अथ व्रतौ क इति ।
अत्रोच्यते

निःशल्यो व्रतौ ॥ १३ ॥

मायानिदानमिथ्यादर्शनशल्यैस्त्रिभिर्वियुक्तो निःशल्यो व्रतौ
भवति । व्रतान्यस्य मन्तीति व्रतौ । तदेवं निःशल्यो व्रतवान्
व्रतौ भवतीति ॥

अगार्यनगारश्च ॥ १४ ॥

स एष व्रतौ द्विविधो भवति । अगारी अनगारश्च ।
आवकः अमणश्चेत्यर्थः ॥

अत्राह । को ऽनयोः प्रतिविशेष इति । अत्रोच्यते

अणुव्रतो ऽगारी ॥ १५ ॥

अणून्यस्य व्रतानीत्यणुव्रतः । तदेवमणुव्रतधरः आवको
ऽगारी व्रतौ* भवति ॥

किं चान्यत्

दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामायिकपौष†धोपवासो-
पभोगपरिभोग‡तिथिसंविभागव्रतसंपन्नश्च ॥ १६ ॥

एभिश्च दिग्व्रतादिभिरुत्तरव्रतैः संपन्नो ऽगारी व्रतौ भवति ।

* C omits this ।

† B पौषध everywhere ।

‡ B adds परिमाण, H probably does the same ।

- तत्र दिग्ब्रतं नाम तिर्यगूर्ध्वमधो वा दृशानां दिशां यथाशक्ति
 गमनपरिमाणाभिग्रहः । तत्परतश्च सर्वभूतेष्वर्थतो ऽनर्थतश्च
 सर्वसावद्ययोगनिक्षेपः ॥ देशब्रतं नामापवरकटहयामसीमादिषु
 यथाशक्ति प्रविचाराय* परिमाणाभिग्रहः । तत्परतश्च सर्वभूते-
 5 स्वर्थतो ऽनर्थतश्च सर्वसावद्ययोगनिक्षेपः ॥ अनर्थदण्डो नामोप-
 भोगपरिभोगावस्थागारिणो ब्रतिनो ऽर्थः । तद्व्यतिरिक्तो ऽनर्थः ।
 तदर्थो दण्डो ऽनर्थदण्डः । तद्विरतिव्रतम् ॥ सामायिकं नामा-
 भिगृह्य कालं सर्वसावद्ययोगनिक्षेपः ॥ पौषधोपवासो नाम
 पौषधे उपवासः पौषधोपवासः† । पौषधः पर्वत्यनर्थान्तरम् । सो
 10 ऽष्टमीं चतुर्दशीं पञ्चदशीमन्यतमां वा तिथिमभिगृह्य चतुर्थाद्युप-
 वामिना व्यपगतस्नानानुलेपान्गन्धमाल्यालंकारेण न्यस्तसर्वसावद्य-
 योगेन कुशसंस्तरफलकादीनामन्यतमं संस्तरमास्तीर्य स्थानं‡
 वीरासननिषद्यानां वान्यतममास्थायॴ धर्मजागरिकापरेणानु-
 ष्ठेयो भवति ॥ उपभोगपरिभोगब्रतं नामाशनपानखाद्य॥—
 15 खाद्यगन्धमाल्यादीनामाच्छादं॥नप्रावरणालंकारशयनासनगृह-
 यानवाहनादीनां च वज्रसावद्यानां वर्जनम् । अल्पसावद्यानामपि
 परिमाणकरणमिति ॥ अतिथिसंविभागो नाम न्यायागतानां

* D प्रतिचाराय ।

+ D omits ।

† K अनुलेप ।

§ D निषद्यानामन्यतममास्थाय धर्मजागरिकापरिणामेन ।

¶ BK खाद्याखाद्य

¶ C omits आच्छादन ।

कल्पनीयानामन्नपानादीनां द्रव्याणां देशकालश्रद्धा*सत्कार-
क्रमोपेतं †परयात्मानुग्रहबुद्ध्या संयतेभ्यो दानमिति ॥

किं चान्यदिति

मारणान्तिकीं संलेखनां‡ जोषिता ॥ १७ ॥

कालसंहननदौर्बल्योपसर्गदोषाद्धर्मावश्यकपरिहाणिं वाभितो 5
ज्ञात्वावमौद॑र्ध्यचतुर्थषष्ठाष्टमभक्तादिभिरात्मानं संलिख्य॥ संयमं
प्रतिपद्योत्तमव्रतसंपन्नश्चतुर्विधाहारं प्रत्याख्याय यावज्जीवं
भावनानुपेक्षापरः स्मृतिसमाधिवज्जलो मारणान्तिकीं संलेखनां
जोषिता उत्तमार्थस्याराधको भवतीति ॥

एतानि दिग्गतादीनि शीलानि भवन्ति । निःशून्यो 10
व्रतीति वचनादुक्तं भवति व्रती नियतं सम्यग्दृष्टिरिति ॥

तत्र

शङ्काकांक्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः
सम्यग्दृष्टेरतीचारा¶: ॥ १८ ॥

शङ्का कांक्षा विचिकित्सा अन्यदृष्टिप्रशंसा संस्तवः इत्येते पञ्च 15
सम्यग्दृष्टेरतीचारा भवन्ति । अतिचारो व्यतिक्रमः स्खलन**-

* H श्रद्धा for श्रद्धा ।

† BK परात्मानुग्रह D परमयात्मानुग्रह० ।

‡ B संलेखिनां ।

§ D अवमोदय ।

॥ B संलेख्य ।

¶ KCD omit ।

** C स्खलित ।

मित्यनर्थान्तरम् ॥ अधिगतजीवाजीवादितत्त्वस्यापि भगवतः*
 शासनं भावतो ऽभिप्रपन्नस्यासंहार्यमतेः† सम्यग्दृष्टेरर्हत्प्रोक्तेषु
 अत्यन्तसूक्ष्मेष्वतीन्द्रियेषु केवलागमग्राह्येष्वर्थेषु यः संदेहो भवति
 एवं स्यादेवं न स्यादिति सा शंका ॥ ऐहलौकिकपारलौकिकेषु
 5 विषयेष्वाशंसा कांक्षा । सो ऽतिचारः सम्यग्दृष्टेः । कुतः । कां-
 चित्ता ह्यविचारितगुणदोषः समयमतिक्रामति ॥ विचिकित्सा
 नाम इदमप्यस्तीदमपीति मतिविप्लुतिः ॥ अन्यदृष्टिरित्यर्ह-
 च्छासनव्यतिरिक्तां दृष्टिमाह । सा द्विविधा । अभिगृहीता?
 अनभिगृहीता च । तद्युक्तानां क्रियावादिनामक्रियावादिनाम-
 10 ज्ञानि॥कानां वैनयिकानां च प्रशंसासंस्तवौ सम्यग्दृष्टेर-
 तिचारः॥ इति । अत्राह । प्रशंसासंस्तवयोः कः प्रतिविशेष इति ।
 अत्रोच्यते । ज्ञानदर्शनगुणप्रकर्षोद्भावनं भावतः प्रशंसा ।
 संस्तवस्तु सोपधं निरूपधं भूताभूतगुणवचनमिति** ॥

व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रमम् ॥ १६ ॥

15 व्रतेषु पञ्चसु शीलेषु च सप्तसु पञ्च पञ्चातीचारा भवन्ति
 यथाक्रममिति ऊर्ध्वं यद्वक्ष्यामः । तद्यथा ॥

* DBK भगवच्छासनं ।

† D असंहार्यमतेः ।

‡ B केवलगम C केवलीगम ।

§ C adds वा ।

॥ V-ar. S आज्ञानिकानां ।

¶ C omits ।

** B सत् परगुणवचनमिति । C भूतगुण० and omits सत्यं ।

बन्धवधच्छविच्छेदातिभारारोपणान्नपाननि-
रोधाः ॥ २० ॥

त्रस्यत्तराणां जीवानां बन्धवधौ त्वक्छेदः काष्ठादीनां
पुरुषहस्यश्वगोमहिषादीनां चातिभारारोपणं तेषामेव चान्न-
पाननिरोधः अहिमाव्रतस्यातिचारा भवन्ति ॥ 5

मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यानकूटलेखक्रियान्यासा-
पहारसाकारमन्त्रभेदाः ॥ २१ ॥

एते पञ्च मिथ्योपदेशादयः सत्यवचनस्यातिचारा भवन्ति ।
तत्र मिथ्योपदेशो नाम प्रमत्तवचनमयथार्थवचनोपदेशो
विवादेष्वतिमिथ्यानां पदेश इत्येवमादिः ॥ रहस्याभ्याख्यानं 10
नाम स्त्रीपुंसयोः परस्परेणान्यस्य वा रागसंयुक्तं हास्यकौडा-
सङ्गादिभिरहस्येनाभिग्रंसनम् ॥ कूटलेखक्रिया लोकप्रतीता ॥
न्यासापहारो विस्मरणकृतपरनिक्षेपग्रहणम् ॥ साकारमन्त्र-
भेदः पैगुन्यं गुह्यमन्त्रभेदाश्च ॥

स्तेनप्रयोगतदाहृतादानविरुद्धराज्यातिक्रमहीना- 51
धिकमानोन्मानप्रतिरूपकव्यवहाराः ॥ २२ ॥

एते पञ्चास्तेयव्रतस्यातिचारा भवन्ति । तत्र स्तेनेषु हिर-
ण्यादिप्रयोगः ॥ स्तेनैराहृतस्य द्रव्यस्य मुधा क्रयेण वा ग्रहणं

* D विवादादिष्वतिमं ।

† BK प्रभेदश्च ।

‡ C ० हृतद्र० ।

तदाहतादानम् ॥ विरुद्धराज्यातिक्रमश्चास्तेयव्रतस्याति-
चारः । विरुद्धे हि राज्ये सर्वमेव स्तेययुक्तमादानं भवति ॥
हीनाधिकमानोन्मानप्रतिरूपकव्यवहारः कूटतुलाकूट-
मानवच्च*नादियुक्तः क्रयो विक्रयो वृद्धिप्रयोगश्च । प्रतिरूपक-
5 व्यवहारो नाम सुवर्णरूप्यादीनां द्रव्याणां प्रतिरूपकक्रिया
व्याजौकरणानि इत्येते पञ्चास्तेयव्रतस्यातिचारा भवन्ति ॥

परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीतापरिगृहीतागमना-
नङ्गक्रीडातौवकामाभिनिवेशः ॥ २३ ॥

परविवाहकरणमित्तरपरिगृहीतागमनमपरिगृहीतागमन-
10 मनङ्गक्रीडा तौवकामाभिनिवेश इत्येते पञ्च ब्रह्मचर्यव्रतस्याति-
चारा भवन्ति ॥

क्षेत्रवास्तुहिरण्यसुवर्णधनधान्यदाम्नीदामकुप्यप्र-
माणातिक्रमाः ॥ २४ ॥

क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रमः हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रमः धन-
15 धान्यप्रमाणातिक्रमः दाम्नीदामप्रमाणातिक्रमः कुप्यप्रमाणाति-
क्रम इत्येते पञ्चेच्छापरिमाणव्रतस्यातिचारा भवन्ति ॥

* B प्रवचनादि ।

+ K adds पर here, B °करणमन्तरपरपरि० ।

+ (' तौव्रातिक्रमा० ।

जीवितमरणाशंसा मित्रानुरागसुखानुबन्धनिदान-
करणानि* ॥ ३२ ॥

जीविताशंसा मरणाशंसा मित्रानुरागः सुखानुबन्धो निदान-
नकरणमिति मारणान्तिकमन्त्रेखनायाः पञ्चातिचारा भवन्ति ॥

तदेतेषु मय्येकव्रतशीलव्यतिक्रमस्थानेषु पञ्चषष्टिष्वतिचार- 5
स्थानेषु अप्रमादो न्याय इति ॥

अत्राह । उक्तानि व्रतानि व्रतिनश्च । अथ दानं किमिति ।
अत्रोच्यते

अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गो दानम् ॥ ३३ ॥

आत्मपरानुग्रहार्थं स्वस्य द्रव्यजातस्यान्नपानवस्त्रादेः पात्रे 10
ऽतिसर्गो दानम् । किं च

विधिद्रव्यदातृपात्रविशेषात्तद्विशेषः ॥ ३४ ॥

विधिविशेषाद् द्रव्यविशेषाद् दातृविशेषात्पात्रविशेषाच्च
तस्य दानधर्मस्य विशेषो भवति । तद्विशेषाच्च फलविशेषः ॥
तत्र विधिविशेषो नाम देशकालसंपञ्चश्रद्धामत्कारक्रमाः ॥ कल्प- 15
नीयत्वमित्येवमादिः ॥ द्रव्यविशेषो ऽन्नादीनामेव मारजाति-
गुणोत्कर्षयोगः ॥ दातृविशेषः प्रतिगृहीत**र्थनसूया, त्यागे

* H निदानानि not करणानि ।

† K omits करणम् ।

‡ K पात्रातिसर्गः ।

§ K omits तद् ।

¶ D क्रमः ।

¶ BK आदि ।

** दातृगृहीतार्थनसूया ।

ऽविषादः, अपरिभाविता, दिक्सतो ददतो दत्तवतश्च ग्रीतियोगः,
 कुशलाभिमंधिता, दृष्टफलानपेक्षिता, निरुपधत्वमनिदानत्व-
 मिति ॥ पाचविशेषः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपःसंपन्नता
 इति* ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽर्हत्प्रवचनमङ्गहे

सप्तमोऽध्यायः समाप्तः ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥

उक्त आश्रयः* । बन्धं वक्ष्यामः । तत्प्रसिद्धार्थमिद-
मुच्यते ।

मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकषाययोगा बन्धहेतवः ॥ १ ॥

मिथ्यादर्शनं अविरतिः प्रमादः कषाया योगा इत्येते पञ्च 5
बन्धहेतवो भवन्ति । तत्र सम्यग्दर्शनादिपरीतं मिथ्यादर्शनम् ।
तद् द्विविधं मभिगृह्येत मनभिगृह्येत च । तत्राभ्युपेत्यासम्य-
ग्दर्शनपरिग्रहो ऽभिगृह्येत मज्ञानिकादीनां त्रयाणां त्रिषष्टानां॥
कुवादिशतानाम् । शेषमनभिगृह्येतम् ॥ यथोक्ताया विरते- 10
र्विपरीताविरतिः ॥ प्रमादः स्मृत्यनवस्थानं॥ कुशलेश्वनादरो
योगदुःप्रणिधानं चैष** प्रमादः ॥ कषाया मोहनौघे वक्ष्यन्ते
[VII. 10] ॥ योगस्त्रिविधः पूर्वाक्तः ॥ एषां मिथ्यादर्शनादीनां
बन्धहेतूनां पूर्वस्मिन्पूर्वस्मिन्मति नियतमुत्तरेषां भावः । उत्तरो-
त्तरभावे तु पूर्वेषामनियम इति ॥

* DC उक्ता आश्रयः ।

+ K प्रसिद्धार्थः ।

‡ K कषाय योग इ० ।

§ KB विविध K adds मिथ्यादर्शनं ।

॥ D त्रिषष्टादीनां ।

॥ D स्मृत्यवस्थानं ।

** D omits एष ।

सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान्पुद्गला- नादत्ते ॥ २ ॥

सकषायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलान् आदत्ते ।
कर्मयोग्यानिति* अष्टविधो पुद्गलग्रहण कर्मशरीरग्रहणयोग्या-
5 नित्यर्थः । नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषादिति वक्ष्यते
[VIII 25] ॥

स बन्धः ॥ ३ ॥

स एष कर्मशरीरपुद्गलग्रहणकृतो बन्धो भवति ।
स पुनश्चतुर्विधः ।

प्रकृतिस्थित्यनुभावप्रदेशास्तद्विधयः ॥ ४ ॥

10 प्रकृतिबन्धः स्थितिबन्धः अनुभावबन्धः प्रदेशबन्ध इति । तत्र

आद्यो ज्ञानदर्शनावरणवेदनौयमोहनौया- युष्कनामगोचान्तरायाः ॥ ५ ॥

आद्य इति सूत्रक्रमप्रामाण्यात्प्रकृतिबन्धमाह । सो ऽष्टविधः ।
तद्यथा । ज्ञानावरणं दर्शनावरणं वेदनौयं मोहनौयं आयुष्कं
15 नाम गोचं अन्तरायमिति । किं चान्यत्

पञ्चनवद्यष्टाविंशतिचतुर्द्विचत्वारिंशद्द्वि- पञ्चभेदा यथाक्रमम् ॥ ६ ॥

* S perhaps omits this. C कर्मणा योग्यानिति ।

† B अष्टविधपुद्गलग्रहणं ।

स एष प्रकृतिबन्धो ऽष्टविधो ऽपि पुनरेकशः पञ्चभेदः
नवभेदः द्विभेदः अष्टाविंशतिभेदः चतुर्भेदः द्विचत्वारिंशद्भेदः
द्विभेदः पञ्चभेद इति यथाक्रमं प्रत्येतव्यम् । इत उत्तरं
यद्वक्ष्यामः । तद्यथा ।

मत्यादीनाम्^१ ॥ ७ ॥

5

ज्ञानावरणं पञ्चविधं भवति^२ । मत्यादीनां ज्ञानानामावर-
णानि पञ्च । विकल्पांश्चैकश इति ॥

चक्षुरचक्षुरवधिकेवलानां निद्रानिद्रानिद्राप्रचला-
प्रचलाप्रचलास्थानगृद्धि^३वेदनीयानि च ॥ ८ ॥

चक्षुर्दर्शनावरणं अचक्षुर्दर्शनावरणं अवधिदर्शनावरणं केवल- 10
दर्शनावरणं निद्रावेदनीयं निद्रानिद्रावेदनीयं प्रचलावेदनीयं
प्रचलाप्रचलावेदनीयं स्थानगृद्धिवेदनीयमिति दर्शनावरणं
नवभेदं भवति ।

सदसद्वेद्ये ॥ ९ ॥

सद्वेद्यं असद्वेद्यं च वेदनीयं द्विभेदं भवति ।

15

१ Var S. Var H. मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानाम् ।

२ K मत्यादीनां ज्ञानावरणं पञ्चविधम् । मतिज्ञानावरणं श्रुतज्ञाना-
वरणं अवधिज्ञानावरणं मनःपर्यायज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणम् । मत्या-
दीनां ज्ञानानामावरणानि पञ्च भवन्ति ॥ D as in text, but भवति
for इति ।

३ Var S. स्थानगृद्धि ।

दर्शनचारित्रमोहनीयकषायनोकषायवेदनीया-
 ख्यास्त्रिद्विषोऽशनवभेदाः* सम्यक्त्वमिथ्यात्वतदुभ-
 यानि कषायनोकषायावनन्तानुबन्धप्रत्याख्यान-
 प्रत्याख्यानावरणसंज्वलनविकल्पाश्चैकशः क्रोधमान-
 5 मायालोभाः हास्यरतिशोकभयजुगुप्सास्त्रीपुं-
 नपुंसकवेदाः ॥ १० ॥

त्रिद्विषोऽशनवभेदा यथाक्रमम्† । मोहनीयबन्धो द्विविधो
 दर्शनमोहनीयाख्यश्चारित्रमोहनीयाख्यश्च । तत्र दर्शनमोह-
 नीयाख्यस्त्रिभेदः । तद्यथा । मिथ्यात्ववेदनीयं सम्यक्त्ववेदनीयं
 10 सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयमिति । चारित्रमोहनीयाख्यो द्विभेदः
 कषायवेदनीयं नोकषायवेदनीयं चेति । तत्र कषायवेद-
 नीयाख्यः षोडशभेदः । तद्यथा । अनन्तानुबन्धी क्रोधो मानो
 माया लोभ एवमप्रत्याख्यानकषायः प्रत्याख्यानावरणकषायः
 संज्वलनकषायः इत्येकशः क्रोधमानमायालोभाः षोडश
 15 भेदाः ॥ नोकषायवेदनीयं नवभेदम् । तद्यथा । हास्यं रतिः
 अरतिः शोकः भयं जुगुप्सा पुरुषवेदः स्त्रीवेदः नपुंसकवेद
 इति नोकषायवेदनीयं नवप्रकारम्‡ । तत्र पुरुषवेदादीनां**

* K adds यथाक्रमम् ।

† DC कषायाकषायौ and K omits it.

‡ K and C separate जुगुप्साः स्त्रीपुं । § BK omit this whole.

|| C संज्वलनकषायवेदनीयं चेति and omits from इत्येक० to भेदाः ।

¶ S probably omits from नोकषाय to प्रकारम् ।

** (' पुरुषवेदमादीनां ।

दृष्टकाष्ठकरीषाग्नयो निदर्शनानि भवन्ति । इत्येवं मोहनीय-
मष्टाविंशतिभेदं भवति ॥

*अनन्तानुबन्धी सम्यग्दर्शनोपघाती । तस्योदयाद्धि† सम्य-
ग्दर्शनं नोत्पद्यते पूर्वोत्पन्नमपि च प्रतिपतति । अप्रत्याख्यान-
कषायोदयादिरतिर्न भवति । प्रत्याख्यानावरणकषायोदया- 5
द्विरताविरतिर्भवत्युत्तमचारिचलाभस्तु न भवति । संज्वलनक-
षायोदयाद्यथाख्यातचारिचलाभो न भवति ॥

क्रोधः कोपो रोषो द्वेषो भण्डनं‡ भास इत्यनर्थान्तरम् ।
तस्यास्य क्रोधस्य तीव्रमध्यविमध्यमन्दभावाश्रितानि निदर्शनानि
भवन्ति । तद्यथा । पर्वतराजिसदृशः भूमिराजिसदृशः वालु- 10
काराजिसदृशः उदकराजिसदृश इति । तत्र पर्वतराजिसदृशो
नाम । यथा प्रयोगविस्तृताभिश्चकाणामन्यतमेन हेतुना पर्वतरा-
जिरुत्पन्ना नैव कदाचिदपि संरोहति एवमिष्टवियोजनानिष्ट-
योजनाभिलषितालाभादीनामन्यतमेन हेतुना यस्योत्पन्नः क्रोध
आ मरणाच्च व्यथं? गच्छति जात्यन्तरानुबन्धी निरनुनयस्तीव्रा- 15
नुग्रयोऽप्रत्यवमर्शश्च भवति स पर्वतराजिसदृशः । तादृशं क्रोध-
मनुमृता॥ नरकेषूपपत्तिं प्राप्नुवन्ति ॥ भूमिराजिसदृशो
नाम । यथा भूमे॥भास्कररश्मिजालात्तत्त्वेहाया वाय्वभिहताया

* DK add तच्च । † C omits हि । ‡ D adds कलिः ।

§ C व्यपगच्छति D आसरणान्ताच्च व्यपगच्छति ।

॥ DC here and hereafter अनुमृता ।

¶ B भूमौ भा.....वेहायां वायुभिर्हवायां ।

- राजिरुत्पन्ना वर्षापेक्षसंरोहा परमप्रकृष्टाष्टमास*स्थितिर्भवति
 एवं यथोक्तनिमित्तो यस्य क्रोधो ऽनेकविधस्थानीयो† दुरनुनयो
 भवति स भूमिराजिसदृशः । तादृशं क्रोधमनुमृतास्तिर्यग्यो-
 नावुपपत्तिं प्राप्नुवन्ति ॥ वालुकाराजिसदृशो नाम । यथा
 5 वालुकायां काष्ठशलाकाशर्करादीनामन्यतमेन हेतुना राजिरु-
 त्यन्ना वाय्वीरणाद्यपेक्षसंरोहार्वागमासस्य‡ रोहति॥ एवं यथो-
 क्तनिमित्तोत्पन्नो यस्य क्रोधो ऽहोरात्रं पञ्च मासं चातुर्मासं
 संवत्सरं वावतिष्ठते स वालुकाराजिसदृशो नाम क्रोधः॥
 तादृशं क्रोधमनुमृता मनुष्येषूपपत्तिं प्राप्नुवन्ति ॥ उदकराजि-
 10 सदृशो नाम । यथोदके दण्डशलाकाङ्गुल्यादीनामन्यतमेन
 हेतुना राजिरुत्पन्ना द्रवत्वादपामुत्पत्त्यनन्तरमेव संरोहति एवं
 यथोक्तनिमित्तो** यस्य क्रोधो विदुषो ऽप्रमत्तस्य प्रत्यवमर्श-
 नोत्पत्त्यनन्तरमेव व्यगच्छति स उदकराजिसदृशः । तादृशं
 क्रोधमनुमृता देवेषूपपत्तिं प्राप्नुवन्ति । येषां त्वेष चतुर्विधो
 15 ऽपि न भवति ते निर्वाणं प्राप्नुवन्ति†† ॥

मानः स्तम्भो गर्व उत्तेको ऽहंकारो दर्पो मदः स्रग्य
 इत्यनर्थान्तरम् । तस्यास्य मानस्य तीव्रादिभावाश्रितानि
 निदर्शनानि भवन्ति । तद्यथा । शैलस्तम्भसदृशः अस्थिस्तम्भ-

* C० षमासं स्थिति० ।

† C अनेकवर्षास्थायी B अनेकवर्षेस्थायी D वर्षेस्थायी only.

‡ C वाय्वी० ।

§ K अर्वागमासस्य ।

॥ CD संरोहति ।

¶ C omits.

** DC यथोक्तनिमित्तोत्पन्नो । †† D प्राप्नुवन्तीति ।

सदृशः दारुस्तम्भसदृशः* लतास्तम्भसदृशः इति । एषामुपसंहारो
निगमनं च क्रोधनिदर्शनैर्व्याख्यातम् ॥

माया प्रणिधिरुपाधिर्निवृत्तिरावरणं वञ्चना दम्भः कूटम-
तिसन्धानमनार्जवमित्यनर्थान्तरम् । तस्या मायायास्तीव्रादि-
भावाश्रितानि निदर्शनानि भवन्ति । तद्यथा । वंशकुण्डसदृशी 5
मेषविषाणसदृशी गोमूत्रिकासदृशी॥ निर्लेखनसदृशीति । अत्रा-
युपसंहारनिगमने क्रोधनिदर्शनैर्व्याख्याते ॥

लोभो रागो गाह्यमिच्छा मूर्का स्नेहः कांचाभिष्वङ्ग
इत्यनर्थान्तरम् । तस्यास्य लोभस्य तीव्रादिभावाश्रितानि निद-
र्शनानि भवन्ति । तद्यथा । लाक्षारगसदृशः कर्दमरागसदृशः 10
कुसुम्भरागसदृशः हरिद्रारागसदृशः॥ इति । अत्रायुपसंहार-
निगमने क्रोधनिदर्शनैर्व्याख्याते ॥

एषां क्रोधादीनां चतुर्णां कषायाणां प्रत्यनीकभूताः
प्रतिघातहेतवो भवन्ति । तद्यथा । क्षमा क्रोधस्य मार्दवं
मानस्यार्जवं मायायाः संतोषो लोभस्येति ।

15

नारकतैर्यग्योनमानुषदैवानि ॥ ११ ॥

आयुष्कं चतुर्भेदं नारकं तैर्यग्योनं** मानुषं दैव-
मिति ।

* D काष्ठस्तम्भसदृशः । † C om. ‡ KD प्रणिधिः K उपधिम् C आवरणं ।

§ K कुण्डम् ।

॥ D gives this as 4th and निर्लेखन as 3rd.

¶ C m.

** B तिर्यग्योनिं K तैर्यग्योनिं K मानुषं ।

गतिजातिशरीराङ्गो*पाङ्गनिर्माणबन्धनसङ्घात-
 संस्थानसंहनन†स्पर्शरसगन्धवर्णानुपूर्व्य‡गुरुलघूपघात-
 पराघाता‡तपोद्योतोच्छ्वासविहायोगतयः प्रत्येकशरी-
 रचससुभगसुखरशुभदुःखपर्याप्तस्थिरादेययशांसि से-
 5 तराणि तीर्थकृत्त्वं च ॥ १२ ॥

गतिनाम जातिनाम शरीरनाम अङ्गोपाङ्गनाम निर्मा-
 णनाम बन्धननाम संघातनाम संस्थाननाम संहनननाम स्पर्श-
 नाम रसनाम गन्धनाम वर्णनाम आनुपूर्वीनाम अगुरुलघुनाम
 उपघातनाम पराघातनाम आतपनाम उद्योतनाम उच्छ्वास-
 10 नाम विहायोगतिनाम । प्रत्येकशरीरादीनां सेतराणां
 नामानि । तद्यथा । प्रत्येकशरीरनाम साधारणशरीरनाम
 चसनाम स्थावरनाम सुभगनाम दुर्भगनाम सुखरनाम दुःख-
 रनाम॥ शुभनाम अशुभनाम सूक्ष्मनाम बादरनाम पर्याप्त-
 नाम अपर्याप्तनाम स्थिरनाम अस्थिरनाम आदेयनाम अना-
 15 देयनाम यशोनाम अयशोनाम तीर्थकरनाम इत्येतद्विचत्वारिं-
 शद्विधं मूलभेदतो नामकर्म भवति । उत्तरनामानेकविधम् ।
 तद्यथा । गतिनाम चतुर्विधं नरकगतिनाम तीर्थगोनिग-
 तिनाम मनुष्यगतिनाम देवगतिनाम ॥ जातिनाम्नो मूलभेदाः

* K omits अङ्ग everywhere.

† K संहनन everywhere.

‡ Var. S अनुपूर्व्याङ्ग० ।

§ K परघात everywhere.

॥ K दुःखरनाम ।

पञ्च । तद्यथा । एकेन्द्रियजातिनाम दीन्द्रियजातिनाम त्रीन्द्रियजातिनाम चतुरिन्द्रियजातिनाम पञ्चेन्द्रियजातिनामेति* ॥
 एकेन्द्रियजातिनामानेकविधम् । तद्यथा । पृथिवीकायिकजातिनाम अप्कायिकजातिनाम तेजःकायिकजातिनाम वायुकायिकजातिनाम वनस्पतिकायिकजातिनामेति ॥ तत्र पृथिवी- 5
 कायिकजातिनामानेकविधम् । तद्यथा । शुद्धपृथिवी-शर्करा-
 वालुकोपल-शिला-लवणायस्त्रपु-ताम्र-सीसक-रूप्य-सुवर्ण-वज्र-
 हरिताल-हिङ्गुलक†-मनःशिला-सस्यकाञ्चनप्रवालकाभ्रपटला-
 भ्रवालिका‡जातिनामादि गोमेदक-रुचकाङ्क-स्फुटिक?- 10
 लोहिताच-जला॥वभास-वैडुर्य-चन्द्रप्रभ¶-चन्द्रकान्त-सूर्यकान्त-
 जलकान्त-मसारगङ्गा**श्लगर्भ-सौगन्धिक-पुलकारिष्ट-काञ्चन-
 मणिजातिनामादि च ॥ अप्कायिकजातिनामानेकविधम् ।
 तद्यथा । उपक्लेदावश्याय-नीहार-हिम-घनोदक-शुद्धोदक-
 जातिनामादि ॥ तेजःकायिकजातिनामानेकविधम् । तद्यथा ।
 अङ्गार-ज्वाला-लातार्चिर्मुसुर-शुद्धाग्निजातिनामादि ॥ वायु- 15
 कायिकजातिनामानेकविधम् । तद्यथा । उत्कलिका-मण्डलिका-
 झञ्झकाथन‡-संवर्तकजातिनामादि ॥ वनस्पतिकायिकजाति-
 नामानेकविधम् । तद्यथा । कन्द††-मूल-स्कन्ध-त्वक्-काष्ठ-

* K omits इति ।

† D हिङ्गुलक ।

‡ C अधवालिका ।

§ DA and C स्फुटिक । ॥ K जाला० ।

¶ K omits चन्द्रप्रभ ।

** C गन्ध ।

†† D घन ।

‡‡ D स्कन्द for कन्द ।

पत्र*-प्रवाल-पुष्प-फल-गुल्म-गुच्छ†-लता-वल्ली-दण-पर्वकायश्रे-
वाल-पनक-वलक-कुहना‡जातिनामादि ॥ एवं दीन्द्रियजाति-
नामानेकविधम् । एवं चीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियजातिनामा-
दीन्यपि ॥

- 5 शरीरनाम पञ्चविधम् । तद्यथा । औदारिकशरीरनाम
वैक्रियशरीरनाम आहारकशरीरनाम तैजसशरीरनाम कार्मण-
शरीरनामेति॥ अङ्गोपाङ्गनाम त्रिविधम् । तद्यथा । औदारि-
काङ्गोपाङ्गनाम वैक्रियशरीराङ्गोपाङ्गनाम आहारकशरीराङ्गो-
पाङ्गनाम । पुनरेकैकमनेकविधम् । तद्यथा । अङ्गनाम तावत्
10 शिरोनाम उरोनाम पृष्ठनाम बाहुनाम उदरनाम पादनाम ॥
उपाङ्गनामानेकविधम् । तद्यथा । स्पर्शनाम रसनाम घ्राणनाम
चक्षुर्नाम॥ श्रोत्रनाम । तथा मस्तिष्ककपालकृकाटिकाशङ्खललाट-
तालुकपोलहनुचिबुकदशनौष्ठभ्रूयनकर्णनासाद्युपाङ्ग॥नामानि
शिरसः । एवं सर्वेषामङ्गानामुपाङ्गानां नामानि ॥ जाति-
• 15 लिङ्गाकृतित्ववस्थानियामकं निर्माणनाम ॥ सत्यां प्राप्नो निर्मि-
तानामपि शरीराणां बन्धकं बन्धननाम । अन्यथा हि बालु-
कापुरुषवदबद्धानि शरीराणि स्युरिति ॥ बद्धानामपि च
संघातविशेषजनकं प्रचयविशेषात्संघातनाम दारुमृत्पिण्डायः-
संघातवत्** ॥ संस्थाननाम षड्विधम् । तद्यथा । समचतुरस्रनाम

** ACK पर for पत्र D puts लक् ।

† C गुच्छ ।

‡ KD कुचिन ।

§ K omits इति ।

॥ K चक्षुर्नाम ।

¶ KP omit उपाङ्ग ।

** Vars दारुमृत्पिण्डसंघातः ।

न्यग्रोधपरिमण्डलनाम साचिनाम* कुञ्जनाम वामननाम ऊण्ड-
 नामेति ॥ संहनननाम षड्विधम् । तद्यथा । वज्रर्षभनाराचनाम
 अर्धतज्जर्षभनाराचनाम् नाराचनाम अर्धनाराचनाम कौलि-
 कानाम मृपाटिकानामेति ॥ स्पर्शनामाष्टविधं कठिनना-
 मादि ॥ रसनामानेकविधं तिक्तनामादि ॥ गन्धनामा- 5
 नेकविधं सुरभिगन्धनामादि ॥ वर्णनामानेकविधं कालक-
 नामादि ॥ गतावुत्पत्तुकामस्थान्तर्गतौ वर्तमानस्य तदभिमुख-
 मानुपूर्व्या तत्प्रापणसमर्थमानुपूर्वीनामेति । निर्माणनिर्मितानां
 शरीराङ्गोपाङ्गानां विनिवेशाक्रमनियामकमानुपूर्वीनामेत्यपरे ॥
 अगुरुलघुपरिणामनियामकमगुरुलघुनाम ॥ शरीराङ्गोपा- 10
 ङ्गोपघातकमुपघातनाम स्वपराक्रमविजयाद्युपघातजनकं वा ॥
 परत्रासः प्रतिघातादिजनकं पराघातनाम ॥ आतपसामर्थ्यज-
 नकमातपनाम ॥ प्रकाशसामर्थ्यजनकमुद्योतनाम ॥ प्राणा-
 पानपुद्गलग्रहणसामर्थ्यजनकमुच्छ्वासनाम ॥ लब्धिशिचर्द्धि-
 प्रत्ययस्याकाशगमनस्य जनकं विहायोगतिनाम ॥ 15

पृथक्शरीरनिर्वर्तकं प्रत्येकशरीरनाम । अनेकजीवमाधा-
 रणशरीरनिर्वर्तकं साधारणशरीरनाम । त्रसभारनिर्वर्तकं
 त्रसनाम । स्थावरभारनिर्वर्तकं स्थावरनाम । सौभाग्यनिर्वर्तकं
 सुभगनाम । दौर्भाग्यनिर्वर्तकं दुर्भगनाम । सौख्यनिर्वर्तकं

* D सादि ।

† नाराच only in C'D omits अर्धतज्ज । D मृपाटिकानामेति ।

‡ C विनिवेशन ।

§ K adds आकषण ।

- सुखरनाम । दौर्स्वर्यनिर्वर्तकं दुःस्वरनाम । शुभभावशोभामाङ्गल्य
निर्वर्तकं शुभनाम । तद्विपरीतनिर्वर्तकमशुभनाम । सूक्ष्म-
शरीरनिर्वर्तकं सूक्ष्मनाम । बादरशरीरनिर्वर्तकं बादरनाम ॥
पर्याप्तिः पञ्चविधा । तद्यथा । आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिः
5 इन्द्रियपर्याप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः भाषापर्याप्तिरिति । पर्याप्तिः
क्रियापरिसमाप्तिरात्मनः । शरीरेन्द्रियवाङ्मनःप्राणापानयोग्य-
दलिकद्रव्याहरणक्रियापरिसमाप्तिराहारपर्याप्तिः । गृहीतस्य
शरीरतया संस्थापनक्रियापरिसमाप्तिः शरीरपर्याप्तिः । संस्था-
पनं रचना घटनमित्यर्थः । त्वगादौन्द्रियनिर्वर्तनक्रियापरि-
10 समाप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः । प्राणापानक्रियायोग्यद्रव्यग्रहणनिसर्ग-
शक्तिनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिः प्राणापानपर्याप्तिः । भाषा-
योग्यद्रव्यग्रहणनिसर्गशक्तिनिर्वर्तनक्रियापरिसमाप्तिर्भाषापर्याप्तिः ।
मनस्त्व*योग्यद्रव्यग्रहणनिसर्गशक्तिनिर्वर्तनक्रियासमाप्तिर्मनःपर्या-
प्तिरित्येके । आसां युगपदारब्धानामपि क्रमेण समाप्तिरुक्त-
15 रोत्तरसूक्ष्मत्वात् सूत्रदार्वादिकर्तनघटनवत् । यथासङ्ख्यं च
निदर्शनानि गृहदलिकग्रहणस्तम्भस्थूणाद्वारप्रवेशनिर्गमस्थान-
ग्रथनादिक्रियानिर्वर्तनानीति । पर्याप्तिनिर्वर्तकं पर्याप्तिनाम
‡अपर्याप्तिनिर्वर्तकमपर्याप्तिनाम अपर्याप्तिनाम? तत्परि-
णामयोग्यदलिकद्रव्यमात्मनानोपात्तमित्यर्थः ॥ ॥ स्थिरत्वनिर्वर्तकं

* K मनश्च । † K and C omit कर्तन । ‡ D omits अपर्याप्तिनाम ।

§ S probably omits from अपर्याप्तिनाम to तमित्यर्थः ।

॥ D द्रव्यमात्रोपात्तमित्यर्थः ।

स्थिरनाम । विपरीतमस्थिरनाम । आदेयभाव*निर्वर्तकमादेय-
नाम । विपरीतमनादेयनाम । यशोनिर्वर्तकं यशोनाम ।
विपरीतमयशोनाम । तीर्थकरत्ननिर्वर्तकं तीर्थकरनाम ।
तांस्तान्नावान्नामयतीति नाम । एवं सोत्तरभेदो नामकर्मभेदो
ऽनेकविधः प्रत्येत्यः ॥

5

उच्चैर्गीर्णैश्च ॥ १३ ॥

उच्चैर्गीर्णं नीचैर्गीर्णं च† । तत्रोच्चैर्गीर्णं देशजातिकुलस्थान-
मानसत्कारैश्चर्याद्युत्कर्षनिर्वर्तकम् । विपरीतं नीचैर्गीर्णं चण्डाल-
मुष्टिकैर्व्याधमत्यबन्धदास्यादिनिर्वर्तकम् ॥

दानादीनाम् ॥ १४ ॥

10

अन्तरायः¶ पञ्चविधः** । तद्यथा । दानस्थान्तरायः लाभ-
स्थान्तरायः भोगस्थान्तरायः उपभोगस्थान्तरायः वीर्यान्तराय
इति ॥

उक्तः प्रकृतिबन्धः । स्थितिबन्धं वक्ष्यामः ।

आदितस्तिष्ठणामन्तरायस्य†† च त्रिंशत्सागरो- 15
पमकोटीकोट्यः परा स्थितिः ॥ १५ ॥

* B adds भाव । † K तान् only once. ‡ CD add द्विभेदं गोचस् ।

§ मौष्टिक D मौष्टिक । ॥ D दानलाभभोगोपभोगवीर्याणाम् C adds अन्तरायः ।

¶ D दानादीनामन्तरायः ।

** C omits .

†† P doubts whether अन्तरायस्य is a part of the text.

आदितस्त्रिंशत्सृणां कर्मप्रकृतौनां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेद्या-
नामन्तरायप्रकृतेश्च त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोव्यः परा स्थितिः ॥

• सप्ततिर्मोहनौयस्य ॥ १६ ॥

*मोहनौयकर्मप्रकृतेः सप्ततिः सागरोपमकोटीकोव्यः परा
५ स्थितिः ॥

नामगोत्रयोर्विशतिः ॥ १७ ॥

नामगोत्रप्रकृत्योर्विशतिः सागरोपमकोटीकोव्यः परा
स्थितिः ॥

त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुष्कस्य† ॥ १८ ॥

10 आयुष्कप्रकृतेश्चयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि परा स्थितिः ॥

• अपरा द्वादशमुहूर्ता वेदनौयस्य ॥ १९ ॥

वेदनौयप्रकृतेरपरा द्वादश मुहूर्ताः स्थितिरिति ॥

नामगोत्रयोरष्टौ ॥ २० ॥

नामगोत्रप्रकृत्योरष्टौ मुहूर्ता अपरा स्थितिर्भवति ॥

15 • शेषाणामन्तर्मुहूर्तम्‡ ॥ २१ ॥

वेदनीयनामगोत्रप्रकृतिभ्यः शेषाणां ज्ञानावरणदर्शनावरण-
मोहनीयायुष्कान्तरायप्रकृतीनामपरा स्थितिरन्तर्मुहूर्त* भवति ॥
उक्तः स्थितिबन्धः । अनुभावाबन्धं वक्ष्यामः ।

विपाको ऽनुभावः ॥ २२ ॥

सर्वासां प्रकृतीनां फलं विपाकोदयो ऽनुभावो भवति† । ५
विविधः पाको विपाकः स तथा चान्यथा चेत्यर्थः । जीवः कर्म-
विपाकमनुभवन् कर्मप्रत्ययमेवानाभोगवीर्यपूर्वकं कर्मसंक्रमं करोति‡
उत्तरप्रकृतिषु सर्वासु मूलप्रकृत्यभिन्नासु न तु मूलप्रकृतिषु
संक्रमो विद्यते बन्धविपाकनिमित्तान्यजातीयकत्वात् । उत्तर-
प्रकृतिषु च दर्शनचारित्रमोहनीययोः सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्या- 10
युष्कस्य च जात्यन्तरानुबन्धविपाकनिमित्तान्यजातीयकत्वादेव
संक्रमो न विद्यते । अपवर्तनं तु सर्वासां प्रकृतीनां विद्यते ।
तदायुष्केण व्याख्यातम् [11. 52] ॥

स यथा नाम ॥ २३ ॥

सो ऽनुभावो गतिनामादीनां यथा नाम विपच्यते ॥ 15

ततश्च निर्जरा ॥ २४ ॥

ततश्चानुभावात्कर्मनिर्जरा भवतीति॥ । निर्जरा च यो वेद-

* D अन्तर्मुहूर्ता ।

† C अन्तर्भाग ।

‡ C adds इति ।

§ D निमित्तस्थान्य ।

॥ CD omits इति ।

नेत्यर्थः* । अत्र चशब्दो हेत्वन्तरमपेक्षते तपसा निर्जरा चेति
वक्ष्यते [IX. 3] ॥ .

उक्तो ऽनुभावबन्धः । प्रदेशबन्धं वक्ष्यामः ।

नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात्सूक्ष्मैकक्षेत्रा-
5 वगाढास्थिताः सर्वात्मप्रदेशेष्वनन्तानन्तप्रदेशाः ॥ २५ ॥

नामप्रत्ययाः पुद्गला बध्यन्ते† । नाम प्रत्यय एषां ते इमे
नामप्रत्ययाः । नामनिमित्ता नामहेतुका नामकारणा इत्यर्थः ।
सर्वतस्त्रिर्यगूर्द्धमधश्च बध्यन्ते । योगविशेषात् कायवाङ्मनः-
कर्मयोगविशेषाच्च बध्यन्ते । सूक्ष्मा बध्यन्ते न बादराः । एक-
10 क्षेत्रावगाढा॥ बध्यन्ते न क्षेत्रान्तरावगाढाः । स्थिताश्च बध्यन्ते न
गतिसमापन्नाः । सर्वात्मप्रदेशेषु सर्वप्रकृतिपुद्गलाः सर्वात्मप्रदेशेषु
बध्यन्ते । एकैको ह्यात्मप्रदेशो ऽनन्तैः॥ कर्मप्रदेशैर्बद्धः । अनन्ता-
नन्तप्रदेशाः कर्मग्रहणयोग्याः पुद्गला बध्यन्ते न सञ्ज्ञेयसञ्ज्ञेयान-
न्तप्रदेशाः । कुतोऽग्रहणयोग्यत्वात्प्रदेशानामिति एष प्रदेशबन्धो
15 भवति ॥

सर्वं चेतदष्टविधं कर्म पुण्यं पापं च ।

तत्र

* C वेदनेत्यनर्थान्तरम् ।

† D अलगच्छ ।

‡ C पञ्चमे ।

§ C omits योग ।

॥ D एकक्षेत्रावगाढा ।

¶ K अनन्तानन्तैः

सद्वेद्यसम्यक्कहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्राणि
पुण्यम् ॥ २६ ॥

सद्वेद्यं भूतव्रत्यनुकम्पादिहेतुकम् सम्यक्कवेदनीयं केवलिश्रुता-
दीनां वर्णवादादिहेतुकम् हास्यवेदनीयं रतिवेदनीयं पुरुष-
वेदनीयं शुभमायुष्कं मानुषं दैवं च शुभनाम गतिनामादीनां 5
शुभं गोत्रमुच्चैर्गात्रमित्यर्थः । इत्येतदष्टविधं कर्म पुण्यम्, अतो
ऽन्यत्पापम् ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽर्हप्रवचनसंग्रहे

ऽष्टमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

अथ नवमोऽध्यायः ।

उक्तो बन्धः । संवरं वक्ष्यामः

आस्रवनिरोधः संवरः ॥ १ ॥

यथोक्तस्य काययोगादेर्द्विचत्वारिंशद्विधस्यास्रवस्य निरोधः
संवरः ।

5 स गुप्तिसमितिधर्मानुपेक्षापरौषहजयचारिचैः ॥ २ ॥

स एष संवर एभिर्गुप्यादिभिरभ्युपायैर्भवति । किं चान्यत् ।

तपसा निर्जरा च ॥ ३ ॥

तपो[†] द्वादशविधं वक्ष्यते [IX. 19, 20] । तेन संवरो
भवति निर्जरा च ॥

10 अत्राह । उक्तं भवता गुप्यादिभिरभ्युपायैः संवरो भवतीति ।
तत्र के गुप्यादय इति । अत्रोच्यते

सम्यग्योगनिग्रहो गुप्तिः ॥ ४ ॥

• सम्यगिति विधानतो ज्ञात्वाभ्युपेत्य सम्यग्दर्शनपूर्वकं
त्रिविधस्य योगस्य निग्रहो गुप्तिः कायगुप्तिर्वाग्गुप्तिर्मनोगुप्ति-

रिति । तत्र श्रयनासनादाननिक्षेपस्थानचक्रमणेषु कायचेष्टानियमः
कायगुप्तिः । याचनपृच्छनपृष्टव्याकरणेषु वाङ्मयमो मौनमेव वा*
वागुप्तिः । सावद्यसंकल्पनिरोधः† कुशलसंकल्पः कुशलाकुशल-
संकल्पनिरोध एव वा मनोगुप्तिरिति ॥

ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गाः समितयः ॥ ५ ॥ 5

सम्यगौर्या सम्यग्भाषा सम्यगेषणा सम्यगादाननिक्षेपो सम्य-
गुत्सर्ग इति पञ्च समितयः ॥ तत्रावश्यकथैव संयमार्थं सर्वतो
युगमात्रनिरीक्षणायुक्तस्य शनैर्न्यस्तपदा‡ गतिरीर्यासमितिः ।
हितमितामंदिग्धानवद्यार्थनियतभाषणं भाषासमितिः । अन्न-
पानरजोहरणपात्रचीवरादीनां धर्मसाधनानामाश्रयस्य चोद्गमो- 10
त्पादनैषणादोषवर्जनमेषणासमितिः । रजोहरणपात्रचीवरा-
दीनां पीठफलकादीनां चावश्यकार्थं निरीक्ष्य प्रमृज्य चादान-
निक्षेपौ आदाननिक्षेपणासमितिः । स्थण्डिले स्थावरजङ्गमजन्तु-
वर्जिते निरीक्ष्य प्रमृज्य च सूत्रपुरीषादीनामुत्सर्ग उत्सर्ग-
समितिरिति ॥

15

उत्तमः क्षमामार्द्वार्जवशौचसत्यसंयमतपस्यागा-
किञ्चन्यब्रह्मचर्याणि धर्मः ॥ ६ ॥

इत्येष दशविधो ऽनगरधर्मः उत्तमगुणप्रकर्षयुक्तो भवति ।
तत्र क्षमा तितिक्षा सहिष्णुत्वं कोपनिग्रह इत्यनर्थान्तरम् ।

* KD omit वा ।

† D सावद्यविकल्पनिरोधः ।

‡ D न्यस्तपादा ।

§ S possibly निरवद्यार्थं ।

- तत्कथं चमित्यमिति चेदुच्यते । क्रोधनिमित्तस्यात्मनि
 भावाभावचिन्तनात् परैः प्रयुक्तस्य क्रोधनिमित्तस्यात्मनि
 भावचिन्तनादभावचिन्तनाद्वा* चमित्यम् । भावचिन्तनात्
 तावद्विद्यन्ते मय्येते दोषाः किमचासौ मिथ्या ब्रवीति चमित्यम् ।
 5 अभावचिन्तनादपि चमित्यं नैते विद्यन्ते मयि दोषा यान-
 ज्ञानादसौ† ब्रवीति‡ चमित्यम् । किं चान्यत् । क्रोधदोष-
 चिन्तनाच्च चमित्यम् । क्रुद्धस्य हि विद्वेषा॥सादनस्मृतिभंग-
 व्रतलोपादयो दोषा भवन्तीति॥ । किं चान्यत् । बालस्वभाव-
 चिन्तनाच्च परोक्षप्रत्यक्षाक्रोशताडन**मारणधर्मभ्रंशा††नामुत्त-
 10 रोत्तररक्षार्थम् । बाल इति मृढमाह । परोक्षमाक्रोशति बाले
 चमित्यमेव‡‡ । एवंस्वभावा हि बाला भवन्ति । दिष्ट्या च मां
 परोक्षमाक्रोशति न प्रत्यक्षमिति‡‡‡ । लाभ एव मन्तव्य इति॥॥ ।
 प्रत्यक्षमप्याक्रोशति बाले चमित्यं । विद्यत एवैतद्बालेषु ।
 दिष्ट्या च मां प्रत्यक्षमाक्रोशति न ताडयति । एतदप्यस्ति
 15 बालेष्विति॥॥ लाभ एव मन्तव्यः । ताडयत्यपि बाले चमित्यम् ।
 एवंस्वभावा हि बाला भवन्ति । दिष्ट्या च मां ताडयति न

* C °चिन्तनाच्च ।

† Perhaps S omits from परैः all down to चमित्यं D omits
 भावचिन्तनादभावचिन्तनाद्वा चमित्यं । ‡ D adds मिथ्या ।

§ DK add इति । || K विद्वेषात्माह । ¶ D omits इति ।

** D आक्रोशनताडन । †† C धर्मभङ्ग । ‡‡ D omits एव ।

§§ C omits इति । ||| CD मन्तव्यः and omits इति after it.

प्राणैर्वियोजयतीति । एतदपि विद्यते बालेष्विति* । प्राणैर्वि-
 योजयत्यपि बाले चमित्यं । दिष्ट्या च मां प्राणैर्वियोजयति न
 धर्माङ्गुशयतीति चमित्यम् । एतदपि विद्यते बालेष्विति लाभ
 एव मन्तव्यः ॥ किं चान्यत् । स्वकृतकर्मफलाभ्यागमाच्च† ।
 स्वकृतकर्मफलाभ्यागमो ऽयं मम, निमित्तमात्रं पर इति चमि- 5
 त्यम् । किं चान्यत् । चमागुणांश्चानायासादीननुसृत्य चमि-
 त्यमेवेति चमाधर्मः ॥ १ ॥

नीचैर्दृष्ट्यनुत्सैकौ‡ मार्दवलक्षणम् । मृदुभावः§ मृदुकर्म च॥
 मार्दवं मदनिग्रहो मानविघातश्चेत्यर्थः॥ । तत्र मानस्तेमान्यष्टौ
 स्थानानि भवन्ति । तद्यथा । जातिः कुलं रूपमैश्वर्यं विज्ञानं 10
 श्रुतं लाभो वीर्यमिति । एभिर्जात्यादिभिरष्टाभिर्मदस्थानैर्मत्तः
 परात्मनिन्दाप्रशंसाभिरतस्तीव्राहंकारोपहतमतिरिहामुत्र चा-
 शुभफलमकुशलं** कर्मेपचिनोत्युपदिश्यमानमपि च श्रेयो न
 प्रतिपद्यते । तस्मादेषां मदस्थानानां निग्रहो मार्दवं धर्म
 इति ॥ २ ॥ 15

भावविशुद्धिरविसंवादनं चार्जवलक्षणम् । अजुभावः अजु-
 कर्म वार्जवं भावदोषवर्जनमित्यर्थः । भावदोषयुक्तो ह्युपधिनि-
 कृतिसंप्रयुक्त इहामुत्र चाशुभफलमकुशलं कर्मेपचिनोत्युपदिश्य-
 मानमपि च श्रेयो न प्रतिपद्यते । तस्मादार्जवं धर्म इति ॥ ३ ॥

* D adds लाभ एव मन्तव्यः ।

† K ०भ्यागम्याच्च ।

‡ D इति ।

§ C मृदुभवो ।

॥ K वा ।

॥ D निर्घातश्च ।

** D अकुशलकर्म ।

अलोभः शौचलक्षणम् । शुचिभावः शुचिकर्म वा शौचं
भावविशुद्धिः निःकल्मषता धर्मसाधनमात्रा*स्वयनभिष्वङ्ग
इत्यर्थः । अशुचिर्हि भावकल्मषसंयुक्त इहामुत्र चाशुभफलम-
कुशलं कर्मापत्तिनोत्पदिश्यमानमपि च श्रेयो न प्रतिपद्यते ।

५ तस्माच्छौचं धर्म इति ॥ ४ ॥

सत्यर्थी भवं वचः सत्यं सद्भ्यो वा हितं सत्यम् । तदननृतम-
पल्लवमपिशुनमनमभ्यमचपलमनाविलमविरलमसंभ्रान्तं मधुर-
मभिजातमसंदिग्धं स्फुटमौदार्ययुक्तमग्रास्यपदार्थाभिध्याहर-
मसी॥भरमरागदेषयुक्तं सूत्रमार्गानुसारप्रवृत्तार्थमर्थमर्थिजन-
१० भावग्रहणसमर्थमात्मपरानुयाहकं॥ निरुपधं देशकालोपपन्नमन-
वद्यमर्हच्छासनप्रशस्तं यतं मितं याचनं प्रच्छनं प्रश्रव्याकरणमिति
सत्यं धर्मः ॥ ५ ॥

योगनिग्रहः संयमः । स** सप्तदशविधः । तद्यथा । पृथिवी-
कायिकसंयमः अप्कायिकसंयमः तेजस्कायिकसंयमः वायुकायिक-
१५ संयमः वनस्पतिकायिकसंयमः द्वीन्द्रियसंयमः त्रीन्द्रियसंयमः
चतुरिन्द्रियसंयमः पञ्चेन्द्रियसंयमः प्रेत्यसंयमः उपेत्यसंयमः†
अपहृत्यसंयमः‡ प्रमृज्यसंयमः कायसंयमः वाक्संयमः मनःसंयमः
उपकरणसंयम इति संयमो धर्मः ॥ ६ ॥

* K मात्रादिव्य ।

+ K सत्यार्थे ।

‡ K अशुभफल ।

§ D अभिध्याहरं () ० र्थाभिध्याहरं ।

॥ K असीनरम् ।

¶ B आत्मपरार्थानुयाहकं ।

•• KD omit स ।

†† B उपेत्यसंयमः ।

‡‡ (' अवहन्य ।

तपो द्विविधम् । तत्परस्ता*द्वच्छते† । प्रकीर्णकं चेदमनेक-
विधम् । तद्यथा । यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे‡ कनकरत्नमुक्ता-
वल्गुस्त्रिस्तः सिंहविक्रीडिते द्वे सप्तसप्तमिकाद्याः प्रतिमाश्चतस्रः
भद्रोत्तरमाचास्त्वर्धमानं सर्वतोभद्रमित्येवमादि§ । तथा द्वादश
भिन्नुप्रतिमा मासिकाद्या असप्तमासिकाः॥ सप्त¶, सप्तरात्रिकाः 5
तिस्रः, अहोरात्रिकी, रात्रिकी चेति ॥ ७ ॥

बाह्याभ्यन्तरोपधिग्रहीरान्नपानाद्याश्रयो भावदोषपरित्याग-
स्त्यागः** ॥ ८ ॥

शरीरधर्मेपकरणादिषु निर्ममत्वमाकिंचन्यम् ॥ ९ ॥

व्रतपरिपालनाय ज्ञानाभिवृद्धये कषायपरिपाकाय च गुरु- 10
कुलवासो ब्रह्मचर्यमस्वातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं†† गुरुनिर्देशस्थायित्व-
मित्यर्थ‡‡ च । पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः प्रव्राजको दिगाचार्यः श्रुतो-
द्देष्टा श्रुतसमुद्देष्टा आम्नायार्थवाचक इति । तस्य ब्रह्मचर्यस्थेमे
विशेषगुणा भवन्ति । अब्रह्म॥विरतिव्रतभावना॥ यथोक्ता
दृष्टस्पर्शरूप॥गन्धशब्दविभूषानभिनन्दित्वं चेति ॥ १० ॥ 15

* IX. 19 and 20. † C वच्छति । ‡ K adds द्वे before चन्द्रप्रतिमे ।

§ C puts this before भद्रोत्तरम् । ॥ K मासिकः ।

¶ B adds सप्त सप्तचतुर्दशैकविंशतिरात्रिकास्त्रिस्तः । S सूत्रानवबोधोपादुपजात-
धानिना केनापि रचितमेतद् and explains how the mistake might have
arisen. D Marginal notes नैदं वाचकगीतं किं तु अज्ञपठितं टीकायां तथा-
कथितत्वात् । ** C adds धर्म after त्याग ।

†† K गुर्वी ।

‡‡ D इत्यर्थः आचार्यग्रहणाच्च पञ्च ।

§§ K अब्रह्म for अब्रह्म ।

॥ C विरतिव्रत ।

¶¶ C omits रूप ।

अनित्याशरणसंसारैकत्वान्यत्वाशुचित्वासवसंवर-
निर्जरालोकबोधिदुर्लभधर्मस्वाख्यात*तत्त्वानुचिन्तन-
मनुप्रेक्षाः ॥ ७ ॥

एता द्वादशानुप्रेक्षाः । तत्र बाह्याभ्यन्तराणि शरीरशय्या-
5 सनावस्त्रादीनि द्रव्याणि सर्वसंयोगाश्चानित्या इत्यनुचिन्तयेत् ।
एवं ह्यस्य चिन्तयतः तेष्वभिष्वङ्गो न भवति॥ मा भून्मे
तद्वियोगजं दुःखमित्यनित्यानुप्रेक्षा ॥ १ ॥

यथा निराश्रये जनविरहिते वनस्थलीपृष्ठे बलवता
क्षुत्पिरिगतेनामिषैषिणा† सिंहेनाभ्याहतस्य मृगशिशोः शरणं न
10 विद्यते एवं जन्मजरामरणव्याधिप्रियविप्रयोगाप्रियसंप्रयोगे-
षितालाभदारिद्र्यदौर्भाग्यदौर्मनस्यमरणादिसमुत्थेन दुःखेनाभ्या-
हतस्य जन्तोः संसारे शरणं न विद्यत इति चिन्तयेत् । एवं
ह्यस्य चिन्तयतो नित्यमशरणो ऽस्मीति नित्योद्विग्नस्य**
सांसारिकेषु भावेष्वनभिष्वङ्गो भवति । अर्हच्छासनोक्त एव
15 विधौ घटते तद्वि†† परं शरणमित्यशरणानुप्रेक्षा ॥ २ ॥

अनादौ संसारे नरकतिर्यग्योनिमनुष्यामरभवग्रहणेषु चक्र-
वत्परिवर्तमानस्य जन्तोः सर्व एव जन्तवः स्वजनाः परजना वा‡ ।
न हि स्वजनपरजनयोर्व्यवस्था विद्यते । माता हि भूत्वा

* DC स्वाख्यातत्वात् ।

+ D शरीराणि शय्या० (अशन ।

† C संयोगश्च ।

§ D चिन्तयेत् for अनुचिन्तयेत् ।

॥ D adds कस्मात् ।

¶ क्षुत्पिपासापरिगतेन ।

** K नित्योद्विग्नस्य ।

†† A तद्विपरौतेन ।

‡‡ K स्वजनः परजने, वा ।

भगिनी भार्या दुहिता च भवति । भगिनी भूत्वा माता
 भार्या दुहिता च भवति । भार्या* भूत्वा भगिनी दुहिता
 माता च भवति । दुहिता भूत्वा माता भगिनी भार्या
 च भवति ॥ तथा पिता भूत्वा भ्राता पुत्रः पौत्रश्च
 भवति । भ्राता भूत्वा पिता पुत्रः पौत्रश्च भवति । पौत्रो 5
 भूत्वा पिता भ्राता पुत्रश्च भवति । पुत्रो भूत्वा पिता भ्राता
 पौत्रश्च भवति ॥ भर्ता भूत्वा दासो भवति । दासो भूत्वा भर्ता
 भवति । शत्रुर्भूत्वा मित्रं भवति मित्रं भूत्वा शत्रुर्भवति ।
 पुमान्भूत्वा स्त्री भवति नपुंसकं च । स्त्री भूत्वा पुमान्नपुंसकं च
 भवति । नपुंसकं भूत्वा स्त्री पुमांश्च भवति† । एवं चतुरशीति- 10
 योनिप्रमुखशतमहस्त्रेषु रागद्वेषमोहाभिभूतैर्जन्तुभिरनिवृत्त-
 विषयतृष्णैर्न्योन्यभक्षणाभिघातवधवन्धाभियोगाक्रोशादिजनि-
 तानि तीव्राणि दुःखानि प्राप्यन्ते । अहो दन्दारामः कष्टस्वभावः
 संसार इति चिन्तयेत् । एवं॥ ह्यस्य चिन्तयतः संसारभयो-
 द्विग्नस्य निर्वेदो भवति । निर्विण्णस्य संसारप्रहाणाय घटत इति 15
 संसारानुप्रेक्षा ॥ ३ ॥

एक एवाहं न मे कश्चित्त्वः परो वा विद्यते । एक एवाहं
 जाये । एक एव म्रिये । न मे कश्चित्त्वजनमंजः परजनमंजो
 वा व्याधिजरामरणादीनि दुःखान्यपहरति प्रत्यंशहारौ वा
 भवति । एक एवाहं स्वकृतकर्मफलमनुभवामीति चिन्तयेत् । 20

* K adds च ।

† C adds च ।

‡ DC add इति ।

§ D ह्यैः ।

॥ K adds एवम् ।

एवं ह्यस्य चिन्तयतः स्वजनसंज्ञकेषु स्नेहानुरागप्रतिबन्धो न
भवति परसंज्ञकेषु* च द्वेषानुबन्धः । ततो निःसङ्गतामभ्युपगतो
मोक्षायैव यततः† इत्येकत्वानुपेक्षा ॥ ४ ॥

शरीरव्यतिरेकेणात्मानमनुचिन्तयेत् । अन्यच्छरीरमन्यो
5 ऽहम् ऐन्द्रियकं शरीरमतीन्द्रियो ऽहम् अनित्यं शरीरं नित्यो
ऽहम् अजं शरीरं ज्ञो ऽहम् आद्यन्तवच्छरीरमनाद्यन्तो ऽहम्
बह्वनि च मे शरीरगतसहस्राण्यतीतानि संसारे परिभ्रमतः
स एवायमहमन्यस्तेभ्य इत्यनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतः
शरीरप्रतिबन्धो॥ न भवतीति अन्यश्च॥ शरीरान्नित्यो ऽहमिति
10 निःश्रेयसे संघटत** इत्यन्यत्वानुपेक्षा ॥ ५ ॥

अशुचि खल्विदं शरीरमिति†† चिन्तयेत् । तत्कथमशुचीति
चेदाद्युत्तरकारणाशुचित्वादशुचिभाजनत्वादशुचुद्भवत्वादशुभपरि-
णामपाकानुबन्धादशुच्यप्रतीकारत्वाच्चेति‡‡ । तच्चाद्युत्तरकार-
णा॥॥शुचित्वात्तावच्छरीरस्याद्यं कारणं॥॥ शुक्रं शोणितं च
15 तदुभयमत्यन्ताशुचीति॥॥ । उत्तरमाहारपरिणामादि । तद्यथा ।
कवलाहारो हि ग्रस्तमात्र एव श्लेष्माशयं*** प्राप्य श्लेष्मणा द्रवीकृतो
ऽत्यन्ताशुचिर्भवति††† । ततः पित्ताशयं‡‡‡ प्राप्य पच्यमानो ऽस्त्री-

* D परजनसंज्ञकेषु । † D अभ्यागते ।

‡ CKD घटते ।

§ K omits इति । ॥ D शरीरे प्रतिबन्धः ।

¶ D अन्यत्वाच्च ।

** CD घटत । †† C शरीरमनुचिन्तयेत् ।

‡‡ D प्रतीकाराच्चेति ।

§§ D कारण । ॥॥ D कारण ।

¶¶ D omits इति ।

*** D श्लेष्माशयं । ††† C adds इति ।

‡‡‡ D पित्ताशयं ।

कृतो ऽशुचिरेव भवति । पक्वो वाय्वाग्रयं* प्राप्य वायुना विभज्यते
 पृथक्खलः पृथक् रसः । खलान्मूत्रपुरीषादथो मलाः प्रादुर्भवन्ति
 रसाच्छोणितं परिणमति शोणितान्मांसम् मांसान्मेदः मेदश्चो
 ऽस्थीनि अस्थिभ्यो मज्जा† मज्जाभ्यः शुक्रमिति । सर्वं चैतस्त्रे-
 षादि शुक्रान्तमशुचिर्भवति । तस्मादाद्युत्तरकारणाशुचित्वाद्- 5
 शुचिशरीरमिति॥ किं चान्यत् अशुचिभाजनत्वात् अशुचीनां
 खल्वपि भाजनं शरीरं कर्णनासादिदन्तमलस्वेदस्नेहपित्तमूत्र-
 पुरीषादीनामवस्करभूतं तस्मादशुचीति ॥ किं चान्यत् ।
 अशुच्युद्भवत्वात् एषामेव कर्णमलादीनामुद्भवः शरीरं तत
 उद्भवन्तीति । अशुचौ च गर्भं संभवतीति अशुचि शरीरम् ॥ किं 10
 चान्यत् । अशुभपरिणामपाकानुबन्धादार्तवे बिन्दोराधाना-
 त्रभृति खल्वपि शरीरं कललार्बुदपेग्रीघनव्यूहसंपूर्णगर्भकौमार-
 यौवनस्थविरभावजनकेनाशुभपरिणामपाकेनानुबद्धं॥ दुर्गन्धि
 पूतिस्वभावं दूरन्तं तस्मादशुचि॥ किं चान्यत् । अशक्यप्रतीकार-
 त्वात्** अशक्यप्रतीकारं खल्वपि शरीरस्याशुचित्वमुद्वर्तनरुक्षण- 15
 स्नानानुलेपनधूपप्रघर्षा॥ वासयुक्तिमाल्यादिभिरप्यस्य न शक्यम-
 शुचित्वमपनेतुमशुच्यात्मकत्वात्शुच्युपघातकत्वाच्चेति । तस्मादशुचि
 शरीरमिति । एवं ह्यस्य चिन्तयतः शरीरे निर्वेदो भवति†† ।
 निर्विषस्य शरीरप्रहाणाय घटत इति अशुचित्वानुपेक्षा ॥ ६ ॥

* D वाय्वाग्रयं ।

† C मज्जानः ।

‡ S. च = or. § D गर्भः ।

॥ K विपाक ।

॥ C अनुबन्धः ।

** D अशक्यप्रतीकारात् ।

†† K प्रकर्षः, C om. धप ।

‡‡ C भवतीति ।

- आस्रवानिहामुत्रापय*युक्तान्महानदीस्रोतोवेगतीक्ष्णानकुशला-
 गमकुशलनिर्गमद्वारभृतानिन्द्रियादीनवद्यतश्चिन्तयेत् । तद्यथा ।
 स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्तचित्तः सिद्धो ऽनेकविद्याबलसंपन्नो ऽष्टाकाशगो
 ऽष्टाङ्गमहानिमित्तपारगो गार्ग्यः सत्यकिर्निधनमाजगाम† । तथा
 5 प्रभृतयवमोदकप्रमाथावगाहादिगुणसंपन्नवनविचारिणश्च‡ मदी-
 त्कटा बलवन्तो ऽपि हस्तिनो हस्तिबन्धकीषु स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्त-
 चित्ता ग्रहणमुपगच्छन्ति । ततो बन्धवधदमनवाहनाङ्कुशपार्ष्णि-
 प्रतोदाभिघातादिजनितानि तीव्राणि दुःखान्यनुभवन्ति ।
 नित्यमेव स्वयूयस्य॥ स्वच्छन्दप्रचारमुखस्य॥ ¶ वनवामस्यानुस्मरन्ति ।
 10 तथा मैथुनसुखप्रसङ्गादाहित**गर्भाश्चतरो प्रसवकाले प्रसवितु-
 मशक्नुवती तीव्रदुःखाभिहतावशा†† मरणमभ्युपैति । एवं सर्व
 एव स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्ता इहामुत्र च विनिपातमृच्छन्तीति‡‡ ॥
 तथा जिह्वेन्द्रियप्रसक्ता मृतहस्तिशरीरस्यस्रोतोवेगोढवायसवत्॥
 हैमन॥॥ घृतकुम्भप्रविष्टमृषिकवत् गोष्ठप्रसक्तहृदवामिकूर्मवत्॥
 15 नःसपेसीलुब्धश्चैव वडिशामिषगृद्ध***मत्स्यवच्चेति ॥ तथा
 घ्राणेन्द्रियप्रसक्ता ओषधिगन्धलुब्धपन्नगवत् पल्ललगन्धानुसारिमू-

* C पाप for अपाय ।

† SD उपजगाम for आजगाम ।

‡ K वनचारिणश्च ।

§ C omits.

॥ K मुख्यस्य for सुखस्य ।

¶ D adds च ।

** D प्रसंगाहित ।

†† D अभिघाता अवशा मरणं K अवसान C अवश्यम् ।

‡‡ D अर्कन्तीति ।

§§ Cf. Parīśiṣṭaparvan II 380 ff. D वगाद for वेगाद ।

॥ C हैमन्त ।

¶¶ cf. Pancatantra I. 13.

*** D मय्य ।

षिकवच्चेति ॥ तथा चक्षुरिन्द्रियप्रसक्ताः स्त्रीदर्शनप्रसङ्गादङ्गुनक-
चोरवत् दीपालोकलोलपतङ्गवदिनिपातमृच्छन्तीति चिन्तयेत् ॥
तथा श्रोत्रेन्द्रियप्रसक्तास्तित्तिरकपोतकपिञ्जलवत् गीतसंगीत-
ध्वनिलोलमृगवदिनिपातमृच्छन्तीति चिन्तयेत् । एवं हि चिन्त-
यन्नास्रवनिरोधाय घटत इति आस्रवानुपेक्षा ॥ ७ ॥

5

संवरांश्च महाव्रतादीन्गुण्यादिपरिपालनाद्गुणतश्चिन्तयेत्* ।
सर्वे ह्येते यथोक्तास्रवदोषाः† संवृतात्मनो न भवन्तीति चिन्त-
येत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतो मतिः संवराद्यैव घटत इति
संवरानुपेक्षा ॥ ८ ॥

निर्जरा वेदना विपाक इत्यनर्थान्तरम् । स द्विविधो 10
ऽबुद्धिपूर्वः कुशलमूलश्च । तत्र नरकादिषु कर्मफलविपाको यो
ऽबुद्धिपूर्वकस्तमवद्यतो ऽनुचिन्तयेदकुशलानुबन्ध इति । तपः-
परीषहजयकृतः कुशलमूलः । तं गुणतो ऽनुचिन्तयेत् । शुभानु-
बन्धो निरनुबन्धो वेति । एवमनुचिन्तयन्कर्मनिर्जरणायैव घटत
इति निर्जरानुपेक्षा ॥ ९ ॥

15

पञ्चास्तिकायात्मकं विविधपरिणाममुत्पत्तिस्थित्यन्यतानु-
ग्रहप्रलययुक्तं लोकं चिदस्वभावेमनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य
चिन्तयतस्तत्त्वज्ञानविशुद्धिर्भवतीति लोकानुपेक्षा ॥ १० ॥

* S probably महाव्रतादिगुण्यदिपरिपालनान् गुणवधिः C परिपालनाय गुणतः ।

† D यथोक्ता आस्रवजनिता दोषाः ।

‡ K निर्जराद्यैव ।

§ K & C add च D कायात्मकं for अस्तिकायात्मकं ।

अनादौ संसारे नरकादिषु तेषु* भवग्रहेष्वनन्तकालः
 परिवर्तमानस्य जन्तोर्विविधदुःखाभिहतस्य मिथ्यादर्शनाद्युप-
 हृतमतेज्ज्ञानदर्शनावरणमोहान्तरायोदयाभिभूतस्य सम्यग्दर्श-
 नादिविशुद्धो† बोधिर्दुर्लभो भवतीत्यनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य
 5 बोधिर्दुर्लभत्वमनुचिन्तयतो बोधिं प्राप्य प्रमादो न भवतीति
 बोधिर्दुर्लभत्वानुपेक्षा ॥ ११ ॥

सम्यग्दर्शनद्वारः पञ्चमहाव्रतसाधनो द्वादशाङ्गोपदिष्टतत्त्वो
 गुण्यादिविशुद्धव्यवस्थानः संसारनिर्वाहको निःश्रेयसप्रापको
 10 भगवता परमर्षिणार्हताहो स्वाख्यातो‡ धर्म इत्येवमनुचिन्त-
 येत् । एवं ह्यस्य धर्मस्वाख्याततत्त्वमनुचिन्तयतो मार्गाच्यवने
 तदनुष्ठाने च व्यवस्थानं भवतीति॥ धर्मस्वाख्याततत्त्वानु-
 चिन्तनानुपेक्षाः ॥ १२ ॥

उक्ता अनुपेक्षाः । परीषहान्वक्ष्यामः** ।

15 मार्गाच्यवननिर्जरार्थं परिषोढव्याः परीषहाः ॥ ८ ॥

सम्यग्दर्शनादेर्मेक्षमार्गादच्यवनार्थं कर्मनिर्जरार्थं च परि-
 षोढव्याः परीषहा†† इति । तद्यथा ।

* C तेषु twice.

† Var. S. सम्यग्दर्शनादिविशुद्धो ।

‡ C स्वाख्यातो ।

§ CD धर्मस्वाख्यातत्त्व ।

॥ K omits इति ।

¶ C धर्मस्वाख्यातत्त्व D धर्मस्वाख्यातत्त्वानुपेक्षा ।

** K add इति ।

†† D puts इति before परीषहाः ।

क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाग्न्यारतिस्त्रीचर्या-
निषद्याशय्या*क्रोशवधयाचनालाभरोगतृणस्पर्शमल-
सत्कारपुरस्कारप्रज्ञाज्ञानादर्शनानि ॥ ६ ॥

क्षुत्परीषहः पिपासा शीतं उष्णं दंशमशकं नाग्न्यं अरतिः
स्त्रीपरीषहः चर्यापरीषहः निषद्या शय्या आक्रोशः वधः याचनं 5
अलाभः रोगः तृणस्पर्शः मलं सत्कारपुरस्कारः प्रज्ञाज्ञाने
ऽदंशनपरीषह इत्येते द्वाविंशतिर्धर्मविघ्नहेतवो यथोक्तं प्रथो-
जनमभिसंधाय रागद्वेषौ निहत्य परीषहाः परिषोढव्या
भवन्ति ।

पञ्चानामेव? कर्मप्रकृतीनामुद्यादेते परीषहाः प्रादुर्भवन्ति । 10
तद्यथा॥ । ज्ञानावरणवेदनीयदर्शनचारित्र्यमोहनैयान्तरायाणा-
मिति ।

सूक्ष्मसंपरायच्छद्मस्थवीतरागयोश्चतुर्दश ॥ १० ॥

सूक्ष्मसंपरायमंथते क्दम्यवीतरागमंथते च॥ चतुर्दश
परीषहा भवन्ति** क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकचर्याप्रज्ञा- 15
ज्ञानालाभ††शय्यावधरोगतृणस्पर्शमलानि ।

* P शय्या । † D मलः । ‡ D द्वाविंशति धर्म० ।

§ KD add च ।

|| D omits.

¶ DC omit च ।

** K सन्ति ।

†† C puts अलाभ before प्रज्ञा D puts अलाभ after वध ।

एकादश जिने ॥ ११ ॥

एकादश परीषद्भाः संभवन्ति जिने वेदनीयाश्रयाः ।
तद्यथा । क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकचर्चाशय्यावधरोगहृणस्पर्श-
मलपरीषदाः ।

5 बादरसंपराये सर्वे ॥ १२ ॥

बादरसंपरायसंयते सर्वे द्वाविंशतिरपि परीषद्भाः संभवन्ति ।

ज्ञानावरणे प्रज्ञाज्ञाने ॥ १३ ॥

ज्ञानावरणोदये* प्रज्ञाज्ञानपरीषद्भौ भवतः ।

दर्शनमोहान्तराययोरदर्शनालाभौ ॥ १४ ॥

10 दर्शनमोहान्तराययोरदर्शनालाभौ यथासङ्गं दर्शनमोहोदये
ऽदर्शनपरीषद्भाः लाभान्तरायोदये ऽलाभपरीषद्भाः ।

चारित्र्यमोहे नाग्यारतिस्त्रीनिषद्याक्रोशयाचना- सत्कारपुरस्काराः ॥ १५ ॥

चारित्र्यमोहोदये एते नाग्यादयः सप्त परीषद्भा भवन्ति ।

15 वेदनीये शेषाः ॥ १६ ॥

वेदनीयोदये शेषा एकादश परीषद्भा भवन्ति ये जिने
संभवन्तीत्युक्तम् । कुतः शेषाः । एभ्यः प्रज्ञाज्ञानादर्शनालाभ-
नाग्यारतिस्त्रीनिषद्याक्रोशयाचनासत्कारपुरस्कारेभ्य इति ।

* D ज्ञानावरणोदये ।

+ AC omit this : whole S not clear

एकादयो भाज्या युगपदैकोनविंशतेः* ॥ १७ ॥

एषां द्वाविंशतेः परीषद्वाणामेकादयो भंजनीया युगपदेकस्मिन्
जौवे आ एकोनविंशतेः† । अच श्रौतोष्णपरीषद्दौ युगपन्न
भवतः । अत्यन्तविरोधित्वात् । तथा चर्याश्रय्यानिषद्यापरीषद्वा-
णामेकस्य सम्भवे द्वयोरभावः ॥

5

सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसं-
पराययथाख्यातानि‡ चारित्र्यम् ॥ १८ ॥

सामायिकसंयमः क्लेशोपस्थाप्यसंयमः परिहारविशुद्धिसंयमः
सूक्ष्मसंपरायसंयमः यथाख्यातसंयम इति पञ्चविधं चारित्र्यम् ।
तत्पुलाकादिषु विस्तरेण वक्ष्यामः ।

10

अनशनान्नमौर्दर्यवृत्तिपरिसङ्ख्यानरसपरित्याग-
विविक्तशय्यासनकायक्लेशा§ बाह्यं तपः ॥ १९ ॥

अनशनं अवमौर्दर्यं वृत्तिपरिसङ्ख्यानं रसपरित्यागः विविक्त-
शय्यासनता कायक्लेश इत्येतत्पञ्चविधं बाह्यं तपः । सम्यग्योग-
निग्रहो गुप्तिरित्यतः [IX. 4] प्रभृति॥ सम्यगित्यनुवर्तते । संयम- 15
रक्षणार्थं कर्मनिर्जरायं च चतुर्थषष्ठाष्टमादि सम्यगनशनं तपः ॥

* KAP & C add आ before युगप० B.K भाज्या युगपदेकस्मिदैकोनविंशतेः ।

† D एकनविंशतिभ्यः । ‡ Var S and K. केचिच्छिन्नपदमेव सूत्रमभिधीयते ।

§ K शय्यासनताक्लेशा D शय्यासनता कायक्लेशा ॥ C प्रभृते ।

अवमौर्दर्यम् अवममित्यूननाम* । अवममुदरमस्य अवमो-
 दरः अवमोदरस्य भावः अवमौर्दर्यम्† । उत्तष्टावकृष्टौ‡ वर्ज-
 यित्वा मध्यमेन कवलेन त्रिविधमवमौर्दर्यं भवति । तद्यथा ।
 अन्पाहारावमौर्दर्यमुपाधावमौर्दर्यं॥ प्रमाणप्राप्तात्किंचिदूनाव-
 5 मौर्दर्यमिति कवलपरिमङ्गलानं च॥ प्राग्द्वान्निशङ्गः कवलेभ्यः ॥
 वृत्तिपरिमङ्गलानमनेकविधम् । तद्यथा । उत्तिष्ठान्तप्रान्त-
 चर्यादौनां सक्तकुल्माषौदनादौनां॥ चान्यतममभिगृह्यावशेषस्य**
 प्रत्याख्यानम् ॥

रसपरित्यागो ऽनेकविधः । तद्यथा । मद्यमांसमधुनवनी-
 10 तादीनां रसविहृतीनां प्रत्याख्यानं विरसरूचाद्यभिग्रहस्य ॥

विविक्तशय्यासनता नाम एकान्ते ऽनावाधे†† ऽसंसृक्ते
 स्त्रीपशुषण्डक‡॥विवर्जिते शून्यागारदेवकुलसभापर्वतगुहादीना-
 मन्यतमस्मिन् समाध्यर्थं संलीनता ॥

कायक्लेशो ऽनेकविधः । तद्यथा । स्थानीरामनोत्कडुका??-
 15 सनैकपार्श्वदण्डायतशयनातापनाप्रावृतादीनि॥॥ सम्यक्प्रयुक्तानि
 बाह्यं तपः । अस्मात्पद्भिर्धादपि॥॥ बाह्यान्तपसः सङ्गत्यागशरीर-
 लाघवेन्द्रियविजयसंयमरक्षण***कर्मनिर्जरा भवन्ति ॥

* KD ०त्यूनं नाम ।

† K अवमौर्दर्यं C अवमोर्दर्यं ।

‡ C adds च D उत्तष्टानुत्तष्टौ । § D अपाधावमौर्दर्यं । ॥ D परिसङ्ख्या च ।

¶ D कुल्माषादनादौनां ।

** चान्यत् समभिष्टस्य । †† D अनवाधे ।

‡‡ C पण्ड । §§ K उत्कटुक D उत्कटुकासन S उत्कटुक (not explained).

॥॥ S अप्रावरण ।

¶¶ K अस्मात् ।

*** K संरक्षण ।

प्रायश्चित्तविनयवैयावृत्त्यस्वाध्यायव्युत्सर्गध्यानान्यु-
त्तरम् ॥ २० ॥

सूत्रक्रमप्रामाण्यादुत्तरमित्यभ्यन्तरमाह* । प्रायश्चित्तं विनयो
वैयावृत्यं स्वाध्यायो व्युत्सर्गो ध्यानमित्येतत्षड्विधमभ्यन्तरं तपः ॥

नवचतुर्दशपञ्चद्विभेदं यथाक्रमं प्राग्ध्यानात् ॥ २१ ॥ ५

तदभ्यन्तरं तपः नवचतुर्दशपञ्चद्विभेदं भवति यथाक्रमं
प्राग्ध्यानात् । इत उत्तरं यद्वक्ष्यामः । तद्यथा ।

आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतपच्छेद-
परिहारोपस्थापनानि† ॥ २२ ॥

प्रायश्चित्तं नवभेदम् । तद्यथा । आलोचनं प्रतिक्रमणं 10
आलोचनप्रतिक्रमणे विवेकः व्युत्सर्गः तपः छेदः परिहारः
उपस्थापनमिति‡ ॥

आलोचनं प्रकटनं॥ प्रकाशनमाख्यानं प्रादुर्करणमित्यनर्था-
न्तरम् । प्रतिक्रमणं॥ मिथ्यादुःकृतसंप्रयुक्तः प्रत्यवमर्शः॥ प्रत्याख्यानं
कायोत्सर्गकरणं च । एतदुभयमालोचनप्रतिक्रमणे । विवेको 15
विवेचनं विग्रोधनं प्रत्युपेक्षणमित्यनर्थान्तरम्* । स एष संमत्तान्न-

* K omits आह ।

† D उपस्थानानि ।

‡ D उपस्थानमिति ।

§ C विकटं D विवरणं for प्रकटनं ।

॥ K परिक्रमणं ।

॥ D ०संप्रयुक्तप्रत्यवमर्शः ।

** K प्रत्यवेक्षणम् D प्रत्युपेक्षणं ।

पानोपकरणादिषु* भवति । व्युत्सर्गः प्रतिस्थापनमित्य-
 नर्थान्तरम् । एषो ऽयनेषणीयान्नपानोपकरणादिव्यशङ्कनीय-
 विवेकेषु च भवति । तपो बाह्यमनश्नादि प्रकीर्णैः चानेक-
 विधं चन्द्रप्रतिमादि । छेदो ऽपवर्तनमपहार इत्यनर्थान्तरम् ।
 5 स प्रव्रज्यादिवस॥पञ्चमाससंवत्सराणामन्यतमेषां भवति । परि-
 हारो मासिकादिः । उपस्थापनं पुनर्दीक्षणं पुनश्चरणं पुनर्व्रता-
 रोपणमित्यनर्थान्तरम् । तदेतन्नवविधं प्रायश्चित्तं देशं कालं
 शक्तिं संहननं संयमविराधनां च कायेन्द्रियजातिगुणोत्कर्षकतां
 च प्राप्य विशुद्ध्यर्थं यथाहं दीयते वाचर्यते च । चित्ती संज्ञान-
 10 विशुद्धोर्धातुः तस्य चित्तमिति भवति **निष्ठान्तमौणादिकं च ॥

एवमेभिरालोचनादिभिः ह्यर्क्षैस्तपोविशेषैर्जनिताप्रमादः तं
 व्यतिक्रमं प्रायश्चेतयति चेतयंश्च न पुनराचरतीति । ततः
 प्रायश्चित्तम् । अपराधो वा १प्रायस्तेन विशुद्ध्यत इति । अतश्च
 प्रायश्चित्तमिति ॥

15 ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराः ॥ २३ ॥

विनयश्चतुर्भेदः । तद्यथा । ज्ञानविनयः दर्शनविनयः
 चारित्र्यविनयः उपचारविनयः†† । तत्र ज्ञानविनयः पञ्चविधः

* C संश्रुतापानोपरि(धि)शय्यादिषु ।

† SD प्रतिस्थापनम् ।

‡ SD व्यशङ्कनीय ।

§ D प्रकीर्णकं वा ।

॥ C प्रव्रज्यादिवसादिपक्ष ।

¶ C च चर्यते च ।

** D निष्ठातम् ।

†† CD add इति ।

१ S प्रायः शब्देन वापराधो ऽभिधीयते । तेनालोचनादिना ।

मतिज्ञानादिः । दर्शनविनयः एकविध एव सम्यग्दर्शनविनयः ।
 चारित्र्यविनयः पञ्चविधः सामायिकविनयादिः । त्रैप-
 चारिकविनयो ऽनेकविधः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यादिगुणा-
 धिकेष्वाभ्युत्थानासनप्रदानवन्दनानुगमादिः* । विनीयते तेन
 तस्मिन्वा विनयः† ॥

5

आचार्योपाध्यायतपस्विशैक्षकग्लानगणकुलसङ्घ-
 साधुसमनोज्ञानाम् ॥ २४ ॥

वैयावृत्यं दशविधं । तद्यथा? । आचार्यवैयावृत्यं उपा-
 ध्यायवैयावृत्यं तपस्विवैयावृत्यं शैक्षकवैयावृत्यं ग्लानवैयावृत्यं
 कुलवैयावृत्यं गणवैयावृत्यं सङ्घवैयावृत्यं साधुवैयावृत्यं समनोज्ञ- 10
 वैयावृत्यमिति । व्यावृत्तभावो वैयावृत्यं॥ व्यावृत्तकर्म च॥ ।
 तत्राचार्यः पूर्वोक्तः पञ्चविधः । आचारगोचरविनयं स्वाध्यायं
 वाचा**यादनु तस्मादुपाधीयत इत्युपाध्यायः । सङ्ग्रहोप-
 ग्रहानुग्रहार्थं ††चोपाधीयते१ सङ्ग्रहादीन्वास्त्योपाध्तेतीत्युपा-
 ध्यायः । द्विसङ्ग्रहो निर्गन्ध आचार्योपाध्यायसङ्ग्रहः । त्रिसङ्ग्रहा 15
 निर्गन्धी आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसङ्ग्रहा । प्रवर्तिनी दिगाचार्येण
 व्याख्याता । हिताय प्रवर्तते प्रवर्तयति चेति प्रवर्तिनी ।

* D अनुगमानादिः ।

† D तेनास्मिन्वेति विनयः ।

‡ D शिचक ।

§ D omits तद्यथा ।

॥ C adds इति ।

¶ C व्यावृत्तकर्म वा ।

** D आचार्यादनु K पञ्चाचार्यादनु ।

†† D चोपाधीयते ।

- * विकृष्टोद्यतपोयुक्तपस्वी । अचिरप्रप्रजितः शिचयितव्यः
 शिचः शिचामर्हतीति शैचो वा । ग्लानः प्रतीतः । गणः
 स्थविरसन्ततिसंस्थितिः । कुलमाचार्यसन्ततिसंस्थितिः । सङ्घश्चतु-
 र्विधः श्रमणादिः । साधवः संयताः । संभोगयुक्ताः समनोज्ञाः ।
 5 एषामन्नपानवस्त्रपात्रप्रतिश्रयपीठफलकसंस्तारादिभिर्धर्मसाधनै-
 रूपग्रहः शुश्रूषा भेषजक्रिया कान्तारविषमदुर्गोपसर्गेष्वभ्युपपत्ति-
 रित्येतदादि वैयावृत्त्यम् ॥

वाचनाप्रच्छनानुप्रेक्षाम्नायधर्मोपदेशः ॥ २५ ॥

- स्वाध्यायः पञ्चविधः । तद्यथा । वाचना प्रच्छनं[॥] अनुप्रेक्षा
 10 आम्नायः धर्मोपदेश इति । तत्र वाचनं शिष्याध्यापनम् । प्रच्छनं
 ग्रन्थार्थयोः । अनुप्रेक्षा ग्रन्थार्थयोरेव मनसाभ्यासः । आम्नायो
 घोषविशुद्धं परिवर्तनं** गुणनं रूपदानं^{††}मित्यर्थः । अर्थोपदेशो
 व्याख्यानमनुयोग^{‡‡}वर्णनं धर्मोपदेश इत्यनर्थान्तरम् ।

वाह्याभ्यन्तरोपध्योः ॥ २६ ॥

* D विप्रलष्ट ।

† C शिष्यः and शैष्यः D शिष्यः शिष्यामर्हतीति शैलिक शैचो वा ।

‡ D श्रवणादिः ।

§ C अभ्यवपत्तिः D अभ्यपपत्तिः ।

॥ K धर्मोपध्यायाः ।

¶ D प्रच्छना ।

** K परिवर्तितम् ।

†† B रूपदानम् ।

‡‡ K अनयोगोपवर्णनम्, C अनयोगो ।

व्युत्सर्गो द्विविधः बाह्यो ऽभ्यन्तरश्च । तत्र बाह्यो द्वादश-
रूपकस्यो*पधेः । अभ्यन्तरः शरीरस्य कषायाणां चेति ॥

उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् ॥ २७ ॥

उत्तमसंहननं वज्रर्षभमर्धवज्रानाराचं च । तद्युक्तस्यैकाग्र-
चिन्तानिरोधश्च ध्यानम् ॥

5

आमुह्यतात् ॥ २८ ॥

तद्व्यानमामुह्यताद्भवति परतो न भवति दुर्ध्यानत्वात् ॥

आर्तरौद्रधर्मशुक्लानि ॥ २९ ॥

तच्चतुर्विधं भवति । तद्यथा । आर्तं रौद्रं धर्मं शुक्लं-
मिति । तेषाम्

10

परे मोक्षहेतू ॥ ३० ॥

तेषां चतुर्णां ध्यानानां परे धर्मशुक्ले मोक्षहेतू भवतः पूर्वं
त्वार्तरौद्रे संसारहेतू इति ॥

अत्राह । किमेषां लक्षणमिति । अत्रोच्यते

आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृति- 15
समन्वाहारः ॥ ३१ ॥

* D रूपिकस्य ।

† K वज्रर्षभं नाराचं च, D उत्तमसंहननं चतुर्विधं

वज्रर्षभनाराचं ऋषभनाराचं नाराचमर्धनाराचं च ।

‡ D धर्म्य here and hereafter.

अमनोज्ञानां विषयाणां संप्रयोगे तेषां विप्रयोगार्थं यः
स्मृतिसमन्वाहारो भवति तदार्तध्यानमित्याचक्षते । किं चान्यत्

वेदनायाश्च ॥ ३२ ॥

वेदनायाश्चामनोज्ञायाः संप्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसम-
5 न्वाहार आर्तमिति । किं चान्यत्

विपरीतं मनोज्ञानाम् ॥ ३३ ॥

मनोज्ञानां विषयाणां मनोज्ञायाश्च वेदनाया विप्रयोगे
तत्संप्रयोगाय* स्मृतिसमन्वाहार आर्तम् । किं चान्यत्

निदानं च ॥ ३४ ॥

10 कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयमुख्यद्वानां निदानमार्त-
ध्यानं भवति ।

तद्विरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानाम् ॥ ३५ ॥

तदेतदार्तध्यानमविरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानामेव भवति ।

हिंसानृतस्तेयविषयसंरक्षणोभ्यो रौद्रमविरतदेश-
15 विरतयोः ॥ ३६ ॥

हिंसार्थमनृतवचनार्थं स्तेयार्थं विषयसंरक्षणार्थं च स्मृतिसम-
न्वाहारो रौद्रध्यानं तद्विरतदेशविरतयोरेव भवति† ।

* S perhaps तत्संप्रयोगार्थः, K तद्विप्रयोगाय ।

† D रौद्रं ध्यानम् ।

‡ C भवतीति ।

आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्मप्रमत्त-
संयतस्य ॥ ३७ ॥

आज्ञाविचयाय अपायविचयाय विपाकविचयाय संस्थान-
विचयाय च* स्मृतिसमन्वाहारो धर्मध्यानम् । तदप्रमत्त-
संयतस्य भवति । किं चान्यत्

5

उपशान्तक्षीणकषाययोश्च ॥ ३८ ॥

उपशान्तकषायस्य क्षीणकषायस्य च धर्मं ध्यानं भवति ।
किं चान्यत्

शुक्ले चाद्ये† ॥ ३९† ॥

शुक्ले चाद्ये ध्याने पृथक्कवितर्कैकत्ववितर्के †चोपशान्तक्षीण- 10
कषाययोर्भवतः । आद्ये शुक्ले ध्याने पृथक्कवितर्कैकत्ववितर्के
पूर्वविदो भवतः ।

परे केवलिनः ॥ ४० ॥

परे द्वे शुक्लध्याने केवलिन एव भवतः न च्छस्यस्य ।

* D omits च ।

† P शुक्ले चाद्ये पूर्वविदः ॥ ३९ ॥

‡ CD omit च ।

§ CD शुक्ले ।

१ SH भाष्यकारस्तु पूर्वविद इति सूत्रावयवं पृथग्विदुषोति सम्बन्धयति
वा एवमेते शुक्लध्याने पूर्वविदो भवतः पूर्वविदौ यावुपशान्तक्षीण-
कषायौ तयोर्भवतः सूत्रान्तरमिव ध्याचद्ये न तु परमार्थतः पृथक्
सूत्रम् पर्वप्रणयनात् ।

अत्राह । उक्तं भवता पूर्वं शुक्ले ध्याने* परे शुक्ले ध्याने†
इति‡ । तत्त्वानि तान्नीति । अत्रोच्यते

पृथक्कैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरतक्रिया-
निवृत्तीनि॥ ४१ ॥

5 पृथक्कवितर्कं॥ एकत्ववितर्कं सूक्ष्मक्रियाप्रति॥पाति व्युपरत-
क्रियानिवृत्तीति चतुर्विधं शुक्लध्यानम्** ।

तच्चैककाययोगायोगानाम् ॥ ४२ ॥

तदेतां॥चतुर्विधं शुक्ल॥ध्यानं त्रियोगस्थान्यतमयोगस्य॥ काय-
योगस्थायोगस्य च यथासङ्गं भवति । तत्र त्रियोगानां पृथक्क-
10 वितर्कमैकान्यतमयोगानामेकत्ववितर्कं काययोगानां सूक्ष्म-
क्रियमप्रतिपात्ययोगानां व्युपरतक्रियम्॥निवृत्तीति ।

एकाश्रये सवितर्के पूर्वे ॥ ४३ ॥

एकद्रव्याश्रये सवितर्के पूर्वे ध्याने प्रथमद्वितीये । तत्र सवि-
चारं प्रथमम् ।

15 अविचारं द्वितीयम्॥ ४४ ॥

* D शुक्लध्याने । † D शुक्लध्याने । ‡ D omits इति ।

§ D निवर्त्तीनि, DCK every where निवर्त्ति not निवृत्ति ।

॥ C पृथक्कवितर्कैकत्व । ¶ C सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति ।

** चतुर्विधं ध्यानं शुक्लं । †† C तदेवं ।

‡‡ DC शुक्लं । §§ D एकान्यतमयोगस्य ।

|| C क्रियानिवृत्तीति । ¶¶ P doubts whether this is a sutra.

अविचारं सवितर्कं द्वितीयं ध्यानं भवति ॥

अत्राह । वितर्कविचारयोः कः प्रतिविशेष इति । अत्रोच्यते

वितर्कः श्रुतम्* ॥ ४५ ॥

यथोक्तं श्रुतज्ञानं वितर्कं भवति ॥

विचारो ऽर्थव्यञ्जनयोगसंक्रान्तिः ॥ ४६ ॥

5

अर्थव्यञ्जनयोगसंक्रान्तिर्विचार इति ।

एतदभ्यन्तरं तपः संवरत्वाद्भिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकं
निर्जरणाफलत्वात्कर्मनिर्जरकम् । अभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकत्वा-
त्पूर्वोपचितकर्मनिर्जरकत्वाच्च निर्वाणप्रापकमिति ॥

अत्राह । उक्तं भवता परीषद्भजयान्तपसो ऽनुभाव^१तश्च कर्म- 10
निर्जरा भवतीति† । तत्किं सर्वं सम्यग्दृष्टयः समनिर्जरा
आहोस्विदस्ति कश्चित्प्रतिविशेष इति । अत्रोच्यते

सम्यग्दृष्टिः श्रावकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोह-
क्षपकोपशमकोपशान्तमोहक्षपकक्षीणमोहजिनाः
क्रमशो ऽसङ्ख्येयगुणनिजराः ॥ ४७ ॥

15

सम्यग्दृष्टिः श्रावकः विरतः अनन्तानुबन्धिवियोजकः दर्शन-
मोहक्षपकः^२ मोहोपशमकः उपशान्तमोहः मोहक्षपकः

* श्रुति । † C निर्जरण । ‡ K भवति । § KD उपशमक ।

१ तपसः is ablative अनुभाव=विपाक ।

२ मोहक्षपक = क्षपणोपशमनक्रियाविष्टयोर्ग्रहणम् ॥

चीणमोहः जिन इत्येते दश क्रमशो ऽसंख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति ।
तद्यथा । सम्यग्दृष्टेः आवको ऽसंख्येयगुणनिर्जरः* आवकादिरतः
विरतादनन्तानुबन्धिवियोजक इत्येवं शेषाः ॥

पुलाकवकुशकुशीलनिर्गन्धस्नातका निर्गन्धाः ॥ ४८ ॥

- 5 पुलाको वकुशः कुशीलो निर्गन्धः स्नातक इत्येते पञ्च
निर्गन्धविशेषा भवन्ति । तत्र सततमप्रतिपातिनो जिनोक्ता-
दागमानिर्गन्धपुलाकाः । नैर्गन्धं प्रति प्रस्थिताः शरीरोपकरण-
विभूषानुवर्तिन ऋद्धियशस्कामाः सातगौरवाश्रिता अवित्रि-
परिचाराश्चेद्देशवलयुक्ता निर्गन्धा वकुशाः । कुशीला द्विविधाः
10 प्रतिसेवनाकुशीलाः† कषायकुशीलाश्च । तत्र प्रतिसेवनाकुशीला
नैर्गन्धं प्रति प्रस्थिता ॥ अनियतेन्द्रियाः‡ कथंचित्किंचिदुत्तर-
गुणेषु विराधयन्त्यरन्ति ते** प्रतिसेवनाकुशीलाः । येषां
तु†† संयतानां मनां कथंचित्संज्वलनकषाया उदीर्यन्ते ते कषाय-
कुशीलाः । ये वीतरागच्छद्मस्था ईर्यापद्यप्राप्तान्ते निर्गन्धाः ।
15 ईर्या योगः पन्थाः संयमः योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः । संयोगाः
शैलेश्वरप्रतिपन्नाश्च‡‡ केवलिनः स्नातका इति ॥

* D असंख्येयगुणः निर्जरः ।

† C पञ्चविधा ।

‡ K omits निर्गन्धा । C निर्गन्धवकुशा ।

§ K adds च ।

|| K adds ये ।

¶ C अनियमितेन्द्रि० ।

** C omits ते ।

†† D omits तु ।

‡‡ C शैलेश्वरी ।

संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेश्योपपातस्थान-
विकल्पतः साध्याः* ॥ ४६ ॥

एते पुलाकादयः पञ्च निर्यन्यविशेषा एभिः संयमादिभिर-
नुयोगविकल्पैः† साध्या भवन्ति । तद्यथा ।

संयमः । कः कस्मिन्संयमे भवतीति । उच्यते । पुलाकब- 5
कुशप्रतिसेवनाकुशीला द्वयोः संयमयोः सामायिके क्केदोपस्थाप्ये
च । कषायकुशीलो‡ द्वयोः परिहारविशुद्धौ॥ सूक्ष्मसंपराये
च । निर्यन्यस्नातकावेकस्मिन्यथाख्यातसंयमे ॥

श्रुतम् । पुलाकबकुशप्रतिसेवनाकुशीला उत्कृष्टेनाभिन्नाचर-
दशपूर्वधराः । कषायकुशीलनिर्यन्यौ चतुर्दशपूर्वधरौ । जघन्येन 10
पुलाकस्य श्रुतमाचारवस्तु१ । बकुशकुशीलनिर्यन्यानां श्रुतमष्टौ
प्रवचनमातरः । श्रुतापगतः केवली स्नातक इति ॥

प्रतिसेवना । पञ्चानां मूलगुणानां रात्रिभोजनविरति-
षष्ठानां॥ पराभियोगाद्वलात्कारेणान्यतमं॥ प्रतिसेवमानः पुलाको
भवति । मैथुनमित्येके । बकुशो द्विविधः उपकरणबकुशः 15
शरीरबकुशश्च । तत्रोपकरणाभिष्वक्तचित्तो विविधविचित्र-

* K adds इति after साध्याः । † CK अन्यगम ।

‡ CD कषायकुशीला ।

॥ D रात्रिभोजनस्य च ।

§ D परिहारविशुद्धिस्सूक्ष्मसंपराययोः ।

¶ D adds वा, वलात्कारेण वान्यतमं

महाधनोपकरणपरिग्रहयुक्तो वज्रविशेषोपकरणकाञ्चायुक्तो* नित्यं
तत्प्रतिसंस्कारमेवौ †भिचुरूपकरणबकुशो भवति । शरीराभि-
श्वक्तचित्तो‡ विभूषार्थं तत्प्रतिसंस्कारमेवौ शरीरबकुशः । प्रति-
सेवनाकुशीलो मूलगुणानविराधयन्नुत्तरगुणेषु ‡काञ्चिद्विराधनां
5 प्रतिसेवते । कषायकुशीलनिर्गन्धस्नातकानां प्रतिसेवना नास्ति ॥

तीर्थम् । सर्वं॥ सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थेषु भवन्ति । एके
त्वाचार्या मन्यन्ते पुलाकबकुशप्रतिसेवनाकुशीलास्तौर्थे नित्यं
भवन्ति शेषास्तौर्थे वातीर्थे वा ॥

लिङ्गम् । लिङ्गम् द्विविधम् द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गं च ।
10 भावलिङ्गं प्रतीत्य सर्वं पञ्च निर्गन्धा भावलिङ्गे भवन्ति॥ ।
द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य भाज्याः ॥

लेश्याः । पुलाकस्योत्तरास्तिस्त्रो लेश्या भवन्ति । बकुश-
प्रतिसेवनाकुशीलयोः सर्वाः षडपि । कषायकुशीलस्य परिहार-
विगुद्धेस्तिस्त्र उत्तराः । सूक्ष्मसंपरायस्य निर्गन्धस्नातकयोश्च
15 शुक्लैव केवला भवति । अयोगः श्लैशीप्रतिपन्नो ऽलेश्यो
भवति ॥

उपपातः । पुलाकस्योत्कृष्टस्थितिषु देवेषु महस्यारे ।
बकुशप्रतिसेवनाकुशीलयोर्दाविंशतिमागरोपमस्थितिष्वारणाच्यु-
तकल्पयोः । कषायकुशीलनिर्गन्धयोस्त्वयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थि-

* C चाकाञ्चा ।

† Probably S omits भिचुः

‡ K अभियुक्त ।

§ D किञ्चित् for काञ्चित् ।

॥ D omits सर्वं ।

¶ K मन्ति ।

तिषु देवेषु सर्वार्थसिद्धे । सर्वेषामपि जघन्या पल्लोपम-
पृथक्स्थितिषु सौधर्मे । स्वातकस्य निर्वाणमिति ॥ 5

स्थानम् । असङ्ख्येयानि संयमस्थानानि कषायनिमित्तानि
भवन्ति । तत्र सर्वजघन्यानि लब्धिस्थानानि पुलाककषायकुशी-
लयोः । तौ युगपदसङ्ख्येयानि स्थानानि गच्छतः । ततः पुलाको
व्युच्छिद्यते* कषायकुशीलस्त्वसङ्ख्येयानि स्थानान्येकाकी गच्छति ।
ततः कषायकुशीलप्रतिसेवनाकुशीलबकुशा युगपदसङ्ख्येयानि 10
संयमस्थानानि गच्छन्ति । ततो बकुशो व्युच्छिद्यते । ततो
ऽसङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा प्रतिसेवनाकुशीलो व्युच्छिद्यते । ततो
ऽसङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा कषायकुशीलो व्युच्छिद्यते । अत
ऊर्ध्वमकषायस्थानानि निर्गन्धः प्रतिपद्यते । सो ऽयमङ्ख्येयानि
स्थानानि गत्वा व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्वमेकमेवां स्थानं गत्वा 15
निर्गन्धस्वातको निर्वाणं प्राप्नोतीति ॥ एषां संयमलभिरनन्ता-
नन्तगुणा भवतीति ॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽर्हत्प्रवचनसङ्गच्छे

नवमोऽध्यायः समाप्तः ॥

* D व्युच्छिद्यते ।

+ D संयमस्थानानि ।

‡ C omits एकम् ।

§ C एतेषाम् ।

अथ दशमोऽध्यायः ॥

मोहक्षयाज्ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् ॥ १ ॥

मोहनीये चीणे ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायेषु चीणेषु च केवलज्ञानदर्शनमुत्पद्यते* । आसां चतसृणां कर्मप्रकृतीनां चयः 5 केवलस्य हेतुरिति । तत्क्षयादुत्पद्यत इति हेतौ† पञ्चमीनिर्देशः‡ । मोहक्षयादिति पृथक्करणं क्रमप्रसिद्धार्थं यथा‡ गम्येत पूर्वं मोहनीयं कृत्स्नं चीयते ततो ऽन्तर्मुह्यते क्लृप्स्यतीतरागो भवति । ततो ऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां तिसृणां युगपत्क्षयो भवति । ततः केवलमुत्पद्यते? ॥

10 अत्राह । उक्तं मोहक्षयाज्ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलमिति । अथ मोहनीयादीनां चयः कथं भवतीति॥ । अत्रोच्यते

* K ज्ञानं, D केवलं ज्ञानदर्शनमुत्पद्यते । † K हेतुपञ्चमी, D हेतुः ।

‡ C यथागम्येते, K गम्यते ।

§ CD add इति ।

॥ K omits इति ।

१ (अतस्तद्विगमलक्षणा गुणो हेतुः विभाषागुणेऽस्त्रियामिति हेतौ पञ्चमीनिर्देशो) S

बन्धहेत्वभावनिर्जराभ्याम् ॥ २ ॥

मिथ्यादर्शनादयो बन्धहेत्वो ऽभिहिताः । तेषामपि तदा-
 वरणीयस्य कर्मणः चयादभावो भवति सम्यग्दर्शनादीनां
 चोत्पत्तिः । तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम् तन्निर्गताधिगमादे-
 त्युक्तम् । एवं संवरसंवृतस्य महात्मनः सम्यग्व्यायामस्याभिनवस्य 5
 कर्मण उपचयो न भवति पूर्वोपचितस्य च यथोक्तैर्निर्जराहेतु-
 भिरत्यन्ततयः । ततः सर्वद्रव्यपर्यायविषयं परमैश्वर्यमनन्तं केवलं
 ज्ञान*दर्शने प्राप्य शुद्धोऽं बुद्धः सर्वज्ञः सर्वदर्शी जिनः केवली
 भवति । ततः प्रतनुशुभचतुःकर्मावशेष आयुःकर्मसंस्कारवशादि-
 हरति । ततो ऽस्य

10

कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः ॥ ३ ॥

कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणो मोक्षो भवति । पूर्वं क्षीणानि चत्वारि
 कर्माणि पञ्चादेदनीयनामगोत्रायुष्कक्षयो भवति । तत्क्षयसमकाल-
 मेवौदारिकशरीरवियुक्तस्यास्य जन्मनः प्रद्वानं । हेत्वभावाच्चो-
 त्तरस्याप्रादुर्भावः । एषावस्या कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्ष इत्युच्यते । 15
 किं चान्यत् ।

त्रैपशमिकादिभव्यत्वाभावाच्चान्यत्र केवलसम्यक्-
 ज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ॥ ४ ॥

अपौशमिकचार्यकचार्यौपशमिकौदयिकपरिणामिकानां*
भावानां भयलस्य चाभावान्मोक्षो भवति अन्यत्र केवलसम्यक्त्वा-
केवलज्ञानकेवलदर्शनसिद्धत्वेभ्यः । एते ह्यस्य चार्यिका नित्यास्तां
मुक्तस्यापि भवन्ति ॥

5 तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्यालोकान्तात् ॥ ५ ॥

तदनन्तरमिति कृत्स्नकर्मचयानन्तरमपौशमिकाद्यभावानन्तरं
चेत्यर्थः । मुक्त ऊर्ध्वं गच्छत्यालोकान्तात् । कर्मचये देह-
वियोगसिध्यमानगतिलोकान्तप्राप्तयोऽस्य युगपदेकसमयेन
भवन्ति । तद्यथा । प्रयोगपरिणामादिसमुत्पत्त्यस्य गतिकर्मण

10 उत्पत्तिकार्यारम्भविनाशा युगपदेकसमयेन भवन्ति तद्वत् ॥

अत्राह । प्रहीणकर्मणे निरास्रवस्य कथं गतिर्भवतीति ।

अत्रोच्यते

पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद्वन्धच्छेदात्तथागतिपरिणामाच्च
तद्गतिः ॥ ६ ॥

15 पूर्वप्रयोगात् । यथा हस्तदण्डचक्रमंयुक्तमंयोगात्पुरुषप्रयत्नत-
श्चाविद्धं कुलालचक्रमुपरतेष्वपि पुरुषप्रयत्नहस्तदण्डचक्रसंयोगेषु

* K अपौशमिकचार्यौपशमिकौदयिकपरिणामिकानां च. D चार्यौपशमिक, B परिणामि-
कादीनां । † D omits तु ।

‡ Var S कर्मचयदेहवियोगः, D कर्मचयात्, D सिध्यमान here and here-
after § DC add हि

पूर्वप्रयोगाद्गमत्येवा*संस्कारपरिचयात् एवं यः पूर्वमस्य कर्मणां
प्रयोगो जनितः स क्षीणे ऽपि कर्मणि गतिहेतुर्भवति । तत्कृता
गतिः ॥ किं चान्यत् ।

असङ्गत्वात् । पुद्गलानां जीवानां च गतिमत्त्वमुक्तं नान्येषां
द्रव्याणाम् । तचाधोगौरवधर्माणः पुद्गला ऊर्ध्वगौरवधर्माणो 5
जीवाः । एष स्वभावः । अतो ऽन्यासङ्गादिजनिता गतिर्भवति ।
यथा सत्स्वपि प्रयोगादिषु गतिकारणेषु जातिनियमेनाधस्तिर्य-
गूर्ध्वं च स्वाभाविक्यो? लोष्टवाय्वग्नीनां गतयो दृष्टाः तथा
सङ्गविनिर्मुक्तस्योर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । सं-
सारिणस्तु ॥कर्मसङ्गादधस्तिर्यगूर्ध्वं च ॥ किं चान्यत् । 10

बन्धच्छेदात् । यथा रज्जुबन्धच्छेदात्पेडाया बीजकोश-
बन्धनच्छेदाच्चैरण्डबीजानां॥ गतिर्दृष्टा तथा कर्मबन्धनच्छेदा-
त्सिध्यमानगतिः** ॥ किं चान्यत् ।

तथागतिपरिणामाच्च । ऊर्ध्वगौरवात्पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च
हेतुभ्यः†† तथास्य गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगति- 15
र्भवति । ऊर्ध्वमेव‡‡ भवति नाधस्तिर्यग्वा गौरवप्रयोगपरिणामा-

* K भवति ।

† K कर्मणो ।

‡ C गतिमत्त्वम् ।

§ K स्वाभाविका ।

॥ D.C संयोगात् ।

¶ B बीजादीनां ।

** D गतिर्भवति ।

†† K हेतुभ्यः ।

‡‡ C ऊर्ध्वं नाधस्ति० ।

- सङ्गयोगाभावात्* । तद्यथा । गुणवद्भूमिभागारोपितमृतुकाल-
जातां बीजोद्भेदादङ्कुरप्रवालपर्णपुष्पफलकालेष्वविमानित†-
शेकदौर्द्धादिपोषणकर्मपरिणतं कालच्छिन्नं शुष्कमलाव्यस्य न
निमज्जति तदेव गुरुकृष्णमृत्तिकालेपैर्धनैर्बहुभिरालिप्तं घन-
5 मृत्तिकालेपवेष्टनं जनितागन्तुकगौरवमस्य प्रचिप्तं तज्जलप्रतिष्ठं॥
भवति यदा त्वस्याङ्गिः क्षिप्तो॥ मृत्तिकालेपो व्यपगतो** भवति
तदा†† मृत्तिकालेपसङ्गविनिर्मुक्तं मोक्षानन्तरमेवोर्ध्वं गच्छति
आसलिलोर्ध्वतलात् एवमूर्ध्वगौरवगतिधर्मा जीवो ऽप्यष्ट‡कर्म-
मृत्तिकालेपवेष्टितः ॥ तत्सङ्गात्संसारमहार्णवे भवसलिले निमग्नो॥॥
10 भवासक्तो ऽधस्तिर्यगूर्ध्वं च गच्छति सम्यग्दर्शनादिसलिलोद्भेदा-
त्प्रहीणाष्टविधकर्ममृत्तिकालेप ऊर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव गच्छत्या॥
लोकान्तात् ॥

- स्थादेतत् लोकान्तादप्यूर्ध्वं मुक्तस्य गतिः किमर्थं न
भवतीति । अत्रोच्यते । धर्मास्तिकायाभावात् । धर्मास्तिकायो
हि जीवपुद्गलानां गत्युपग्रहेणोपकुरुते । स तत्र नास्ति ।
15 तस्माद्गत्युपग्रहकारणाभावात्परतो गतिर्न भवत्यस्य अलाबुवत् ।

* D संयोग for योग A.C omit परिणामासङ्गयोग । † K भागरोपित ।

‡ K अधिमानित ।

§ C वेष्टित ।

॥ D तलप्रविष्टं for तज्जलप्रतिष्ठ ।

¶ K छत्त्रो ।

** K व्यक्ते ।

†† D omits.

‡‡ DC अष्टविध ।

§§ D तव for तत् ।

॥ D मग्नो ।

¶¶ C adds तु ।

नाधो न तिर्यगित्युक्तम् । तच्चैवानुश्रेणिगतिलोकान्ते ऽवतिष्ठते*
मुक्तो निःक्रिय इति ॥^१

क्षेत्रकालगतिलिङ्गतीर्थचारित्रप्रत्येकबुद्धबोधित-
ज्ञानावगाहनान्तरसङ्ख्याल्पबहुत्वतः साध्याः[†] ॥ ७ ॥

क्षेत्रं कालः गतिः लिङ्गं तीर्थं चारित्रं प्रत्येकबुद्धबोधितः ५
ज्ञानं अवगाहनाः अन्तरं सङ्ख्या अल्पवहुत्वमित्येतानि दादृशानु-
योगद्वाराणि सिद्धस्य भवन्ति । एभिः सिद्धः साध्यो ऽनुगम्य-
स्थित्यो व्याख्येय इत्येकार्थत्वम्[‡] । तत्र पूर्वभावप्रज्ञापनीयः
प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च द्वौ नयौ भवतः । तत्कृतो ऽनुयोग-
विशेषः । तद्यथा ।

10

क्षेत्रम् ॥ । कस्मिन्क्षेत्रे[¶] सिध्यतीति । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयं
प्रति सिद्धिक्षेत्रे सिध्यति** । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्म प्रति

* C तिष्ठति ।

† D साध्यः ।

‡ D अवगाहनं ।

§ B एकार्थत्वमिति ।

|| C omits.

¶ K तस्मिन् ।

** C सिध्यतीति ।

१. H. gives at the end of the commentary on this Sūtra the following very interesting passage which being incorrect is unfortunately not quite intelligible.

सूर्यरश्मिभद्रस्य दि शिष्येण समुद्धृता स्वबोधार्थं तत्त्वार्थस्य हि टीका
जडकार्याजभाष्टतायायां उद्धृता तत्त्वार्थार्थस्य टीकान्त्येति । एतदुक्तं
भवति । हरिभद्राचार्येणार्थसामर्थ्यायानामाद्यानां टीका कृता भगवता तु
गन्धहस्तिना सिद्धसेनेन नया कृता तत्त्वार्थटीका नयैर्वादस्थानैर्वाकुजा
मस्ये एवाश्वषमुद्धृताचार्येण स्वबोधार्थं सात्यन्तगुर्वी वं डुपडुपिका टीका
निष्पन्नेत्यलं प्रसङ्गेन ॥

पञ्चदशसु कर्मभूमिषु जातः सिध्यति* संहरणं प्रति मानुषचेष्टे
 सिध्यति* । तत्र प्रमत्तसंयताः संयतासंयताश्च† संह्रियन्ते ।
 श्रमण्यपगतवेदः परिहारविशुद्धिसंयतः पुलाको ऽप्रमत्तश्चतु-
 र्दशपूर्वीं आहारकशरीरीति‡ न संह्रियन्ते । ऋजुसूत्रनयः
 5 शब्दादयश्च त्रयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयाः शेषा नया उभय-
 भावं प्रज्ञापयन्तीति ॥

कालः । अत्रापि नयद्वयम् । कस्मिन्काले सिध्यतीति ।
 प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य अकाले सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञाप-
 नीयस्य जन्मतः संहरणतश्च । जन्मतो? ऽवसर्पिण्यामुत्सर्पिण्यामन-
 10 वसर्पिण्युत्सर्पिण्यां च जातः सिध्यति । एवं तावदविशेषतः ।
 विशेषतो ऽप्यवसर्पिण्यां सुषमदुःषमायां सञ्ज्ञेयेषु वर्षेषु शेषेषु
 जातः सिध्यति दुःषमसुषमायां सर्वस्यां सिध्यति दुःषमसुषमायां
 जातो दुःषमायां सिध्यति न तु दुःषमायां जातः सिध्यति
 अन्यत्र नैव सिध्यति । संहरणं प्रति सर्वकालेष्ववसर्पिण्यामुत्सर्पि-
 15 ण्यामनवसर्पिण्युत्सर्पिण्यां च सिध्यति ॥

गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगत्यां॥ सिध्यति ।
 शेषास्तु नया द्विविधा अनन्तरपश्चात्कृतगतिकश्च एकान्तरपश्चा-
 त्कृतगतिकश्च । अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य मनुष्यगत्यां सिध्यति ।
 एकान्तरपश्चात्कृतगतिकस्याविशेषेण सर्वगतिभ्यः सिध्यति ॥

* C सिध्यतीति ।

† B प्रमत्तसंयतसंयतासंयता ।

‡ C omits इति ।

§ C जन्मतः ।

॥ B सिद्धगत्याम् ।

लिङ्गं स्त्रीपुंनपुंसकानि । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्यावेदः
सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्थानन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य परम्पर-
पश्चात्कृतगतिकस्य* च चिन्मयो लिङ्गेभ्यः सिध्यति ॥

तीर्थम् । सन्ति तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थं नोतीर्थकर-
सिद्धाः तीर्थकरतीर्थं ऽतीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थं । एवं ५
तीर्थकरतीर्थं सिद्धा अपि ॥

लिङ्गे† पुनरन्यो‡ विकल्प उच्यते । †द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गम-
लिङ्गमिति प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्यालिङ्गः सिध्यति । पूर्व-
भावप्रज्ञापनीयस्य भावलिङ्गं प्रति स्वलिङ्गे सिध्यति । द्रव्यलिङ्गं
त्रिविधं स्वलिङ्गमन्यलिङ्गं गृह्यलिङ्गमिति१ तत्प्रति भाज्यम् । 10
सर्वस्तु भावलिङ्गं प्राप्तः सिध्यति॥ २

चारित्र्यम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यं नोऽ-
चारित्र्यं सिध्यति॥ । पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विविधः अनन्तर-
पश्चात्कृतिकस्य परम्परपश्चात्कृतिकस्य । अनन्तरपश्चात्कृतिकस्य
यथाख्यातसंयतः सिध्यति । परम्परपश्चात्कृतिकस्य व्यञ्जिते 15

* D एकान्तरपश्चात्कृत० ।

† C omits.

‡ C अन्यो ऽपि ।

§ D गृह्यलिङ्गमिति ।

॥ K सर्वतस्तु भावलिङ्गं प्राप्तः सिध्यति ।

¶ C adds इति ।

१ S. H. लिङ्गेष पुनरन्यो विकल्प उच्यते । ननु च पूर्वमेवोपन्यसनीयः
स्यात् । सत्यमेवं क्षम्यतामिदमेकमाचार्यस्य ॥

२ S. संक्षेपतस्तु सर्वे भावलिङ्गं प्राप्तः सिध्यतीति नियमः ।

व्यञ्जिते* च । अथञ्जिते त्रिचारित्रपञ्चात्कृतश्चतुश्चारित्रपञ्चा-
 त्कृतः पञ्चचारित्रपञ्चात्कृतश्च । व्यञ्जिते सामायिकसूक्ष्मसंपरा-
 यिकयथाख्यातपञ्चात्कृतमिद्धाः† केदोपस्थाप्यसूक्ष्मसम्पराययथा-
 ख्यातपञ्चात्कृतमिद्धाः सामायिकच्छेदोपस्थाप्यसूक्ष्मसम्पराययथा-
 5 ख्यातपञ्चात्कृतमिद्धाः‡ केदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-
 यथाख्यातपञ्चात्कृतमिद्धाः सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहार-
 विशुद्धिसूक्ष्मसम्पराययथाख्यातपञ्चात्कृतमिद्धाः ॥

प्रत्येकबुद्धबोधितः⁴ । अस्य व्याख्याविकल्पश्चतुर्विधः ।
 तद्यथा । अस्ति स्वयंबुद्धमिद्धः । स द्विविधः अहंश्च तीर्थकरः
 10 प्रत्येकबुद्धमिद्धश्च । बुद्धबोधितमिद्धाः⁵ त्रिचतुर्थो विकल्पः
 परबोधकमिद्धाः स्नेहकारिमिद्धाः॥ ॥

ज्ञानम् । अत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य केवली सिध्यति ।
 पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विविधः अनन्तरपञ्चात्कृतिकश्च परम्पर-
 पञ्चात्कृतिकश्च अथञ्जिते च व्यञ्जिते च । अथञ्जिते द्वाभ्यां
 15 ज्ञानाभ्यां सिध्यति । त्रिभिश्चतुर्भिरिति । व्यञ्जिते द्वाभ्यां
 मतिश्रुताभ्याम् । त्रिभिर्मतिश्रुतावधिभिर्मतिश्रुतमनःपर्यायैर्वा ।
 चतुर्भिर्मतिश्रुतावधिमनःपर्यायैरिति ॥

* C व्यञ्जिते चार्थञ्जिते च ।

† C कृते ।

‡ D has परिहारविशुद्धि for केदोपस्थाप्य ।

§ D ० सिद्धः ।

॥ D परबोधकः स्नेहकारि च ।

अवगाहना । कः कस्यां शरीरावगाहनायां वर्तमानः
 सिध्यति । अवगाहना द्विविधा उत्कृष्टा जघन्या च । उत्कृष्टा*
 पञ्चधनुःशतानि धनुः†पृथक्केनाभ्यधिकानि । जघन्या सप्त रत्नयो
 ऽङ्गुलपृथक्केन‡ हीनाः । एतासु शरीरावगाहनासु सिध्यति
 पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य तु१ एतास्तेव 5
 यथास्व॑ त्रिभागहीनासु सिध्यति ॥

अन्तरम् । सिध्यमानानां किमन्तरम् । अनन्तरं च सिध्यन्ति
 मान्तरं च सिध्यन्ति । तत्रानन्तरं जघन्येन द्वौ समयौ उत्कृष्टेनाष्टौ
 समयान् । मान्तरं जघन्येनैकं समयं उत्कृष्टेन षण्णामा इति॥ ॥

सङ्ख्या । कत्यकसमये सिध्यन्ति । जघन्येनैक उत्कृष्टेनाष्ट- 10
 शतम् ॥

अल्पबहुत्वम् । एषां क्षेत्रादीनामेकादशानामनुयोग-
 द्वाराणामल्पबहुत्वं वाच्यं । तद्यथा ।

क्षेत्रमिद्वानां जन्मतः संहरणतश्च कर्मभूमिसिद्धाश्च- 15
 कर्मभूमिसिद्धाश्च सर्वस्तोकाः संहरणसिद्धाः जन्मतो
 ऽसङ्ख्येयगुणाः । संहरणं द्विविधम् परकृतं स्वयंकृतं च ।
 परकृतं देवकर्मणा चारण॥विद्याधरैश्च । स्वयंकृतं चारणविद्या-
 धराणामेव । एषां च क्षेत्राणां विभागः कर्मभूमिरकर्मभूमिः
 समुद्रा द्वीपा उर्ध्वमधस्तिर्यगिति लोकत्रयं । तत्र सर्वस्तोका
 ऊर्ध्वलोकसिद्धाः अधोलोकसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः तिर्यग्लोकसिद्धाः

* C उत्कृष्टायाम् ।

† C अङ्गुलपृथक्केनहीनाः ।

‡ D षण्णामानिति ।

+ K omits धनः ।

§ C omits तु ।

॥ C चारिणा ।

सङ्ख्येयगुणाः सर्वस्तोकाः समुद्रसिद्धाः दीपसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः* ।
 एवं तावदव्यञ्जिते† व्यञ्जिते ऽपि सर्वस्तोका लवणसिद्धाः कालोद-
 सिद्धाः‡ सङ्ख्येयगुणा जम्बूदीपसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा धातकीखण्ड-
 सिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः पुष्करार्धसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

- 5 काल इति त्रिविधो विभागो भवति अवसर्पिणी उत्सर्पिणी
 अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीति । अत्र सिद्धानां (व्यञ्जितानां) व्यञ्जिता-
 व्यञ्जितविशेषयुक्तो ऽल्पबहुत्वानुगमः कर्तव्यः । पूर्वभावप्रज्ञाप-
 नीयस्य सर्वस्तोका उत्सर्पिणीसिद्धा अवसर्पिणीसिद्धा विशेषा-
 धिका अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति । प्रत्युत्पन्न-
 10 भावप्रज्ञापनीयस्याकाले सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् ।

- गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगतौ सिध्यति ।
 नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्यानन्तरपश्चात्कृतिकस्य
 मनुष्यगतौ सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । परम्परपश्चात्कृतिकस्या-
 नन्तरा गतिश्चिन्त्यते । तद्यथा । सर्वस्तोकास्तिर्यग्योन्यनन्तर-
 15 गतिसिद्धा मनुष्येभ्यो ऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा नारकेभ्यो
 ऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा देवेभ्यो ऽनन्तरगतिसिद्धाः
 सङ्ख्येयगुणा इति ॥

- लिङ्गम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य व्यपगतवेदः सिध्यति ।
 नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका नपुंसक-
 20 लिङ्गसिद्धाः स्त्रीलिङ्गसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः पुल्लिङ्गसिद्धाः सङ्ख्येय-
 गुणा इति ॥

* D असङ्ख्येयगुणाः ।

† C adds व्यञ्जिते ।

‡ K कालोद्यनसिद्धाः ।

तीर्थम् । सर्वस्तोकाः तीर्थकरमिद्धाः तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थ-
करमिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति । तीर्थकरतीर्थमिद्धा नपुंसकाः
सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थमिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थ-
करतीर्थमिद्धा पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

चारित्र्यम् । अत्रापि नयौ द्वौ प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य 5
पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यौ
नोअचारित्र्यौ* मिध्यति । नास्त्यन्पवज्जत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञाप-
नीयस्य व्यञ्जिते चाव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते सर्वस्तोकाः पञ्च-
चारित्र्यमिद्धाश्चतुश्चारित्र्यमिद्धाः सङ्ख्येयगुणास्त्रिचारित्र्यमिद्धाः
सङ्ख्येयगुणाः । व्यञ्जिते सर्वस्तोकाः सामायिकक्वेदोपस्थापपरि- 10
हारविशुद्धिसूक्ष्मसम्प्राययथाख्यातचारित्र्यमिद्धाः केदोपस्थाप-
परिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्प्राययथाख्यातचारित्र्यमिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः
सामायिकक्वेदोपस्थापसूक्ष्मसम्प्राययथाख्यातचारित्र्यमिद्धाः स-
ङ्ख्येयगुणाः सामायिकपरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्प्राययथाख्यात-
मिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः सामायिकसूक्ष्मसम्प्राययथाख्यातचारित्र्य- 15
मिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । केदोपस्थापसूक्ष्मसम्प्राययथाख्यातचारि-
त्र्यमिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः ।

प्रत्येकबुद्धबोधितः । सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धमिद्धाः । बुद्ध-
बोधितमिद्धाः नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितमिद्धाः स्त्रियः
सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितमिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति । 20

ज्ञानम् । कः केन ज्ञानेन युक्तः सिध्यति । प्रत्युत्पन्नभाव-
 प्रज्ञापनीयस्य सर्वः केवली सिध्यति । नास्त्यल्पवज्रत्वम् । पूर्व-
 भावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका द्विज्ञानसिद्धाः चतुर्ज्ञानसिद्धाः
 सङ्ख्येयगुणाः त्रिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावदव्यञ्जिते
 5 व्यञ्जिते ऽपि सर्वस्तोका मतिश्रुतज्ञानसिद्धाः मतिश्रुतावधि-
 मनःपर्यायज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः मतिश्रुतावधिज्ञानसिद्धाः
 सङ्ख्येयगुणाः ॥

अवगाहना । सर्वस्तोका जघन्यावगाहनासिद्धाः उत्कृष्टा-
 वगाहनासिद्धास्ततो ऽसङ्ख्येयगुणाः यवमध्यसिद्धा असङ्ख्येयगुणाः
 10 यवमध्योपरिसिद्धा असङ्ख्येयगुणाः यवमध्याधस्तात्सिद्धा विशेष-
 षाधिकाः सर्वे विशेषाधिकाः ॥

अन्तरम् । सर्वस्तोका अष्टसमयानन्तरसिद्धाः सप्तसमया-
 नन्तरसिद्धाः षट्समयानन्तरसिद्धा इत्येवं यावद्विसमयानन्तर-
 सिद्धा इति सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावदनन्तरेषु सान्तरेष्वपि
 15 सर्वस्तोकाः षण्मासान्तरसिद्धाः एकसमयान्तरसिद्धाः सङ्ख्येय-
 गुणाः यवमध्यान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः अधस्ताद्यवमध्यान्तर-
 सिद्धा असङ्ख्येयगुणाः उपरियवमध्यान्तरसिद्धा विशेषाधिकाः
 सर्वे विशेषाधिकाः ॥

सङ्ख्या । सर्वस्तोका अष्टोत्तरशतसिद्धाः विपरीतक्रमात्सप्तो-
 20 त्तरशतसिद्धादयो यावत्पञ्चाशत् इत्यनन्तगुणाः । एकोन-
 पञ्चाशदादयो* यावत्पञ्चविंशतिरित्यसङ्ख्येयगुणाः । चतुर्विंश-

* D एकोनपञ्चाशदादितो ।

त्यादयो यावदेक इति सङ्ख्येयगुणाः । विपरीतहानिर्यथा ।
 सर्वस्तोका अनन्तगुणहानिसिद्धा असङ्ख्येयगुणहानिसिद्धा
 अनन्तगुणाः सङ्ख्येयगुणहानिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

एवं निसर्गाधिगमयोरन्यतरजं तत्त्वार्थश्रद्धानात्मकं शङ्का-
 द्यतिचारवियुक्तं प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं 5
 विशुद्धं सम्यग्दर्शनमवाप्य सम्यग्दर्शनोपलम्भाद्विशुद्धं* च ज्ञान-
 मधिगम्य निक्षेपप्रमाणनयनिर्देशस† तद्व्यादिभिरभ्युपायैर्जीवादीनां
 तत्त्वानां पारिणामिकौदयिकौपशमिकत्वाद्योपशमिकत्वाधिकानां
 भावानां स्वतत्त्वं विदित्वादिमत्पारिणामिकौदयिकानां च भावा-
 नामुत्पत्तिस्थित्यन्यतानुग्रहप्रलयतत्त्वज्ञो विरक्तो निस्तृप्तः‡ स्त्रिगुप्तः 10
 पञ्चसमितो दशलक्षणधर्मानुष्ठानात्फलदर्शनाच्च निर्वाणप्राप्ति-
 यतनयाभिवर्धितश्रद्धासंवेगो भावनाभिर्भावितात्मानुपेक्षाभिः
 स्थिरीकृतात्मानभिश्चङ्गः संवृतत्वान्निरासवत्वाद्द्विरक्तत्वान्निस्तृष्ण-
 त्वाच्च व्यपगताभिनवकर्मेपचयः परीषद्भजयाद्वाह्याभ्यन्तर॥तपो-
 नुष्ठानादनुभावतश्च॥ सम्यग्दृष्टिविरतादीनां च जिनपर्यन्तानां 15
 परिणामाध्यवसाय**विशुद्धिस्थानान्तराणामसङ्ख्येयगुणोत्कर्षप्रा-
 प्त्या पूर्वोपचितकर्म निर्जरयन्†† सामाधिकादीनां च सूक्ष्मसम्प्रा-
 यान्तानां मयमविशुद्धिस्थानानामुत्तरो‡‡त्तरोपलम्भात्पुलाकादीनां

* K लम्भादिशुद्धम् ।

† K तत् for सत् ।

‡ D निस्तृप्तः K, निस्तृप्तः ।

§ D निराश्रयत्वात् ।

॥ K नरथोरनु० ।

¶ K अनभय ।

** K अध्यवसान ।

†† D निर्जरायाः ।

‡‡ C उत्तर only once.

- च निर्धन्यानां संयमा*नुपालनविशुद्धिस्थानांविशेषाणांमुत्त-
 रोत्तरप्रतिपत्त्या घटमानो ऽत्यन्तप्रह्वीणार्तरौद्रध्यानो धर्मध्यान-
 विजयाद्वाप्तममाधिबलः शुक्लध्यानयोश्च पृथक्कैकलवितर्कयो-
 रन्यतरस्मिन्वर्तमानो नानाविधानृद्धिविशेषान्प्राप्नोति । तद्यथा ।
- 5 आमशौषधित्वं विप्रुडौषधित्वं सर्वौषधित्वं शापानुग्रह-
 सामर्थ्यजननीमभिव्याहारसिद्धिमौशित्वं॥ वशित्वमवधिज्ञानं
 शरीरविकरं॥णाङ्गप्राप्तितामणिमानं लघिमानं महिमानमणु-
 त्वम् । अणिमा बिसच्छि**द्रमपि प्रविश्यामीतां । लघुत्वं नाम
 लघिमा वायोरपि लघुतरः स्यात् । महत्त्वं महिमा मेरोरपि
- 10 महत्तरं शरीरं विकुर्वीत । प्राप्तिर्भूमिष्ठो ऽङ्गुल्यग्रेण मेरु-
 शिखरभास्करादीनपि स्पृशेत् । प्राकास्यमणु† भूमाविव गच्छेत्
 भूमावप्स्विव निमज्जेदन्मज्जेच्च । जङ्गाचारणत्वं येनाग्निशिखाधूम-
 नीहारावश्यायमेघवारिधारामर्कटतन्तु११ज्योतिष्करशिखायूनाम-
 न्यतममणुपादाय॥॥ वियति गच्छेत्११ । वियद्गतिचारणत्वं येन
- 15 वियति भूमाविव गच्छेत् शकुनिवच्च प्रडौनावडौन***गमनानि
 कुर्यात् । अप्रतिघातित्वं पर्वतमध्येन वियतीव गच्छेत् । अन्तर्धान-
 मदृश्यो भवेत् । कामरूपित्वं नानाश्रयानेकरूपधारणं युगपदपि

* K संयतातपा ।

† K स्थापन ।

‡ K विशेषेणा ।

§ D विप्रुडौषधित्वम् ।

॥ D अभिव्याहर ।

¶ KD शरीरो च विकर० ।

** C श्याशो ।

++ D प्रविश्यामीति ।

†† C ० भूमाविव गच्छेत्, D प्राकास्य० ।

§§ D मर्कटतन्तु ।

॥ D अभ्युपादाय । ¶¶ C गच्छति ।

*** K लौन ।

कुर्यात् तेजोनिर्गमसामर्थ्यमित्येतदादि ॥ इति* इन्द्रियेषु मति-
 ज्ञानविशुद्धिविशेषाद्वारात्सर्गनास्वादनघ्राणदर्शनश्रवणानि विष-
 याणां कुर्यात् । संभिन्नज्ञानत्वं युगपदनेकविषयपरिज्ञानमित्ये-
 तदादि ॥ मानसं कोष्ठबुद्धित्वं बीजबुद्धित्वं पदप्रकरणोद्देशा-
 ध्यायप्राभृतवस्तुपूर्वाङ्गानुसारित्वमृजुमतित्वं विपुलमतित्वं पर- 5
 चित्तज्ञानमभिलषितार्थप्राप्तिमनिष्ठानवाप्नोत्येतदादि ॥ वाचिकं
 क्षीरास्रवित्वं मध्वास्रवित्वं वादित्वं सर्वरुतज्ञत्वं सर्वसत्त्वावबोधा-
 नमित्येतदादि । तथा विद्याधरत्वमाग्नौविषत्वं भिन्नाभिन्नाचर-
 चतुर्दशपूर्वधरत्वमिति ॥

ततो ऽस्य निस्तृणत्वात्तेष्वनभिष्वक्तस्य मोहक्षपक॥परि- 10
 णामावस्थस्याष्टाविंशतिविधं मोहनीयं निरवशेषतः प्रहीयते ।
 ततश्चक्षुष्यवृत्तरागत्वं प्राप्तस्यान्तर्मुहूर्तेन ज्ञानावरणदर्शनावर-
 णान्तरायाणि युगपदशेषतः प्रहीयन्ते । ततः संसारबीजबन्ध-
 निर्मुक्तः॥ फलबन्धनमोक्षापेक्षो यथाख्यातमयतो जिनः केवली
 सर्वज्ञः सर्वदर्शी शुद्धो बुद्धः हतकृत्यः स्नातको भवति । 15
 ततो वेदनीयनामगोत्रायुष्कक्षयात्फलबन्धननिर्मुक्तो निर्दग्धपूर्वा-
 पात्तेन्धनो निरुपादान इवाग्निः पूर्वापात्तभववियोगाद्धेतुभावा-
 चोत्तरस्याप्रादुर्भावाच्छान्तः संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकमैकान्तिकं
 निरुपमं निरतिशयं नित्यं निर्वाणसुखमवाप्नोतीति** ॥

* KD omit. † K सर्वज्ञ । ‡ C सर्वतत्त्वावबोधनम्, सर्वसत्त्वानुबोधनम् ।

§ D अनभिष्वक्तस्य, K ० त्वत्तेष्वनभि । ॥ D क्षय for क्षपक ।

¶ D बन्धन for बन्ध, C निर्यस्तः । ** K omits इति ।

- एवं तत्त्वपरिज्ञानादिरक्तस्थात्मनो मृशम् ।
 निरास्रवत्वाच्छिन्नायां नवायां कर्मसन्ततो ॥१॥
 पूर्वार्जितं चपयतो यथोक्तैः चयहेतुभिः ।
 संसारबीजं कात्स्न्येन मोहनीयं प्रहीयते ॥२॥
- 5 ततो ऽन्तरायज्ञानप्रदर्शनप्रान्यनन्तरम् ।
 प्रहीयन्ते ऽस्य युगपत् त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥३॥
 गर्भसूच्यां विनष्टायां यथा तालो विनश्यति ।
 तथा कर्म चयं याति मोहनीये चयं गते ॥४॥
 ततः क्षीणचतुःकर्मा प्राप्नो ऽथाख्यातसंयमम् ।
- 10 बीजबन्धननिर्मुक्तः स्नातकः परमेश्वरः ॥५॥
 शेषकर्मफलापेक्षः शुद्धो बुद्धो निरामयः ।
 सर्वज्ञः सर्वदर्शी च जिनो भवति केवलौ ॥६॥
 कृत्स्नकर्मचयादूर्ध्वं निर्वाणमधिगच्छति ।
 यथा दग्धेन्धनो वह्निर्निरूपादानसन्ततिः ॥७॥
- 15 दग्धे बीजे यथात्यन्तं प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।
 कर्मबीजे तथा दग्धे नारोहति* भवाङ्कुरः ॥८॥
 तदनन्तरमेवोर्ध्वमालोकान्तात्स गच्छति ।
 पूर्वप्रयोगासङ्गत्वबन्धच्छेदोर्ध्वगौरवैः ॥९॥
 कुलालचक्रे दोलायामिषौ चापि† यथेक्ष्यते ।
- 20 पूर्वप्रयोगात्कर्महं तथा सिद्धिगतिः स्मृता‡ ॥१०॥

मृक्षेपसङ्गनिर्मुक्ताद्यथा दृष्टास्वप्नावुनः ।
 कर्मसङ्गविनिर्मुक्ताद्यथा सिद्धिगतिः स्मृता* ॥११॥
 एरण्डयन्त्रपेडासु बन्धच्छेदाद्यथा गतिः ।
 कर्मबन्धनविच्छेदात्सिद्धस्यापि तथेय्यते ॥१२॥
 ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवा इति जिनोत्तमैः । 5
 अधोगौरवधर्माणः पुद्गला इति चोदितम् ॥१३॥
 यथाधस्तिर्यगूर्ध्वं च लोष्टवाय्वग्निवीतयः† ।
 स्वभावतः प्रवर्तन्ते तथोर्ध्वं गतिरात्मनाम्‡ ॥१४॥
 अतस्तु गतिवैकृत्यमेषां यदुपलभ्यते ।
 कर्मणः प्रतिघाताच्च प्रयोगाच्च तदिष्यते ॥१५॥ 10
 अधस्तिर्यगथोर्ध्वं च‡ जीवानां कर्मजा गतिः ।
 ऊर्ध्वमेव तु तद्धर्मा भवति चौणकर्मणाम् ॥१६॥
 द्रव्यस्य कर्मणो यदुदुत्पत्त्यारम्भवीतयः ।
 समं तथैव सिद्धस्य गतिमोक्षभद्वययाः ॥१७॥
 उत्पत्तिश्च विनाशश्च प्रकाशतमसोरिह । 15
 युगपद्भवतो यदत् तथा निर्वाणकर्मणोः ॥१८॥
 तच्ची मनोज्ञा सुरभिः पुण्या परमभास्वरा ।
 प्राग्भारा नाम वसुधा लोकमूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥१९॥
 नृलोकतुल्यविष्कम्भा मितच्छत्रनिभा शुभा ।
 ऊर्ध्वं तस्याः चित्तेः॥ सिद्धा लोकान्ते समवस्थिताः ॥२०॥ 20

* D सिद्धगतिः स्मृताः ।

† D वीचयः ।

‡ D आत्मनः ।

§ D अधस्तिर्यग् चोर्ध्वं च ।

॥ D चित्तेः ।

तादात्म्यादुपयुक्तास्ते केवलज्ञानदर्शनैः* ।

सम्यक्तामिद्वतावस्थां हेत्वभावाच्च निष्क्रियाः ॥२१॥

ततोऽप्यूर्ध्वं गतिस्तेषां कस्मान्नास्तीति चेन्नतिः ।

धर्मास्तिकायस्याभावात्स हि हेतुर्गतेः परः† ॥२२॥

5 संसारविषयातीतं मुक्तानामव्ययं सुखम् ।

अव्याबाधमिति प्रोक्तं परमं परमर्षिभिः ॥२३॥

स्यादेतदग्ररीरस्य जन्तोर्नष्टाष्टकर्मणः ।

कथं भवति मुक्तस्य सुखमित्यत्र मेष्टे शृणु ॥२४॥

लोके चतुर्ष्विहार्थेषु सुखशब्दः प्रयुज्यते ।

10 विषये वेदनाभावे विपाके मोच एव च ॥२५॥

सुखो बन्धिः सुखो वायुर्विषयेष्विह कथ्यते ।

दुःखाभावे च पुरुषः सुखितोऽस्मीति मन्यते ॥२६॥

पुण्यकर्मविपाकाच्च सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम् ॥

कर्मक्लेशविमोक्षाच्च मोचे‡ सुखमनुत्तमम् ॥२७॥

15 सुखं प्रसुप्तवत्केचिदिच्छन्ति परिनिर्वृतिम्** ।

तद्युक्तं क्रियावत्त्वात्सुखानुशयतस्तथा†† ॥२८॥

अमक्तममदव्याधि‡‡ मदनेभ्यश्च सम्भवात् ।

मोहोत्पत्तेर्विपाकाच्च‡‡ दर्शनप्रस्य कर्मणः ॥२९॥

* D केवलज्ञानदर्शनैः

† D सम्यक्तां ।

‡ CA परः ।

§ B स ।

॥ D अर्थिजं ।

¶ D मोक्षः ।

** D निर्वृतिम् ।

†† KC अनशततः ।

‡‡ D मद्दुव्याधि for मदव्याधि । §§ D मोहोत्पत्तिनिपाकाच्च ।

लोके तत्सदृशो ह्यर्थः कृत्स्नेऽप्यन्यो न विद्यते ।

उपगोयेत* तद्येन तस्मान्निरूपमं सुखम् ॥ ३० ॥

लिङ्गप्रसिद्धेः प्रामाण्यादनुमानोपमानयोः ।

अत्यन्तं चाप्रसिद्धं तद्यत्तेनानुपमं स्मृतम् ॥ ३१ ॥

प्रत्यक्षं तद्भगवतामर्हतां तैश्च भाषितम् ।

5

गृह्यते ऽस्तीत्यतः प्राज्ञैर्न च्छद्मस्थपरीक्षया ॥ ३२ ॥ इति

यस्त्विदानीं सम्यग्दर्शनज्ञानचरणसंपन्नो भिन्नूर्माचाय घट-
र्मनः कालसंहननायुर्दोषादल्पशक्तिः कर्मणां चातिगुरुत्वाद्-
कृतार्थ एवोपरमति स सौधर्मादीनां सर्वार्थसिद्धान्तानां कल्प-
विमानविशेषाणामन्यतमस्मिन्देवतयोपपद्यते? । तत्र सुकृत॥कर्म- 10
फलमनुभूय स्थितिचयात्प्रच्युतो देशजातिकुलशीलविद्याविन-
यविभवविषयविस्तरविभूतियुक्तेषु मनुष्येषु प्रत्यायातिमवाप्य पुनः
सम्यग्दर्शनादिविशुद्धबोधिमवाप्नोति । अनेन सुखपरम्परायुक्तेन
कुशलाभ्यासानुबन्धक्रमेण परं चिर्जनिता सिध्यतीति ॥

✓

वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः प्रकाशयशसः प्रशिष्येण ।

15

शिष्येण घोषनन्दिचमणस्यैकादशाङ्गविदः ॥ १ ॥

वाचनया च ॥ महावाचकचमणमुण्डपादशिष्यस्य ।

शिष्येण वाचकाचार्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तिः ॥ २ ॥

* D उपनीयेत ।

† D स्मृतम् ।

‡ D प्रामाण्यं अनमानः ।

§ देवत्वाद्योपपद्यते ।

॥ D सङ्गत ।

॥ B सङ्गा ।

न्ययोधिकाप्रसूतेन विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि ।

कौभीषणिना *स्नातितनयेन वात्सीसुतेनार्घ्यम् ॥३॥

अर्हदचनं सम्यगुत्क्रमेणागतं समुपधाय ।

दुःखार्त्तं च† दुरागमविहतमतिं लोकमवलोक्य †४॥

५ इदमुच्चैर्नागरिवाचकेन सत्त्वानुकम्पया दृढम् ।

तत्त्वार्थाधिगमाख्यं ‡स्पष्टमुमाखातिना शास्त्रम् ॥५॥

यस्तत्त्वाधिगमाख्यं ज्ञास्यति च करिष्यते च तत्रोक्तम् ।

सो ‡व्याबाधसुखाख्यं प्राप्स्यत्यचिरेण परमार्थम् ॥६॥

इति तत्त्वार्थाधिगमे ऽर्हत्प्रवचनसङ्गहे

दशमो ऽध्यायः समाप्तः ॥

* C स्नातिशयेन, D स्नातितनयेनाया सौसुतेन ।

† D दुःखार्त्तकम् ।

‡ S स्वशाखासूचकम् ।

§ D पुष्टं ।

Appendix A.

तत्त्वार्थाधिगमसूचम् ।

AN ALPHABETICAL INDEX OF SŪTRAS IN THIS WORK.

अ ।

अनुक्रमनम्बर ।	अध्याय ।	सूत्रसङ्ख्या ।	पत्रसङ्ख्या ।
१ अगार्यनगारश्च ...	७	१४	१५६
२ अजीवकाया० ...	५	१	१२०
३ अणवः स्कन्धाश्च ...	५	२५	१२६
४ अणुव्रतो जगारी ...	७	१५	१५६
५ अदत्तादानं स्तेयम् ...	७	१०	१५५
६ अधिकरणं जीवाजीवाः ...	६	८	१४१
७ अधिके च ...	४	३५	११४
८ „ ...	४	४१	११६
९ अनन्तगुणे परे ...	२	४०	५१
१० अनशनावमौदर्य० ...	६	१६	१६८
११ अनादिरादिमांश्च ...	५	४२	१३७
१२ अनादिसंबन्धे च ...	२	४२	५१
१३ अनित्याश्रयण० ...	६	७	१८६
१४ • अनुग्रहार्थं ...	७	३३	१६४
१५ अनुश्रेणि गतिः ...	२	२७	४१
१६ अपरा पल्योपममधिकं च ...	४	३६	११६

अनुक्रमनम्बर ।

अध्याय । सूत्रसङ्ख्या । पत्रसङ्ख्या ।

१७	अपरा द्वादशमुहूर्ता	८	१६	१७६
१८	अप्रतिघाते	२	४१	५१
१९	अप्रत्यवेक्षिता०	७	२६	१६३
२०	अर्थस्य	१	१७	१६
२१	अर्पितानर्पितसिद्धेः	५	३१	१३३
२२	अल्पारम्भपरिग्रहत्वं०	६	१८	१४५
२३	अवग्रहेहापायधारणाः	१	१५	१६
२४	अविग्रहा जीवस्य	२	२८	४७
२५	अविचारं द्वितीयम्	६	४४	२०७
२६	अत्रतत्कषायेन्द्रियक्रियाः०	६	६	१४०
२७	अशुभः पापस्य	६	४	१४०
२८	असङ्क्षेयाः प्रदेष्टा०	५	७	१२२
२९	असङ्क्षेयभागादिषु०	५	१५	१२३
३०	असदभिधानमनृतम्	७	६	१५४
३१	असुरेन्द्रयोः०	४	३२	११४

आ ।

३२	आकाशस्थानन्ताः	५	६	१२२
३३	आकाशस्यावगाहः	५	१८	१२५
३४	आकाशादेकद्रव्याणि	५	५	१२१
३५	आचार्योपाध्याय०	६	२४	२०२
३६	आदितस्तिष्ठणामन्तरायस्य०	८	१५	१७८
३७	आद्य संरम्भ०	६	६	१४१
३८	आद्यशब्दौ द्वित्रिभेदौ	१	३५	३२
३९	आद्ये परोक्षम्	१	११	११४
४०	आद्यो ज्ञानदर्शनावरण०	८	५	१६९

अनुक्रमनम्बर।

अध्याय। सूत्रसङ्ख्या। पत्रसङ्ख्या।

४१	आनयनप्रेष्यप्रयोग०	७	२६	१६२
४२	आमुह्यतात्	६	२८	२०६
४३	आरणाच्युतादू०	४	३८	११५
४४	आर्तशौद्रधर्मशुक्लानि	६	२६	२०६
४५	आर्तममनोज्ञानां०	६	३१	२०६
४६	आर्या स्निग्धश्च	३	१५	८७
४७	आलोचनप्रतिक्रमण०	६	२२	२००
४८	आखनिरोधः संवरः...	...	६	१	१८२
४९	आज्ञापायविपाक०	६	३७	२०६

इ ।

५०	इन्द्रसामानिक०	४	४	६३
----	--------------------	-----	---	---	----

ई ।

५१	ईर्याभाषण०	६	५	१८४
----	----------------	-----	---	---	-----

उ ।

५२	उच्चैर्नीचैश्च	८	१३	१७८
	(उच्छासाहारवेदनो०)	...	०	०	१०६
५३	उत्तमः क्षमा०	६	६	१८४
५४	उत्तमसंहननस्ये०	६	२७	२०६
५५	उत्पादव्ययधौव्ययुक्तां मत्	...	५	२६	१३०
५६	उपयोगो लक्षणम्	२	८	४१
५७	उपयोगः स्पर्शादिषु	२	१६	४४
५८	उपयुपदि	४	१६	१०६
५९	उपशान्तक्षीणकषाययोश्च	...	६	३८	२०६

ऊ ।

अनुक्रमनम्बर ।

अध्याय । सूत्रसङ्ख्या । पत्रसङ्ख्या ।

६०	ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्य०	७	२५	१६२
----	---------------------	-----	-----	---	----	-----

च ।

६१	चतुर्विपुलमतौ मनःपर्यायः	...	१	२४	२४
----	--------------------------	-----	---	----	----

छ ।

६२	एकप्रदेशादिषु भाज्यः०	...	५	१४	१२३
६३	एकसमयो ऽविग्रहः	...	२	३०	४८
६४	एकं द्वौ वानाहारकः...	...	२	३१	४८
६५	एकादश जिने	...	६	११	१६७
६६	एकादयो भाज्या०	...	६	१७	१६८
६७	एकादीनि भाज्यानि०	...	१	३१	२७
६८	एकाश्रये सवितर्क०	...	६	४३	२०७

औ ।

६९	औदारिकवैक्रिय०	...	२	३७	५०
७०	औपपातिकचरमदेहो०	...	२	५२	६२
७१	औपपातिकमनुष्येभ्यः...	...	४	२८	११३
७२	औपश्रमिकदायिकौ	...	२	१	३६
७३	औपश्रमिकादि	...	१०	४	२१४

क ।

७४	कषायोदयात्तौ०	...	६	१५	१४५
७५	कन्दर्पकौकुच०	...	७	२७	१६२
७६	कल्पोपपन्नाः०	...	४	१८	१०५
७७	कायप्रवौचारा०	...	४	८	१५

अनुक्रमनम्बर ।

अध्याय ।

सूत्रसङ्ख्या ।

पत्रसङ्ख्या ।

७८	कायवाङ्मनःकर्म योगः	...	ई	१	१३६
७९	काणश्चेत्येके	५	३८	१३६
८०	कृमिपिपीलिका०	२	२४	४५
८१	कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः	...	१०	३	२१४
८२	केवलश्रुतसङ्ग०	ई	१४	१४५
८३	क्षुत्पिपासा०	६	६	१६६
८४	क्षेत्रवास्तुहिरण्य०	७	२४	१६१
८५	क्षेत्रकालगतिलिङ्ग०	१०	७	२१८

ग ।

८६	गतिकषायलिङ्ग०	२	ई	४०
८७	गतिशरीरपरिग्रहा०	४	२२	१०८
८८	गतिस्थित्युपग्रहो	५	१७	१२४
८९	गतिजातिशरीरा०	८	१२	१७३
९०	गर्भसंमूर्द्धनजमाद्यम्	२	४६	५४
९१	गुणसाम्ये सदृशानाम्	५	३४	१३५
९२	गुणपर्यायवद् द्रव्यम्	५	३७	१३६
९३	ग्रहाणामेकम्	४	४६	११८

च ।

९४	चक्षुरचक्षुरवधि०	८	८	१६८
९५	चतुर्भागः शेषाणाम्	४	५३	११६
९६	चारित्र्यमोहे०	६	१५	१६७

ज ।

९७	जगत्कायस्वभावौ च	७	७	१५३
९८	जघन्या त्वष्टभागः	४	५२	११६

अनुक्रमसङ्ख्या ।

अध्याय । सूत्रसङ्ख्या । पत्रसङ्ख्या

६६	जम्बूद्वीपलवणादयः	३	७	७८
१००	जराय्वण्डपोतजानां गर्भः	२	३४	४६
१०१	जीवभव्याभव्यत्वादौनि च	२	७	४१
१०२	जीवस्य च	५	८	१२२
१०३	जीवाजीवास्त्व०	१	४	९
१०४	जीवितमरणाग्रंसा०	७	३२	१६४
१०५	ज्योतिष्काः०	४	१३	१०१
१०६	ज्योतिष्काणामधिकम्	४	४८	११८

त ।

१०७	ततश्च निर्जरा	८	२४	१८०
१०८	तत्कृतः कालविभागः	४	१५	१०३
१०९	तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्	१	२	६
११०	तत्त्वैककाययोगायोगानाम्	६	४२	२०७
१११	तत्त्वमाणे	१	१०	१४
११२	तत्त्वदोषनिवृत्त०	६	११	१४४
११३	तत्र भरत०...	३	१०	८१
११४	तत्स्थैर्यार्थ०	७	३	१४६
११५	तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य	१	२६	२६
११६	तदनन्तरमूर्ध्व०	१०	५	२१५
११७	तदविरतदेशविरत०	६	३५	२८५
११८	तदादौनि भाज्यानि	२	४४	५२
११९	तदिन्द्रियानिन्द्रिय०	२	१४	१६
१२०	तद्विभाजिनः०	३	११	८२
१२१	तद्विपर्ययो०	६	२५	१४८
१२२	तद्भावः परिणामः	५	४१	१३७

अनुक्रमसंख्या ।

अध्याय ।

सूत्रसङ्ख्या ।

पत्रसङ्ख्या ।

१२३	तद्वावाक्यं नित्यम्	५	३०	१३३
१२४	तन्निर्गर्गादधिगमाद्वा	१	३	६
१२५	तन्मध्ये मेरुनामिष्टं चो०	३	६	७६
१२६	तपसा निर्जरा च	६	३	१८३
१२७	तारकाणां चतुर्भागाः	४	५१	११८
१२८	तासु नरकाः	३	२	६८
१२९	तिर्यग्योनीनां च	३	१८	६०
१३०	तीव्रमन्दज्ञाताज्ञात०	६	७	१४१
१३१	तृतीयः पीतलेश्यः	४	२	६२
१३२	तेजोवायू०...	२	१४	४२
१३३	तेषां परं परं सूक्ष्मम्...	२	३८	५०
१३४	तेष्वकत्रि०...	३	६	७५
१३५	त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यायुष्कस्य	८	१८	१७६	
१३६	त्रायस्त्रिंशलोकपाल०	४	५	६३

द ।

१३७	दर्शनविशुद्धिविनयसंपन्नता०	६	२३	१४७
१३८	दर्शनचार्ित्रमोहनीय०	८	१०	१६६
१३९	दर्शनमोहान्तराययो०	६	१४	१६७
१४०	दश वर्षसहस्राणि	४	४४	११७
१४१	दशाष्टपञ्च०	४	३	६२
१४२	दानादौनाम्	८	१४	१७८
१४३	दिग्देशानर्थदण्ड०	७	१६	१५६
१४४	दुःखश्लोकापा०	६	१२	१४८
१४५	दुःखमेव वा	७	५	१५१
१४६	देवाश्चतुर्निर्कायाः	४	१	६२

APPENDIX A.

अनुक्रमनम्बर	अध्याय ।	खण्डसङ्ख्या ।	पत्रसङ्ख्या ।
१४७ देशसर्वतो ऽणुमहती...	...	७	२ १४६
१४८ द्रव्याणि जीवाश्च	५	२ १२०
१४९ द्रव्याश्रया निर्गुणा गुणाः	५	४० १३७
१५० द्विनवाष्टादश०	२	२ ३९
१५१ द्विर्द्विविष्कम्भाः०	३	८ ७९
१५२ द्विर्धातकौखण्डे	३	१२ ८४
१५३ द्विविधानि	२	१६ ४३
१५४ द्विविधो ऽवधिः	१	२१ २२
१५५ द्यधिकादिगुणानां तु	५	३५ १३५

ध ।

१५६ धर्माधर्मयोः कृत्स्ने	५	१३ १२३
-------------------------------	-----	---	--------

न ।

१५७ नक्षत्राणामर्धम्	४	५० ११८
१५८ न चक्षुरनिन्द्रियाभ्याम्	२	१९ १९
१५९ न जघन्यगुणानाम्	५	३३ १३४
१६० न देवाः	२	५१ ६२
१६१ नवचतुर्दश०	९	२१ २००
१६२ नाणोः	५	११ १२३
१६३ नामगोत्रयोर्विंशतिः	८	१७ १७९
१६४ नामगोत्रयोरष्टौ	८	२० १७९
१६५ नामप्रत्ययाः०	८	२५ १८१
१६६ नामस्थापनाद्रव्य०	१	५ ७
१६७ नारकदेवानामुपपातः...	...	२	३५ ४९
१६८ नारकसंमूर्च्छिनो नृपसकानि	२	५० ६१
१६९ नारकाणां च द्वितीयादिषु	४	४३ ११७

अनक्रमनम्बर।

अध्याय।

सूत्रसङ्ख्या।

पत्रसङ्ख्या।

१७०	नारक्तैर्यग्योनमानुषदैवानि	...	८	११	१७२
१७१	नित्यावस्थितान्यरूपाणि	...	५	३	१२०
१७२	नित्याश्रुभतरलेश्या०	...	३	३	६८
१७३	निदानं च	...	६	३४	२०५
१७४	निरुपभोगमन्त्यम्	...	२	४५	५४
१७५	निर्देशस्वामित्व०	...	१	७	६
१७६	निर्वर्तनानिक्षेप०	...	६	१०	१४३
१७७	निर्वृत्त्युपकरणे	...	२	१७	४३
१७८	निःश्रल्यो व्रती	...	७	१३	१५६
१७९	निःशीलव्रतत्वं च सर्वेषाम्	...	६	१६	१४६
१८०	निष्क्रियाणि च	...	५	६	१२१
१८१	नृस्थिती परापरे	...	३	१७	६०
१८२	नैगमसंग्रह०	...	१	३४	३२

प।

१८३	पञ्चनव०	...	८	६	१६७
१८४	पञ्चेन्द्रियाणि	...	२	१५	४३
१८५	परतः परतः ०	...	४	४२	११६
१८६	परविवाहकरणे०	...	७	२३	१६१
१८७	परस्परौदौरितदुःखाः	...	३	४	७२
१८८	परस्परौपगच्छो जीवानाम्	...	५	२१	१२६
१८९	परात्मनिन्दाप्रशंसे	...	६	२४	१४८
१९०	परा पल्योपमम्	...	४	४७	११८
१९१	परे केवलिनः	...	६	४०	२०६
१९२	परे ऽप्रवीचाराः	...	४	१०	६६
१९३	परे मोक्षहेतू	...	६	३०	२०६

अनुक्रमनम्बर ।	अध्याय ।	सूत्रसङ्ख्या ।	पत्रसङ्ख्या ।
१८४ पीतपद्मसुल्लेखा ४	२३	११०	
१८५ पीतान्तलेखाः ४	७	८५	
१८६ पुलाकबकुशः ६	४८	२०६	
१८७ पुष्करार्धे च ३	१३	७५	
१८८ पूर्वप्रयोगादसङ्कल्पाः १०	६	२१५	
१८९ पूर्वयोर्दीन्द्राः ४	६	८४	
२०० पृथक्कैकत्वः ६	४१	२०७	
२०१ पृथिव्यव्यनस्पतयः स्थावराः २	१३	४२	
२०२ प्रकृतिस्थित्यनुभावः ८	४	१६७	
२०३ प्रत्यक्षमन्यत् १	१२	१५	
२०४ प्रदेशतो ऽसङ्ख्येयगुणं २	३६	५०	
२०५ प्रदेशसंहारः ५	१६	१२४	
२०६ प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसा ७	८	१५४	
२०७ प्रमाणनयैरधिगमः १	६	६	
२०८ प्रागग्रैवेयकेभ्यः कल्पाः ४	२४	१११	
२०९ प्राग्मानुषोत्तरान्मनुष्याः ३	१४	८६	
२१० प्रायश्चित्तविनयः ६	२०	२००	

ब ।

२११ बन्धवधच्छविच्छेदाः ७	२०	१६०	
२१२ बन्धहेत्वभावनिजराभ्याम् १०	२	२१४	
२१३ बन्धे समाधिकौ ५	३६	१३६	
२१४ बहिरवस्थिताः ४	१६	१०५	
२१५ वज्रवज्रविधौ १	१६	११७	
२१६ बह्मपरिग्रहत्वं ६	१६	१४५	
२१७ बादरसंपराये सर्वे ६	१२	१६७	

अनुक्रमनम्बर ।

अध्याय ।

सूत्रसङ्ख्या ।

पत्रसङ्ख्या ।

२१८	बाह्याभ्यन्तरोपधयोः	६	२६	२०३
२१९	ब्रह्मलोकालया०	४	२५	११२

भ ।

२२०	भरतैरावतविदेहाः ०	३	१६	८६
२२१	भवप्रत्ययो नारकदेवानाम्	१	२२	२२
२२२	भवनवासिनो ०	४	११	६७
२२३	भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीनां ०	४	३०	११३
२२४	भवनेषु च	४	४५	११८
२२५	भूतव्रत्यनुकम्पा	६	१३	१४४
२२६	भेदसंघाताभ्यां चाक्षुषाः	५	२८	१३०
२२७	भेदादणुः	५	२७	१३०

म ।

२२८	मतिः स्मृतिः ०	१	१३	१६
२२९	मतिश्रुतावधि०	१	६	१४
२३०	मतिश्रुतयोर्निबन्धः ०	१	२७	२५
२३१	मतिश्रुतावधयो०	१	३२	३०
२३२	मत्यादीनाम्	८	७	१६८
२३३	माया तैर्यग्योनस्य	६	१७	१४५
२३४	मारणान्तिकीं संलेखनां जोषिता ७	...	१७	१५८	
२३५	मार्गाच्चवननिर्जरार्थं ०	६	८	१६५
२३६	मिथ्यादर्शनाविरति	८	१	१६६
२३७	मिथ्योपदेशरहस्याभ्याख्यान०	७	२१	१६०
२३८	मूर्क्का परिग्रहः	७	१२	१५५
२३९	मेरुप्रदक्षिणा०	४	१४	१०२

अनुक्रमसंख्या ।	अध्याय ।	सूत्रसंख्या ।	पत्रसंख्या ।
२४० मैत्रौप्रमोदकारुण्यं	७	६ १५३
२४१ मैथुनमब्रह्म	७	११ १५५
२४२ मोहक्षयाञ्	...	१०	१ २१६

य ।

२४३ यथोक्तनिमित्तः ०	१	२३ २२
२४४ योगदुःप्रणिधाना	७	२८ १६३
२४५ योगवक्रता ०	६	२१ १४६
२४६ योगोपयोगौ जीवेषु	५	४४ १३८

र ।

२४७ रत्न-प्रकरा-	३	१ ६६
२४८ रूपिणः पुटलाः	५	४ १२१
२४९ रूपिष्ववधेः	१	२८ २६
२५० रूपिष्वदिमान्	५	४३ १३७

ल ।

२५१ लब्धिप्रत्ययं च	२	४८ ५५
२५२ लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियम्	२	१८ ४४
२५३ लोकाकाशे ऽवगाहः	५	१२ १२३

व ।

२५४ वर्तना परिणामः ०	५	२२ १२६
२५५ वाचनाप्रच्छना ०	६	२५ २०३
२५६ वाख्यन्तानामेकम्	२	२३ ४५
२५७ विग्रहगतौ कर्मयोगः	२	२६ ४६
२५८ विग्रहवती च ०	२	२६ ४७

अनुक्रमनम्बर ।

अध्याय ।

सूत्रसङ्ख्या ।

पत्रसङ्ख्या ।

२५६	विघ्नकरणमन्तरायस्य	६	२६	१४८
२६०	विचारो ऽर्धव्यञ्जनयोगसंक्रान्तिः	...	६	४६	२०८
२६१	विजयादिषु द्विचरमाः	...	४	२७	११३
२६२	वितर्कः श्रुतम्	...	६	४५	२०८
२६३	विधिद्रव्यदाढ०	...	७	३४	१६४
२६४	विपरीतं शुभस्य	...	६	२२	१४७
२६५	विपरीतं मनोज्ञानाम्	...	६	३३	२०५
२६६	विपाको ऽनुभावः	...	८	२२	१८०
२६७	विशुद्धिद्वेच०	...	१	२६	२४
२६८	विशुद्धप्रतिपाताभ्यां तद्विशेषः	...	१	२५	२४
२६९	विशेषत्रिसप्त०	...	४	३७	११५
२७०	वेदनायाश्च	६	३२	२०५
२७१	वेदनौये श्रेष्ठाः	...	६	१६	१६७
२७२	वैक्रियमौपपातिकम्	...	२	४७	५५
२७३	वैमानिकाः	...	४	१७	१०५
२७४	व्यञ्जनस्यावग्रहः	...	१	१८	१८
२७५	व्यन्तराः किन्नर०	...	४	१९	६८
२७६	व्यन्तराणां च	...	४	४६	११८
२७७	व्रतशीलेषु पञ्च०	...	७	१६	१५६

श ।

२७८	शङ्काकांक्षा०	७	१८	१५८
२७९	शब्दबन्धसौष्टव्य०	५	२४	१२८
२८०	शरीरवाक्पन्नः०	५	१६	१२५
२८१	शुक्ले चाद्ये	६	२६	२०६
२८२	शुभं विशुद्धमव्याधाति	२	४६	५५

अनुक्रमनम्बर ।	अध्याय ।	सूत्रसङ्ख्या ।	पत्रसङ्ख्या ।
२८३ शुभः पुण्यस्य ...	६	३	१६६
२८४ शेषाः स्पर्शरूप० ...	४	६	६५
२८५ शेषाणां संमूर्कनम् ...	२	३६	५०
२८६ शेषाणां पादोने ...	४	३१	११४
२८७ शेषाणामन्तर्मुह्यतम् ...	८	२१	१७६
२८८ श्रुतं मतिपूर्वं ...	१	२०	१६
२८९ श्रुतमनिन्द्रियस्य ...	२	२२	४५

स ।

२९० स व्याख्यः ...	६	२	१३६
२९१ स कषायत्वाच्चीवः० ...	८	२	१६७
२९२ स कषाया० ...	६	५	१४०
२९३ संक्लिष्टासुरो० ...	३	५	७३
२९४ स गुप्तिसमिति ...	६	२	१८३
२९५ संघातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ...	५	२६	१२६
२९६ सङ्क्षोयासङ्क्षोयाश्च० ...	५	१०	१२२
२९७ सचित्तनिक्षेपपिधान० ...	७	३१	१६३
२९८ सचित्तशीतसंरुत्ताः ...	२	३३	४८
२९९ सचित्तसंबद्ध० ...	७	३०	१६३
३०० सत्सङ्ख्या० ...	१	८	१२
३०१ सदसतोरविशेषाद्य० ...	१	३३	३१
३०२ सदसद्वय ...	८	६	१६८
३०३ स द्विविधो... ...	२	६	४१
३०४ सदेद्य० ...	८	२६	१८२
३०५ सप्ततिमोहनौयस्य ...	८	१६	१७६
३०६ स बन्धः ...	८	३	१६७

अनुक्रमनम्बर ।

अध्याय । सूत्रसङ्ख्या । पत्रसङ्ख्या

३०७	संमूर्कनगर्भोपपाता जन्म	...	२	३२	४८
३०८	समनस्कामनस्काः	...	२	११	४२
३०९	सम्यक्चारित्र्ये	...	२	३	३९
३१०	सम्यग्दर्शनं	...	१	१	५
३११	सम्यग्दृष्टिआवक्तं	...	९	४७	२०८
३१२	सम्यग्योगनिग्रहो गुप्तिः	...	९	४	१८३
३१३	सप्त सनत्कुमारे	...	४	३६	११४
३१४	स यथा नाम	...	८	२३	१८०
३१५	संयम श्रुतं	...	९	४९	२१०
३१६	सरागसंयमं	...	६	२०	१४६
३१७	सर्वद्रव्यपर्यायेषु	...	१	३०	२६
३१८	सर्वस्य	...	२	४३	५१
३१९	संसारिणो मुक्ताश्च	...	२	१०	४२
३२०	संसारिणस्त्रसस्थावराः	...	२	१२	४२
३२१	संज्ञिनः समनस्काः	...	२	२५	४६
३२२	सागरोपमे	...	४	३४	११४
३२३	सागरोपमे	...	४	४०	११६
३२४	सारस्वतां	...	४	२६	११२
३२५	सामायिक	...	९	१८	१९८
३२६	सुखदुःखं	...	५	२०	१२५
३२७	सूक्ष्मसंपरायं	...	९	१०	१९६
३२८	सो ऽनन्तसमयः	...	५	३९	१३६
३२९	सौधर्मादिषु यथाक्रमम्	...	४	३३	११४
३३०	सौधर्मैशानं	...	४	२०	१०६
३३१	स्तेनप्रयोगं	...	७	२२	१६०

अनुक्रमसंख्या ।	अध्याय ।	खण्डसंख्या ।	पत्रसंख्या
३३२ स्थितिः ...	४	२६	११३
३३३ स्थितिप्रभावः ...	४	२१	१०७
३३४ खिगधरूक्ष ...	५	३२	१३४
३३५ स्पर्शनरसनः ...	२	२०	४५
३३६ स्पर्शरसः ...	५	२३	१२८
३३७ स्पर्शरसः ...	२	२१	४५

ह ।

३३८ द्विंसादिष्विहामुत्रः ...	७	४	१५०
३३९ द्विंसान्तस्त्येयविषयः ...	६	३६	२०५
३४० द्विंसान्तस्त्येयाः ...	७	१	१४६

घ ।

३४१ ज्ञानदर्शनदानः ...	२	४	३६
३४२ ज्ञानावरणे प्रज्ञाज्ञाने ...	६	१३	१६७
३४३ ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराः ...	६	२३	२०१
३४४ ज्ञानाज्ञानदर्शनः ...	२	५	३६

Appendix B.

अथ पूजाप्रकरणम् ।

स्नानं पूर्वामुखीभूय प्रतीच्यां दन्तधावनम् ।
उदीच्यां श्वेतवस्त्राणि पूजा पूर्वोत्तरामुखौ ॥ १ ॥
गृहे प्रविशतां* वामभागे शूल्यविवर्जिते ।
देवतावसरं कुर्यात्सार्धहस्तोर्ध्वभूमिके ॥ २ ॥
नीचैर्भूमिस्थितं कुर्याद्देवतावसरं यदि ।
नीचैर्नीचैस्ततो वंशांसन्तत्यापि सदा† भवेत् ॥ ३ ॥
यथार्चकः स्यात्पूर्वस्या उत्तरस्याश्च संमुखः ।
दक्षिणस्या दिशो वर्जं विदिक्वर्जनमेव च ॥ ४ ॥
पश्चिमाभिमुखः कुर्यात्पूजां जनेन्द्रमूर्तये ।
चतुर्थसन्ततिच्छेदो‡ दक्षिणस्यामसन्ततिः ॥ ५ ॥
आग्नेय्यां तु यदा पूजा धनहानिर्दिने दिने ।
वायव्यां सन्ततिर्नैव नैऋत्यां च कुलक्षयः ॥ ६ ॥
ऐशान्यां कुर्वतां पूजां संस्थितिर्नैव जायते ।
अङ्गिजानुकरांसेषु मूर्ध्नि पूजा यथाक्रमम् ॥ ७ ॥
श्रीचन्दनं विना नैव पूजां कुर्यात्कदाचन ।
भाले कण्ठे हृदम्भोजोदरे तिलककारणम् ॥ ८ ॥
नवभिस्तिलकैः पूजा करणीया निरन्तरम् ।
प्रभाते प्रथमं वासपूजा कार्या विचक्ष्णैः ॥ ९ ॥
मध्याह्ने कुसुमैः पूजा संध्यायां धूपदीपद्वयम् ।
वामाङ्गे धूपदाहः स्यादग्रपूजा तु संमुखौ ॥ १० ॥
अर्हतो दक्षिणे भागे दीपस्य विनिवेशनम् ।
ध्यानं च दक्षिणे भागे चेत्यानां वन्दनं तथा ॥ ११ ॥

* P सुस्थानके स्थितं ।

† वंशः ।

‡ A समं ।

§ तदा स्यात्पुनर्विच्छेदः ।

हस्तात्प्रखलितं क्षितौ निपतितं लभं क्वचित्पादयो-
 र्यन्मूर्धोर्ध्वगतं घृतं कुवसनैर्नाभेरधो यद्भृतम् ।
 स्पृष्टं दुष्टजनैर्घनैरभिहतं यद्वधितं कौटकै-
 स्त्याज्यं तत्कुसुमं दलं फलमथो भक्तैर्जिनिप्रीतये ॥ १२ ॥
 नैकपुष्पं द्विधा कुर्यान्न किन्द्यात्कलिकामपि ।
 चम्पकोत्पलभेदेन भवेद्दोषो विशेषतः ॥ १३ ॥
 गन्धधपाक्षतैः स्रग्भिः प्रदीपैर्बलिवारिभिः ।
 प्रधानैश्च फलैः पूजा विधेया श्रीजिनेश्वरतुः ॥ १४ ॥
 श्रान्तौ श्वेतं जये श्यामं भद्रे रक्तं भये हरित् ।
 पीतं ध्यानादिकलाभे पञ्चवर्णं तु सिद्धये ॥ १५ ॥
 (श्रान्तौ श्वेतं तथा पीतं लाभे श्यामं पराजये ।
 मङ्गलार्थं तथा रक्तं पञ्चवर्णं तु सिद्धये ॥)
 खगिहते सन्धिते किन्ने रक्ते रौद्रे च वाससि ।
 दानपूजातपोहोमसन्ध्यादि निष्फलं भवेत् ॥ १६ ॥
 पद्मासनसमासीनो नासाग्रन्यस्तलोचनः ।
 मौनौ वस्त्रावृताम्योऽयं पूजां कुर्याज्जिनेश्वरतुः ॥ १७ ॥
 स्नात्रं* विलेपनविभूषणपुष्पवास-
 धूपप्रदीपफलतद्बुलपत्रपङ्क्तैः ।
 नैवेद्यवारिवसनैश्चमरातपत्र-
 वादित्रगीतनटनस्तुतिकोशवृक्षा† ॥ १८ ॥
 इत्येकविंशतिविधा जिनराजपूजा
 ख्याता सुरासुरगणेन कृता सदैव ।
 खगडौकृता कुमतिभिः कलिकालयोगा-
 द्यद्यत्त्रयं तदिह भाववशेन योज्यम् ॥ १९ ॥
 इति प्रसिद्धा श्रीउमस्वातिवाचकविरचितं पूजाप्रकरणं समाप्तम् ॥

* स्नानं ।

† P ० कोशवृद्धिः

१. Peterson's third Report App. L. P. 328. Folios 3.
 पूजाविधिप्रकरणं सभाषम् मू० उमास्वातिवाचकः ।

Appendix C.

अथ जम्बूद्वीपसमासः ।

‘सर्वजननयनकान्तं नखलेखाविमृतदौधितिवितानम् ।

पादयुगचन्द्रमण्डलमभिरचतु नः मदा जैनम् ॥

जम्बूद्वीपः सर्वमध्ये वृत्तो लक्षमानो दैर्घ्यविस्ताराभ्यां योजन-
त्रिलक्षषोडशमहस्रसप्तविंशद्विंशतत्रिगव्यूताष्टाविंशधनुःशतत्रयोदशा-
ङ्गुलाधाङ्गुलसंश्लेषपरिधिः स्वनामदेवताचतुरष्टचतुर्विस्तारोच्छ्राय-
प्रवेशविजयादिचतुर्द्वारः वज्रमयजगतौवृतः । साष्टोच्छ्रायचतुर्द्वार-
शोपर्यधोविस्तृता* । तत्रार्धयोजनो रत्नमयो जालकटको जगत्पृष्ठ-
भागविस्तृतः । तदपरि पद्मवरवेदिका कटकमाना विचित्ररत्नमय-
स्तम्भफलकसंघाटकशूचीवंशवंशकवेल्गुकनिर्माणा गवाचहेमकिंकि-
णौघण्टारजतमणिमुक्तापद्मतालकरचना वायुसंपातसंघट्टशब्दवती
नानालतासंघाटकान्तरस्तम्भान्तराद्युत्पलादिरचना उभयतो वेदि-
कावनखण्डवती । तानि वनानि रूपरसगन्धस्पर्शशब्दसुखोपेतमणि-
तण्डानि रत्नमयत्रिसोपानस्थगनतोरणाष्टमङ्गलध्वजपर्वतकान्दोलक-
गृहकमण्डपकासनवेदिकाविचित्रजलवापौभूषितानि । तद्दक्षिण-
भागे भरतमाहिमवतः षड्विंशपञ्चयोजनशतसप्तल्लविस्तृतं विज-
याव्यागङ्गामिन्धुषोढाविमर्कं मागधवरदामप्रभासतीर्थद्वारं तत्स्थित-
न्नामदेवं तद्दक्षिणभागमध्यायोध्यम् । तन्मध्ये पूर्वापरतः पञ्चविंश-
तियोजनोच्छ्रायस्तत्पादावगाढः पञ्चाशद्विस्तृतो रुचकसंस्थितः सर्वरा-

* टी. संघाटकैः नरशरौरयम्भैः शूचीभिः प्रतिबन्धैः । † टी. • adds वन ।

जतो विजयाढ्यः खविस्ताररहितभारतमानार्धदक्षिणोत्तरविभागौ
 उभयतो वेदिकावनखण्डवान् । तदपरभागे तमिस्रागुहा गिरि-
 विस्तारायामा द्वादशाष्टविस्तारोच्छ्राया विजयदारप्रमाणद्वारा
 वज्रकपाटपिहिता कृतमालकदेववसतिर्बहुमध्यद्वियोजनान्तरत्रियो-
 जनविस्तारोन्मग्ननिमग्नजलाख्यसरिद्वती । तद्वत्पूर्वतः खण्डप्रपाता-
 गुहा नृत्तमालकवसतिः । तत्र दशयोजनान्यारुह्योभयतो विद्याध-
 रश्रेण्यौ दशकविस्तृते पर्वतायामे सवेदिकावनखण्डे । तत्र दक्षिण
 सजनपदरथनूपुरचक्रवालप्रमुखपद्माशन्नगरवतौ विचित्रमणिपुष्करि-
 ण्युद्यानक्रीडास्थानविभूषिता । तथोत्तरा गगनवल्लभपुरस्तरषष्टि-
 नगरा । तत्र विद्याप्रसादोपहिताभीष्टभोगभुजो विद्याधराः । ततो
 दशसु तद्वदाभियोग्यश्रेण्यौ समातिरम्यभूमौ इन्द्रलोकपालाभियो-
 ग्यभवनालंकृते तदाश्रये । ततः पञ्चसु शिखरतलं दशकविस्तृतं
 वेदिकावनवदतिरुचिरं देवक्रीडास्थानम् । तत्र नवकूटानि सिद्धाय-
 तन- दक्षिणार्धभरत- खण्डप्रपात- माणिभद्र- विजयाढ्य- पूर्णभद्र-
 तमिस्रा-गुहोत्तरार्धभरत-वैश्रवणा*स्थानि प्राक्क्रमाङ्गणानि गिरिपा-
 दोच्छ्रायाणि तावन्मूलविस्ताराणि उपरि तदर्धं सर्वरत्नमयानि
 मध्ये त्रौणि कनकमयानि । तत्र च प्रथमे सिद्धायतनं क्रोशार्ध-
 क्रोशदैर्घ्यविस्तारं किञ्चिन्नूनतदुच्छ्रयं रत्नचित्रालोकं पञ्चधनुःशत-
 तदर्धार्धोच्छ्रायविस्तारप्रवेशत्रिद्वारं न पश्चात् । उभयतः पद्मस्य
 पूर्णकलश-नागदन्तक-शालभञ्जिका-जालकटक-घण्टा-वनमालाक्रम-
 रचनानि । तन्मध्ये मणिपीठिका पञ्चधनुःशतायामविष्कम्भा तदर्ध-

पृथुः । तदुपरि देवच्छन्दकः पञ्चधनुःशत उभयतस्तदधिकोच्छ्रायः ।
 तत्र प्रतिमाष्टशतं जिनमानम् । तदपरं दक्षिणार्धभरतकूटं तद्वत् ।
 तदुपरि प्रासादः पूर्वमानः । तन्मध्ये मणिपौठिकायां सिंहासनम-
 धिपपरिवारसिंहासनवृतम् । तदधिपो भरतः पत्न्योपमस्थितिर्देवः ।
 तदक्षिणतोऽन्यजम्बूद्वीपे भरतराजधानी भरतनिवासः । तथा शेषेषु
 पञ्चसु स्वनामानो देवाः । द्वयोर्नृत्तमालकृतमालकौ ॥

वृषभकूटो हिमवन्मध्यभागदक्षिणनितम्बे रत्नमयो ऽष्टाबुद्धितः
 चतुर्द्वादशोपर्यधोविस्तृत ऋषभदेववासः ।

(इति भरतचेत्रसंक्षेपः)

भरतोत्तरतो हिमवान् पूर्वापरतो लवणावबद्धो भरतद्विगुण-
 विस्तारः शतोच्छ्रायो हेममयो मणिविचित्रः । तदुपरि बज्रमध्ये
 पद्महृदः प्रागपरायितसहस्रं पञ्चशतविस्तृतः चतुःकर्णो* दशयो-
 जनावगाढो रजतकूलो वज्रमयपाषाणः तपनीयतलः सुवर्णमध्वरज-
 तमणिपालिकः चतुर्दिग्गमणिमोपानः स्ववतारोत्तारः तोरणध्वज-
 च्छत्रादिभूषितो नीलोत्पल-पौण्डरीक-शतपत्र-सौगन्धिकादिपुष्प-
 चितो विचित्रशकुनिमत्स्यविचरितः षट्पदोपभोग्यः । तन्मध्ये
 योजनमानं पद्ममर्धयोजनपृथु दशावगाढं जलाद्विक्रोशोच्छ्रयं वज्रा-
 रिष्टवैडूर्यमूलकण्डनालं वैडूर्यजाम्बूनदवाह्यान्तःपत्रं कनककर्णिकं
 तपनीयकेसरं नानामणिमयपुष्करम् । कर्णिकार्धयोजना तदर्धपृथुः ।
 तदुपरि भवनं विजयार्धवत् । मणिपौठिकायां श्रीदेव्याः शय्या ।
 तदन्येन तल्लक्षणेनाञ्जशतेन तदर्धमानेन वृतम् । तथा त्रैकैकैकचतु-

दिचु क्रमशश्चतुरष्टदशद्वादशषोडशसहस्रेषु द्वितीयषष्ठयोः स्थानयो-
 श्वतुःसप्तसु पद्मेषु तत्सामानिकमहत्तरिकातदभ्यन्तरमध्यबाह्यपर्वद-
 नौकाधिपात्परचादिस्थानानि पश्चिमोत्तरक्रमोद्गणानि । तद्वाचिं-
 शच्चत्वारिंशदष्टचत्वारिंशल्लक्षसंख्याभिस्त्रिभिः पङ्क्तिभिर्वृतम् ॥

तत्पौरस्यतोरणप्रवहा गङ्गा प्रागिरिणा† पञ्चशतगा गङ्गावर्त-
 नकूटेनावर्तिता दक्षिणेन सशेषत्रयोविंशतिसहितानि पञ्चशतानि
 गता षट्कोशविस्तृता प्रवहे ऽर्धत्रिषष्टिर्मुखे मुखप्रमाणवेदिका
 सर्वत्र । तत्प्रपाते वज्रमयी जिह्विकार्धयोजनायामा षडधिकविस्तृ-
 तार्धकोशपृथुला विवृतमकरमुखाकृतिः ॥

वज्रतलं तदधो गङ्गाप्रपातकुण्डं षष्टियोजनमायामविष्कम्भाभ्यां
 अधःपञ्चाशद्दशावगाढं त्रिसोपानतोरणादिमत् । तन्मध्ये गङ्गाद्वीपो
 ऽष्टकायामविष्कम्भः । तन्मध्ये भवनं तद्वत्पीठिकायां शय्या गङ्गायाः ।
 तदक्षिणतोरणगा खण्डकप्रपातगुहाविजयाव्यविदारिका दक्षिणार्ध-
 बज्रमध्यप्राक्प्रवृत्ता अर्धार्धमसुत्यचतुर्दशसहस्रमरिहता प्रवहे अधो
 ऽर्धकोशा सपादयोजना मुखे जगतीदारणसमुद्रानुप्रवेशा ॥

तथापरेणा‡ सिन्धुः स्वकुण्डद्वीपतमिश्रागुहाविशिष्टा । षट्स-
 प्रतिदिशतषट्कलोत्तरगा तथा रोहितांशा गङ्गादिगुणसर्वमाना
 खनामदेवौकुण्डद्वीपा शब्दापात्यार्धयोजनाप्राप्तापरगा हेमवतपा-
 श्चात्याश्विगामिनी । हिमवति सिद्धायतनकुल्लहिमवद्भरतलागङ्गा-
 श्रीरोहितांशसिन्धुसुराहेमवतवैश्रमणकूटान्येकादश सर्वरत्नमयानि
 खनामदेवतास्थानानि पञ्चशतोद्ग्रायाणि तावदधोविस्तृतान्युपरि

* डौ. पर्वभिस्त्रयो ।

† Ms. omits तथा.

तद्धर्मम् । प्रथमे जिनगृहं पञ्चाशत्तदर्धायामविष्कम्भं षट्त्रिंशद्वच
मष्टायामक्षतुर्विष्कम्भप्रवेशत्रिद्वारम् ; मध्ये ऽष्टयोजनानि विस्तारा-
यामाभ्यां मणिपीठिका चतुःपृथ्वी । तन्मानो देवच्छंदकः साधि-
कायामोच्छ्रयः । प्रतिमादि तद्वत् । शेषेषु प्रासादाः सार्धद्विषष्टियो-
जनोच्चास्तदर्धविस्तृताः सिंहासनवन्तः भिद्वायतनवत् ॥

(इति हिमवत्संग्रहः)

हिमवदुत्तरं हैमवतं तद्विगुणविष्कम्भं (हिमवतो गिरेरुदी-
चीनं) । तत्र मिथुनानि गब्यूतोच्चानि पल्यस्थितौनि चतुर्थभक्त-
भोजौन्येकोनाशौतिदिनस्वापत्यपालकानि चतुःषष्टिपृष्ठानि । तन्मध्ये
वृत्तो विविधरत्नमयः सर्वतः माहस्रः शब्दापातो गिरिः । तदुपरि
स्वातेर्भवनं हिमवतः कूटवत् ॥ (इति हैमवतसमाहारः)

तदुत्तरो ऽर्जुनमयो महाहिमवान् हैमवद्विगुणविस्तारो
दिशतोच्चः । तत्र महापद्मो हृदो दिमहस्त्रायामस्तदर्धविष्कम्भस्तद्व-
त्पद्मन्यासवान् ह्रौदेवौवासः* । तद्वक्षिणप्रवाहा रोहित्स्वनामदेवौकु-
ण्डरोहितांशामाना पूर्वोदधिगा हृदविस्तारापनौतपर्वतार्धदक्षिणगा
अष्टाविंशतिमहस्रनदीवृता । उत्तरा हरिकान्ता पञ्चविंशतियोज-
नप्रवहा तन्मानजिह्विका चत्वारिंशदधिकदिशतकुण्डा द्वौपो द्वात्रिं-
शत् गन्धापातियोजनाप्राप्तापरनिवृत्ता षट्पञ्चाशन्नदीमहस्त्रानुगा-
परोदधिगा । तत्र भिद्महाहिमवद्द्वैमवतरोहिताह्रौहरिकान्ता-
हरित्रैडूर्यकूटान्यष्टौ हिमवत्तुल्यानि स्वनामदेवतानि ॥

(इति महाहिमवत्समासः)

* Var. V. takes तद्वत्पद्म to देव्यावासः to be a separate Sūtra.

तदुत्तरं हरिवर्षं महाहिमवद्विगुणं पूर्वद्विगुणमानचतुःषष्टि-
दिनपालनमियुनम् । तन्मध्ये गन्धापाती वृत्तो ऽरुणाधिवासः
शब्दापातिवत् ॥

(इति हरिवर्षक्षेत्रसंक्षेपः)

तदुत्तरस्तपनीयमथो निषधो हरिवर्षद्विगुणविस्तारश्चतुःशतो-
च्चः । तन्मध्ये तिगिच्छिद्दश्चतुर्दिसहस्रायामविष्कम्भः तद्वृत्ति-
देवौसत्कः । तद्वृत्तिणा स्खनामद्वीपा हरिकान्तावत् हरित्पूर्वसमु-
द्रपातिनी । उत्तरेण सौतोदा पञ्चाशत्प्रवहा तन्मानजिह्विका
हरिद्विगुणकुण्डद्वीपमाना निषधदेवकुरुसूर्यसुलसविद्युत्प्रभद्द-
मध्यविभागा चतुरशीतिनदीसहस्रानुगतभद्रशाला द्वियोजनाप्राप्त-
मन्दरापरनिवृत्ता विद्युत्प्रभदारिका अपरविदेहद्विधाकर्त्री एकैक-
विजयादष्टाविंशतिसरित्सहस्रानुगा जयन्तद्वाराधोजगतीभेदा अप-
रोदधिगा । तत्र नवकूटानि हिमवद्द्रष्टव्यानि (हिमवद्वत्!) सिद्धनि-
षधहरिवर्षप्राग्विदेहहरिष्टिसौतोदापरविदेहहृचकाख्यानि स्खनाम-
देवतानि ॥

(इति निषधोद्धारः)

तदुत्तरो वैडूर्यमयः कीर्त्याश्रयकेसरिहृदौ नीलः सिद्ध-नील-
प्राग्विदेह-सौता-कौर्ति-नार्यपरविदेह-रम्यकोपदर्शनकूटो निष-
धमानः । तत्र दक्षिणगामिनौ सौता नीलोत्तरकुरुचन्द्रैरावतहृद-
मान्यवद्भद्रगिरिभेदिनौ प्राग्विदेहच्छेदिनौ विजयद्वाराधोगतिः
सौतोदावत् । तथा नारौ हरिद्वदुत्तरापरोदधिगा ॥

(इति नीलगिरिसमाप्तः)

तदुत्तरं रम्यकं हरिवर्षवत् । तत्र च मात्यवान् विजयार्धः
पद्मदेवाधिवासः ॥

(इति रम्यकम्)

तदद्याजतो बुद्ध्याश्रयमहापुण्डरीकहृदी रुक्मी सिद्धरुक्मि
रम्यकनरकान्तबुद्धिरौष्यहैरण्यवतमणिकाञ्चनकूटो महाहिमवदत् ।
तत्र दक्षिणा नरकान्ता पूर्वगा हरिकान्तावत् । रुष्यकूलोत्तराप-
रगा रोहिद्वत् ॥

(इति रुक्मी)

तदुत्तरं हैरण्यवतं हैमवतवत् । तत्र च विकटापाती प्रभा-
साधिवासो विजयार्धस्तद्वत् ॥

(इति हैरण्यवतम्)

तदनन्तरस्तपनीयमयो लक्ष्मीभक्तपौण्डरीकहृदवान् शिखरी
सिद्ध- शिख- रहैरण्यवत- सुरादेवी- रक्ता- लक्ष्मी- सुवर्ण- रक्तोदा-
गन्धा-पात्यैरावततिगिच्छिकूटो हिमवदत् । ततः सुवर्णकूला
दक्षिणा पूर्वगामिनी रोहितांशावत् तथा रक्ता-रक्तोदे उत्तरे
गङ्गासिन्धुवत् ॥

(इति शिखरी)

सर्वोत्तरमैरावतं भरतवत् । तन्मध्ये* विजयार्धो विपर्यय-
नगरसङ्घस्तद्वद्देशानलोकपालाभियोग्याधिवासः ॥

(इति ऐरावतम्)

(इति प्रथममाङ्गिकम्)

* Var V तदुपरि च ।

अथ द्वितीयमाह्निकम् ।

निषधनीलमध्ये महाविदेहं निषधद्विगुणविष्कम्भं मध्यलला-
यामम् ॥

तन्मध्ये ऽधः सहस्रावगाढो नवनवत्युच्छ्रयो दशाधोविस्तृत
उपर्येकसाहस्रस्त्रिकाण्डस्त्रिलोकप्रविभक्तमूर्तिः सर्वरत्नमयो मेरुः
पृथिव्युपलवज्जगत्कर्णप्रथमकाण्डो ऽङ्गस्फुटिकरजतरूपमध्य उपरि
जाम्बूनदः । प्रथमं साहस्रं त्रिषष्टिषट्त्रिंशत्साहस्रे इतरे । तत्र
भद्रशालनन्दनसौमनसपण्डकानि वनानि । धरण्यां भद्रशालं
चतुर्वक्षारपर्वतविभक्तं द्वाविंशतिमहस्रं मेरोः पूर्वेण तथा-
परेणोत्तरेणार्धतृतीयशतं तथा दक्षिणेन । पञ्चाशत्सु योजनेषु
चतुर्दिशानि मिद्धायतनानि हिमवदत् । तथा तावति पुष्करिण्यो
विदिक्षु चतस्रः चतस्रः पञ्चविंशतिविष्कम्भास्तद्विगुणायामा
दशावगाढाः पद्मा-पद्मप्रभा-कुमुदा-कुमुदप्रभोत्पलगुल्मा-नलिन्युत्प-
लोत्पलोज्ज्वला-भृङ्गा-भृङ्गनिभाञ्जना-कज्जलप्रभा-श्रीकान्ता-श्रीम-
हिता-श्रीचन्द्रा-श्रीनिलयाः प्रागुत्तरक्रमाद्गुणाः । तन्मध्ये प्रासादाः
पञ्चशतोच्चास्तदर्धविस्तृताः मिंहासनवन्तो दक्षिणौ शक्रस्य उत्तरा-
वीशानस्य । सीतासीतोदोभयकूलेषु द्वौ द्वौ पद्मोत्तरनील-
सुहस्र्यञ्जनकुमुदपलाशवडंश*रोचनकूटगिरयः सीतोत्तरक्रमाद्धिम-
वत्कूटवत्सनामदेवाः ॥ तदुपरि पञ्चशत्यां नन्दनं वृत्तं
पञ्चशतविस्तृतं तददायतनप्रासादवत् । पुष्करिण्यः नन्दोत्तरा नन्दा
सुनन्दा नन्दिर्वर्धना नन्दिषेणा अमोघा गोस्तृपा सुदर्शना भद्रा

विशाला कुमुदा पुण्डरीकिणी विजया विजयन्ती जयन्ता
 अपराजिता । नन्दनमन्दरनिषधहैमवतरजतरुचकसागरचित्तवज्र-
 कूटानि दिक्कुमारौस्थानानि । ताश्च नामतो मेघंकरा मेघवती
 सुमेधा मेघमालिनी सुवच्छा वच्छमित्रा च वारिषेणा
 बलाहका । तथा नवमं बलकूटं प्रागुत्तरं माहसं तद्विस्तृतं
 तदर्धमुपरि बलावसतिः । खदिचु राजधान्यस्तासाम् ॥
 अर्धत्रिषष्टिमहसेषु सौमनसं नन्दनवनवत् । कूटवर्ज्याः पुष्करिण्यः
 सुमनाः सौमनसा सौमनांशा मनोरमा उत्तरकुरुः देवकुरुः
 वीरसेना सरस्वती विशाला माघभद्रा भयसेना रोहिणी
 भद्रोत्तरा भद्रा सुभद्रा भद्रावती ॥ ततः षट्त्रिंशत्सु पाण्डकं चतु-
 र्णवचतुःशतं । तन्मध्ये चूलिका चत्वारिंशद्योजनोच्चा चतुर्दादशोप-
 र्यधोविस्तृता वैडूर्यमयी । तत्र जिनायतनं विजयार्धवत् । वनं तथा
 कूटवर्ज्यं पुष्करिण्यः पुण्ड्रा पुण्ड्राभा सुरक्ता रक्तवती चौररमा इक्षु-
 रमा अमृतरमा वारुणी शङ्खोत्तरा शङ्खा शङ्खावती बलाहका
 पुष्पोत्तरा पुष्पवती सुपुष्पा पुष्पमालिनी । पाण्डके*चतस्रो ऽभि-
 षेकशिला दिचु पाण्डतिपाण्डुरक्तातिरक्तकम्बलाख्याश्चतुर्योजनो-
 त्सेधाः पञ्चशतायामाप्तदर्धविस्तारा अर्धचन्द्राकारा अर्जुनकनकमय्य-
 श्वतुर्दिक्त्रिसोपाना वेदिका वनखण्डतोरणध्वजच्छत्रादियुक्ताः ।
 पूर्वापरयोर्द्वे द्वे मिहामने पञ्चधनुःशतायामविष्कम्भे तदर्धपृथुनी ।
 तयोर्दक्षिणोत्तरतीर्थकराभिषेकः ॥ (इति मेरुः)

गजदन्ताकृतयो विदिचु मेरोः चत्वारो वक्षस्कारपर्वताः सौम-

नसविद्युत्प्रभगन्धमादनमाल्यवन्तः प्राग्दक्षिणक्रमात् रजततपनीयकन-
कवैडूर्यमयाः सप्तनवसप्तनवकूटाः बहिश्वतुःशतोच्चाः पञ्चशतविस्तृताः
मात्रावृद्ध्या मेरुसमीपे पञ्चशतोच्चा विस्तारहान्याङ्गुलामञ्जयेयभाग-
विस्तारा अश्वस्कन्धाकृतयः त्रिंशत्सहस्रदिशतनवोत्तरषट्कलायामाः
सर्वे ऽत्र हिमवत्तल्यसिद्धायतनकूटाः । तत्र प्रथमे सौमनसमङ्ग-
लापातिदेवकुरुविमलकाञ्चनविशिष्टानि । विमलकाञ्चनयोस्तो-
यधाराविचित्रे देवते । द्वितीये विद्युत्प्रभ-देवकुरु-पद्म-कनक-
स्वस्तिक-मीतोदा सदाजल-हरिकूटानि । कनकस्वस्तिकयोः पुष्प-
माला अनन्दिता । ततो गन्धमादनगन्धेनावदुत्तरकुरुस्फाटिक-
लोहितानन्दानि । स्फाटिकलोहितयोर्भोगंकरा भोगवती । ततो
माल्यवदुत्तरकुरुकच्छमागररजतमीतापूर्णभद्रहरित्सहानि पञ्चमषष्ठ-
योर्भोगाभोगमालिन्यौ । हरिहरित्सहकूटे बलतुल्ये ।

(इति वचस्काराः !)

मन्दरनीलथोरुत्तरदक्षिणा गन्धमादनमाल्यवतोर्मध्ये उत्तराः
कुरव एकादशयोजनसहस्रद्विचत्वारिंशाष्टशतसद्विकलविस्तृताः सम-
रम्यमणितण्विभूषितभुवो वापीपुष्करिणीपर्वतकटहमण्डपकसुख-
स्पर्शदृश्यशिलापट्टकमण्डिता विविध^१गुल्मपुष्पवनकृतार्चाश्चित्रवृत्तलता-
शोभिता नानाकृतिवनराजयः । तत्र वृक्षाः मदङ्गा मधुप्रमन्त्राव-
रासवादिफलरसस्यन्दिनो मृङ्गाः कर्करौम्यालमणिभाजनादियुक्ताः
तृयाङ्गा विस्त्रभापरिणामादिचित्रवादित्रशब्दवन्तः दीपशिखादीप-
विशेषज्वालिनः ज्योतिषः सर्वरत्नकल्पाः चित्राङ्गाः प्रेक्षामण्डपाकार-

विचित्रकल्पितमाल्यवन्तः चित्ररमाः खादुभोजनखाद्यकसंपन्ना मण्डङ्गा
 यथाभिप्रेतभूषणवन्तो गेहाकारा एकशालादिगृहविन्यासिनो अनगणा
 (अनाग्न्या) वस्त्रसंपदन्तः । स्त्रियो लक्षणवत्यः परमरूपाः शृङ्गारादि-
 कलावेदिन्यो जराव्याधिरौर्भाग्यशोकार्द्यनिष्ठरहितास्तथा पुरुषाः
 सुरभिनिश्वासा अस्त्रिदमलरजसः मच्छायादौप्रवर्जर्भनारानमंहननाः
 समचतुरस्रास्त्रिगव्यूतोच्चाः* किञ्चिदूनाः स्त्रियः षट्पञ्चाशद्विंशतष्टश
 भद्राः संतुष्टा यथाभिरुचितस्थाना मियुनधर्माणस्त्रिपल्योपमायुषो
 अष्टमभक्तपृथिवौपुष्पफलाशनाः प्रधाना आवाधाविवाहादिरहिता
 एकोनपञ्चाशद्रात्रिंदिवापत्यपालकाः सुखयुग्ममृत्यवो देवगतयः ।

मीतापूर्वापरगौ नीलाच्चतुस्त्रिंशदष्टतमचतुःसप्तभागदक्षिणौ
 यमकपर्वतौ योजनमहस्रोच्चौ तावदधोविस्तृतौ तदर्धमुपरि
 कनकमयौ । तथा ग्रामादौ यमकयोर्हिमवद्वत् । तावति दक्षिणेन
 नीलाद्या हृदा बज्रत्रिसोपानतोरणाः पद्महृदवत्स्वनामदेवताधिवा-
 माः । तेषां प्रागपरस्या दशदशकाञ्चनकनगाः शतोच्चास्तदर्धमूलो-
 परिविस्ताराः काञ्चनदेवताधिवासा दशयोजनावाधस्यानाः ॥

. उत्तरकुरूप्रवार्धमध्ये जाम्बूनदमयं जम्बूपीठं पञ्चशतायामवि-
 स्तारं मध्ये द्वादश पृथु अन्ते क्रोशद्वयं चतुर्दिग्द्वारम् । तदुपरि
 वैडूर्यपर्णस्तपनीयवृन्तो जाम्बूनदः सुकुमारः रक्तपल्लवप्रवालाङ्कुरधरो
 विचित्रमणिरत्नसुरभिपुष्पो जम्बूवृक्षः तदमृतरममदृशफलं । प्राच्ये
 शाले भवनं इतरेषु ग्रामादाः मध्ये सिद्धायतनं सर्वाणि विजया-
 र्धमानानि । तत्परिवारो ऽष्टशतं तदर्धमानं जम्बूनां प्रत्येकं षट्-

कटकमानवेदिकावृतम् । अनादृतदेवासः तत्परिवारदेवसङ्ख्यामा-
नवृक्षबहिर्दृतः श्रीपद्मवद्वहिः शतयोजनमानचित्रनखण्डवृतः । योज-
नपञ्चाशतमवगाह्य प्रथमवनखण्डे चतुर्दिशानि भवनानि । विदिचु
चतुश्चतुःपुष्करिणीमध्ये प्रासादाः । पुष्करिण्यः क्रोशार्धक्रोशपञ्च-
धनुःशतायामविष्कम्भावगाहा नन्दावशिष्टाः । भवनप्रासादमध्ये
ऽष्टौ कूटानि जाम्बूनदानि योजनाष्टकोच्चानि तावन्मूलविस्ताराणि
तदर्धमुपरि । तत्रायतनानि जिनानाम् । शालेषु वनपूर्वाक्षरे
प्रासादे सिंहासनानि ॥

(इति उत्तरकुरुसंक्षेपः)

मन्दरदक्षिणास्तथा देवकुरवः । निषधोत्तरौ चित्रविचित्र-
कूटौ यमकवत् । तथा ह्रदा निषधादयः । तदपरार्धे शास्त्रालीवृक्षो
गरुडावासो जम्बूवत्पीठकूटानि राजतानीति विशेषः ॥

(इति देवकुरुसंक्षेपः)

विदेहयोर्द्वात्रिंशद्विजयाः । उत्तरा विजयाद्या गङ्गामिन्धुवि-
भक्ताः दक्षिणा रक्तारक्तोदाभ्यां भरतवत् । षोडशयोजनसहस्रद्वि-
नवतपञ्चशतद्विकलायामा द्वियोजनसहस्रसत्रयोदशद्विशतकिञ्चि-
दूनविस्तारा निजविस्तारायामद्वितीयाष्टमस्त्रविजयदक्षिणोत्तरार्धा-
ख्यकूटपञ्चपञ्चाशन्नगरविजयार्धाः । उदग्विजयार्धाभियोग्यश्रेण्यौ
शक्रस्य लोकपालानाम् । निषधनीलनितम्बर्षभकूटाः तज्जितम्बकु-
ण्डनदीप्रवहाः । विजयनामचक्रवर्तिनः सीतासीतोदातीर्थाः । कच्छ-
सुकच्छमहाकच्छकच्छवदावर्तलाङ्गलावर्तपुष्करपुष्करवन्तः प्राग्वि-
देहोत्तराः वत्ससुवत्समहावत्सवत्सवद्रम्यरम्यकरमणीयमङ्गुलवन्तः पद्म-

सुपद्म-महापद्म-पद्मवच्छङ्ख-कुमुद-नलिन-मलिलवन्तो दक्षिणाः वप्र-
 सुवप्र-महावप्र-वप्रवद्वल्गु-सुवल्गु-गन्धिलगन्धिलवन्तः माख्यवच्छै-
 लासन्नप्रदेशात् प्रभृति प्रादक्षिण्येनानुक्रमेण । गिरिनदीविभक्ताः ।
 चत्वारो गिरयः तिस्रो नद्यः । अर्धं ऽर्धं गिरयो वक्षस्काराकृतय-
 स्तद्विस्तारोच्छ्राया मूलविस्तारसर्वसमा ऋजवः सर्वरत्नमयाः मिद्ध-
 मनामपूर्वापरानन्तरविजयाख्यचतुःकूटाः नद्यासन्नासिद्धकूटाश्चित्रप-
 द्मनलिनैकशैलाः त्रिकूटवैश्रवणसुदर्शनाञ्जना अङ्गपद्मवदाशीविषसुखा-
 वहाः चन्द्रसूर्यनागदेवगिरयः । राजधान्यो द्वादशनवयोजना-
 यामविस्ताराः जेमा-जेमपुरागिष्टा-रिष्टपुरा खड्गा-मङ्गूषषौषधी-
 पौण्डरीकिण्यः सुसौमा-कुण्डलापराजिता-प्रभाकराङ्गवती-पद्मा-
 वती-शुभा-रत्नसंचयाः अश्वमिहमहाविजयपुरा-राज्या-विराज्या
 अशोका-वौतशोका-विजया-विजयन्ता-जयन्तापराजिता-चक्रखड्ग-
 पुरा-वध्यायोध्या । नद्यो विजयच्छेदिन्यो रोहितावत्कुण्डदीपाः
 स्वनामदेवीवासाष्टाविंशतिनदीसहस्रानुगाः प्रत्येकं सर्वसमाः पञ्चविं-
 शतविस्तृताः अर्धद्वितीययोजनावगाहा ग्राहद्वदपङ्कवत्यस्तप्तमत्तो-
 न्मन्तजलाः चौरादासिंहश्रोतान्तर्वाहिण्य ऊर्मिफेनगभीरमालिन्यः ।
 प्राक्पश्चात्सीतामौतोदामुखवने देवोद्याने दक्षिणोत्तरे विभागे
 गिरिसमीपे कलाविस्तृते इतरपार्श्वद्विथोजनसहस्रद्वाविंशनवशते ॥

जघन्येन चत्वारस्तीर्थकृतो जम्बूद्वीपे तथा चक्रवर्तिबलदेव-
 वासुदेवा उत्कर्षेण चतुस्त्रिंशज्जिनचितौघाः ॥

(इति विजयाः) ।

इति द्वितीयमाङ्गिकम् ॥

अथ तृतीयमाह्निकम् ।

जम्बूद्वीपदिगुणदिगुणमाना द्वीपसमुद्राः पूर्वपूर्वपरिचेपिणो
वलयारुतयः सर्वशुभवर्णादिनामानो ऽर्धतृतीयोद्धारसागरोपम-
समयसङ्ख्या वेदिकावद्देवक्रौडोपभोग्यविचित्ररम्यभूमिभागा मानुषो-
त्तरवाह्याः ॥

तत्र लवणोदधिः सहस्रावगाढो मात्रया सप्तशतोच्छ्रितगो-
तीर्थपथेन पञ्चनवतिसहस्रः षोडशसहस्रशिखः । सा दशविस्तृता
अभ्यन्तरतो बाह्यतश्च । तदुपरि द्वौ कालौ न्यूनार्धयोजनं ह्राम-
वृद्धिः । तत्र मध्ये लाक्षाश्चतुर्दिक्षु पाताला वडवामुखकेयूपयूपकेश्व-
राख्याः साहस्रा वज्रमयकुड्या दशमह्मण्यधोमुखे च कालमहाका-
लवेलम्बप्रभञ्जनावामा वायुधृतत्रिभागजला महालंजराकृतयः ।
दुष्ककाश्यान्वे साहस्रा अधोमुखे च शत्याः दशकुड्याः वायून्नामित-
मध्यमिश्रोपरिजलाः सप्तसहस्रचतुरशीताष्टशतसर्वाग्रसङ्ख्याः । द्विच-
त्वारिंशद्विमप्रतिषष्टिमहस्रसङ्ख्याः तत्रान्तर्बाह्यवेलाशिखाधारिणो
नागाः । गोस्तूपोदकाभासशङ्खोदकमौमानो वेलाधारौन्द्रगिरयः
कनकाङ्कुरजतस्फटिकमया गोस्तुपशिखकशङ्खमनोद्भवासा द्विच-
त्वारिंशत्सहस्रेषु दिश्या एकविंशमप्रदशशतोच्चा अधो द्वाविंशत्य-
धिकसहस्रविस्तारा उपरि चतुर्विंशचतुःशताः । तदुपरि प्रासादा
हिमवद्वत् । कर्कोटककर्दमकैलामारुणप्रभानुवेलाधारौन्द्रगिरयः
सर्वरत्नमयाः । द्वादशसु सहस्रेषु प्राक्चन्द्रद्वीपौ तावद्विस्तारायामौ
तावत्परेण सवित्रोस्तथागौतमद्वीपः सुस्थितावासः तावति तथान्त-
र्बाह्यलावणकचन्द्रसूर्याणाम् ॥

तथा शेषद्वीपेषु पञ्चानाम् । स्वद्वीपेषु सर्वेषु प्रासादा हिमव-
दत् तद्राजधान्यश्च प्राक्पश्चात् ॥

लवणवर्ज्याः समा अचुंभितोदका उदधयः ॥

हिमवतः प्राक्पश्चाद्विदिचु आदिषु नवान्तेषु योजनशतेषु
उदधाववगाह्य तावद्विस्तारायामाः सप्तमशान्तरद्वीपाश्चतुश्चतुः प्रागु-
त्तरक्रमात् एकोरुकाभाषिकलाङ्गूलिकवैषाणिका हयकर्णगजकर्ण-
गोकर्णशङ्खलौकर्णा आदर्शमुखमेषमुखहयमुखगजमुखा अश्वमुख-
हस्तिमुखमिंहमुखव्याघ्रमुखा अश्वकर्णमिंहकर्णहस्तिकर्णकर्णप्रावरणा
उक्तामुखविद्युज्जिह्वमेघमुखविद्युदन्ताः घनदन्तगूढदन्तविशिष्टदन्त-
शङ्खदन्ताख्याः । तेषु हैमवतवद्युग्मपुरुषाः तदाख्याः अष्टधनुः-
शतोच्चाः पत्न्योपमासङ्ख्येयभागायुषः । तथा शिखरिणोऽपि ॥

(इति लवणोदधिसमासः)

धातकौखण्डदक्षिणोत्तराविष्वाकारनगौ महस्त्रविस्तृतौ तद-
र्धौ चैत्रायामौ पुष्करार्धे च तुल्याववगाहोक्त्रायाभ्याम् । स्वप-
रिधिद्विगुणविस्तारा गजदन्ताकृतयो वचारा द्विमेखलाश्च पूर्वसूत्र-
गतः वंशधराश्चतुर्गुणाः परस्परतः सर्वममाश्च हृदनदीकुण्डद्वीपका-
ञ्चनयमकचित्रविचित्रर्षभकूटवृत्तविजयार्धाः स्वायामतश्च दीर्घगैल-
मुखवनायामाः चैत्रतो ऽनुमेयाः नदीनामवगाहश्च स्वविस्तारात् ।
योजनत्रिलक्षट्पञ्चाशत्सहस्रमश्रुविंशद्विंशतायामौ विद्युत्प्रभगन्ध-
मादूनौ पञ्चलक्षेकान्नसप्ततिसहस्रसैकान्नषष्टिशतायामौ माल्यवत्सौ-
मनसौ षोडशलक्षषड्विंशतिसहस्रषोडशोत्तरशतायामौ विद्युत्प्रभग-
न्धमादूनौ विंशतिलक्षत्रिचत्वारिंशत्सहस्रसैकान्नविंशतायामौ माल्य-

वत्सौमनसौ । वंशधरेष्वाकाररहितो मुखमध्यबहिःक्षेत्रपरिधि-
रिषुगुणो द्वादशाधिकद्विशतविभक्तः क्षेत्रविष्कम्भस्तथा भरतादिषु ।
तत्र द्वे द्वे क्षेत्रे चतुर्गुणचतुर्गुणे । लक्षाष्टमप्रतिसहस्रद्विचत्वारिंशा-
ष्टशतराशौ द्विसहस्रोने स्वगुणकारगुणे चतुरशीतिविभक्ते लब्धं
धातकीखण्डगिरिव्यासः । बहिर्मन्दराश्चतुरशीतिसहस्रोच्चाश्चत्वारो
ऽधश्चतुर्नवतिशतविस्तारा अर्धषट्पञ्चाशाष्टाविंशतिसहस्रोपरिवन-
विशिष्टाः । तत्र च विजयानि कच्छादीनि वक्षाराश्चित्रादयो
विद्युत्प्रभादयश्च नद्यो गङ्गाद्या मेरुह्रदकाञ्चनादयश्च धातकीखण्डे
द्वीपे द्वयोरप्यर्धयोरौषदवनतान्ताः स्युः ॥

(इति धातकीखण्डः)

अथ कालोदश्चक्रवालतो ऽष्टलचरुद्रः सहस्रोण्डः एकोनविंश-
लक्षशुचीको विजयादिचतुर्द्वारः ॥

(इति कालोदधिः)

मानुषोत्तरेणार्धविभक्तः पुष्करार्धो धातकीखण्डवत् तद्विगुण-
क्षेत्रादिविभागः स्वतश्चतुर्गुणः चतुर्गुणक्षेत्रवर्षधरः । स्वपरिधिद्विगुण-
विस्तारा गजदन्ताकृतयो वक्षारा द्विमेखलाश्च पूर्वसूत्रगाः वंश-
धराश्चतुर्गुणाः परस्परतः सर्वसमाश्च ह्रदनदीकुण्डद्वीपकाञ्चनयमक-
चित्रविचित्रवर्षभकूटवृत्तविजयार्धाः स्वायामतश्च दीर्घशैलमुखवना-
यामाः क्षेत्रतो ऽनुमेयाः नदीनामवगाहश्च स्वविस्तारात् । वंशधरे-
ष्वाकाररहितो मुखमध्यबहिःक्षेत्रपरिधिरिषुगुणो द्वादशाधिक-
द्विशतविभक्तः क्षेत्रविष्कम्भस्तथाभरतादिषु । वर्षविहीनक्षेत्राशौ
द्विसहस्रोने स्वगुणकारगुणे चतुरशीतिविभक्ते लब्धं पुष्करार्ध-

गिरिव्यासः । बहिर्मन्दराश्चतुरशीतिसहस्रोच्चाश्चत्वारो ऽधश्चतुर्नवति-
शतविस्तारा अर्धार्धषट्पञ्चाशदष्टाविंशतिसहस्रोपरिवनविंशष्टाः ।

(इति पुष्करार्धः)

मानुषोत्तरो वेलाधारिमानो हैमोऽर्धपल्यवदभयतो वेदिका-
वनखण्डवान् अन्तरुपरिबहिर्मनुष्यसुवर्णदवावामो मानुषगतिच्छेदौ
अन्यत्र देवक्रियाविद्याधरादिभ्यः । न तत्परा बादराग्निमेघविद्युन्नदी-
कालपरिवेषादयः । मानुषोत्तरवत्कुण्डलरुचकौ ।

कालोदपुष्करस्वयम्भूरमणा उदकरसा लवणोदो लावणरसो
वारुणोदश्चित्रपानकवत् खण्डादिचित्रचतुर्विभागगोक्षीरवत् क्षीरोदः
सुकथितसद्योविस्मिन्दितगोष्ठतवत् घृतोदः शेषाश्चतुर्जातकवदूर्ध्वभाग-
त्रिभार्गच्छिन्नचुरसवज्जलाः समुद्राः ॥

लवणकालोदस्वयम्भूरमणा बज्रमस्यकच्छपा नेतरे ।

वरुणक्षीरघृतेक्षुरसद्वीपोदधिबहिर्नन्दीश्वरो विविधविन्यासो
द्यानवान् देवलोकप्रतिस्पर्धी जिनेन्द्रपूजाव्यापृतदेवसंपाताभिरुचिरः
स्वेच्छाविविधक्रियादेवसंभोगरम्यः । तत्र पञ्चविंशतिकक्षेत्रविभाग-
मध्ये चतुर्दिग्शाश्चत्वारो ऽञ्जनगिरयो बहिर्मरूच्छ्या दशमहस्ताति-
रिक्तविस्तारा मूले उपरि साहस्राः । तेषु जिनायतनानि योज-
नशतायामानि तदर्धविस्ताराणि द्विसप्ततियोजनोच्चानि षोड-
शाष्टाष्टोच्छ्रयविस्तारप्रवेशस्वनामामरावामदेवासुरनागसुवर्णाख्यपृथक्-
पृथक्चतुर्द्वाराणि । तन्मध्ये मणिपीठिकाः षोडशायामविस्तारा
अष्टोत्सेधाः । तदुपरि देवच्छन्दकाः साधिकायामोच्चाः सर्वरत्न-
मयाः । तेषु प्रत्येकं जिनप्रतिमाष्टशतं जिनमानं ताः स्वपरिवार-

वृताः । दामघण्टालम्बूषघण्टिकाष्टमङ्गलतोरणध्वजवन्ति तपनीय-
रुचिररजोवाल्काप्रस्तृतानि षोडशपूर्णकलशादिभूषितानि आयतन-
मानमुखमण्डपप्रेक्षामण्डपाक्षपाटकमणिपीठिकास्त्रूपप्रतिमाचैत्यवृ -
चेन्द्रध्वजपुष्करिणीक्रमरचनानि नानामणिमयानि । तेभ्यः प्रत्येकं
चतुर्दिक्षु ललमानाः पुष्करिण्यो नन्दिषेणामोधागोस्त्रपासुदर्शनान-
न्दोत्तरानन्दासुनन्दानन्दिवर्धनाभद्राविशालाकुमुदापुण्डरीकिणी -
विजयावैजयन्तीजयन्तापराजिताः प्राक्क्रमात् । तन्मध्ये स्फाटिका
दधिमुखा ललामवेदिकोद्यानादिलाञ्चनाश्चतुःषष्टिसहस्रोच्चाः
दशधो विस्तृताः तावदपरि । तेष्वञ्जनवदायतनानि । द्वीपविदिक्षु
रतिकरकाञ्चलारो दशसहस्रायामविष्कम्भाः सहस्रोच्चाः सर्वरत्नमयाः
झल्लर्याकृतयः । तत्र दक्षिणयोरिन्द्रस्योत्तरयोरौगानस्थाष्टाष्टानां
महादेवीनां योजनशतसहस्रावाधास्थाना राजधान्यो दिक्षु सुजाता
सौमनसा अर्चिर्मालौ प्रभाकरा पद्मा शिवा शुचिः अञ्जना भृता
भृतावतंभा गोस्त्रपा सुदर्शना ऽमला ऽप्सरा रोहिणी नवमौ नाम
रत्ना रत्नोच्छ्रया सर्वरत्ना रत्नसंचया वसुर्वसुमित्रा वसुभागा वसुंधरा
नन्दोत्तरा नन्दा उत्तरकुरुर्देवकुरुः कृष्णा कृष्णराजी रामा राम-
रक्षिता नाम प्राग्दक्षिणक्रमात् । तत्र देवाः सर्वसंपदन्तः स्वपरिवा-
रानुगताः निजपरिकरपरिवृताः पुष्पतिथिषु सुरासुरविद्याधरादि-
पूजितानां जिनानामायतनेष्व्याष्टाहिकीपूजाः कुर्वन्ति प्रमुदित-
मनसः ॥

(इति नन्दीश्वरदीपः)

इति तृतीयमार्हिकं समाप्तम् ॥

अथ चतुर्थमाह्निकम् ।

विष्कम्भवर्गदशगुणकरणी वृत्तचेत्रपरिधिः । विष्कम्भः पादाभ्यस्तः स गणितं । विष्कम्भो ऽवगाहोनस्तद्गुणचतुर्गुणस्तन्मूलं ज्या । इषुवर्गः षड्गुणो ज्यावर्गे चित्रस्तन्मूलं धनुःपृष्ठम् । चतुर्गुणेषुवर्गयुक्तविभक्तो ज्यावर्गो विष्कम्भः । धनुर्वर्गज्यावर्गविशेषधङ्गागमूलमिषुः । चुल्लधनुःपृष्ठापनीतवृहद्वधनुःपृष्ठार्धं बाह्यं ॥

सर्वे गिरि-श्रेणिशिखरतल-कूट-कुण्ड-वन-नदीमुखवन-नदी-हृद-शिला-वाप्यादयो वेदिकावनखण्डवृताः । वापीकुण्डहृदा दशावगाहाः । पद्मगिरिद्वीपा जलाद्विक्रोशोच्छ्रयाः । मन्दराञ्जनदधिसुखकुण्डलरुचकनगाः सहस्रावगाहाः । शेषा उच्छ्रयपादाः । रूपादिद्विगुणराशिगुणो द्वीपव्यासो नवतिशतविभक्तो भरतादिषु विष्कम्भः । सर्वा नद्यः प्रवहदशगुणा मुखे । विस्तारपञ्चाशद्भागावगाहाः । हृदविस्तारो ऽशौतिविभक्तः प्रवहो दक्षिणानाम् । उत्तरासां चत्वारिंशता । मेरुत्तरासु विपर्ययः । प्रवहसुखविस्तारविशेषार्धपञ्चचत्वारिंशत्सहस्रविभक्तिलब्धं द्विगुणोभयवृद्धिः सरिताम् । लक्षाष्टमप्रतिसहस्रद्विचत्वारिंशाष्टशतराशौ द्विसहस्रोने स्वगुणकारगुणे चतुरशौतिविभक्तलब्धं धातकौखण्डगिरिव्यामः । स द्विगुणः पुष्करार्धः । व्यासार्धहृदविस्तारो न गिरिणा नदीगतिः । अधिकत्रिशतोत्तरैकाञ्चविंशतिसहस्रगिरिमस्तकमाप्राग्गङ्गापरेण सिन्धुः रक्तारक्तोदे च । तद्विगुणाध्वगाः पुष्करार्धः । सर्वा नद्यः पूर्वपूर्वनदीद्विगुणसहिताः । सुखवनपर्वतनदीमेरुव्यासभद्रशालायासरहित-

द्वीपव्यासषोडशभागे विजयव्यासः । तथान्येषां पूर्ववत्
स्यादिति ॥

(इति करणाधिकारः)

जम्बूद्वीपलवणधातकीखण्डकालोदपुष्करवरुणक्षीरघृतेक्षुरसन-
न्दीश्वरारुणारुणवरारुणाभामकुण्डलरुचकारुणवस्त्रगन्धोत्पलतिलक -
पृथिवीनिधानरत्नवर्षधराहृदनदीविजयवचारकल्पेन्द्रपुरमन्दरावाम-
कूटनक्षत्रचन्द्रसूर्यसूर्यवरसूर्याभासदेवनागयक्षभूतस्वयम्भूरमणपर्यन्ता
द्वीपसमुद्राः ॥

इति जम्बूद्वीपसमाप्ते चतुर्थमाह्निकं समाप्तम् ॥

कृतिः शिताम्बराचार्यस्य महाकवेरुमास्वातिवाचकस्य इति ॥

जम्बूद्वीपसमास मटीक मू० उमास्वाति टी० विजयसिंह
टी० आ० ॥ ए ँ ॥

नमो वीतरागाय ।-

श्रीसद्गुणार्थप्रभुपादपद्म-

मानस्य वाचामधिदेवतां च ।

द्वीपोदधिचेत्रमममस्मि

श्रीवाचकीयं विवृणोमि किञ्चित् ॥ १ ॥

क्व वाचकवचोवाच्यं क्व वाक्कल्पः किलेदृशः ।

यत्कृत्यं चुलुकेनास्मि मोहान्मित्सुर्महोदधिम् ॥ २ ॥

यदि वा किमेतया चिन्तयापि मे । यतः ।

मुदितकौशिकसन्मुनिनायकः

कुवलयप्रतिबोधविधायकः ।

मम निरस्ततमा जिनचन्द्रमा

वितनुते वदतां द्युतिसान्द्रमाम् ॥ ३ ॥

वाक्यं कुत्रापि जैवाभिगममनुसरन् कापि तद्वृत्तिवाचम्

जम्बूद्वीपज्ञपां च कचिदथ करणीं कुत्रचिच्चानुकुर्वन् ।

तुल्यार्थं जैनभद्रं विवृतिपदयुतं शास्त्रमुद्वीचमाणः

प्रायो ऽन्यथन्यदृष्ट्या विवृतिमहमिमां प्रस्तुवे सुगधबुद्धिः ॥ ४ ॥

किं च ।

यद्बोधमतीव तद्विजहति व्यक्तार्थमित्युक्तितो

व्यक्तार्थं तु विवृण्वते हि बद्धधा रूपप्रसिद्धादिभिः ।

नेयार्थैरतिफल्लगुभिश्च वचनैः किं च भ्रमं कुर्वते
श्रिग्याणामिति शास्त्रविप्लवकराः प्रायः कुटीकाकृतः ॥ ५ ॥

संत्यज्य विस्तरमपास्य तथालजाल-
मत्यर्थमर्थमवगम्य यथावबोधम् ।
आतश्च वाचकवचो विवृतिर्मयेय-
मास्तन्यते ऽबुधजनप्रतिबोधनार्थम् ॥ ६ ॥

इह च ।

धृतार्थचर्याचरणोरुचातुरीं
निर्विघ्नविघ्नौघविघातमुन्दरीम् ।
नमस्कियामाहितमंगलक्रियां
श्रीमानुमास्वातिरुवाच वाचकः ॥ ७ ॥

यथा ।

मू० आ० ।

सर्वजननयनकान्तं नखलेखाविस्मृतदौधितिवितानम् ।
पादयुगचन्द्रमण्डलमभिरक्षतु नः सदा जैनम् ॥ १ ॥

मू० च ।

इति जम्बूद्वीपममासे चतुर्थमाह्निकं समाप्तम् ॥

कृतिः सिताम्बरार्चार्थस्य महाकवेरुमास्वातिवाचकस्येति ।

टी० च ।

कृतिः. क्रिया प्रस्तावान्जम्बूद्वीपसमासप्रकरणरूपा सिताम्बरा-
चार्यस्य श्वेताम्बरगुरोर्महाकंवेरनेकतत्त्वार्थप्रशमरत्यादिप्रवचनसङ्ग्रह-
कारस्य यदूचिरे विपश्चिन्निचयनिश्चितांचितचरणाः श्रीचौलुक्य-
चूडाचन्द्रार्चितचरणाः श्रीहेमचन्द्रसूरयः श्रीभिद्वहेमचन्द्रनाम्नि
खोपज्ञशब्दानुशासने “उपोमास्वाति संग्रहोत्तरः” (11. 2. 39)
इति तथा महावैयाकरणस्य उमास्वातिवाचकस्येति सान्त्वयसु-
गृहीतनामधेयस्य तथा चास्य संग्रहकारस्योमा माता स्वातिः
पिता तत्सम्बन्धादुमास्वातिः वाचकः पूर्वधरः यत्प्रज्ञापनाटीका
वाचकाः पूर्वविदः । इत्याचार्यश्रीविजयसिंहविहिता विनेयजन-
हिता जम्बूद्वीपसमासटीका समाप्ता ॥

जम्बूद्वीपसमासटीका समाप्ता ॥

कचिज्जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिमय कुत्रापि करणीं
कचिज्जोवाभिजं (!) कचिदपि च शास्त्रार्थमपरम् ।
कचिद्वाचां वृत्तिं कचिदपि वचो वाच्यविदुषां
समास्थाय व्याख्यामहमिह महार्थं ऽप्यकरवम् ॥ १ ॥

अविस्मृता सूत्रप्रतिकृतिरियं मन्मतिरपि
स्वयं ग्राम्यो वामो ऽप्यहह कथमास्त्येयमपि मे ।
क्रियामिद्वौ हेतुः प्रणयिजनताकल्पलतिका
प्रशस्तिः श्रीपार्श्वप्रभुचरणयोः किन्तु वितता ॥ २ ॥
श्रीविक्रमतः क्रमतः समासु तीतासु तिथिरविसमासु (1215) ।
विहिता साहारगृहे शरदोयं चारु पल्लिपुरि ॥ ३ ॥

यच्चेहानाभोगान्मतिमान्द्याद्वीतरथा लिखितमास्ते ।
 तत्परिमृजन्तु सुजनाः परोपकारैककृतमनसः ॥ ४ ॥
 तुङ्गः क्षमाभृददिताहुतभूरिसत्त्वः
 शैलीं स्थितिं शुचिमचिन्त्यरुचिं विधानः ।
 उद्दामधाममहिमा भुवि वन्द्यपादः
 श्रीचन्द्रगच्छ उदयाद्रिरिवास्ति शस्तः ॥ १ ॥
 आच्छन्नमीनकेतुस्तमसामवसायहेतुरभ्युदितः ।
 रविरिव निस्तारकरुचिरेतस्मिन्नभयदेवविभुः ॥ २ ॥
 जगतीह दक्षिणाशाजुषापि विहितोत्तरोदयेन मृगम् ।
 वादमहार्णवमुत्तीर्य विश्वमाविष्कृतं येन ॥ ३ ॥
 सङ्ख्यातीतगुणौघभास्वदुदयोन्नामी कवीनां मुदे
 तत्त्वानः सदलं स्वरूपममलं दोषागमस्य द्विषन् ।
 तच्छिष्यस्तु धनेश्वरप्रभुरभूद्भव्यालिभिः सेवितो
 लोके ऽस्मिन्नयरागसंगसुभगः पद्मायमानो ऽपि यः ॥ ४ ॥
 जातावज्ञैः पुरस्तादनु विहितहस्तेरन्वगात्तैरङ्गकैः
 पश्चादुत्तावधानैः पुनरुभयविधानाङ्गुखलं दधानैः ।
 आशङ्काः शङ्कुवद्भिस्तदनु च परतो विस्मयस्मेरितारख्यैः
 र्यदाचो वादिवृन्दैरथ नृपतिममैः काङ्क्षिताः शिचिताश्च ॥ ५ ॥ (१)

यस्याहरत्यांसमभृद्भुजिक्रिया

मोचन्तु गुल्फद्वयसं शरीरे ।

गौर्वाणवृन्दोतितवर्णवादः

ततः स जातो ऽजितसिंहसूरिः ॥ ६ ॥ (१)

श्रीवर्धमानमुनिपतिरथ चन्द्रप्रभविभुस्तदनु जज्ञे
 भूयः श्रीभद्रसूरिःसुरगुरुरिवानन्तसुरभिगुणः ॥ ७ ॥
 एकाहचपणेन पथ्यपि भुजि दौपोत्सवोत्सर्पणा
 यात्रा श्रीवटपट्टके रथशिरश्चूडामणेर्विश्रुता । (!)
 तीर्थस्थोद्धृतिरुज्जयन्तवसतेः श्रीमज्जिनोपज्ञये-
 त्येवं यस्य यशांसि दिक्षु विलसन्त्यद्यापि हि स्वेच्छया ॥ ८ ॥
 अभवन्मदनाष्ट्याः शिष्याः श्रीवर्धमानसूरीणाम् ।
 तन्मान्या वितमिश्राः पण्डितजिनचन्द्रगणिमिश्राः ॥ ९ ॥
 सुचरितकुसुमानि स्त्रैरमुचित्य नित्यं
 प्रकटितबहुवर्णां सर्वदामोदपूर्णाम् ।
 गुरुतरगुणनद्धां ग्रन्थदत्तो विशुद्धां
 विरचयति यदीयां नूतनां नूतिमालाम् ॥ १० ॥
 श्रीसर्वदेवसूरिः प्रद्युम्नविभुप्रभुर्यशोदेवः
 इति यतिपतयो येषां विनेयतामावहन्तितराम् ॥ ११ ॥
 श्रीभद्रेश्वरसूरिशिष्यहरिभद्राचार्यतः सहुरोः
 प्राप्तश्रीजिनचन्द्रपूज्यचरणान्तेवासितामाश्रितः ।
 सूरिः श्रीविजयस्त्रिमां व्यरचयत्कल्याणमालाजुषां
 शैचशाभयचन्द्रको लिखितवानुद्दामदाक्ष्यः पुरा ॥ १२ ॥

इति जम्बूद्वीपसमासटीका समाप्ता ॥

Appendix D.

Certain passages occurring in other works, attributed to our author Umāsvatī but not found in the extant works, thus strengthening the tradition that our author has written 500 works.

- i उक्तं च वाचकमुख्यैरुमास्वातिपादैः । स्थानाङ्गवृत्तिः
कृपणे ऽनाथदरिद्रे व्यसनप्राप्ते च रोगशोकहते ।
यद्दीयते कृपार्थादनुकम्पा तद्भवेद्दानम् ॥१॥
अभ्युदये व्यसने वा यत्किञ्चिद्दीयते सहायार्थम् ।
तत्सङ्ग्रहतो ऽभिमतं मुनिभिर्दानं न मोक्षाय ॥२॥
राजारक्षपुरोहितमधुमुखमावल्लदण्डपाशिषु च ।
यद्दीयते भयार्थं तद्भयदानं बुधैर्ज्ञेयम् ॥३॥
अभ्यर्थितः परेण तु यद्दानं जनसमूहमध्यगतः ।
परचित्तरक्षणार्थं लज्जायास्तद्भवेद्दानम् ॥४॥
नटनर्तमुष्टिकेभ्यो दानं संवन्धिवन्धुमित्रेभ्यः ।
यद्दीयते यशोर्थं गर्वेण तु तद्भवेद्दानम् ॥५॥
हिंसानृतचौर्यौघतपरदारपरिग्रहप्रसक्तेभ्यः ॥
यद्दीयते हि तेषां तज्जानीयादधर्माय ॥६॥
समदणमणिमुक्तेभ्यो यद्दानं दीयते सुपात्रेभ्यः ।
अन्नयमतुलमनन्तं तद्दानं भवति धर्माय ॥७॥
शतशः कृतोपकारो दत्तं च सहस्रशो ममानेन ।
अहमपि ददामि किञ्चित् प्रत्युपकाराय तद्दानम् ॥८॥

ii पञ्चाशकटीका by अभयदेवसूरिः

“उमास्वातिवाचकेनाप्यस्य समर्थितत्वात् तथाहि तेनोक्तं
‘सम्यग्दर्शनसम्पन्नः षड्विधावश्यकनिरतश्च आवको भवति’
इति”

iii धर्मसङ्ग्रह by मानविजयोपाध्याय and read over by

यशोविजयमहाराज. Similarly in मुनिचन्द्रसूरि's टीका
on धर्मविन्दु. “उमास्वातिविरचितश्रावकप्रज्ञप्तौ तु अति-
थिशब्देन साध्यादयश्चत्वारो गृहीताः ततस्तेषां संविभागः
कार्यं इत्युक्तं तथा च तत्पाठः, अतिथिसंविभागो नाम
अतिथयः साधवः साध्यः श्रावकाः श्राविकाश्चैतेषु गृह-
मुपागतेषु भक्त्याभ्युत्थानासन (प्रदान !) पादप्रमार्जननम-
स्कारादिभिरर्चयित्वा यथाविभवशक्ति अन्नपानवस्त्रौषधा-
लयादिप्रदानेन संविभागः कार्यः इति” ॥

Appendix E.

प्रश्नमरतिप्रकरणम् ।

CONTENTS.

नम्बर ।	विषयः ।	पङ्क्ति ।
१	शास्त्रस्य पीठबन्धः	१—२३
२	कषायः	२४—३०
३	रागादि	३१—३३
४	कर्म	३४—३८
५—६	करणाध्यायः	३९—८०
७	अष्टौ च मदस्थानानि	८१—१११
८	आचारः	११२—१४८
९	भावनाः	१४९—१६६
१०	धर्मः	१६७—१८१
११	तदनुकथा	१८२—१८८
१२—१५	जीवाद्या उपयोगा भावः षड्विधद्रव्यम्	१८९—२२७
१६	चरणम्	२२८—२४२
१७	शीलाङ्गानि	२४३—२४५
१८	ध्यानम्	२४६—२५४
१९	श्रेणी	२५५—२७१
२०	समुद्घातः	२७२—२७६
२१	योगनिरोधः क्रमशः	२७७—२८२
२२	शिवगमनविधानमन्तफलम्	२८३—३११

Appendix E.

॥ अथ प्रशमरतिः प्रारभ्यते ॥

नाभेयाद्याः सिद्धार्थराजसूनुचरमाश्वरमदेहाः ।
पञ्च नव दश च^१ दशविधधर्मविधिविदो जयन्ति जिनाः ॥ १ ॥
जिनसिद्धाचार्योपाध्यायान् प्रणिपत्य सर्वमाधूँश्च ।
प्रशमरतिस्त्वैर्यार्थं वक्ष्ये जिनशासनात्किञ्चित् ॥ २ ॥
यद्यप्यनन्तगमपर्ययार्थहेतुनयशब्दरत्नाक्षम् ।
सर्वज्ञशासनपुरं प्रवेष्टुमवञ्ज्युतैर्दुःखम् ॥ ३ ॥
श्रुतबुद्धिविभक्तपरिहीणकस्तथाप्यहमशक्तिमविचिन्त्य ।
द्रमक इवावयवोऽङ्ककमन्वेष्टुं तत्प्रवेशेषुः ॥ ४ ॥
बहुभिर्जिनवचनार्णवपारगतैः कविवृषैर्महामतिभिः ।
पूर्वमनेकाः प्रथिताः प्रशमजननशास्त्रपद्धतयः ॥ ५ ॥
ताभ्यो विस्तृताः श्रुतवाक्पुलाकिकाः प्रवचनाश्रिताः काश्चित् ।
पारंपर्यादुच्छेषिकाः कृपणकेन संदृत्य ॥ ६ ॥
तद्भक्तिबलार्पितया मयाप्यविमलान्पया स्वमतिशक्त्या ।
प्रशमेष्टतथानुसृता विरागमार्गैकपदिकेयम् ॥ ७ ॥
यद्यप्यवगौतार्था न वा कठोरप्रकृष्टभावाया ।
सङ्गिस्तथापि मय्यनुकम्पैकरसैरनुग्राह्यम् ॥ ८ ॥

को ऽत्र निमित्तं वक्ष्यति निमर्गमत्सुनिपुणो ऽपि वाच्यन्त* ।
 दोषमलिने ऽपि सन्तो यद्गुणसारग्रहणदत्ताः ॥८॥
 सङ्गिः सुपरिगृहीतं यत्किञ्चिदपि प्रकाशतां याति ।
 मलिनो ऽपि यथा हरिणः प्रकाशते पूर्णचन्द्रस्थः ॥१०॥
 बालस्य यथा वचनं काहलमपि शोभते पितृसकाशे ।
 तद्वत्सज्जनमध्ये प्रलपितमपि सिद्धिमुपयाति ॥११॥
 ये तीर्थकृत्प्रणीता भावास्तदनन्तरैश्च परिकथिताः ।
 तेषां वज्रशो ऽप्यनुकीर्तनं भवति पुष्टिकरमेव ॥१२॥
 यद्विषघातार्थं मन्त्रपदे न पुनरुक्तदोषो ऽस्ति ।
 तद्वद्रागविषमं पुनरुक्तमदुष्टमर्थपदम् ॥१३॥^१
 यद्वदुपयुक्तपूर्वमपि भैषजं सेव्यते ऽर्त्तिनाशाय ।
 तद्वद्रागार्त्तिहरं वज्रशो ऽप्यनुयोज्यमर्थपदम् ॥१४॥
 वृत्त्यर्थं कर्म यथा तदेव लोकः पुनः पुनः कुरुते ।
 एवं विरागवार्ताहेतुरपि पुनः पुनश्चिन्त्यः ॥१५॥
 दृढतामुपैति वैराग्यभावना येन येन भावेन ।
 तस्मिंस्तस्मिन् कार्यः कायमनोवाग्निरभ्यासः ॥१६॥
 माध्यस्थ्यं वैराग्यं विरागता शान्तिरुपशमः प्रशमः ।
 दोषक्षयः कषायविजयश्च वैराग्यपर्यायाः ॥१७॥
 इच्छा मूर्च्छा कामः स्नेहो गार्धं ममत्वमभिनन्दः ।
 अभिलाष इत्यनेकानि रागपर्यायवचनानि ॥१८॥

* Var. H. वा च्यन्त.

१ A. Interchanges.

ईर्ष्या रोषो दोषो द्वेषः परिवादमत्सरासूयाः ।

वैरप्रचण्डनाद्या नैके द्वेषस्य पर्यायाः ॥१८॥

रागद्वेषपरिगतो मिथ्यात्वोपहतकलुषया दृष्ट्या ।

पञ्चास्रवमलवज्जलार्त्तरौद्रतीव्राभिसंधानः ॥२०॥

कार्याकार्यविनिश्चयसंक्लेशविशुद्धिलक्षणैर्मूढः ।

आहारभयपरिग्रहमैथुनसंज्ञाकलियस्तः ॥२१॥

क्लिष्टाष्टकर्मबन्धनबद्धनिकाचितगुरुर्गतिशतेषु ।

जन्ममरणैरजसं बद्धविधपरिवर्तनाभ्रान्तः ॥२२॥

दुःखमहस्यनिरन्तरगुरुभाराक्रान्तकर्षितः करुणः ।

विषयसुखानुगतद्वेषः कषायवक्तव्यतामेति । २३॥

स क्रोधमानमायालोभैरतिदुर्जयैः परामृष्टः ।

प्राप्नोति याननर्थान् कस्तानुद्देशुमपि शक्तः ॥२४॥

क्रोधात्प्रीतिविनाशं मानादिनयोपघातमाप्नोति ।

शाव्यात्प्रव्ययहानिं सर्वगुणविनाशनं लोभात् ॥२५॥

क्रोधः परितापकरः सर्वस्योद्वेगकारकः क्रोधः ।

वैरानुषङ्गजनकः क्रोधः क्रोधः सुगतिहन्ता ॥२६॥

श्रुतश्रीलविनयसंदूषणस्य धर्मार्थकामविघ्नस्य ।

मानस्य को ऽवकाशं मुहूर्तमपि पण्डितो दद्यात् ॥२७॥

मायाशीलः पुरुषो यद्यपि न करोति किञ्चिदपराधम् ।

सर्प इवाविश्वास्यो भवति तथाप्यात्मदोषहतः ॥२८॥

सर्वविनाशाश्रयिणः सर्वव्यसनैकराजमार्गस्य ।

लोभस्य को मुखगतः क्षणमपि दुःखान्तरमुपेयात् ॥२९॥

एवं क्रोधो मानो माया लोभश्च दुःखहेतुत्वात् ।

सत्त्वानां भवसंसारदुर्गमार्गप्रणेतारः ॥ २ ० ॥

ममकाराहंकारावेषां मूलं पदद्वयं भवति ।

रागद्वेषावित्यपि तस्यैवान्यस्तु पर्यायः ॥ २ १ ॥

मायालोभकषायश्चेत्येतद्भागमंजितं दंदम् ।

क्रोधो मानश्च पुनर्द्वेष इति समासनिर्दिष्टः ॥ २ २ ॥

मिथ्यादृश्यविरमणप्रमादयोगास्तयोर्बलं दृष्टम् ।

तदुपगृह्यौतावष्टविधकर्मबन्धस्य हेतु तौ ॥ २ ३ ॥

स ज्ञानदर्शनावरणवेद्यमोहायुषां तथा नास्त्रः ।

गोत्राप्तराययोश्चेति कर्मबन्धो ऽष्टधा मौलः ॥ २ ४ ॥

पञ्चनकद्व्याष्टाविंशतिकचतुःषट्कमग्नगुणभेदः ।

द्विकपञ्चभेद इति सप्तनवतिभेदास्तथोत्तरतः ॥ २ ५ ॥

प्रकृतिरियमनेकविधा स्थित्यनुभावप्रदेशतस्तस्याः ।

तीव्रो मन्दो मध्य इति भवति बन्धोदयविशेषः ॥ २ ६ ॥

तत्र प्रदेशबन्धो योगात्तदनुभवनं कषायवशात् ।

स्थितिपाकविशेषस्तस्य भवति लेशाविशेषेण ॥ २ ७ ॥

ताः कृष्णनीलकापोततैजसीपद्मशुक्लनामानः ।

श्लेष इव वर्णबन्धस्य कर्मबन्धस्थितिविधाश्च ॥ २ ८ ॥

कर्मादयाद्भवगतिर्भवगतिमूला शरीरनिवृत्तिः ।

देहादिन्द्रियविषया विषयनिमित्ते च सुखदुःखे ॥ २ ९ ॥

दुःखद्विद् सुखलिप्सुर्मेहान्धत्वाददृष्टगुणदोषः ।

यां यां करोति चेष्टां तथा तथा दुःखमादत्ते ॥ ४ ० ॥

कलरिभितमधुरगांधर्वतृयोषिद्विभूषणरवाद्यैः ।
 ओत्रावबद्धहृदयो हरिण इव विनाशमुपयाति ॥ ४१ ॥
 गतिविभ्रमेङ्गिताकारहास्यलीलाकटाक्षविचित्रः ।
 रूपावेशितचक्षुः शलभ इव विपद्यते विवशः ॥ ४२ ॥
 स्नानाङ्गरागवर्त्तिकवर्णकधूपाधिवासपटवासैः ।
 गन्धभ्रमितमनस्को मधुकर इव नाशमुपयाति ॥ ४३ ॥
 मिष्टान्नपानमांसौदनादिमधुररसविषयगृह्णात्मा ।
 गलयन्तपाशबद्धो मौन इव विनाशमुपयाति ॥ ४४ ॥
 शयनासनसंवाधन^१सुरतस्नानानुलेपनासक्तः ।
 स्पर्शव्याकुलितमतिर्गजेन्द्र इव बध्यते मूढः ॥ ४५ ॥
 एवमनेके दोषाः प्रणष्टशिष्टेष्टदृष्टि^२चेष्टाणाम् ।
 दुर्नियमितेन्द्रियाणां भवन्ति बाधाकारा बह्वशः ॥ ४६ ॥
 एकैकविषयसङ्गाद्रागद्वेषातुरा विनष्टास्ते ।
 किं पुनरनियमितात्मा जीवः पञ्चेन्द्रियवशान्तः ॥ ४७ ॥
 न हि सो ऽस्तीन्द्रियविषयो येनाभ्यस्तेन नित्यवर्षितानि ।
 त्वप्तिं प्राप्नुयुरक्षाण्णनेकमार्गप्रलीनानि ॥ ४८ ॥
 कश्चिच्छुभो ऽपि विषयः परिणामवशात्पुनर्भवत्यशुभः ।
 कश्चिदशुभो ऽपि भूत्वा कालेन पुनः शुभोभवति ॥ ४९ ॥
 कारणवशेन यद्यत् प्रयोजनं जायते यथा यत्र ।
 तेन तथा तं विषयं शुभमशुभं वा प्रकल्पयति ॥ ५० ॥

१ संवाहनं=संगमर्दनम् संवाधनं=विश्रामणा.

२ Var. H. दृष्ट.

अन्येषां यो विषयः स्वाभिप्रायेण भवति पुष्टिकरः* ।
 स्वमतिविकल्पाभिरतास्तमेव भूयो द्विषन्त्यन्ये ॥५१॥
 तानेवार्थान्द्विषतस्तानेवार्थान्प्रलीयमानस्य ।
 निश्चयतो ऽस्यानिष्टं न विद्यते किञ्चिदिष्टं वा ॥५२॥
 रागद्वेषोपहतस्य केवलं कर्मबन्ध एवास्त्व ।
 नान्यः स्वल्पो ऽपि गुणो ऽस्ति यः परचेह च श्रेयान् ॥५३॥
 यस्मिन्निन्द्रियविषये शुभमशुभं वा निवेशयति भावम् ।
 रक्तो वा द्विष्टो वा स बन्धहेतुर्भवति तस्य ॥५४॥
 स्नेहाभ्यक्तशरीरस्य रेणुना स्निध्यते यथा गात्रम् ।
 रागद्वेषाक्लिन्नस्य कर्मबन्धो भवत्येवम् ॥५५॥
 एवं रागद्वेषौ^१ मोहो मिथ्यात्वमविरतिश्चैव ।
 एभिः प्रमादयोगानुगैः समादीयते कर्म ॥५६॥
 कर्ममयः संसारः संसारनिमित्तकं पुनर्दुःखम् ।
 तस्माद्रागद्वेषादयस्तु भवसंततेर्मूलम् ॥५७॥
 एतद्दोषमहासंचयजालं शक्यमप्रमत्तेन ।
 प्रशमस्थितेन घनभण्डदेष्टयितुं निरवशेषम् ॥५८॥
 अस्य तु मूलनिबन्धं ज्ञात्वा तच्छेदनोद्यमपरस्य ।
 दर्शनचारित्र्यतपःस्वाध्यायध्यानयुक्तस्य ॥५९॥
 प्राणवधानृतभाषणपरधनमैथुनममलविरतस्य ।
 नवकोव्युद्गमशुद्धोष्कमात्रयाचाधिकारस्य ॥६०॥

* Var. H. तुष्टिकरः .

जिनभाषितार्थसङ्गावभाविनो विदितलोकतत्त्वस्य ।
 अष्टादशशीलसहस्रधारणकृतप्रतिज्ञस्य ॥ ६१ ॥
 परिणाममपूर्वमुपागतस्य शुभभावनाध्यवमितस्य ।
 अन्योन्यमुत्तरोत्तरविशेषमभिपश्यतः समये ॥ ६२ ॥
 वैराग्यमार्गसंप्रस्थितस्य संसारवासचकितस्य ।
 स्वहितार्थाभिरतमतेः शुभेयमुत्पद्यते चिन्ता ॥ ६३ ॥
 भवकोटोभिरसुलभं मानुष्यं प्राप्य कः प्रमादो मे ।
 न च गतमायुर्भूयः प्रत्येत्यपि देवराजस्य ॥ ६४ ॥
 आरोग्यायुर्वलसमुदयाश्चला वीर्यमनियतं धर्मे ।
 तल्लब्धा हितकार्यं मयोद्यमः सर्वथा कार्यः ॥ ६५ ॥
 शास्त्रागमादृते न हितमस्ति न च शास्त्रमस्ति विनयमृते ।
 तस्माच्छास्त्रागमलिप्पुना विनीतेन भवितव्यम् ॥ ६६ ॥
 कुलरूपवचनयौवनधनमित्रैर्यथसंपदपि पुंसाम् ।
 विनयप्रशमविहीना न शोभते निर्जलेव नदी ॥ ६७ ॥
 न तथा सुमहार्थैरपि वस्त्राभरणैरलंकृतो भाति ।
 श्रुतशीलमूलनिकषो विनीतविनयो यथा भाति ॥ ६८ ॥
 गुर्वायत्ता यस्माच्छास्त्रारम्भा भवन्ति सर्वे ऽपि ।
 तस्माद्गुर्वाराधनपरेण हितकांक्षिणा भाव्यम् ॥ ६९ ॥
 धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणघर्मनिर्वापी ।
 गुरुवदनमलयनिस्तृतो वचनसरसचन्दनस्पर्शः ॥ ७० ॥
 दुःप्रतिकारौ मातापितरौ स्वामी गुरुश्च लोके ऽस्मिन् ।
 तत्र गुरुरिहामुच च सुदुष्करतरप्रतीकारः ॥ ७१ ॥

विनयफलं शुश्रूषा गुरुशुश्रूषाफलं श्रुतज्ञानम् ।
 ज्ञानस्य फलं विरतिर्विरतिफलं चास्त्रवनिरोधः ॥७२॥
 संवरफलं तपोबलमथ तपसो निर्जरा फलं दृष्टम् ।
 तस्मात्क्रियानिवृत्तिः क्रियानिवृत्तेरयोगित्वम् ॥७३॥
 योगनिरोधाद्भवसंततिक्षयः संततिक्षयान्मोक्षः ।
 तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां भाजनं विनयः ॥७४॥
 विनयव्यपेतमनसो गुरुविद्वत्साधुपरिभवनशीलाः ।
 त्रुटिमात्रविषयमङ्गादजरामरवन्निरुद्धिमाः ॥७५॥
 केचित्सातर्द्धिरसातिगौरवात्संप्रतेक्षिणः पुरुषाः ।
 मोहात्समुद्रवायसवदामिषपरा विनश्यन्ति ॥७६॥
 ते जात्यहेतुदृष्टान्तसिद्धमविरुद्धमजरमभयकरम् ।
 सर्वज्ञवाग्रसायनमुपनीतं नाभिनन्दन्ति ॥७७॥
 यद्वत्कश्चित् चौरं मधुशर्करया सुसंस्कृतं ह्वयम् ।
 पित्तार्दितेन्द्रियत्वादितथमतिर्मन्यते कटुकम् ॥७८॥
 तद्वन्नश्चयमधुरमनुकम्पया सद्भिरभिहितं पथम् ।
 तथ्यमत्रमन्यमाना रागद्वेषोदयोदृक्ताः ॥७९॥
 जातिकुलरूपबललाभबुद्धिवाक्कभ्यकश्रुतमदान्धाः ।
 क्लीबाः परत्र चेह च हितमप्यर्थं न पश्यन्ति ॥८०॥
 ज्ञात्वा भवपरिवर्ते जातीनां कोटीशतसहस्रेषु ।
 हीनोत्तममध्यत्वं को जातिमदं बुधः कुर्यात् ॥८१॥
 नैकाञ्जातिविशेषानिन्द्रियनिर्वृत्तिपूर्वकान्मुक्ताः ।
 कर्मवशाद्गच्छन्त्यत्र कस्य का शाश्वती जातिः ॥८२॥

रूपबलश्रुतमतिशीलविभवपरिवर्जितांस्तथा दृष्ट्वा ।
 विपुलकुलोत्पन्नानपि ननु कुलमानः परित्याज्यः ॥८१॥
 यस्याशुद्धं शीलं प्रयोजनं तस्य किं कुलमदेन ।
 स्वगुणाभ्यलंकृतस्य हि किं शीलवतः कुलमदेन ॥८४॥
 कः शुक्रशोणितसमुद्भवस्य सततं चयापचयिकस्य ।
 रोगजरापाश्रयिणो मदावकाशो ऽस्ति रूपस्य ॥८५॥
 नित्यं परिशीलनीये^१ त्वङ्मांसाच्छादिते क्लृप्तपूर्णं ।
 निश्चयविनाशधर्मिणि रूपे मद्कारणं किं स्यात् ॥८६॥
 बलसमुदितो ऽपि यस्मान्नरः क्षणेन विबलत्वमुपयाति ।
 बलहीनो ऽपि च बलवान् संस्कारवशात्पुनर्भवति ॥८७॥
 तस्मादनियतभावं बलस्य मस्यग्विभाव्य बुद्धिबलात् ।
 मृत्युबले चावलतां मदं न कुर्याद्दलेनापि ॥८८॥
 उदयोपशमनिमित्तौ लाभालाभावनित्यकौ मत्वा ।
 नालाभे वैक्लव्यं न च लाभे विस्मयः कार्यः ॥८९॥
 परशक्त्यभिप्रसादात्मकेन किञ्चिदुपयोगयोग्येन ।
 विपुलेनापि यतिवृषा लाभेन मदं न गच्छन्ति ॥९०॥
 ग्रहणोद्ग्राहणवक्तृतिविचारणार्थाविधारणायेषु ।
 बुद्ध्यङ्गविधिविकल्पेष्वनन्तपर्यायवृद्धेषु ॥९१॥
 पूर्वपुरुषसिंहानां विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।
 श्रुत्वा सांप्रतपुरुषाः कथं स्वबुद्ध्या मदं यान्ति ॥९२॥
 द्रुमकैरिव चटुकर्मकमुपकारनिमित्तकं परजनस्य ।

कृत्वा यद्वाल्लभ्यकमवाप्यते को मदस्तेन ॥८ १॥
 गर्वं परप्रसादात्मकेन वाल्लभ्यकेन यः कुर्यात् ।
 तं वाल्लभ्यकविगमे श्लोकसमुदयः पराभृशति ॥८ ४॥
 माघतुषोपाख्यानं श्रुतपर्यायप्ररूपणां चैव ।
 श्रुत्वातिविस्मयकरं च विकरणं स्थूलभद्रमुनेः ॥८ ५॥
 संपर्कोद्यमसुलभं चरणकरणसाधकं श्रुतज्ञानम् ।
 लब्ध्वा सर्वमदहरं तेनैव मदः कथं कार्यः ॥८ ६॥
 एतेषु मदस्थानेषु निश्चये न च गुणो ऽस्ति कश्चिदपि ।
 केवलमुन्मादः खट्वदयस्य संसारवृद्धिश्च ॥८ ७॥
 जात्यादिमदोन्मत्तः पिशाचवद्भवति दुःखितश्चेह ।
 जात्यादिहीनतां परभवे च निःसंशयं लभते ॥८ ८॥
 सर्वमदस्थानानां मूलोद्घातार्थिना सदा यतिना ।
 आत्मगुणैस्तुर्कषः परपरिवादश्च संत्याज्यः ॥८ ९॥
 परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म ।
 नीचैर्गात्रं प्रतिभव^१मनेकभवकोटिदुर्मोक्षम् ॥१००॥
 कर्मोद्यनिर्वृत्तं हीनोत्तममध्यमं मनुष्याणाम् ।
 तद्विधमेव तिरश्चां योनिविशेषान्तरविभक्तम् ॥१०१॥
 देशकुलदेहविज्ञानायुर्बलभोगभृतिवैषम्यम् ।
 दृष्ट्वा कथमिह विदुषां भवसंसारे रतिर्भवति ॥१०२॥
 अपरिगणितगुणदोषः स्वपरोभयबाधको भवति यस्मात् ।
 पञ्चेन्द्रियबलविवलो रागद्वेषोदयनिबद्धः ॥१०३॥

तस्माद्रागद्वेषत्यागे पञ्चेन्द्रियप्रशमने च ।
 शुभपरिणामावस्थितिहेतोर्यत्नेन घटितव्यम् ॥ १० ४ ॥
 तत्कथंमनिष्टविषयाभिकांक्षिणा भोगिना^१ विद्योगो वै ।
 सुव्याकुलहृदयेनापि निश्चयेनागमः कार्यः ॥ १० ५ ॥
 आदावत्यभ्युदया मध्ये गृह्णारहस्यदीप्तरमाः ।
 निकषे विषया बीभत्सरूणलज्जाभयप्रायाः ॥ १० ६ ॥
 यद्यपि निषेव्यमाणा मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।
 किंपाकफलादनवद्भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥ १० ७ ॥
 यद्वच्छाकाष्टादशमन्नं बद्धमक्ष्यपेयवत्त्वादु ।
 विषमयुक्तं भुक्तं विपाककाले विनाशयति ॥ १० ८ ॥
 तद्वदुपचारसंभृतरम्यकरागरममेविता विषयाः ।
 भवशतपरम्परास्त्रपि दुःखविपाकानुबन्धकराः ॥ १० ९ ॥
 अपि पश्यतां समत्वं नियतमनियतं पदे षदे मरणम् ।
 येषां विषयेषु रतिर्भवति न तान्मानुषान्गणयेत् ॥ ११ ० ॥
 विषयपरिणामनियमो मनोनुकूलविषयेष्वनुप्रेक्ष्यः ।
 द्विगुणो ऽपि च नित्यमनुग्रहो ऽनवद्यश्च संचिन्त्यः ॥ ११ १ ॥
 इति गुणदोषविपर्यासदर्शनाद्विषयमूर्कितो ह्यात्मा ।
 भवपरिवर्तनभौरुभिराचारमवेक्ष्य परिरक्ष्यः ॥ ११ २ ॥
 सम्यक्ज्ञानचारित्र्यतपोवैर्यात्मको जिनैः प्रोक्तः ।
 पञ्चविधो ऽयं विधिवत्साध्वाचारः समनुगम्यः^२ ॥ ११ ३ ॥
 षड्जीवकाययतना लौकिकसन्तानगौरवत्यागः ।

१ Var. H. कांक्षिणां भोगिनां.

२ H. समधिगम्य.

ग्रीतोष्णादिपरीषहविजयः सम्यक्कामविकम्प्यम् ॥११४॥
 संसारादुद्देगः क्षणोपायश्च कर्मणां निपुणः ।
 वैयावृत्तोद्योगस्तपोविधिर्योषितां त्यागः ॥११५॥
 विधिना भैक्ष्यग्रहणं स्त्रीपशुपण्डकविवर्जिता ग्रथ्या ।
 ईर्याभाषाम्बरभाजनैषणावयहाः शुद्धाः ॥११६॥
 स्थाननिषद्याव्युत्सर्गशब्दरूपक्रियाः परान्योन्या^१ ।
 पञ्चमहाव्रतदार्षी विमुक्तता सर्वसङ्गेभ्यः ॥११७॥
 साध्वाचारः खल्वयमष्टादशपदसहस्रपरिपठितः ।
 सम्यगनुपाल्यमानो रागादीन्मूलतो हन्ति ॥११८॥
 आचाराध्ययनोक्तार्थभावनाचरणगुप्तद्वयस्य ।
 न तदस्ति कालविवरं यत्र कचनाभिभवनं स्यात् ॥११९॥
 पैशाचिकमाख्यानं श्रुत्वा गोपायनं च कुलवध्वाः ।
 संयमयोगैरात्मा निरन्तरं व्यापृतः कार्यः ॥१२०॥
 क्षणविपरिणामधर्मा मर्त्यानामृद्धिसमुदयाः सर्वे ।
 सर्वे च शोकजनकाः संयोगा विप्रयोगान्ताः ॥१२१॥
 भोगसुखैः किमनित्यैर्भयवज्जलैः कांचितैः परायत्तैः ।
 नित्यमभयमात्मस्थं प्रशमसुखं तत्र यतितव्यम् ॥१२२॥
 यावत्स्वविषयलिप्सोरक्षसमूहस्य चेष्ट्यते तुष्टौ ।
 तावत्तस्यैव जये वरतरमशठं कृतो यत्नः ॥१२३॥
 यत्सर्वविषयकांचोद्भवं सुखं प्राप्यते सरागेण ।
 तदनन्तकोटिगुणितं मुधैव क्षभते विगतरागः ॥१२४॥

इष्टविथोगाप्रियसंप्रयोगकांचाममुद्भवं दुःखम् ।
 प्राप्नोति यत्सरागो न संस्पृशति तद्विगतरागः ॥१२५॥
 प्रशमितवेदकषायस्य हंस्वरत्यरतिशोकनिवृत्तस्य ।
 भयबुत्सानिरभिभवस्य यत्सुखं तत्कुतो ऽन्येषाम् ॥१२६॥
 सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी ध्यानतपोबलयुतो ऽप्यनुपशान्तः ।
 तं लभते न^१ गुणं यं प्रशमगुणमुपासितो^२ लभते ॥१२७॥
 नैवास्ति राजराजस्य तत्सुखं नैव देवराजस्य ।
 यत्सुखमिहैव साधोर्लोकव्यापाररहितस्य ॥१२८॥
 संत्याज्य लोकचिन्तामात्मपरिज्ञानचिन्तने ऽभिरतः ।
 जितस्त्रोभरोषमदनः सुखमास्ते निर्जरः साधुः ॥१२९॥
 या चेह लोकवार्ता शरीरवार्ता तपस्विनां या च ।
 सद्गुर्मचरणवार्तानिमित्तकं तद्वयमपौष्टम् ॥१३०॥
 लोकः खल्वाधारः सर्वेषां ब्रह्मचारिणां^३ यस्मात् ।
 तस्मात्लोकविरुद्धं धर्मविरुद्धं च संत्याज्यम् ॥१३१॥
 देहो नासाधनको लोकाधीनानि साधनान्यस्य ।
 सद्गुर्मानुपरोधात्तस्मात्लोको ऽभिगमनीयः ॥१३२॥
 दोषेणानुपकारी भवति परो येन येन विद्विष्टः^४ ।
 स्वयमपि तद्दोषपदं सदा प्रयत्नेन परिहर्त्यम् ॥१३३॥
 पिण्डैषणानिरुक्तः कल्पाकल्पस्य^५ यो विधिः सूत्रे ।
 ग्रहणोपभोगनियतस्य तेन नैवामयभयं स्यात् ॥१३४॥

^१ H. न लभते.

^२ A. उपाश्रितो.

^३ H. धर्मचारिणां.

^४ A. विद्वेष्टि = क्रुध्यति

^५ A. कल्प. for कल्प here & hereafter.

ब्रणलेपाक्षोपाङ्गवदसङ्गयोगभरमात्रयाचार्यम् ।
 पञ्चग इवाभ्यवहरेदाहारं पुत्रपत्नवच्च ॥ १ ३ ५ ॥
 गुणवदमूर्कितमनसा तद्विपरीतमपि चाप्रदुष्टेन ।
 दारूपमधृतिना भवति कल्पमास्वाद्यमास्वाद्यम् ॥ १ ३ ६ ॥
 कालं चेत्त्रं मात्रां स्वात्स्यं^१ द्रव्यगुरुलाघवं स्वबलम् ।
 ज्ञात्वा यो ऽभ्यवहार्यं भुङ्क्ते किं भेषजैस्तस्य ॥ १ ३ ७ ॥
 पिण्डः शय्या वस्त्रैषणादि पात्रैषणादि यच्चान्यत् ।
 कल्पाकल्पं सङ्घर्मदेहरचानिमित्तोक्तम् ॥ १ ३ ८ ॥
 कल्पाकल्पविधिज्ञः संविग्रसहायको विनीतात्मा ।
 दोषमलिने ऽपि लोके प्रविहरति मुनिर्निरूपलेपः ॥ १ ३ ९ ॥
 यद्वत्पङ्काधारमपि पङ्कजं नोपलिप्यते तेन ।
 धर्मोपकरणधृतवपुरपि साधुरलेपकस्तद्वत् ॥ १ ४ ० ॥
 यद्वत्तुरगः सत्स्वप्याभरणविभूषणेष्वनभिषक्तः ।
 तद्वदुपग्रहवानपि न सङ्गमुपयाति निर्गन्धः ॥ १ ४ १ ॥
 गन्धः कर्माष्टविधं मिथ्यात्वाविरतिदुष्टयोगाश्च ।
 तज्जग्रहेतोरशठं संयतते यः स निर्गन्धः ॥ १ ४ २ ॥
 यज्ज्ञानशीलतपसामुपग्रहं निग्रहं च दोषाणाम् ।
 कल्पयति निश्चये यत्तत्कल्पमकल्पमवशेषम् ॥ १ ४ ३ ॥
 यत्पुनरुपघातकरं सम्यक्ज्ञानशीलयोगानाम् ।
 तत्कल्पमप्यकल्पं प्रवचनकुत्साकरं यच्च ॥ १ ४ ४ ॥
 किञ्चित्कुट्टं कल्पमकल्पं स्यात्स्यादकल्पमपि कल्पम् ।

पिण्डः शय्या वस्त्रं पात्रं वा भेषजाद्यं वा ॥१४५॥

देशं कालं पुरुषमवस्थामुपयोगं शुद्धिपरिणामान् ।

प्रसमीक्ष्य भवति कल्पं नैकान्तात्कल्पते कल्पम् ॥१४६॥

तच्चिन्त्यं तद्भाष्यं तत्कार्यं भवति सर्वथा यतिना ।

नात्मपरोभयबाधकमिह यत्परतश्च सर्वद्वम् ॥१४७॥

सर्वार्थेष्विन्द्रियसंगतेषु वैराग्यमार्गविघ्नेषु ।

परिमद्भ्यानं कार्यं कार्यं परमिच्छता नियतम् ॥१४८॥

भावयितव्यमनित्यत्वमशरणत्वं तथैकतान्यत्वे ।

अशुचित्वं संसारः कर्मास्त्रवण्वरविधिश्च ॥१४९॥

निर्जरणलोकविस्तरधर्मस्वाख्याततत्त्वचिन्ताश्च ।

बोधेः सुदुर्लभत्वं च भावना द्वादश विशुद्धाः ॥१५०॥

दृष्टजनसंप्रयोगर्द्धिविषयसुखसंपदस्तथारोग्यम् ।

देहश्च यौवनं जीवितं च सर्वाण्यनित्यानि ॥१५१॥

जन्मजरामरणभयैरभिद्रुते व्याधिवेदनाग्रस्ते ।

जिनवरवचनादन्यत्र नास्ति शरणं कच्चिल्लोके ॥१५२॥

एकस्य जन्ममरणे गतयश्च शुभाशुभा भवावर्ते ।

तस्मादाकालिकहितमेकेनैवात्मनः कार्यम् ॥१५३॥

अन्यो ऽहं स्वजनात्परिजनाच्च विभवाच्छरीरकाच्चेति ।

यस्य नियता मतिरियं न बाधते तं हि शोककलिः ॥१५४॥

अशुचिकरणसामर्थ्यादाद्युत्तरकारणाशुचित्वाच्च ।

देहस्याशुचिभावः स्थाने स्थाने भवति चिन्त्यः ॥१५५॥

माता भूत्वा दुहिता भगिनी भार्या च भवति संसारे ।
 ब्रजति सुतः पिबतां भ्रातृतां पुनः शत्रुतां चैव ॥ १ ५ ६ ॥
 मिथ्यादृष्टिरविरतः प्रमादवान् यः कषायदण्डरुचिः ।
 तस्य तथाम्रवकर्मणि यतेत तन्निग्रहे तस्मात् ॥ १ ५ ७ ॥
 या पुष्पपापयोरग्रहणे वाक्कायमानसी वृत्तिः^१ ।
 सुसमाहितो हितः संवरो वरददेशितश्चिन्त्यः ॥ १ ५ ८ ॥
 यद्विप्रोषणादुपचितो ऽपि यत्नेन जीर्यते दोषः ।
 तद्वत्कर्मोपचितं निर्जरयति संवृतस्तपसा ॥ १ ५ ९ ॥
 लोकस्याधस्तिर्यग्वि^२चिन्तयेदूर्ध्वमपि च बाहल्यम् ।
 सर्वत्र जन्ममरणे रूचिद्रव्योपयोगांश्च ॥ १ ६ ० ॥
 धर्मो ऽयं स्वाख्यातो जगद्धितार्थं जिनेर्जितारिगणैः ।
 ये ऽत्र रतास्ते संसारसागरं लीलयोत्तीर्णाः ॥ १ ६ १ ॥
 मानुष्यकर्मभूम्यार्थदेशकुलकल्पतायुरूपलब्धौ ।
 श्रद्धाकथकश्रवणेषु सत्स्वपि सुदुर्लभा बोधिः ॥ १ ६ २ ॥
 तां दुर्लभां भवशतैर्लब्ध्वाप्यतिदुर्लभा पुनर्विरतिः ।
 मोहाद्रागात्कापथविलोकनाद्गौरववशाच्च ॥ १ ६ ३ ॥
 तत्राप्य विरतिरन्नं विरागमार्गविजयो दुरधिगम्यः ।
 इन्द्रियकषायगौरवपरीषहसपन्नविधुरेण ॥ १ ६ ४ ॥
 तस्मात्परीषहेन्द्रियगौरवगणनायकान्कषायरिपून् ।
 चान्तिबलमार्दवार्जवसंतोषैः साधयेद्दीरः ॥ १ ६ ५ ॥

१ Var. H. गुप्तिः .

२ A. विशेषणम् .

३ A. तिर्यक्तवं .

संचिन्त्य कषायाणांमुदयनिमित्तमुपशान्तिहेतुं च ।
 त्रिकरणशुद्धमपि तयोः परिहारासेवने कार्यम् ॥१६६॥
 'सेव्यः चान्तिमार्दवमार्जवशौचे च संयमत्यागौ ।
 सत्यतपोब्रह्माकिञ्चन्यानीत्येष धर्मविधिः ॥१६७॥
 धर्मस्य दया मूलं न चाक्षमावान्दयां समादत्ते ।
 तस्माद्यः चान्तिपरः स साधयत्युत्तमं धर्मम् ॥१६८॥
 विनयायत्ताश्च गुणाः सर्वे विनयश्च मार्दवायत्तः ।
 यस्मिन्मार्दवमखिलं स सर्वगुणभाक्प्रमाप्नोति ॥१६९॥
 नानार्जवो विशुध्यति न धर्ममाराधयत्यशुद्धात्मा ।
 धर्मादृते न मोक्षो मोक्षात्परमं सुखं नान्यत् ॥१७०॥
 यद्रूपोपकरणभक्तपानदेहाधिकारकं शौचम् ।
 तद्भवति भावशौचानुपरोधाद्यत्नतः कार्यम् ॥१७१॥
 पञ्चास्रवाद्विरमणं पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः ।
 दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः ॥१७२॥
 बांधवधनेन्द्रियसुखत्यागात्त्यक्तभयविग्रहः साधुः ।
 त्यक्तात्मा निर्ग्रन्थस्त्यक्ताहंकारममकारः ॥१७३॥
 अविसंवादनयोगः कायमनोवागजिह्वाता चैव ।
 सत्यं चतुर्विधं तच्च जिनवरमते ऽस्ति नान्यत्र ॥१७४॥
 अनशनमूनोदरता वृत्तेः संचेपणं रसत्यागः ।
 कायक्लेशः संलीनतेति बाह्यं तपः प्रोक्तम् ॥१७५॥
 प्रायश्चित्तध्याने वैयावृत्यविनयावयोत्सर्गः^१ ।

स्वाध्याय इति तपः षट्प्रकारमभ्यन्तरं भवति ॥१७६॥

दिव्यात्कामरतिसुखात्त्रिविधेन विरतिरिति नवकं ।

श्रीदारिकादपि तथा तद्वद्वाष्टादशधिकल्पम् ॥१७७॥

अध्यात्मविदो मूर्खान् परिग्रहं वर्णयन्ति निश्चयतः ।

तस्माद्वैराग्येऽप्योराकिञ्चन्यं परो धर्मः ॥१७८॥

दशविधधर्मानुष्ठापिनः सदा रागद्वेषमोहानाम् ।

दृढरूढघनानामपि भवत्युपशमो ऽल्पकालेन ॥१७९॥

ममकाराहंकारत्यागादतिदुर्जयोद्धृतप्रबलान् ।

हन्ति परीषद्गौरवकषायदण्डेन्द्रियव्यूहान् ॥१८०॥

प्रवचनभक्तिः श्रुतसंपदद्यमो व्यतिकरश्च संविग्नैः ।

वैराग्यमार्गसद्भावभावधौस्थैर्यजनकानि ॥१८१॥

आक्षेपणिविक्षेपणि^१ विमार्गबाधनमसमर्थवित्त्यामाम् ।

श्रोतृजनश्रोत्रमनःप्रसादजननीं यथा जननीम्^२ ॥१८२॥

संवेदनीं^३ च निर्वेदनीं च धर्मां कथां सदा कुर्यात् ।

स्त्रीभक्तचौरजनपदकथाश्च दूरात्परित्याज्याः ॥१८३॥

यावत्परगुणदोषपरिकीर्तने व्यापृतं मनो भवति ।

तावद्वरं विशुद्धे ध्याने व्यग्रं मनः कर्तुम् ॥१८४॥

शास्त्राध्ययने चाध्यापने च संचिन्तने तथात्मनि च ।

धर्मकथने च सततं यत्नः सर्वात्मना कार्यः ॥१८५॥

१ अत्र समाहारद्वंद्वः श्लोकादिकोऽणिप्रत्ययः प्रत्यासत्यचया दृष्टा .

२ Var. II. अन्ये लवार्थायां चलार्थपि पदानि प्रथमाविभक्त्यन्तानि व्याख्यान्ति

३ H. संवेजनीं .

शास्त्रिणि वाम्निधिविद्विधातुः पापयते ऽनुशिष्यर्थः ।

त्रैडिति च पालनार्थं विनिश्चितः सर्वशब्दविदाम् ॥१८६॥

यस्माद्रागद्वेषोद्धतचित्तान्समनुशास्ति मद्धमे ।

संचायते च दुःखाच्छास्त्रमिति निश्चयते मद्भिः ॥१८७॥

शासनसामर्थ्येन तु संत्राणवलेन चानवद्येन ।

युक्तं यत्तच्छास्त्रं तच्चैतत्सर्वविद्वचनम् ॥१८८॥

जीवाजीवाः पुण्यं पापास्त्रवसंवराः सनिर्जरणाः ।

बन्धो मोक्षश्चैते सम्यक् चिन्त्या नवपदार्थाः ॥१८९॥

जीवा मुक्ताः संसारिणश्च संसारिणस्त्वनेकविधाः ।

लक्षणतो विज्ञेया द्वित्रिचतुःपञ्चषड्भेदाः ॥१९०॥

द्विविधाश्चराचराख्यास्त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसका ज्ञेयाः ।

नारकतिर्यग्मानुषदेवाश्चतुर्विधाः प्रोक्ताः ॥१९१॥

पञ्चविधास्त्रेकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियास्तु निर्दिष्टाः ।

चित्यम्बुवह्निपवनतरवस्तृणास्तेति^१ षड्भेदाः ॥१९२॥

एवमनेकविधानामेकैको विधिरनन्तपर्यायः ।

प्रोक्तः स्थित्यवगाहज्ञानदर्शनादिपर्यायैः ॥१९३॥

सामान्यं खलु लक्षणमुपयोगो भवति सर्वजीवानाम् ।

साकारो ऽनाकारश्च सो ऽष्टभेदश्चतुर्धा च ॥१९४॥

ज्ञानाज्ञाने पञ्चत्रिविकल्पे सो ऽष्टधा तु साकारः ।

चतुरचचुरवधिकेवलदृग्विषयस्त्वनाकारः ॥१९५॥

भावा भवन्ति जीवस्यौदयिकः पारिणामिकश्चैव ।

औपशमिकः क्षयोत्यः क्षयोपशमजश्च पञ्चैते ॥१८६॥
 ते चैकविंशतित्रिद्विंशतिवाष्टादशविधाश्च विज्ञेयाः ।
 षष्ठश्च सान्निपातिक इत्यन्यः पञ्चदशभेदः ॥१८७॥
 एभिर्भावैः स्थानं गतिमिन्द्रियसंपदः^१ सुखं दुःखम् ।
 संप्राप्नोतीत्यात्मा सो ऽष्टविकल्पः समासेन ॥१८८॥
 द्रव्यं कषाययोगावुपयोगो ज्ञानदर्शने चेति^२ ।
 चारित्र्यं वीर्यं चेत्यष्टविधा मार्गणा तस्य ॥१८९॥
 जीवाजीवानां द्रव्यात्मा सकषायिणां कषायात्मा ।
 योगः सयोगिनां पुनरुपयोगः सर्वजीवानाम् ॥२००॥
 ज्ञानं सम्यग्दृष्टेर्दर्शनमथ भवति सर्वजीवानाम् ।
 चारित्र्यं विरतानां तु सर्वसंसारिणां वीर्यम् ॥२०१॥
 द्रव्यात्मेत्युपचारः सर्वद्रव्येषु नयविशेषेण ।
 आत्मादेशादात्मा भवत्यात्मा परादेशात् ॥२०२॥
 एवं संयोगाल्पवज्जलत्वाद्यैर्नैकशः स परिमृग्यः ।
 जीवस्यैतत्सर्वं स्वतत्त्वमिह लक्षणैर्दृष्टम् ॥२०३॥
 उत्पादविगमनित्यत्वलक्षणं यत्तदस्ति सर्वमपि ।
 सदसद्वा भवतीत्यन्यथार्पितानर्पितविशेषात् ॥२०४॥
 यो ऽर्थो यस्मिन्नाभूत् साम्प्रतकाले च दृश्यते तत्र ।
 तेनोत्पादस्तस्य विगमस्तु तस्माद्विपर्यासः ॥२०५॥
 साम्प्रतकाले चानागते च यो यस्य भवति सम्बन्धी ।
 तेनाविगमस्तस्येति स नित्यस्तेन भावेन ॥२०६॥

धर्माधर्माकाशानि पुद्गलाः काल एव चाजीवाः ।
 पुद्गलवर्जमरूपं तु रूपिणः पुद्गलाः प्रोक्ताः ॥२०७॥
 ज्ञादिप्रदेशवन्तो यावदनन्तप्रदेशकाः^१ स्कन्धाः ।
 परमाणुरप्रदेशो वर्णादिगुणेषु भजनीयः ॥२०८॥
 भावे धर्माधर्मान्नरकालाः पारिणामिके ज्ञेयाः ।
 उदयपरिणामि रूपं तु सर्वभावानुगा जीवाः ॥२०९॥
 जीवाजीवा द्रव्यमिति षड्विधं भवति लोकपुरुषो ऽयम् ।
 वैशाखस्थानस्थः पुरुष इव कटिस्थकरयुग्मः ॥२१०॥
 तत्राधोमुखमज्ञकमंस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकम् ।
 स्थालमिव च तिर्यग्लोकमूर्ध्वमथ मल्लकसमुद्गम् ॥२११॥
 सप्तविधो ऽधोलोकस्तिर्यग्लोको भवत्यनेकविधः ।
 पञ्चदशविधानः पुनरूर्ध्वलोकः समासेन ॥२१२॥
 लोकालोकव्यापकमाकाशं मर्त्यलौकिकः^२ कालः ।
 लोकव्यापि चतुष्टयमवशेषं त्वेकजीवो वा ॥२१३॥
 धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् ।
 कालं विनास्तिकाया जीवमृते चाप्यकर्तृणि ॥२१४॥
 धर्मे गतिस्थितिमतां द्रव्याणां गत्युपग्रहविधाता ।
 स्थित्युपकर्ताधर्मे^३ ऽवकाशदानोपकृद्गगनम् ॥२१५॥
 स्पर्शरसगन्धवर्णाः शब्दो बन्धश्च^४ सूक्ष्मता स्थौल्यम् ।
 संस्थानं भेदतमश्चायोद्योतातपश्चेति ॥२१६॥

१ II प्रदेशिकाः .

२ II मर्त्यलौकिकः .

३ A. स्थित्युपकर्ताधर्मा .

४ II बन्धो ऽथ .

कर्मशरीरमनोवाग्विचेष्टितोच्छ्वासदुःखसुखदाः स्युः ।
 जीवितमरणोपग्रहकराश्च संमारिणः स्कन्धाः ॥ २१७ ॥
 परिणामवर्तनाविधिपरापरत्वगुणलक्षणः कालः ।
 सम्यक्ज्ञानचारित्र्यवीर्यशिक्षागुणा जीवाः ॥ २१८ ॥
 पुद्गलकर्म शुभं यत्तत्पुण्यमिति जिनशासने दृष्टम् ।
 यदशुभमथ तत्पापमिति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टम् ॥ २१९ ॥
 योगः शुद्धः पुण्यास्त्वस्तु पापस्य तद्विपर्यासः ।
 वाक्कायमनोगुप्तिर्निरास्वः संवरस्तुक्तः ॥ २२० ॥
 संवृततपउपधानात्तु^१ निर्जरा कर्ममन्ततिर्बन्धः ।
 बन्धवियोगो मोक्षस्त्विति संचेपान्नवपदार्थाः ॥ २२१ ॥
 एतेष्वध्यवसायो यो ऽर्थेषु विनिश्चयेन तत्त्वमिति ।
 सम्यग्दर्शनमेतत्तु तन्निर्गमादधिगमाद्वा ॥ २२२ ॥
 शिक्षागमोपदेशश्रवणान्येकार्थिकान्यधिगमस्य ।
 एकार्थः परिणामो भवति निर्गमः स्वभावश्च ॥ २२३ ॥
 एतत्सम्यग्दर्शनमनधिगमविपर्ययौ तु^२ मिथ्यात्वम् ।
 ज्ञानमथ पञ्चभेदं तत्प्रत्यक्षं परोक्षं च ॥ २२४ ॥
 तत्र परोक्षं द्विविधं श्रुतमाभिनिबोधिकं च विज्ञेयम् ।
 प्रत्यक्षं त्ववधिमनःपर्यायौ केवलं चेति ॥ २२५ ॥
 एषामुत्तरभेदविषयादिभिर्भवति विस्तराधिगमः ।
 एकादीन्येकस्मिन् भाज्यानि त्वा चतुर्थं इति ॥ २२६ ॥
 सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानं सम्यग्ज्ञानमिति नियमतः सिद्धम् ।

आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तम् ॥ २२ ७ ॥

समाधिकमित्याद्यं क्लेशोपस्थापनं द्वितीयं तु ।

परिहारविशुद्धिः सूक्ष्मसंपरायं यथाख्यातम् ॥ २२ ८ ॥

दृष्टेतत्पञ्चविधं चारित्र्यं मोक्षसाधनं प्रवरम्^१ ।

नैकैरनुयोगनयप्रमाणमार्गैः समनुगम्यम् ॥ २२ ९ ॥

सम्यक्ज्ञानचारिद्रुमपदः साधनानि मोक्षस्य ।

तास्वेकतराभावे ऽपि मोक्षमार्गो ऽप्यभिद्विकारः ॥ २३ ० ॥

पूर्वद्वयसम्पद्यपि तेषां भजनीयमुत्तरं भवति ।

पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति मिद्वयः ॥ २३ १ ॥

धर्मावश्यकयोगेषु भावितात्मा प्रमादपरिदर्जी ।

सम्यक्ज्ञानचारिद्राणामाराधको भवति ॥ २३ २ ॥

आराधनास्तु तेषां तिस्रस्तु जघन्यमध्यमोत्कृष्टाः ।

जन्मभिरष्ट्येकैः मिथ्यन्याराधकास्तासाम् ॥ २३ ३ ॥

तासामाराधनतत्परेण तेष्वेव भवति यतितव्यम् ।

यतिना तत्परजिनभक्त्युपग्रहममाधिकरणेन ॥ २३ ४ ॥

स्वगुणाभ्यामरतमतेः परवृत्तान्तान्धमूकबधिरस्य ।

मदमदनमोहमत्सरारोषविषादैरष्टयस्य ॥ २३ ५ ॥

प्रशमाद्यावाधसुखाभिकाञ्चिणः सुस्थितस्य मद्गुर्मे ।

तस्य किमौपम्यं स्यात् सदेवमनुजे ऽपि लोके ऽस्मिन् ॥ २३ ६ ॥

स्वर्गसुखानि परोक्षान्प्रत्यन्तपरोक्षमेव मोक्षसुखम् ।

प्रत्यक्षं प्रशंससुखं न परवशं च न व्ययप्राप्तम् ॥ २३ ७ ॥

निर्जितमदमदनानां वाङ्मायमनोविकाररहितानाम् ।
 विनिवृत्तपराशानामिहैव मोक्षः सुविहितानाम् ॥२३८॥
 शब्दादिविषयपरिणाममनित्यं दुःखमेव च ज्ञात्वा ।
 ज्ञात्वा च रागदोषात्मकानि दुःखानि संसारे ॥२३९॥
 स्वशरीरे ऽपि न रज्यति शत्रावपि न प्रदोषमुपयाति ।
 रोगजरामरणभयैरव्यथितो यः स नित्यसुखी ॥२४०॥
 धर्मध्यानभिरतस्त्रिदण्डविरतस्त्रिगुप्तिगुप्तात्मा ।
 सुखमास्ते निर्द्वन्द्वो जितेन्द्रियपरीषद्कषायः ॥२४१॥
 विषयसुखनिरभिलाषः प्रशमगुणगणाध्यक्षलङ्कृतः साधुः ।
 द्योतयति यथा न तथा सर्वाण्यादित्यतेजांसि^१ ॥२४२॥
 (सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी विरतितपोबलयुतो ऽप्यनुपशान्तः ।
 तं न लभते गुणं यं प्रशमगुणमुपाश्रितो लभते)^२ ॥
 सम्यग्दृष्टिर्ज्ञानी विरतितपोध्यानभावनायोगैः ।
 श्रीलाङ्गमहस्त्राष्टादशकमयत्नेन साधयति ॥२४३॥
 धर्माद्भूम्यादीन्द्रियसंज्ञाभ्यः करणतश्च योगाच्च ।
 श्रीलाङ्गमहस्त्राणामष्टादशकस्य निष्पत्तिः ॥२४४॥
 श्रीलार्णवस्य पारं गत्वा संविघ्नसुगममार्गस्य^३ ।
 धर्मध्यानमुपगतो वैराग्यं प्राप्नुयाद्योग्यम् ॥२४५॥
 आज्ञाविचयमपायविचयं च सद्धानयोगमुपसृत्य ।
 तस्माद्विपाकविचयमुपयाति संस्थानविचयं च ॥२४६॥

१ A. द्योतयति यथा सर्वाण्यादित्यः सर्वतेजांसि.

२ A. adds this verse and cf. 127.

३ Var. H. पारस्य.

आप्रवचनं प्रवचनं चाज्ञा विचयस्त^१दर्पनिर्णयमम् ।
 आस्रवविकथागौरवपरौषह^२द्यैरपायस्तु^३ ॥२४७॥
 अशुभशुभकर्मपाकानुचिन्तनार्थं विपाकविचयः स्यात् ।
 द्रव्यचेत्राकृत्यनुगमनं संस्थानविचयस्तु ॥२४८॥
 जिनवरवचनगुणगणं संचिन्तयतो वधाद्यपायाश्च ।
 कर्मविपाकान् विविधान् संस्थानविधीननेकांश्च ॥२४९॥
 नित्योद्विग्नस्यैवं क्षमाप्रधानस्य निरभिमानस्य ।
 धुतमायाकलम^४लनिर्मलस्य जितमर्वदृष्टस्य ॥२५०॥
 तुल्यारण्यकुलाकुलविविक्तबन्धुजनशत्रुवर्गस्य ।
 समवामीचन्दनकल्पनप्रदेहादिदेहस्य ॥२५१॥
 आत्मारामस्य मतः समदणमणिमुक्तलेष्टुकनकस्य ।
 स्वाध्यायध्यानपरायणस्य दृढमप्रमत्तस्य ॥२५२॥
 अध्वसायविशुद्धेः प्रशस्त^५योगैर्विशुध्यमानस्य ।
 चारित्रशुद्धिमय्यामवाप्य लेश्याविशुद्धिं च ॥२५३॥
 तस्यापूर्वकरणमथ घातिकर्मजयैकदेशोत्थम् ।
 ऋद्धिप्रवेकविभववदुपजातं जातभद्रस्य ॥२५४॥
 सातद्विरसेष्यगुरुः प्राप्य^६र्द्धिविभूतिमसुलभात्मन्यैः ।
 सक्तः प्रशमरतिसुखे न भजति तस्यां मुनिः सङ्गम् ॥२५५॥
 या सर्वसुरवरर्द्धिर्विस्मयनीयापि मानगारर्द्धैः ।
 नार्हति सहस्रभागं कोटिशतसहस्रगुणितापि ॥२५६॥

१ A. त्वाज्ञाधिजयः.

२ A. परौषहादेवपायस्तु.

३ A. कलियज.

४ A. प्रमत्त

५ A. संप्राप्य.

तज्जयमवाप्य जितविघ्नरिपुर्भवश्चतसहस्रदुःप्रापम् ।
 चारित्र्यमथाख्यातं संप्राप्तस्तौर्यकृत्यम् ॥ २५ ७ ॥
 शुक्लध्यानाद्यद्वयमवाप्य कर्माष्टकप्रणेता रम् ।
 संसारमूलबीजं मूलादुन्मूलयति मोहम् ॥ २५ ८ ॥
 पूर्वं करोत्यनन्तानुबन्धिनान्नां चयं कषायाणाम् ।
 मिथ्यात्वमोहगहनं क्षपयति सम्यक्त्वमिथ्यात्वम् ॥ २५ ९ ॥
 सम्यक्त्वमोहनौघं क्षपयत्यष्टावतः कषायांश्च ।
 क्षपयति ततो नपुंसकवेदं स्त्रीवेदमथ तस्मात् ॥ २६ ० ॥
 हास्यादि ततः षट्क्षं क्षपयति तस्माच्च पुरुषवेदमपि ।
 संज्वलनानपि हत्वा प्राप्नोत्यथ वीतरागत्वम् ॥ २६ १ ॥
 सर्वोद्घातितमोहो निहतक्लेशो यथा हि सर्वज्ञः ।
 भात्यनुपलक्ष्यराजं शोभुक्तः पूर्णचन्द्र इव ॥ २६ २ ॥
 सर्वान्वनैकराशीकृतसंदौष्टो ह्यनन्तगुणतेजाः ।
 ध्यानानलस्तपःप्रशमनसंवरद्विविष्टद्वयबलः ॥ २६ ३ ॥
 क्षपकश्रेणिपरिगतः स समर्थः सर्वकर्मिणां कर्म ।
 क्षपयितुमेको यदि कर्मसंक्रमः स्यात्परकृतस्य ॥ २६ ४ ॥
 परकृतकर्मणि यस्मान्नाक्रामति संक्रमो विशागो वा ।
 तस्मात्सत्त्वानां कर्म यस्य यत्तेन तद्देयम् ॥ २६ ५ ॥
 मस्तकसूचिविनाशान्तालस्य यथा ध्रुवो भवति नाशः ।
 तद्वत्कर्मविनाशो हि मोहनौघक्षये नित्यम् ॥ २६ ६ ॥
 कदम्बस्थवीतरागः कालं सो ऽन्तर्मुहूर्तमथ भूत्वा ।

युगपद्विविधावरणान्तरायकर्मचयमवाप्य ॥२६७॥

शास्त्रतमनन्तमनतिशयमनुपममनुत्तरं निरवशेषम् ।

संपूर्णमप्रतिहतं संप्राप्तः केवलं ज्ञानम् ॥२६८॥

छत्त्रे^१ लोकालोके व्यतीतसाम्प्रतर्भविव्यतः कालात्^२ ।

द्रव्यगुणपर्ययाणां ज्ञाता द्रष्टा च सर्वार्थैः ॥२६९॥

लौक्यचतुःकर्मांशो वेद्यायुर्नामगोत्रवेदयिता ।

विहरति मुहूर्तकालं देशानां पूर्वकोटिं वा ॥२७०॥

तेनाभिन्नं चरमभवायुर्दम्भमनपवर्तित्वात् ।

तदप्यहं च वेद्य तत्तुल्ये नामगोत्रे च ॥२७१॥

यस्य पुनः केवलिनः कर्म भवत्यायुषो ऽतिरिक्ततरम् ।

स समुद्घातं भगवानथ गच्छति तत्समौकर्तुम् ॥२७२॥

दण्डं प्रथमे समये कपाटमथ तृतीये तथा सप्तमे ।

मन्थानमथ तृतीये लोकव्यापि चतुर्थे तु ॥२७३॥

संहरति पञ्चमे तन्तराणि मन्थानमथ पुनः षष्ठे ।

सप्तमे तु कपाटं संहरति ततो ऽष्टमे दण्डम् ॥२७४॥

श्रीदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमसमययोरमाविष्टः ।

मिश्रीदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु ॥२७५॥

कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पञ्चके तृतीये च ।

समयत्रये ऽपि तस्मिन् भवत्यनाहारको निद्यमात् ॥२७६॥

स समुद्घातनिवृत्तो ऽथ^३ मनोवाक्काययोगवान् भगवान् ।

१ A कास्त्रिर्ज्ञाकाकाक

२ A कालान

३ B च. शानन्तर

यतियोग्ययोगयोक्ता^१ योगनिरोधं मुनिरूपैति ॥२७७॥
 पञ्चेन्द्रियो ऽथ संज्ञी यः पर्याप्तो जघन्ययोगी स्यात् ।
 निरुणद्धि मनोयोगं ततो ऽप्यसंख्येयगुणहीनम् ॥२७८॥
 द्वौन्द्रियसाधारणयोर्वागुच्छ्वाभावधो जयति तद्वत्^१
 पनकस्य काययोगं जघन्यपर्याप्तकस्याधः ॥२७९॥
 सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति काययोगोपगस्ततो ध्यात्वा^२ ।
 विगतक्रियमनिवर्तित्वमुत्तरं ध्यायति परेण ॥२८०॥
 चरमभवे संस्थानं यादृग्यस्योच्छ्रयप्रमाणं च ।
 तस्मात् त्रिभागहीनावगाहसंस्थानपरिणाहः ॥२८१॥
 सो ऽथ मनोवागुच्छ्वासाकाययोगक्रियार्थविनिवृत्तः ।
 अपरिमितनिर्जरात्मा संसारमहार्णवोत्तीर्णः ॥२८२॥
 ईषद्व्रखाचरपञ्चकोद्गिरणमात्रतुल्यकालीयाम् ।
 संयमवीर्याप्तबलः शैलेशीमेति गतलेशः ॥२८३॥
 पूर्ववर्चितं च तस्यां समयश्रेण्यामथ प्रकृतिशेषम् ।
 समये समये जपयत्यसंख्यगुणमुत्तरोत्तरतः ॥२८४॥
 चरमे समये मञ्ज्वातीतान्विनिहत्य^३ चरमकर्मांशान् ।
 जपयति युगपत् कृत्स्नं वेदायुर्नामगोत्रगणम् ॥२८५॥
 सर्वगतियोग्यसंसारमूलकरणानि सर्वभावानि^४ ।
 औदारिकतैजसकर्मणानि सर्वात्मना त्यक्त्वा ॥२८६॥
 देहत्रयनिर्मुक्तः प्राण्यर्जुश्रेणिवीतिमस्यर्शम् ।

१ H. यक्ता.

२ H. विनिवृत्ति

३ A. यामोपयोगिनो ध्यात्वा

४ Var. II. सर्वभावौनि.

समयेनैकेनाविद्यहेण गत्वोर्ध्वगतिमप्रतिघः ॥२८७॥
 सिद्धिचेवे विमले जन्मजरामरणरोगनिर्मुक्तः ।
 लोकायगतः सिध्यति साकारेणोपयोगेन ॥२८८॥
 सादिकमनन्तमनुपममव्याबाधसुखमुत्तमं प्राप्तः ।
 केवलसम्यक्ज्ञानदर्शनात्मा भवति मुक्तः ॥२८९॥
 मुक्तः सन्नाभावः स्खलचक्षात्स्वतो ऽर्थसिद्धेश्च ।
 भावान्तरसंकान्तेः सर्वज्ञाज्ञोपदेशाच्च ॥२९०॥
 त्यक्त्वा शरीरबन्धनमिहैव कर्माष्टकक्षयं कृत्वा ।
 न स तिष्ठत्यनिबन्धा^१दनाश्रयादप्रयोगाच्च ॥२९१॥
 नाधो गौरवविगमादशक्यभावाच्च गच्छति विमुक्तः ।
 लोकान्तादपि न परं श्रवक इवोपग्रहाभावात् ॥२९२॥
 योगप्रयोगयोश्चाभावान्तिर्यग् न तस्य गतिरस्ति ।
 सिद्धस्योर्ध्वं मुक्तस्यालोकान्ताद्गतिर्भवति ॥२९३॥
 पूर्वप्रयोगमिद्वेर्बन्धच्छेदादसङ्गभावाच्च ।
 गतिपरिणामाच्च तथा सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा ॥२९४॥
 देहमनोवृत्तिभ्यां भवतः शरीरमानसे दुःखे ।
 तदभावस्तदभावे सिद्धं सिद्धस्य सिद्धिसुखम् ॥२९५॥
 यस्तु यतिर्घटमानः सम्यक्ज्ञानशीलमंपन्नः ।
 वीर्यमनिगूहमानः शक्त्यनुरूपं प्रयत्नेन^२ ॥२९६॥
 मंहननायुर्बलकालवीर्यमंपत्समाधिवैकल्यात्
 कर्मातिगौरवाद्वा स्वार्थमकृत्वोपरममेति ॥२९७॥

सौधर्मादिष्वन्यतमकेषु सर्वार्थसिद्धिचरमेषु ।
 स भवति देवो वैमानिको महर्द्धिद्युतिवपुष्कः ॥२८८॥
 तत्र सुरलोकसौख्यं चिरमनुभूय स्थितिचयात्तस्मात् ।
 पुनरपि मनुष्यलोके गुणवत्सु मनुष्यसङ्घेषु ॥२८९॥
 जन्म समवाप्य कुलबन्धुविभवरूपबन्धुद्विसंपन्नः ।
 अद्भ्युत्सव्यज्ञानसंवरतपोबलसमग्रः ॥३००॥
 पूर्वोक्तभावनाभावितान्तरात्मा विधूतसंसारः ।
 सेत्स्यति ततः परं वा स्वर्गान्तरितस्त्रिभुवभावात् ॥३०१॥
 यश्चेह जिनवरमते गृह्याश्रमी निश्चितः सुविदितार्थः ।
 दर्शनशीलव्रतभावनाभिरभिरञ्जितमनस्कः ॥३०२॥
 स्थूलवधानृतचौर्यपरस्त्रीरत्यरतिवर्जितः सततम् ।
 दिग्ब्रतमूर्ध्वं देशावकाशिकमनर्थविरतिं च ॥३०३॥
 सामायिकं च कृत्वा पौषधमुपभोगपारिमाण्यं* च ।
 न्यायागतं च कल्पं विधिवत्पात्रेषु विनियोज्यम् ॥३०४॥
 चैत्यायतनप्रस्थापनानि च कृत्वा^१ शक्तिः प्रयतः ।
 पूजाश्च गन्धमाल्याधिवासधूपप्रदीपाद्याः ॥३०५॥
 प्रशमरतिनित्यदृषितो जिनगुरुसाधुजनवन्दनाभिरतः ।
 संलेखनां च काले योगेनाराध्य सुविशुद्धाम् ॥३०६॥
 प्राप्तः कल्पेऽखिन्द्रत्वं वा सामानिकत्वमन्यद्वा ।
 स्थानमुदारं तत्रानुभूय च सुखं तदनुरूपम् ॥३०७॥
 नरलोकमेत्य सर्वगुणसंपदं दुर्लभां पुनर्लब्ध्वा ।

शुद्धः स भिद्विमेष्यति भवाष्टकाभ्यन्तरे नियमात् ॥३०८॥

इत्येवं प्रशमरतेः फलमिह स्वर्गपवर्गयोश्च शुभम् ।

संप्राप्यते ऽनगरैरगारिभिश्चोत्तरगुणाढ्यैः ॥३०९॥

जिनशामनार्णवादाहृष्टां धर्मकथिकामिमां श्रुत्वा ।

रत्नाकरादिव जरत्कपर्दिकासुद्धतां भक्त्या ॥३१०॥

सद्भिर्गुणदोषजैर्दोषानुत्सृज्य गुणलवा ग्राह्याः ।

सर्वात्मना च सततं प्रशमसुखायैव यतितव्यम् ॥३११॥

यच्चासमंजसमिह च्छन्दःशब्दसमयार्थतो ऽभिहितम् ।

पुत्रापराधवन्मम मर्षयितव्यं बुधेः सर्वम् ॥३१२॥

सर्वसुखमूलवीजं सर्वार्थविनिश्चयप्रकाशकरम् ।

सर्वगुणमिद्विसाधनधनमर्हच्छासनं जयति ॥३१३॥

॥ प्रशमरतिप्रकरणं समाप्तमिति ॥

Peterson's First Report Appendix L P. 15.

Contrast Third Report, P. 48

2। प्रशमरतिप्रकरणम् Ends—

धर्मकथिका प्रसमरतिरार्याशतत्रयं द्वादशोत्तरं परि-
समाप्तमिति । प्रसमरतिप्रकरणं समाप्तमिति ॥ मंगलं ॥

A begins—

प्रशमस्येन येनेयं कृता वैराग्यपद्धतिः ॥

तस्मै वाचकमुख्याय नमो भूतार्थभाषिणे ॥१॥

प्रशमरतिप्रकरणारंभे मंगलाभिधानं विवक्षितप्रकरणार्थस्था-
प्रत्यूहेन परिममाप्यर्थमित्याह च नाभेयाद्याः ॥

11. begins— ॥ श्री प्रवचनायै ॥

उदयस्थितमरुणकरं दिनकरमिव केवलालोकम् ।

विनिहतजडतादोषं सदृत्तं वीरमानस्य ॥

वक्ष्यामि प्रशमरतेर्विवरणमिह वृत्तितः किञ्चित् ।

जडमतिरप्यकठोरं स्वस्मृत्यर्थं यथाबोधम् ॥

यद्यपि मदीयवृत्तेः साफल्यं नास्ति तादृशं किमपि ।

सुगमत्वलघुत्वाभ्यां तथापि तत्संभवत्येव ॥

दहाचार्यः श्रीमानुमास्त्रातिपुत्रस्त्रामितकुतर्कजनितवितर्कसंप-
र्कप्रपञ्चः पञ्चशतप्रकरणप्रबन्धप्रणेता वाचकमुख्यः समस्तश्वेताम्बर-
कुलतिलकः प्रशमरतिप्रकरणकरणे प्रवर्तमानः प्रथमत एव मङ्गला-
दिप्रतिपादकमिदमार्यादितयमुपन्यस्तवान् ॥ नाभेयाद्याः &c And
ends. यतः ।

यत्यालये मन्दगुरुपशोभे सन्मङ्गले मधुधराजहंसे ।

तारापथे वा सुकविप्रचारे श्रीमानदेवाभिधसूरिगच्छे ॥१॥

भव्या बभ्रुवुः शुभसस्य शिष्या अध्यापकाः श्रीजिनदेवसंज्ञाः ।

तेषां विनेयैर्बहुभक्तियुक्तैः प्रज्ञाविहीनैरपि शास्त्ररागात् ॥२॥

श्रीहरिभद्राचार्यै रचितं प्रशमरतिविवरणं किञ्चित् ।

परिभाष्य वृद्धटीकाः सुखबोधार्थं समासेन ॥३॥

अणहिलपाटकनगरे श्रीमज्जयसिंहदेवनृपराज्ये ।

वाणवसुरुद्र (1185) मंखे विक्रमतो वत्सरे व्रजति ॥४॥

श्रीधवलभाण्डशालिकपुत्रयशोनागनायकवितीर्ण ।
 सद्गुणश्रये स्थितैस्तैः समर्थितं शोधितं चेति ॥५॥
 यदिहाशुद्धं किञ्चिच्छ्रेयस्थत्वेन लिखितमस्माभिः ।
 तच्छ्रोत्रं धीमद्भिः सम्यक् संचित्य समयज्ञैः ॥६॥
 शास्त्रस्य पीठबन्धः कषाद्यरागादिकर्मकरणार्थाः ।
 अष्टौ च मदस्थानान्याचारो भावना धर्मः ॥७॥
 तदनुकथा जीवाद्या उपयोगा भावषड्विधद्रव्यम् ।
 चरणं ग्रीलांगानि च ध्यानश्रेणीसमुद्भाताः ॥८॥
 योगनिरोधः क्रमशः शिवगमनविधानमन्तफलमस्याः ।
 द्वाविंशत्यधिकारा मुख्या इह धर्मकथिकायाम् ॥९॥
 व्याख्याने तस्य शास्त्रस्य कृत्वा पुण्यं यदर्जितम् ।
 तेन भव्यो जनः सर्वो लभतां शममुत्तमम् ॥१०॥
 धात्री धात्रीधरा यावद्यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
 तावद्ज्ञानविध्वंसान्नन्दादेषा सुवृत्तिका ॥११॥
 ग्रन्थाग्रमत्र जातं प्रत्यक्षरगणनतः समूचायाः ।
 सहस्रेष्टादश शतानि सच्छोकमानेन ॥१२॥

॥ ग्रन्थाग्रमङ्कतः १८०० ॥

॥ इति श्रीरुद्रहृच्छीयश्रीहरिभद्रसूरिविरचिता प्रथमरतिवृत्तिः

समाप्ता ॥